

TC

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**TÜRK PARTİ SİSTEMİNDE 1980 SONRASI
KUTUPLAŞMA ve DİNAMİKLERİ**

**Hakan Mehmet KİRİŞ
DOKTORA TEZİ**

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Şaban SİTEMBÖLÜKBAŞI**

ISPARTA 2010

Bu tez Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından 1746 D 08 No'lu Proje ile desteklenmiştir.

T.C
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ SAVUNMASI ve SÖZLÜ SINAV TUTANAĞI

Gönderen : Kamu Yönetimi EABD Başkanlığı

Gönderilen : Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Enstitü Anabilim Dalımız **DOKTORA** Programı öğrencisi **HAKAN MEHMET KIRIŞ** tez çalışmalarını sonuçlandırmış ve kurulan jüri önünde tezini savunmuştur. Sınav tutanağı aşağıdadır.

Tez Adı Değişikliği **YAPILDI / YAPILMADI**

31.05.2010
Tarih

Prof. Dr. Şaban SİTEMBÖLÜKBAŞI
Enstitü Anabilim Dalı Başkanı

SINAV TUTANAĞI:

Jürimiz Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 25./39. maddesi uyarınca 31.05.2010 Pazartesi günü saat 14.00'te toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin **TÜRK PARTİ SİSTEMİNDE 1980 SONRASI KUTUPLAŞMA ve DİNAMİKLERİ** konulu tezini incelemiş ve yapılan sözlü sınav sonunda **OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞU** ile aşağıdaki kararı almıştır.

☐ KABUL

☐ RED

☐ DÜZELTME

Tez Sınavı Jürisi	Ünvanı, Adı Soyadı	İmza
Başkan	Prof. Dr. Şaban Sitembölükbaşı	[İmza]
Üye	Doç. Dr. Süleyman Seydi	[İmza]
Üye	Doç. Dr. Hüseyin GÜL	[İmza]
Üye	Doç. Dr. Yücesel Metin	[İmza]
Üye	Yrd. Doç. Dr. Orhan İMGA	[İmza]

Yukarıda adı geçen öğrenci Sınav Tutanağı'nda belirttiği üzere mezun olmaya **HAK KAZANMIŞTIR / KAZANMAMIŞTIR**.
Gereğini rica ederim.

ENSTİTÜ YÖNETİM KURULU KARARI :

Tarih:

Karar No:

Enstitü Müdürü

MADDE-25 Tez Sınavının tamamlanmasından sonra Jüri tez hakkında salt çoğunlukla "KABUL", "RED", veya "DÜZELTME" kararı verir. Bu karar, Enstitü Anabilim Dalı Başkanlığına tez sınavını izleyen üç gün içinde ilgili Enstitüye tutanakla bildirilir. Tezi reddedilen öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir. Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci en geç üç ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur. Bu savunma sonunda da tezi kabul edilmeyen öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir. Düzeltme alan öğrenci bir sonraki dönemde kayıt yaptırmak zorundadır.

Madde-39 Tez Sınavının tamamlanmasından sonra Jüri tez hakkında salt çoğunlukla "KABUL", "RET" veya "DÜZELTME" kararı verir. Bu karar, Anabilim Dalı Başkanlığına tez sınavını izleyen üç gün içinde ilgili Enstitüye tutanakla bildirilir. Tezi reddedilen öğrencinin Yüksek Öğretim Kurumu ile ilişkisi kesilir. Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci en geç altı ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur. Bu savunma sonunda da tezi kabul edilmeyen öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir.

ÖZET
TÜRK PARTİ SİSTEMİNDE 1980 SONRASI
KUTUPLAŞMA ve DİNAMİKLERİ

Hakan Mehmet KİRİŞ

Süleyman Demirel Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü
Doktora Tezi, 267 sayfa, Mayıs 2010

Danışman: Prof. Dr. Şaban SİTEMBÖLÜKBAŞI

Bu tezin amacı, 1980 sonrasında Türk parti sistemindeki gelişmeleri ve eğilimleri kutuplaşma değişkenini kullanarak açıklamaktır. Kutuplaşma, görüşlerin karşıt cepheler halinde toplanmasını ifade eden bir kavramdır. İki veya çok partili her parti sisteminde kutuplaşma bulunmakla birlikte, parti sistemindeki kutuplaşmanın artması partilerin, söylem ve politikalarıyla birbirinden derin farklılıklarla ayrılması anlamında kullanılmaktadır.

Türkiye’de parti kutuplaşmaları, temel olarak Osmanlı döneminden kalan siyasal yapı üzerine şekillenmiştir. Bu etki merkez – çevre ve tarihsel blok gibi yaklaşımlarla ele alınmaktadır. Bununla birlikte özellikle 1950’de tek parti iktidarının sona ermesi, 1960 darbesi sonrasında kurulan yeni anayasal sistem, 1980 sonrasında dünyada ve Türkiye’de meydana gelen dönüşümler, parti sistemi üzerinde de belirleyici rol oynamıştır. 2000’li yıllar Türkiye’de kimlik temelli kutuplaşmaların baskınlık kazandığı dönem olmuştur. Laikler – İslamcılar, Türkçüler – Kürtçüler ve Aleviler – Sünniler başlıca kutuplaşma eksenleri olarak ön plana çıkmaktadır.

Bu tez temel olarak kutuplaşma teorisine ve Türk parti sisteminde kutuplaşmaların kökeni ve gelişimine yer vererek 1991 ve 2007 arasında yapılan milletvekili genel seçimleri kapsamında parti sistemindeki kutuplaşma düzeyini saptamayı amaçlamaktadır. 1980 sonrasında Türk parti sistemindeki kutuplaşmanın görünümü, 1980’li yılların sonu ve 1990’lı yılların başından itibaren istikrarlı demokrasilerle olan benzerliğini yitirmiş, giderek istikrarlı olmayan ve yeni demokrasilere benzemeye başlamıştır. Özellikle din – laiklik ekseninde ölçülen kutuplaşma skoru tüm seçim dönemlerindeki en yüksek değere sahip olmuştur. Bu durum, Türk parti sisteminde anaakım kutuplaşmanın bu ekseninde yer aldığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kutuplaşma, Türk Parti Sistemi, Seçimler, Temsil, İdeolojik Eğilimler.*

ABSTRACT
POLARIZATION IN TURKISH PARTY SYSTEM AFTER 1980
and ITS DYNAMICS

Hakan Mehmet KİRİŞ

Suleyman Demirel University, Department of Public Administration

Ph.D., 267 pages, Mayıs 2010

Supervising Professor: Prof. Dr. Şaban SİTEMBÖLÜKBAŞI

The purpose of this study is to explain the developments in Turkish party system after 1980 by using polarization variable. Polarization is a concept that explains the aggregation of the opinions in the opposite sides. In spite of the fact that there is polarization in each two or multi party systems, the increase of the polarization in a party system has been used as an indication that parties differ from one another in terms of their discourse and policies.

The polarization of parties in Turkey has formed basically on the political structure inherited from Ottoman period. This effect has been dealt with the approaches of center- periphery and historic bloc. In addition, especially the ending of single party power in 1950, new constitutional system established after the coup in 1960, transformations in the world and Turkey after 1980 have all had an important impact on the party system. The 2000s have been the period when identity based polarizations have become dominant in Turkey. Secularists - Islamists, Turkish Nationalists – Kurdish Ethnic Nationalists and Alevis – Sunnis have come into prominence as the main identity based polarization dimensions.

This thesis basically aims to determine the level of polarization in the party system in the general elections from 1991 to 2007 within the framework of origin and development of polarization in Turkish party system and general polarization theory. The view of polarization in Turkish party system after 1980 has lost its resemblance with stable democracies since the beginning of 1990s and gradually become similar to the nonstable or new democracies. Polarization score, especially measured in the secularism– religion dimension, has possessed the highest values in all election periods, which shows the mainstream polarization in this dimension in Turkish party system.

Keywords: *Polarization, Turkish Party System, Elections, Representation, Ideological Tendencies.*

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vii
TABLolar	xi
ŞEKİLLER	xii
GİRİŞ	1
BÖLÜM I - KAVRAMSAL ÇERÇEVE	5
1.1. Parti Sistemleri	5
1.1.1. Tek Parti Sistemi	8
1.1.2. İki Parti Sistemi	9
1.1.3. Çok Parti Sistemi	10
1.2. Siyasal Kutuplaşma Kavramı	12
1.2.1. Kutuplaşmanın Tanımı	12
1.2.2. Kutuplaşmanın Kapsamı	14
1.2.3. Kutuplaşmanın Etkileri	18
1.3. Parti Kutuplaşması	24
1.4. Kutuplaşmış Çoğulculuk	28
1.5. İdeolojik Konumlandırma	31
1.5.1. Sağ – Sol Ayrımı ve İdeolojiler	31
1.5.2. Merkez ve Uç Partiler	37
1.6. Kutuplaşmanın Ölçülmesi ve Kutuplaşmış Parti Sistemleri	46
BÖLÜM II - TÜRK SİYASAL HAYATINDA	60
PARTİ KUTUPLAŞMALARININ KÖKENİ ve GELİŞİMİ	63
2.1. Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Parti Kutuplaşmaları	63
2.2. Tek Parti Döneminde Karşıt Partilerin Ortaya Çıkışı ve Kutuplaşma	74
2.3. Çok Partili Hayatın İlk Döneminde Parti Sistemindeki	78
Kutuplaşmanın Yerleşmesi (1946 – 1960)	
2.4. 1960 Sonrasında Türkiye'de Siyasal Eğilimler – Partiler ve	84
Kutuplaşmalar	
2.4.1. Sağın Partileri ve Türkiye'de Siyasetin Sağa Yığılımlılığı	88

Durumu	
2.4.2.Solun Partileri ve Soldaki Döngüsel Kısırlık	96
2.5.Türkiye’de Kutuplaşmanın Eksenleri	99
BÖLÜM III - PARTİLERİN VE PARTİ SEÇMENLERİNİN	110
KONUMLARI	
3.1. Parti Belgeleri ve Söylemler	110
3.1.1. Anavatan Partisi (ANAP)	111
3.1.2. Demokrat Parti (DP)	113
3.1.3. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	116
3.1.4. Demokratik Sol Parti (DSP)	119
3.1.5. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	121
3.1.6. Saadet Partisi (SP)	122
3.1.7. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)	124
3.1.8. Barış ve Demokrasi Partisi (BDP)	126
3.1.9. Diğer Partiler	128
3.2. Parti ve Seçmen Araştırmaları	131
3.3.1965 – 2007 Yılları Arasında Seçimlerde Kullanılan Oy ve Milletvekili Oranlarına Göre Türkiye’de Sağ – Sol Temelli Kutuplaşmanın Genel Görünümü	147
BÖLÜM IV - ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	151
4.1. Araştırmanın Amacı	151
4.2. Araştırmanın Kapsamı	151
4.3. Araştırmanın Veri Kaynakları	151
4.4. Araştırmanın Katkısı	152
4.5. Kutuplaşma Ölçekleri	153
4.6. Araştırmanın Hipotezleri	155
4.7. Araştırmanın Değişkenleri	156
4.8. Araştırmanın Kısıtları	156
BÖLÜM V - VERİ ANALİZİ VE BULGULAR	158
5.1. Türk Parti Sisteminde 1980 Sonrası Sağ – Sol İdeolojik Kutuplaşması	158
5.1.1. 1983 Seçimleri	159

5.1.2. 1987 Seçimleri	160
5.1.3. 1991 Seçimleri	161
5.1.4. 1995 Seçimleri	163
5.1.5. 1999 Seçimleri	165
5.1.6. 2002 Seçimleri	167
5.1.7. 2007 Seçimleri	168
5.2. Türk Parti Sisteminde 2007’de Din Eksenli Kutuplaşma	170
5.3. Türk Parti Sisteminde 2007’de Milliyetçilik Eksenli Kutuplaşma	171
5.4. Parti Sistemindeki Kutuplaşmanın Görünümü	172
5.4.1. Kutuplaşmanın Genel Görünümü	172
5.4.2. Merkezkaç Kuvvetinin Görünümü	180
5.5. Kutuplaşmanın Diğer Değişkenlerle İlişkisi	181
5.5.1. Kutuplaşmanın Bölünme İle İlişkisi	181
5.5.2. Kutuplaşmanın Güven İle İlişkisi	183
5.5.3. Kutuplaşmanın Gelir Dağılımı İle İlişkisi	184
5.6. Kutuplaşmanın Coğrafyası	184
BÖLÜM VI - TÜRK PARTİ SİSTEMİNDE 1980 SONRASI	190
KUTUPLAŞMANIN DİNAMİKLERİ ve AKTÖRLERİ	
6.1. Kutuplaşmanın Dinamikleri	191
6.1.1. Uluslararası Konjonktür	191
6.1.2. Türkiye Konjonktürü	194
6.2. Kutuplaşmanın Aktörleri	196
6.2.1. Laikler ve İslamcılar	197
6.2.2. Türk Milliyetçiliği ve Kürt Milliyetçiliği	202
6.2.3. Sünniler ve Aleviler	203
6.3. Son Dönemde Kutuplaşmanın Göstergeleri	205
6.4. Kutuplaşmış Kimliklerin Geleceği	212
BÖLÜM VII – SEÇMEN TABANINDA KUTUPLAŞMA:	214
ISPARTA ÖRNEĞİ	
7.1. Araştırmanın Amacı	214
7.2. Araştırmanın Yöntemi	214
7.3. Isparta Seçmen Tabanında Kutuplaşma Araştırmasının Hipotezleri	216

7.4. Araştırmanın Kısıtları	216
7.5. Araştırmanın Bulguları	217
7.5.1. Görüşülenlerin Sosyoekonomik Özellikleri	217
7.5.2. Siyasal Değerler	219
7.5.2.1. İdeolojik Görüşler	219
7.5.2.2. Siyasal Yelpaze Üzerindeki Dağılım	222
7.5.2.3. Yakın Parti ve Uzak Partiler	225
7.5.3. Kutuplaşma Eksenlerinin Etkisi	228
7.5.4. Siyasal Kurumlara Güven Düzeyi	230
7.6. Isparta Seçmen Tabanında Kutuplaşma Araştırmasının Sonucu	235
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	237
KAYNAKÇA	245
EKLER	259
ÖZGEÇMİŞ	261

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
APSA	Amerikan Siyaset Bilimi Birliği
BP	Birlik Partisi
BBP	Büyük Birlik Partisi
BDP	Barış ve Demokrasi Partisi
BTP	Büyük Türkiye Partisi
CGP	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DEHAP	Demokratik Halk Partisi
DEP	Demokrasi Partisi
DEPAR	Değişen Türkiye Partisi
ĐİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DkP	Demokratik Parti
DP	Demokrat Parti
DSP	Demokratik Sol Parti
DTP	Demokratik Toplum Parti
DYP	Doğru Yol Partisi
EMEP	Emeğin Partisi
ESS	Avrupa Sosyal Araştırması
FP	Fazilet Partisi
GP	Genç Parti (2001 – 2009), Güven Partisi (1967 – 1971)
HADEP	Halkın Demokrasi Partisi
HEP	Halkın Emeği Partisi
HF	Halk Fırkası
HP	Halkçı Parti (1983 – 1985), Hürriyet Partisi (1955 – 1958)
IDP	İslahatçı Demokrasi Partisi
İP	İşçi Partisi

LDP	Liberal Demokrat Parti
MÇP	Milliyetçi Çalışma Partisi
MGK	Milli Güvenlik Kurulu (1984 – 2009), Milli Güvenlik Konseyi (1980-1983)
MGP	Milli Güven Partisi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MP	Millet Partisi
MNP	Milli Nizam Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
NES	Amerikan Ulusal Seçim Çalışmaları
ÖDP	Özgürlük ve Dayanışma Partisi
RP	Refah Partisi
SHP	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SODEP	Sosyal Demokrasi Partisi
SP	Saadet Partisi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBP	Türkiye Birlik Partisi
TCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
WVS	Dünya Değerler Araştırması
YDH	Yeniden Demokrasi Hareketi
YDP	Yeniden Doğuş Partisi
YP	Yurt Partisi
YÖK	Yüksek Öğretim Kurulu
YSK	Yüksek Seçim Kurulu
YTP	Yeni Türkiye Partisi

TABLOLAR

Tablo 1.1. Sartori'nin Sınıflandırmasına Göre Çoğulcu Parti Sistemleri	10
Tablo 1.2. Kutuplaşmanın Etkileri	19
Tablo 1.3. Ülkelere Göre Parti Ailelerinin Ortalama Milletvekili Oranları	37
Tablo 1.4. Partilerin Konumlanması	44
Tablo 1.5. Pelizzo ve Babones'in Kutuplaşma Skorları	48
Tablo 1.6. Sartori'nin Kutuplaşmış Parti Sistemi Örnekleri	52
Tablo 1.7. Hazan'ın Kutuplaşma Skorları	54
Tablo 1.8. 1950'li ve 1980'li Yıllarda Büyük Sağ ve Sol Partinin İdeolojik Mesafesi	55
Tablo 1.9. 1984 – 1995 Arasında Sağ-Sol Kutuplaşması ve En Büyük İki Parti Arasındaki Kutuplaşma	57
Tablo 1.10. İktidar Potansiyeli Olan Partilerin Ortalama Kutuplaşma Düzeyleri	58
Tablo 2.1. II. Meşrutiyet Dönemindeki Üç Seçimde Milletvekillerinin Etnik Kökeni	71
Tablo 2.2. II. Meşrutiyet Döneminde Milletvekillerinin Etnik Kökenlerine Göre Siyasal Eğilimleri	72
Tablo 2.3. 1946 – 1960 Döneminde Yapılan Milletvekili Genel Seçimlerinde İki Büyük Partinin Oy Oranları ve Milletvekili Sayıları	83
Tablo 2.4. 1980 Sonrasında Milli Görüş Kaynaklı Partilerin Programlarının Karşılaştırması	94
Tablo 2.5. Çok Partili Milletvekili Genel Seçimlerine Katılan ve TBMM'nde Temsil Hakkı Kazanan Siyasal Partilerin ve Milletvekilliklerinin Sayısı	102
Tablo 2.6. 1980 Sonrası Seçim Sonuçları ve TBMM	103
Tablo 3.1. Siyasal Partilerin Politika Söylem ve Konum Karşılaştırmaları	130
Tablo 3.2. Ergüder'in Araştırmasında Seçmenlerin Siyasal Yelpazedeki Konumu	131
Tablo 3.3. TÜSES Parti Yandaşlarının Siyasal Eğilimleri	132

Tablo 3.4. Esmer'in Araştırmasında Seçmenlere Göre Bir Parti Konumlandırması	133
Tablo 3.5. TÜSES Parti Yandaşlarının Siyasal Yelpazedeki Dağılımı	134
Tablo 5.1. 1983 Seçimleri'ne Katılan Partilerin Oy ve Temsil Oranları	159
Tablo 5.2. 1987 Seçimlerine Katılan Partilerin Oy ve Temsil Oranları	160
Tablo 5.3. 1991 Seçimlerine Katılan Partilerin Oy ve Temsil Oranlarına Göre Sağ – Sol Kutuplaşma Skoru	162
Tablo 5.4. 1995 Seçimlerine Katılan Partilerin Oy ve Temsil Oranlarına Göre Sağ – Sol Kutuplaşma Skoru	164
Tablo 5.5. 1999 Seçimlerine Katılan Partilerin Oy ve Temsil Oranlarına Göre Sağ – Sol Kutuplaşma Skoru	165
Tablo 5.6. 2002 Seçimlerine Katılan Partilerin Oy ve Temsil Oranlarına Göre Sağ – Sol Kutuplaşma Skoru	167
Tablo 5.7. 2007 Seçimlerine Katılan Partilerin Oy ve Temsil Oranlarına Göre Sağ – Sol Kutuplaşma Skoru	169
Tablo 5.8. 2007 Seçimlerine Katılan Partilerin Oy ve Temsil Oranlarına Göre Din – Laiklik Eksenindeki Kutuplaşma Skoru	170
Tablo 5.9. 2007 Seçimlerine Katılan Partilerin Oy ve Temsil Oranlarına Göre Milliyetçilik – Etnik Milliyetçilik Eksenindeki Kutuplaşma Skoru	171
Tablo 7.1. Evren & Örneklem Sayıları	213
Tablo 7.2. Görüşülenlerin Yaşa Göre Dağılımı	216
Tablo 7.3. Görüşülenlerin Cinsiyete Göre Dağılımı	216
Tablo 7.4. Görüşülenlerin Mesleğe Göre Dağılımı	217
Tablo 7.5. Görüşülenlerin Eğitime Göre Dağılımı	218
Tablo 7.6. Görüşülenlerin İdeolojik Görüşe Göre Dağılımı	219
Tablo 7.7. Görüşülenlerin Kendilerini Yakın Gördükleri Parti	225
Tablo 7.8. Görüşülenlerin Oy Vermeyi Düşünmedikleri Parti	226
Tablo 7.9. Görüşülenlerin Kendilerini Yakın Gördükleri Partiye Göre Kaçındıkları Parti	227
Tablo 7.10. Siyasal Partiler Arasındaki Kutuplaşmanın Ülkenin Geleceğinde Etkili Olma Durumu	228
Tablo 7.11. Kutuplaşmaların Etkili Olma Durumu	228

Tablo 7.12. Ülkenin Geleceğinde En Fazla Tehlikeli Görülen Kutuplaşma Ekseni	229
Tablo 7.13. Siyasal Hayatı En Fazla Etkileyen Parti Kutuplaşması	230
Tablo 7.14. Siyasal Partilere Güven Düzeyi	231
Tablo 7.15. Parlamentoya Güven Düzeyi	231
Tablo 7.16. Siyasal Kurumlara Olan Güvenin Tek Yönlü Varyans Analizi	232

ŞEKİLLER

Şekil 1.1. Kutuplaşmamış Dağılımlar	15
Şekil 1.2. Kutuplaşmış Dağılımlar	15
Şekil 1.3. Maksimum Parti Kutuplaşması	26
Şekil 1.4. Kutuplaşmış Çoğulculuk Örneği	29
Şekil 1.5. İdeolojilerin Sağ/Sol ve Özgürlük/Otorite Eksenlerinde Dağılımı	33
Şekil 1.6. Dinsel – Seküler ve Sosyoekonomik Sol – Sağ Eksenlerde Siyasal Partilerin Konumları	41
Şekil 1.7. Milliyetçi – Kozmopolit ve Sosyoekonomik Sol – Sağ Eksenlerde Siyasal Partilerin Konumları	42
Şekil 1.8. Kutuplaşmış Dağılım	49
Şekil 1.9. Dalton’un Parti Sistemleri Konumlandırması	51
Şekil 1.10. Amerikan Kamuoyunda 1972’den 2004’e Kutuplaşmanın Görünümü	59
Şekil 2.1. Türkiye’de 1965 – 2007 Arasında Yapılan Milletvekili Genel Seçimlerinde Sağ’ın Toplam Oy Oranlarının Siyasi Partilere Göre Dağılımı	91
Şekil 2.2. Türkiye’de 1965 – 2007 Arasında Yapılan Milletvekili Genel Seçimlerinde Sol’un Toplam Oy Oranlarının Siyasi Partilere Göre Dağılımı	97
Şekil 3.1. 1990 – 2001 Yılları Arasında Türkiye’de Seçmenlerin İdeolojik Konumlanması	133
Şekil 3.2. 1990 – 2004 Döneminde Seçmenlerin Siyasal Yelpazedeki Dağılımı	135
Şekil 3.3. Partilerin ve Seçmenlerinin Ortalama Konumları	136
Şekil 3.4. Din – Ekonomi Odaklı Sağ – Sol Eksenlerinde Partilerin Dağılımı	138
Şekil 3.5. Milliyetçilik – Ekonomi Odaklı Sağ - Sol Eksenlerinde Partilerin Dağılımı	139
Şekil 3.6. İdeolojik Grupların Siyasal Partilere Yönelimi	140
Şekil 3.7. Kimlik Gruplarının Siyasal Partilere Yönelimi	141
Şekil 3.8. Parti Seçmenlerinin Oy Verebileceği İkinci Parti	142
Şekil 3.9. Modern Yaşam Biçimi ve Laiklik Eksenlerinde	145

Hayat Tarzı Kümelerinin Konumu

Şekil 3.10. 1965 – 2007 Arasında Yapılan Milletvekili Genel Seçimlerinde Sağ ve Sol Partiler ile Bağımsızların Ortalama Oy Oranları (Yüzde)	149
Şekil 3.11. 1965 – 2007 Arasında Yapılan Milletvekili Genel Seçimlerinde Sağ ve Sol Partiler ile Bağımsızların Ortalama Milletvekili Oranları (Yüzde)	149
Şekil 3.12. 1965 – 2007 Arasında Yapılan Milletvekili Genel Seçimlerinde Sağ ve Sol Karşıtlığının Oy ve Sandalye Oranlarına Yansıması (Yüzde)	150
Şekil 5.1. Kutuplaşmanın Oy ve Temsil Oranına Göre Görünümü	173
Şekil 5.2. 1991’de Sağ/Sol Ekseninde Temsil Oranına Göre Kutuplaşmanın Görünümü	175
Şekil 5.3. 1995’te Sağ/Sol Ekseninde Temsil Oranına Göre Kutuplaşmanın Görünümü	175
Şekil 5.4. 1999’da Sağ/Sol Ekseninde Temsil Oranına Göre Kutuplaşmanın Görünümü	176
Şekil 5.5. 2002’de Sağ/Sol Ekseninde Temsil Oranına Göre Kutuplaşmanın Görünümü	177
Şekil 5.6. 2007’de Sağ/Sol Ekseninde Temsil Oranına Göre Kutuplaşmanın Görünümü	177
Şekil 5.7. 2007’de Temsil Oranlarına Göre Din - Laiklik Ekseninde Kutuplaşmanın Görünümü	178
Şekil 5.8. 2007’de Temsil Oranlarına Göre Milliyetçilik Ekseninde Kutuplaşmanın Görünümü	179
Şekil 5.9. Merkezkaç Kuvveti Ölçeğine Göre Kutuplaşmanın Görünümü	180
Şekil 5.10. Kutuplaşmanın Bölünme İle İlişkisi	182
Şekil 5.11. Kutuplaşmanın Meclise Güven Düzeyi İle İlişkisi	183
Şekil 5.12. Kutuplaşmanın Gelir Dağılımı İle İlişkisi	184
Şekil 5.13. 2007 Seçimleri Sonuçlarına Göre Türkiye’de İl Düzeyinde Parti Kutuplaşmalarının Görünümü	189
Şekil 7.1. 2005 – 2010 Yıllarında Isparta’da Seçmenlerin İdeolojik Görüşlerine Göre Destekledikleri Partiler	220
Şekil 7.2. Görüşülenlerin Siyasal Yelpaze Üzerinde Dağılımı	221

Şekil 7.3. İdeolojik Görüşlerin Siyasal Yelpaze Üzerinde Konumlanması	223
Şekil 7.4. Partilerin Isparta’da Sağ – Sol Siyasal Yelpaze Üzerinde Dağılımı	224
Şekil 7.5. Kutuplaşmanın Siyasal Partilere Güven Düzeyine Etkisi	232
Şekil 7.6. Kutuplaşmanın TBMM’ne Güven Düzeyine Etkisi	234

GİRİŞ

Uzay çağı başlarken uzaya yolculuk eden ilk astronotlar, dünyaya baktıklarında, ülkeler arasında siyasi sınırları göremediklerini fark etmişlerdi. Aynı zamanda, sağ ve sol arasındaki sınırları da görememişlerdi...

1980’ler ve ardından yaşanan süreç hem dünya ölçeğinde hem de Türkiye’de önemli bir değişim dönemi olmuştur. 1970’lerde sosyal devletin krizi, bu krizin ardından yeni liberal piyasa ideolojisinin yükselişi ve küreselleşmenin yaygınlık kazanması, eşzamanlı sayılabilecek şekilde Sovyet bloğunun dağılması ve iki kutuplu uluslararası sistemin sona ermesi, insan haklarının, postmodernizmin, kimlik çeşitlenmelerinin yaygınlık kazanması, dinin etkinliğinin yeniden artması vb. değişimler siyasal partilerin ve parti sistemlerinin de yapısını derinden etkileyen gelişmeler olmuştur.

Küreselleşmenin geldiği boyutta günümüzde siyaset bilimi çalışmalarını sadece iç politik gelişmelere bağlı olarak incelemek yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle başlangıçta anayasa hukuku veya sonrasında kamu yönetimi gibi alanlarla yakın ilişki içindeki siyaset bilimi, giderek uluslararası ilişkiler alanına yaklaşan bir yönelim izlemektedir.¹ Ülkemizde parti sistemleri üzerine yürütülen araştırmaların da, bu alanda önde gelen birkaç ismin yaptığı çalışmalar dışında bu ortak sorunu paylaştığı söylenebilir. Türkiye’de siyasal hayatın dönüşümünü ele alan çalışmalara sıklıkla rastlanmakla birlikte, özellikle parti sisteminde kutuplaşma, bölünme, oynaklık, hizipleşme gibi değişkenleri kullanan ve karşılaştırılabilir veri sunan araştırmaların arttırılması gereği ortadadır. Bu tez çalışmasında parti sistemini açıklayıcı bir değişken olarak kutuplaşma kullanılmıştır.

İki ya da çok partinin olduğu her sistemde parti kutuplaşmasından söz edilebilir. Diğer bir deyişle partiler kavramı zaten içinde bir karşıtlık ve kutuplaşmayı barındırmaktadır. Bununla birlikte kutuplaşma, daha çok ılımlı olmayan bir karşıtlığı içermektedir. Pek çok kişinin uluslararası sistemin

¹Bu gelişmeyi somut olarak izlemek de mümkündür. Örneğin Türkiye’de siyaset bilimi alanında çalışan bilim adamlarının uluslararası ilişkiler bölümlerinde yer almaya başlaması, son dönemde açılan üniversitelerin siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler bölümlerine sahip olması veya daha önce kamu yönetimi adını taşıyan bölümlerin adlarının siyaset bilimi ve kamu yönetimi şeklinde değiştirilmeye başlanması gibi.

adlandırılmasından alışık olduğu kutup kavramı son dönemde parti sistemlerini ele alan araştırmalarda da ön plana çıkmıştır. Bununla birlikte kavramın parti sistemlerini adlandırmak için kullanılması ise daha eskidir. Giovanni Sartori, 1960'lı yıllardan başlayarak çok partili sistemleri ayırmak için bu kavramı kullanmaktadır. Sartori, 1976 tarihli *Parties and Party Systems* adlı eserinde aşırı çok partili sistemi *kutuplaşmış çoğulculuk* olarak adlandırmıştır. Günümüzde literatürde kutuplaşma kavramı özellikle etnik, dinsel, sınıfsal çatışma gibi kavramlarla ilişkili olması nedeniyle popüler bir araştırma konusu haline gelmiştir. Ancak kutuplaşmış çoğulculuk ile parti kutuplaşması kavramları yakın hatta eşanlamli dahi kullanılmalarına karşın birbirinden farklı kavramlardır. Bu farklılık gerek kavramsal çerçevede gerekse de Türkiye örneğinde ele alınmıştır.

Ülkemizde ise, parti kutuplaşması konusunda yürütülen çalışmaların henüz zengin bir literatür oluşturmadığı görülmektedir. Parti kutuplaşması kavramının bu sınırlılığı, bu kavramı doğrudan inceleyen çalışmaların az olması ve karşılaştırılabilirlik olanağı sunan rakamsal ifadelerden kaçınmasından kaynaklanmaktadır. Bu kapsamda yapılan çalışmalar arasında öncelikle sayılması gerekenler Ergun Özbudun'un 1981 tarihli *The Turkish Party System: Institutionalization, Polarization and Fragmentation* adlı makalesi ve Ersin Kalaycıoğlu'nun Türk parti sisteminin 1991 – 1999 arasında parti kutuplaşması skorlarını hesapladığı 2007 tarihli *The Motherland Party: The Challenge of Institutionalization in a Charismatic Leader Party* adlı makalesidir.

Bu tez araştırması, temel olarak Türk parti sisteminde 1980 sonrasında kutuplaşmanın görünümünü ve dinamiklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaçla tezin ilk bölümü kutuplaşma kavramına ve kutuplaşmayı açıklamaya dönük kavramsal yaklaşımlara ayrılmıştır. Bu bölümde kutuplaşmanın anlamı ve kapsamı ortaya konmuş, kutuplaşmanın etkileri incelenmiştir. Yine bu bölümde parti kutuplaşmasının anlamı ve kutuplaşmış ülke örnekleri ile kutuplaşmanın ölçülmesi konuları ele alınmıştır. Tabii kutuplaşma değişkeninin ölçülebilmesi için partilerin ideolojik konumlarının da saptanması önemli olduğundan sağ ve sol ideolojik ayrımı ile bu ayrımın genel olarak partilerin sınıflamasında nasıl kullanıldığı konusundaki yaklaşımlar ile kutuplaşma konusundaki kuramsal tartışmalar incelenmiştir.

Tezin ikinci bölümünde Türk parti sisteminde kutuplaşmanın tarihsel temelleri sorgulanmıştır. Bu amaçla inceleme Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında yaşanan anayasal gelişmelere paralel olarak başlatılmıştır. Bu dönem aynı zamanda yönetici elit içinde bir bölünmeye sahne olduğundan anlam kazanmaktadır. Bu bölümde Osmanlı dönemindeki kutuplaşmalar sorgulanmış, ardından bunun Cumhuriyet dönemine etkileriyle birlikte yeni dönemde geçerlilik kazanan kutuplaşma dinamikleri ortaya konmuştur. Özellikle 1960 sonrasında Türk parti sisteminin sağ – sol ideolojik konumlandırması kapsamındaki görünümü, sağın ve solun partilerinin yönelimleri ve bu yönelimlerde etkili olan etkenler irdelenmiş, kutuplaşmanın başlıca eksenleri ortaya konmuştur.

Tezin üçüncü bölümü, Türkiye’de parti sisteminde partilerin ve seçmenlerin konumları konusunda açıklamalar içermektedir. Bu amaçla başlıca iki yöntem izlenmiştir. Bunlardan ilki, partilerin program, tüzük, seçim beyannamesi gibi dökümanlarında yer alan söylemlerine yer vermektir. Bu yolla partinin kendini nerede konumlandığı ortaya çıkmaktadır. Diğer yol ise, partiler ve parti seçmenleri ile ilgili olarak yürütülen araştırmalardan ve uzman görüşlerinden yararlanmaktır. Bu yolla, seçmenlerin kendilerini ve kendilerine yakın gördükleri ya da en son oy verdikleri partileri nerede konumlandıkları ortaya konmaktadır. Yine bu bölümde 1960’lı yıllardan itibaren parti sisteminin oy ve temsil oranlarına göre görünümü ortaya konarak 1980 sonrasındaki değişimler açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Tezin dördüncü bölümü, 1980 sonrası Türk Parti Sistemi’nde kutuplaşmayı ölçmek amacını taşımaktadır. Bu bölümde araştırmaya dair bilgiler verilmiş, araştırmanın amacı, kapsamı, veri kaynakları, katkısı, değişkenleri, hipotezleri ve kısıtları açıklanmıştır.

Tezin beşinci bölümü bir önceki bölümde açıklanan yöntemle oluşturulan skorların değerlendirildiği ve karşılaştırmaya tabi tutulduğu bölümdür. Bu bölümde kutuplaşmanın ve merkezkaç kuvvetinin genel görünümü ortaya konmuş, kutuplaşmanın bölünme, güven ve gelir dağılımı gibi değişkenlerle ilişkisi sorgulanmış ve her seçimde ortaya çıkan tablo ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Bu bölümün sonunda il düzeyinde en son yapılan seçim olan 2007 seçimleri sonucunda

oluşan kutuplaşmalara da yer verilerek Türkiye genelinde kutuplaşmanın haritası çıkarılmıştır.

Tezin altıncı bölümü, Türk parti sisteminde kutuplaşmanın anlamını ortaya koymayı ve değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, kutuplaşmayı yönlendiren ve şekillendiren 1980’den günümüze yaşanan siyasal, ekonomik, toplumsal, ideolojik, kültürel vb. gelişmeler ışığında uluslararası ve ulusal konjonktürde sunulmuştur. Buna ilaveten kutuplaşmada rol oynayan aktörler ele alınmıştır. Bu bölümün sonunda son dönemde kutuplaşmanın göstergeleri sayılabilecek güncel gelişmelere de yer verilmiş, son dönemde iyice öne çıkan kimliğe dayalı kutuplaşmanın geleceği sorgulanmıştır.

Tezin yedinci bölümünde V. Bölümde saptanan bulgulardan yola çıkılarak kutuplaşmanın güncel görünümü Isparta örneğinde araştırılmıştır. Bu amaçla tezin yedinci bölümünde siyasal ideolojilerin ve partilerin siyasal yelpaze üzerindeki konumu, seçmen tabanında partilerin karşıtlığı, ülke geleceğinde kutuplaşma eksenlerinin etkili ve tehlikeli olma düzeyleri ve siyasal kurumlara olan güven düzeyi araştırılmıştır.

Sonuç bölümünde ise, elde edilen verilerin genel bir değerlendirmesi sunulmuş, araştırma hipotezlerinin geçerliliği açıklanmış, araştırmanın vardığı genel sonuçlar ve bu sonuçlar ışığında öngörülere yer verilmiştir.

BÖLÜM I

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Parti sisteminde kutuplaşma kavramı, partilerin birbirlerine olan ideolojik mesafeleri ile yakından ilişkilidir. Tek bir partinin var olmadığı her parti sisteminde kutuplaşma da vardır. Ancak ideolojik, ekonomik, dinsel, mezhepsel, etnik, çeşitli iç ve dış siyasal gelişmelerden kaynaklanan pek çok koşulun etkisiyle ortaya çıkan partiler arasındaki kutuplaşma, düşük ya da yüksek düzeyde olabilir. Bu ise, sistemin ılımlılık ya da aşırılık düzeyini gösteren bir gösterge olarak öne çıkar. Bu göstergenin de genel olarak, yasama ve hükümet faaliyetleri, kamu politikaları, seçmen tabanları, siyasal elitler, siyasal partilerin söylem ve icraatları gibi değişkenlerle etkileşim halinde olduğu söylenebilir. Kutuplaşma kavramına ve parti sistemindeki rolüne değinmeden önce parti sistemlerine genel olarak yer vermek yararlı olacaktır.

1.1. Parti Sistemleri

Parti sistemi kavramı, siyasal sistemlerin işleyişini biçimlendiren, siyasal partilerin birbirleri arasında ve kendi içlerinde karmaşık ve karşılıklı ilişkiler ağını açıklamaktadır.² Parti sistemleri, siyasal parti araştırmaları ve karşılaştırmalı çalışmalar için önemli bir kavramdır. Partilerin sayısı, oy oranları, parlamenterlerin dağılımı ve kurulacak hükümetin şekli ve istikrarı üzerinde etkili olmaktadır. Diğer bir deyişle parti sisteminin yapısı ve işleyişi demokrasinin de yapısını ve kalitesini belirleyen unsurlardan biridir.³ Bu bağlamda Huntington güçlü bir parti sisteminin, ılımlı bir biçimde ve sistemin genel işleyişine zarar vermeden yeni mobilize grupları bu işleyişe dâhil edebilen yapıya sahip olması gerektiğini belirtmektedir.⁴

Parti sistemlerinin oluşumunda ülkelerin siyasal deneyimlerinin etkili olduğunu belirten Duverger, bazı genel etkenlerden de söz etmektedir. Bu etkenleri, sosyal sınıf yapısının siyasal partilere etkisini içeren sosyoekonomik etkenler ile

² Andrew Heywood, *Siyaset*, Liberte Yayınları, Ankara 2006, s.371.

³ Steven B. Wolinetz, "Party Systems and Party System Types", Edt. Richard S. Katz ve William Crotty, *Handbook of Party Politics*, Sage Publications, London 2006, s.51.

⁴ Samuel Huntington, *Political Order in Changing Societies*, Yale University, 1968.

ideolojik ve teknik etkenler olarak gruplandırmıştır.⁵ Bu noktada Lipset ve Rokkan, parti sistemlerinin Batı toplumlarının sınıfsal ayırım ve karşıtlıklarına göre biçimlendiğini ileri sürmektedirler. Lipset ve Rokkan'ın bu bakış açısı parti sistemini bağımlı bir değişken haline getirmektedir.⁶ Buna karşın Sartori, parti sistemini bir bağımsız değişken olarak ele almakta ve toplumsal değişim taleplerinin tek tek partiler üzerinde etkili olmasına karşın parti sisteminin işleyişinde kendine özgü kurallara sahip olduğunu belirtmektedir.⁷

Sartori'nin bahsettiği bu kurallar kapsamında seçim sistemi ile parti sisteminin karşılıklı etkileşim içinde olduğuna vurgu yapan Duverger, bu etkileşimin genel hatlarını formülleştirmiştir.⁸ Buna göre iki parti sistemi ile tek turlu basit çoğunluk yöntemi birbirini teşvik ederken, orantılı temsil yöntemi, sert, bağımsız ve istikrarlı partilerden kurulu çok partili bir sistemin ortaya çıkmasına, iki turlu çoğunluk yöntemi ise yumuşak, bağımlı ve göreceli istikrarlı partilerden oluşan bir çok parti sistemini ortaya çıkarmaktadır. Duverger'e göre basit çoğunluğun uygulanması, İngiltere'de olduğu gibi, iki büyük partinin olduğu ve küçük partilerin etkinlik kazanamadığı bir parti sisteminin oluşmasını sağlamaktadır. Nisbi temsilin uygulanması ise, farklı görüşlere temsil olanağı tanıyan, küçük partilerin de yaşamasını ve mecliste temsilini olanaklı kılan, mevcut partilerin varlığını koruyan ancak bu partilerin parçalanmasını kolaylaştıran bir parti sistemi ortaya çıkarmaktadır.⁹

Literatürde pek çok parti sistemi sınıflandırması bulunmakla birlikte, ideal bir parti sistemi üzerinde uzlaşma olduğunu söylemek oldukça zordur.¹⁰ Siyasal partilerin varlığı, temsili demokrasilerin işleyişinin temelinde görülmekle birlikte; parti büyüklüğü, gücü, sayısı, kurumsallaşma düzeyi gibi özelliklerinin farklı parti

⁵ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, (Çev. Ergun Özbudun), Dördüncü Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 1993, s.273 – 274.

⁶ Seymour Martin Lipset ve Stein Rokkan, **Party Systems and Voter Alignments: Cross National Perspectives**, NY 1967, s.50.

⁷ Giovanni Sartori, **Parties and Party Systems A Framework for Analysis**, Cambridge University Press 1976.

⁸ Duverger, **Siyasi Partiler**, s. 274.

⁹ Maurice Duverger, **Siyasal Rejimler**, (Çev. Teoman Tunçdoğan), Sosyal Yayınlar, İstanbul 1986, s.43-44.

¹⁰ Hicken, s.3.

sistemleri için değişken olduğu, siyaset bilimcilerin bu konuda farklı görüşleri bulunduğu hatırlanmalıdır.

Duverger'in ortaya koyduğu ve onun ardından Taagepera ve Shugart ile Cox gibi pek çok araştırmacının başvurduğu parti sayısını esas alan ayırım, parti sistemleri konusundaki klasik yaklaşımı oluşturmuştur. Buna göre parti sistemleri; tek partili, iki partili ve çok partili sistemler olarak sınıflandırılmaktadır. Ancak özellikle 1960'lı yıllarla birlikte karşılaştırmalı araştırmaların artması, siyaset bilimcileri daha karmaşık sınıflandırmalar yapmaya yöneltmiştir. Örneğin; Dahl, muhalefetin yapısına göre bir sınıflandırmayı tercih ederken, Blondel ve Rokkan partilerin gücü ve büyüklüğü ile hükümet kurma özelliklerini dikkate almıştır. Mainwaring ve Scully parti sistemindeki kurumsallaşmayı, Cox ve McCubbins parti içi bütünleşmeyi, Chhibber ve Kollman parti sisteminin millileşme düzeyini dikkate almışlardır. Sartori ise, parti sayısını esas alan klasik ayırma ideolojik kutuplaşmayı da ekleyerek bir parti sınıflandırmasına yönelmiştir.¹¹

Sartori, çoğulcu parti sistemlerini kutup sayısına göre sınıflamayı önermiştir. Buna göre çoğulcu sistemler, iki kutuplu ve çok kutuplu olmak üzere ikiye ayrılmalıdır.¹² Sartori gibi, La Palombara ve Weiner'e göre de iki parti ile çok parti arasındaki ayırım belirgin değildir. Bunun yerine çoğulcu sistemleri birbirinden ayırmak için iktidarın el değiştirme biçimi ve partilerin ideolojik niteliklerine bakılması gerektiğini söylemektedirler. Eckstein de parti sayısını yetersiz görmekte bunun yerine partilerarası kuvvet dağılımını, parti sisteminin bütünleşmesi, üstünlüğü ve dinamiğine bakılması gerektiğini belirtmektedir.¹³

Bu çalışmada parti sistemleri konusundaki klasik ayırımdan hareket edilmekte ve ağırlıklı olarak Duverger ve Sartori'nin sınıflamaları kullanılmaktadır. Bu kapsamda parti sistemleri öncelikli olarak sayı kriterine göre sıralanmış, çok partili sistemler de kutup kriterlerine göre incelenmiştir.

¹¹ Wolinetz, s.52; Allen Hicken, **Building Party Systems in Developing Democracies**, Cambridge University Press, NY 2009, s.2.

¹² Giovanni Sartori, "European Political Parties: The Case of Polarized Pluralism", Edt. Joseph LaPalombara, Myron Weiner, **Political Parties and Political Development**, Princeton University Press 1966.

¹³ Özbudun, s.137.

1.1.1. Tek Parti Sistemi

Tek parti sistemi, tek bir partinin varolduğu veya tek bir partinin etkin olduğu parti sistemleridir. Tek partili sistemler değişik şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Tek partili bir sistem, faşist ve komünist parti örneklerinde olduğu gibi, demokrasi çerçevesinde doğmuş olan bir sistemin, diktatörlüğe dönüşmesi yoluyla ortaya çıkabilmektedir. İtalya’da Faşist, Almanya’da Nasyonal Sosyalist partiler bu kapsamda ele alınabilirler. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nde ve Çin Halk Cumhuriyeti’nde komünist partiler de tek partilerin en önde gelen örneklerinden olmuşlardır. Bunun yanında kapsayıcı ve zorlayıcı bir ideolojiye sahip olan tek partiler *totaliter*, bu tür bir ideoloji olmaksızın baskıcı bir yönetim sergileyen tek partiler ise *otoriter* tek parti sistemleri olarak adlandırılmaktadır. Bazen tek partili yönetimler, Türkiye’de 1923 – 1950 yılları arasında iktidarda bulunan Cumhuriyet Halk Partisi örneğinde olduğu gibi, toplumu modernleştirme misyonu gibi pragmatik bir görünüme de sahip olabilirler.¹⁴ Bu tür *pragmatik* tek parti, katı bir ideoloji yerine bu hedeflere ulaşma amacını taşıyan bir partinin egemen olduğu *vesayetçi* bir sistemi anlatmaktadır.¹⁵ Gelişmekte olan ülkelerde anti-komünist milliyetçilik anlayışı ile devlet idealinin birleşmesinden doğan tek parti yönetimleri de ulus inşa etme ve ekonomik gelişme ihtiyacından hareket etmektedir. Yakın bir geçmişte, 1986’da, Zimbabve’de kökenleri eski gerilla gruplarının birleşmesine dayalı olarak kurulan tek parti örneği bu kapsamda ele alınabilir.¹⁶

Bir partinin kamusal süreçlerde tek başına belirleyici olması, çağdaş siyasi parti literatüründe *tek parti yönetimi* olarak ele alınmaktadır. İktidarı elinde tutan parti dışında herhangi bir partinin bulunmaması olan *gerçek tek parti sistemi* yanında serbest seçimlerin ve eşit rekabet koşullarının bulunmasına rağmen aynı partinin iktidarını sürdürmesi ile iktidar ve muhalefet arasında yer değiştirme olasılığının düşük olması sonucunda ortaya çıkan *hakim tek parti sistemi* ve ülkede birden fazla partinin bulunmasına rağmen eşit rekabet koşullarının bulunmaması durumunda oluşan *hegemonik tek parti sistemi* bu kapsama dâhil edilebilir.¹⁷

¹⁴ Duverger, **Siyasi Partiler**, s.335.

¹⁵ Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler**, Alfa Yayınları, İstanbul 2001, s.28.

¹⁶ Heywood, s.373.

¹⁷ Mümtaz’er Türköne, **Siyaset**, Lotus Yayınları, İkinci basım, Ankara 2005, s.266.

1.1.2. İki Parti Sistemi

İktidarı kazanmak için eşit şansa sahip olan iki ana partinin egemen olduğu sistemdir. Bu sistemde başka partiler de olmasına rağmen iktidar sadece iki parti arasında el değiştirmektedir.¹⁸ İki partili sistemin genel özellikleri şu şekildedir.¹⁹

- a. Parlamentoda sandalyelerin çoğunluğunu kazanmak amacıyla seçim yarışının başlıca iki parti arasında olması,
- b. Seçim sonucunda söz konusu iki partiden birinin parlamento çoğunluğunu kazanması,
- c. Parlamento çoğunluğunu kazanan partinin tek başına hükümeti kurabilmesi,
- d. İktidar partisi ile muhalefet partisi arasında yer değiştirme olasılığının bulunması.

İki partili sistemin işleyişi, sistemde etkin olan iki büyük partiyi ılımlı, gerçekçi ve sorumlu olmaya yönlendirmektedir. Partiler seçimleri kazanmak için siyasal merkeze yaklaşmak ve bağımsız seçmenleri kazanmak durumundadır. Merkeze yaklaşma eğilimi partiler arasındaki farklılıkları azaltmakta ve ortak görüşlerin artmasına yol açmaktadır.²⁰

İki partili sistemin iki türünden söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki, rejimin genel siyasal felsefesi ve temel ilkelerinin her iki parti tarafından da kabul edildiği ve iki parti arasındaki farklılığın araçlara ve ikincil amaçlara yönelik olduğu *teknik iki parti sistemi*, ikincisi ise partiler arası mücadelenin rejimin temel esasına ve siyasal hayatın ana unsurlarına yöneldiği *metafizik iki parti sistemidir*. Teknik iki partili sistemin yaşama olanağı yüksek olmakla birlikte metafizik iki parti sisteminin yaşaması oldukça güçtür. Metafizik iki parti sisteminde iki parti arasındaki kutuplaşma iki partili sistemi tehdit eder.²¹

¹⁸ Heywood, s.374.

¹⁹ Sarıbay, s.29.

²⁰ Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1979, s.131.

²¹ Erdoğan Teziç, **100 Soruda Siyasi Partiler**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1976, s.109.

Günümüzde ABD, İngiltere, Avustralya ve Yeni Zelanda’da iki partili sistem yürürlüktedir. İngiltere’de 1900’lerin başında Muhafazakârlar ile Liberallerden oluşan iki partili sistem sosyalistlerin gelişmesiyle İşçi Partisi’ni ortaya çıkarmıştır. Ancak İşçi Partisi’nin giderek güçlenmesi iki partili sistemi sona erdirip çok partili bir sistemi oluşturmamış bunun yerine liberaller eski güçlerini kaybetmişler ve iki partili sistem Muhafazakârlar ile Sosyalistlerin oluşturduğu iki büyük parti ile varlığını devam ettirmiştir.²² Mayıs 2010’da yapılan seçimlerde ise İngiltere’de uzun yıllardan sonra tekrar koalisyon kurma zorunluluğunu oluşturan bir seçim sonucu ortaya çıkmıştır. Bu seçimlerin ardından seçimleri kazanan ancak tek başına hükümet kuracak çoğunluğa ulaşamayan muhafazakarlar liberallerle koalisyon halinde iktidara gelmişlerdir.

Türkiye’de ise, 1946 – 1960 arasındaki dönemde yürürlükte olan iki partili sistemin oluşumu ABD’deki cumhuriyetçiler ve demokratlar ayrımının izlerini taşımaktadır.²³

1.1.3. Çok Parti Sistemi

Çok partili sistemler, iki partiden daha fazla sayıda partiden oluşmaktadırlar. Çok partili bir sistem, iki partili sisteme göre tek partinin iktidara gelme olasılığını azaltmakta buna karşın koalisyon olasılığını güçlendirmektedir. Çok partili sistemde seçim sonrası belli bir süre partiler arası müzakereyi gerekli kılan koalisyonlar ise, dengeli ve verimli bir siyasal iktidarı ortaya çıkarabileceği gibi, istikrarsız ve kısa süreli hükümetlere de yol açabilmektedir.²⁴

Farklı ülkelerin siyasal sistemlerinde ya da aynı ülkede tarihin farklı dönemlerinde çok partili sistemin de farklılaşabileceğini ifade eden Duverger, parti sayısını esas alarak bu sistemi kendi içinde üç parti sistemi, dört parti sistemi ve aşırı çok parti sistemi (*polypartism*) olarak ayrımına tabi tutmaktadır.²⁵

²² Duverger, **Siyasi Partiler**, s.298

²³ Bkz. Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alogan), Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul 1999.

²⁴ Heywood, s.379 – 380.

²⁵ Duverger, **Siyasi Partiler**, s.310.

Tablo 1.1. Sartori'nin Sınıflandırmasına Göre Çoğulcu Parti Sistemleri

Parti Sistemi	Kutup Sayısı	Kutuplaşma	Sistemin Dinamizmi
Basit Çoğulculuk (İki Parti)	İki Kutuplu	Yok	Merkezcil
İlımlı Çok Parti	İki Kutuplu	Az	Merkezcil
Aşırı Çok Parti	Çok Kutuplu	Çok	Merkezkaç

Kaynak: Giovanni Sartori, "European Political Parties: The Case of Polarized Pluralism", Edt. Joseph LaPalombara, Myron Weiner, **Political Parties and Political Development**, Princeton University Press 1966, s.138.

Çok partili sistemleri, ılımlı çoğulculuk (*moderate pluralism*) ve kutuplaşmış çoğulculuk (*polarized pluralism*) adları altında toplayan Sartori, bu tasnifinde parti sayısı ile birlikte ideolojik kutupları, kutuplar arasındaki mesafeyi, merkezcil ve merkezkaç eğilimleri dikkate almaktadır. Bu sınıflandırma anlayışı aynı zamanda parti kutuplaşması kavramını ortaya çıkarmaktadır. Sartori'ye göre üç – dört parti ile işleyen bir ılımlı çoğulculuk sistemi, iki kutuplu olup merkezcil eğilimlere sahiptir. Buna karşın beş partiyi aşan bir aşırı çoğulculuk sistemi, ikiden çok kutupludur, yüksek düzeyde kutuplaşmıştır ve merkezkaç eğilimler üretmektedir.²⁶

İlımlı çoğulculuk sisteminde kutuplaşma ve partilerin ideolojik mesafeleri fazla değildir. Partiler temel sorunlara dair birbirine yakın görüşlere sahiptirler. Sistem karşıtı partiler önemli konumda değildirler. Partiler iki temel eğilim altında toplanmış olduğundan parti sistemi iki kutupludur. Parti sistemindeki partilerin tamamı farklı koalisyonlarda yer alma olanağına sahiptirler. Sistemdeki partiler merkez seçmenin oylarını kazanmak için rekabet ederler. Bu durum partileri ılımlı, sorumlu ve gerçekçi olmaya yönlendirir.²⁷

Kutuplaşmış çoğulcu parti sisteminde ise, ülkenin temel sorunları üzerinde partilerin görüşleri birbiriyle uyuşmayacak kadar geniş bir dağılım göstermektedir. Aşırı uçlardaki partilerin varlığı çok yönlü bir kutuplaşma ortaya çıkarmaktadır. Merkez partilerin uç partilerle işbirliği yapma güçlüğü, merkez hükümetlerin kurulmasına yol açmaktadır. Bu durum iktidara erişemeyen uç partileri sorumsuz davranmaya yöneltmektedir. Kutuplaşmış çoğulculuğun hakim olduğu bir parti

²⁶ Sartori, "European Political Parties: The Case of Polarized Pluralism", s.139.

²⁷ Özbudun, s.

sisteminde koalisyon hükümetleri genellikle kısa ömürlü olmakta ve uzun vadeli politikalar yerine ancak günlük sorunlarla uğraşabilmektedir.²⁸

Büyük ölçüde kutuplaşmış çoğulculuğu andıran bir de atomlaşmış parti sisteminden söz etmek mümkündür. Kurumsallaşma düzeyinin düşük olduğu, atomlaşma düzeyinde her bir bölünmenin siyasi temsil olanağı aradığı bu sistemler özellikle Afrika ve bazı Asya ülkelerinde görülmektedir. Bu tür parti sistemleri, tek parti ile aşırı çok parti arasında gidip gelen değişiklikler göstermektedir.²⁹

1.2. Siyasal Kutuplaşma Kavramı

Siyasal kutuplaşma kavramı, parti sistemlerinin temel göstergelerinden biri olarak görülmektedir.³⁰ Son dönemde özellikle karşılaştırmalı olarak parti sistemlerini ele alan çalışmalar kutuplaşma (*polarization*), bölünme (*fragmentation*) ve oynaklık (*volatility*) gibi değişkenlere yönelmiştir.³¹ Bu yönelmenin önemli nedenlerin biri, söz konusu değişkenlerin sağladığı ölçme olanağıdır. Bu bölümde siyasi kutuplaşmanın tanımı, kapsamı ve etkileri ortaya konmaktadır.

1.2.1. Kutuplaşmanın Tanımı

Siyasal kutuplaşma (*political polarization*) kavramı genel olarak gruplar arasında tercihlerin geniş ölçüde yayılması ve bu tercihlerin kutuplara (uçlara) doğru kümelenmesi olarak anlaşılmaktadır. Kavramın sözlük tanımı, görüş ve eğilimlerin eşzamanlı karşıtlıklarının varlığı ve ilkelerin çatışması unsurlarını içinde barındırmaktadır.³² Bir başka tanıma göre kutuplaşma, iki farklı karşıt veya çatışan grubun veya gücün, biz ve onlar, doğru olan ve yanlış olan gibi önkabuller ile kendi aralarında yüksek düzeyde bir araya toplanması durumunu ifade etmektedir.³³ İki

²⁸ Teziç, s.112-113.

²⁹ Sarıbay, s.30.

³⁰ Sartori, **Parties and Party Systems A Framework for Analysis**, s.127.

³¹ Hans-Dieter Klingemann, "Political Parties and Party Systems", Edt. Jacques Thomassen, **The European Voter – A Comparative Study of Modern Democracies**, Oxford University Press. 2005, s.22.

³² Morris P. Fiorina – Samuel J. Abrams, "Political Polarization in the American Public", **The Annual Review of Political Science**, Vol. 11 2008, s.566.

³³ Tom Atlee, "Exploring the Dynamics of Polarization", www.co-intelligence.org/polarizationDynamics.html

veya daha fazla sayıdaki bireyin, grubun, sınıfın, partinin, toplumun vb. kutuplaşmasından söz edilebilir.

Tarihsel süreç içinde muhalif sınıf ve toplumsal güçlerin birbirinden ayrılmalarını anlatan kutuplaşma kavramı, toplumun belirgin olarak iki büyük düşman kampa ayrılması ile en ileri aşamaya yönelmiş olur. Örneğin Marks’a göre, burjuvazi ve proletarya sınıfları arasındaki kamplaşma bu şekildedir.³⁴

Kutuplaşma, bireylerin sosyal ve siyasal konularda, kendi tecrübe ve bilgileri yerine liderlerin ve partilerin söylemleri doğrultusunda düşünmesi ve davranması ile artmaktadır. Bazı konular kapsamında makul oranlarda bir kutuplaşma oranı hemen her toplumda vardır. Bununla birlikte aşırı kutuplaşmış kitlelerin yüksek bir orana ulaşması sistem için kutuplaşma tehdidinin oluştuğunu göstermektedir.³⁵

Yine toplumda kutuplaşma durumu, karşıt taraflardaki bireyler arasında müzakere ortamının gerilemesi ve aşırı ideolojik gruplar arasındaki merkezi eğilimlerin etkisini kaybetmesi durumunda ortaya çıkmaktadır.³⁶ Bu durum seçmenler yoluyla parti sistemine de yansiyarak partiler arasındaki kutuplaşmanın oluşmasına etki eden ana etkenlerden biri olmaktadır.

Kutuplaşma kavramı, siyasal partiler sisteminde bölünmenin³⁷ açıklayıcı bir değer olup olmadığının tartışılmaya başlanması ile birlikte literatürde yer edinmiş ve onun ötesinde açıklayıcı değer atfedilen bir kavram olarak önem kazanmıştır. 1950’li yıllarda istikrar ile bölünmenin ters orantılı bir ilişkiye sahip olduğu iddia edilmekteydi; buna karşın 1970’lerde bir demokraside aynı anda bölünme ve istikrarın olabileceği anlaşılmıştır. Sistemdeki bölünme düzeyi ile kutuplaşma düzeyi arasındaki ilişki farklılık göstermektedir.³⁸ Grup sayısının artması, bölünmeyi

³⁴ **Politika Sözlüğü**, (Çev.Mazlum Beyhan), Sosyal Yayınlar, İstanbul 1979, s.183.

³⁵ <http://www.konda.com.tr>, 26.03.2009.

³⁶ Diana Epstein – John D. Graham, “Polarized Politics and Policy Consequences”, www.rand.org/pubs/occasional_papers/2007/RAND_OP197.pdf, s.1.

³⁷ Bölünme (Fragmentation) kavramı, siyasal parti sisteminin bir boyutu olarak, oyların küçük partiler arasında dağılımını ifade etmektedir. Bölünme de kutuplaşma gibi, seçimlerde yarışan partilerin sayısına, küçük partilerin artmasına ve seçmenlerin bu partilere yönelmesine bağlı olarak şekillenmektedir. Bölünme aynı zamanda ülkedeki sosyal ayrımları parti sistemine yansıtan bir gösterge olması bakımından da önemlidir. Bkz. Stephen Coleman, “Dynamics in the Fragmentation of Political Party Systems”, **Quality & Quantity Journal**, Vol. 29, 1995, s.141.

³⁸ Giacomo Sani and Giovanni Sartori, “Polarization, Fragmentation and Competition in Western Democracies”, Edt. Hans Daalder and Peter Mair, **Western European Party Systems: Continuity and Change**, Beverly Hills: Sage, 1983, s.308-309.

arttırmakta, ancak kutuplaşmayı azaltmaktadır. Çünkü mümkün olan en yüksek kutuplaşma düzeyi iki ana grup arasında ölçülebilmektedir. İkinci olarak pek çok kutuplaşma indeksi grup içi mesafeleri de önemli görürken bölünmede grup içi dinamikler dikkate alınmamaktadır.³⁹ Dolayısıyla günümüzde kutuplaşma kavramı siyasal parti sisteminin niteliğini anlamada yardımcı olan temel göstergelerden biri olarak kabul edilmektedir.

Kutuplaşma, grup üyelerinin kendi kimliklerini ön plana çıkarması ve grubun üyelerinin diğer grupların üyeleriyle mesafe algılarının artmasına yol açmaktadır.⁴⁰ Yapılan son tanımlamalar ışığında kutuplaşmanın ayırt edici özelliği, karşı grup yabancılaştırması ve grup kimliği etkileşiminin ön plana çıkmasıdır. Belli bir grubun üyeleri kutuplaşmış bir toplumda kendi kimliklerini karşı grubun üyeleri üzerinden tanımladıklarında onlar, diğer grupların üyelerinden sosyal ve ideolojik olarak ayrı ve farklı hissetmeye başlamaktadırlar. Bunun sonucunda kutuplaşma çatışmayı arttırıcı bir etki doğurmaktadır.⁴¹ Gruplar açısından bakıldığında kutuplaşma, aynı gruptakilerin benzeşikliğini güçlendiren buna karşın grupları birbirine ötekileştiren bir süreç yaratmaktadır.

1.2.2. Kutuplaşmanın Kapsamı

Farklı grupların bir düzlemde yerleşme şekilleri kutuplaşmanın göstergesidir. Kutuplaşmanın ortaya çıkması genellikle iki grubun karşılıklı olarak büyümesi ve aralarındaki mesafenin de artmasıyla olmaktadır.

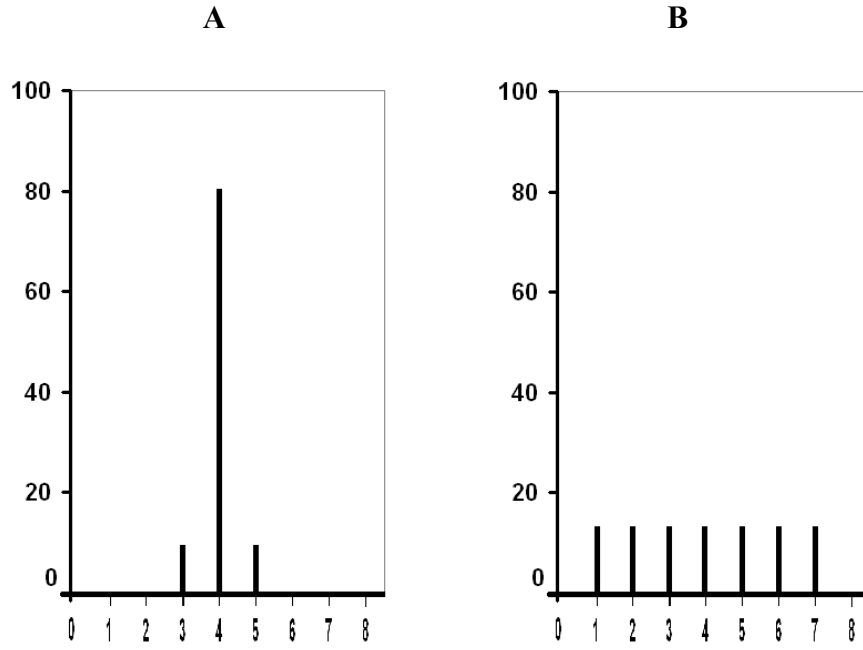
Şekil 1.1.'de Amerikan Ulusal Seçim Çalışmalarının (NES) kullandığı yedi noktalı düzlemde yer alan iki şekil, kamuoyunun kutuplaşmamış durumlarını ifade etmektedir. Buna göre Şekil A yüksek oranlı bir yoğunlaşma ya da toplanma ile birlikte düşük oranlı dağılma anlamındayken Şekil B, yüksek oranlı bir dağılmaya karşın düşük oranlı bir yoğunlaşmaya işaret etmektedir. Bu bağlamda bakıldığında değişik dağılma biçimlerinin kutuplaşmaya işaret etmediği görülecektir.

³⁹ Joan Esteban – Gerald Schneider, “Polarization and Conflict: Theoretical and Empirical Issues”, **Journal of Peace Research**, Vol.45 No.2 2008, s.134.

⁴⁰ <http://www.chass.utoronto.ca/~anderson/polarization.pdf>, s.1.

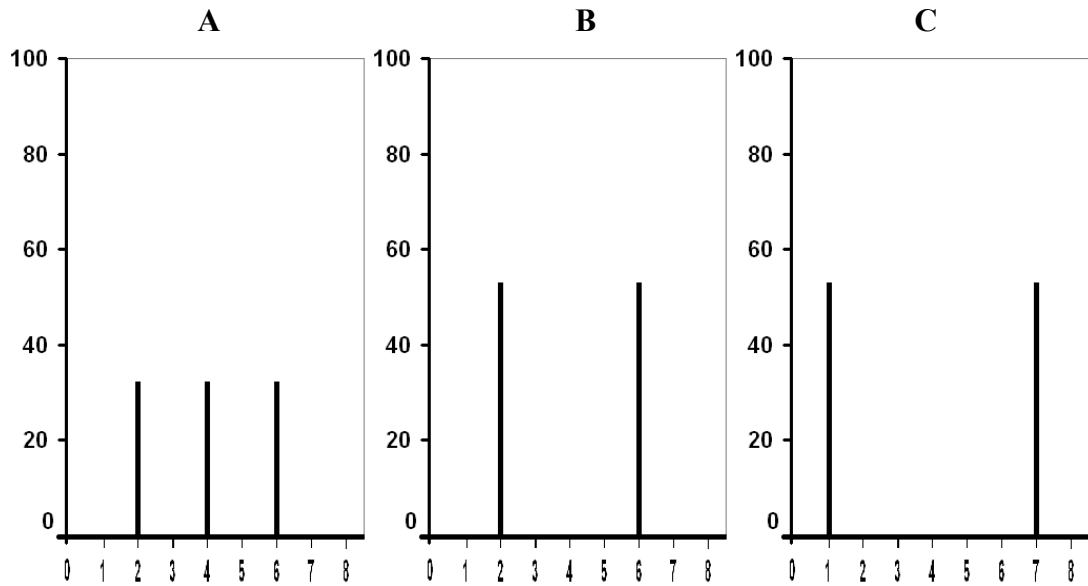
⁴¹ Esteban – Schneider, s.132.

Şekil 1.1. Kutuplaşmamış Dağılımlar

Kaynak: Charles D. Myers, "Campaign Intensity and Polarization",
www.princeton.edu/~cdmyers/Campaign_Polarization.pdf, s.3.

Şekil 1.2. Kutuplaşmış Dağılımlar

Kaynak: Charles D. Myers, "Campaign Intensity and Polarization",
www.princeton.edu/~cdmyers/Campaign_Polarization.pdf, s.4.

Şekil 1.2.'de yine NES'in düzleminde yer alan üç şekil ise kamuoyunun kutuplaşmış durumlarını ifade etmektedir. Şekil A, üç noktada toplanmış kamuoyunu göstermekte olup bu şekilde yüksek düzeyli dağılım ve yoğunlaşma birlikte görülmektedir. Şekil B, Şekil A'ya göre daha fazla kutuplaşma içermekte olup daha yüksek oranlı bir dağılmaya ve yoğunlaşmaya işaret etmektedir. Şekil C ise, kutuplaşmanın en yüksek düzeyini göstermektedir. Burada kamuoyu aşırı uçlardaki iki noktada yüksek oranda toplanmıştır.

Esteban ve Ray'e göre Şekil C'de gösterilen kutuplarda toplanma durumu toplumda orta sınıfın ortadan kalkması ve zenginle fakir ayrımının sert bir durum olarak ortaya çıkmasını gösterebilir. Bu tür bir kutuplaşmış dağılım, siyasal çatışmayı ortaya çıkaracak toplumsal ayrımlara işaret etmektedir.⁴² Dahası söz konusu kutupların aşırı uçlarda konumlanması da bir zorunluluk olarak ifade edilmemektedir.

Dalton, ileri endüstriyel demokrasilere göre, düşük refah seviyesine sahip ve daha az gelişmiş demokrasilerde kutuplaşma düzeyinin daha yüksek olduğunu saptamıştır. Bu tür az gelişmiş demokrasilerde sağ ve sol aşırılığın oranı yüzde 20'lerin üzerindeyken; Batı demokrasilerinde bu oran ancak yüzde 5'ler düzeyindedir.⁴³

Gelir kutuplaşmasını sosyal çatışmanın bir öngörüsü olarak gören Esteban ve Ray'e göre, kutuplaşma kavramında şu özellikler olmalıdır:⁴⁴

- a. Kutuplaşmanın düzeyi, her gruptaki homojenlik düzeyini etkilemektedir. Kutuplaşma, her grubun içinde yüksek düzeyde bir türdeşliği ortaya çıkarmaktadır. Aynı grubun üyeleri benzer tutumlara sahiptir ve benzer davranışlar sergilemektedirler.
- b. Gruplar arasında ise yüksek düzeyde heterojenlik olmalıdır. Grupların birbirlerine olan mesafesi arttıkça aralarındaki farklılaşmalar da artacaktır.

⁴² Joan Esteban – Debraj Ray, “On the Measurement of Polarization”, *Econometrica*, Vol. 62, No. 4, 1994, s.825.

⁴³ Russell J. Dalton, “Social Modernization and the End of Ideology Debate: Patterns of Ideological Polarization”, *Japanese Journal of Political Science*, Vol.7 No.1, 2006, s.20.

⁴⁴ Esteban ve Ray, s.824.

- c. Büyük ve etkili gruplar sayıca az olmalıdır. Buna karşın küçük gruplar da düşük bir öneme sahip olmalıdır.

Fukuyama siyasal kutuplaşmanın, toplumun güven düzeyi ile güçlü bir negatif ilişki içinde olduğunu söylemektedir. Diğer bir deyişle; toplumda güvensizliğin yaygınlaşması kutuplaşmayı ortaya çıkaran etkenlerden biridir.⁴⁵ Benzer biçimde yapılan araştırmaların güven düzeyi ile demokratik yönetim arasında doğru orantılı bir ilişkiyi saptadığını belirten Uslaner, yüksek düzeyde bir güven ortamının var olduğu ülkelerde yolsuzluk oranının daha az olduğunu, bürokrasinin daha iyi iş gördüğünü, meşru düzenin daha iyi işlediğini, genel olarak yönetimin kalitesinin daha yüksek olduğunu vurgulamaktadır. Siyasal kutuplaşma düzeyinin yüksek olması ise, yönetimin performansı ve etkinliği üzerinde olumsuz etki yapmaktadır.⁴⁶

Lindquist ve Östling siyasal kutuplaşmanın etnik bölünme ile kısmen ilişkili olduğunu saptayıp Fransız kökenli ülkelerin daha kutuplaşmış olmalarına karşın, Alman ve İskandinav kökenli ülkelerin daha bütünleşik olduğunu saptamıştır. Aynı araştırmada Sosyalist ve Britanya kökenlilerin kutuplaşma ile önemli bir ilişki içinde olmadığı, Katoliklerin kutuplaşma ile doğru orantılı bir ilişkide olmalarına karşın Protestanların daha bütünleşik olduğu ortaya konmuştur.⁴⁷ Bu çalışmada, en az bir sivil organizasyona katılanların daha az oranda kutuplaşma ile ilişkili oldukları ve kutuplaşmış ülkelerde pek az kişinin sivil organizasyonlara katıldığı belirtilmektedir. Ayrıca kutuplaşma ile gelir eşitsizliği arasında doğru orantılı, kişi başına düşen milli gelir ile ise ters orantılı bir ilişki olduğu ortaya konmaktadır. Gelir eşitsizliğinin artması kutuplaşmayı artırırken, kişi başına düşen milli gelirin artması geriletmektedir.⁴⁸

⁴⁵ Fukuyama, **Güven Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması**, (Çev.Ahmet Buğdaycı), Türkiye İş Bankası Yayını, 2005.

⁴⁶Eric M. Uslaner, "The Civil State: Trust, Polarization and the Quality of State Government", www.bsos.umd.edu/gvpt/uslaner/uslanercivilstate.pdf

⁴⁷ Erik Lindquist – Robert Östling, "Political Polarization and the Size of Government", www.ifn.se/BinaryLoader.axd?OwnerID=69642783-7a1a-4e7f-b69d1af48ee957e&OwnerType=0&Property Name...Wp749.pdf, s.12.

⁴⁸ Lindquist – Östling, s.12.

Sartori'ye göre kutuplaşma, aşırı (uç) partilerin bir başarısıdır. Bu partilerin seçim performansı, kutuplaşmanın göstergesidir.⁴⁹ Sani ve Sartori'ye göre ise kutuplaşma temeline dayalı demokrasilerin bazı özellikleri şunlardır:⁵⁰

- a. Bir rekabet alanı olarak tanımlanması koşuluyla kutuplaşma ile iyi işleyen bir demokrasi ters orantılı bir ilişkiye sahiptir. Kutuplaşmanın artması kolay işleyen bir demokrasiyi zor işler hale getirmektedir.
- b. Birden fazla sınıfta yer aldığından ırki, dinsel, dilsel farklılıklar gibi toplumda bölünmeye yol açan enine kesen ayrımlar kutuplaşmayı geciktirici etkide bulunur⁵¹, çatışmacı olmayan yalıtımsal eğilimler tarafından normalleştirilir, sınıfsal bölünmeler ise kutuplaşmayı yeniden güçlendirir.
- c. Kutuplaşma, homojen siyasal kültürlerde görülmez ancak alt kültürel bölünmeyi izlemesi de gerekli değildir, çünkü kültürel heterojenlik ortaklaşmacılığa doğru yönlendirilebilir.

1.2.3. Kutuplaşmanın Etkileri

Dünyada son dönemde yaşanan gelişmeler, gruplar arasındaki ideolojik, ekonomik, etnik veya dinsel kutuplaşmaların, çatışmalara yol açtığını ve bundan dolayı sosyal ve siyasal gelişmenin önemli bir engel ile karşılaştığını göstermektedir.⁵² Kutuplaşmayla ortaya çıkan bazı olumsuz etkiler şu şekilde sıralanabilir:⁵³

⁴⁹ Riccardo Pelizzo – Salvatore Babones, “The Political Economy of Polarized Pluralism”, **Party Politics**, 2007, Vol. 13, No. 1, s.55.

⁵⁰ Sani – Sartori, s.137.

⁵¹ Lipset ve Rokkan, seçmenlerin dahil olduğu sosyal sınıfların ve sınıfsal bölünmelerin parti tercihleri ile ilişkili olduğunu ve seçimlerin temelde seçmenlerin sosyal kompozisyonunu yansıttığını belirtmektedirler. Bkz. Seymour Martin Lipset ve Stein Rokkan “Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments”, Edt. S.M.Lipset ve S.Rokkan, **Party Systems and Voter Alignments: Cross National Perspectives**, NY 1967. Oskarson da, kutuplaşma ile sınıf ayrımına dayalı oy vermenin yakından ilişkili olduğunu belirtmektedir. Bkz. Maria Oskarson, “Social Structure and Party Choice”, Edt. Jacques Thomassen, **The European Voter – A Comparative Study of Modern Democracies**, Oxford University Press. 2005, s.104.

⁵² Esteban – Schneider, s.131.

⁵³ Atlee, s.2-3.

- a. Kutuplaşma bir grubu diğer gruba karşı tavır almaya yönlendirmektedir. Bu tavır alma ile karşıt grubun özellikleri, çeşitliliği ve karşıt grup ile geliştirilebilecek dayanışmanın görülmesi güçleşmektedir.
- b. Kutuplaşma vatandaşlar arasındaki ve grup üyeleri arasındaki iletişime engel olduğu için sosyal sermayenin kaybına yol açmaktadır. İşbirliği ve yaratıcı diyalog geliştirme imkânı ortadan kalkar.
- c. Tek taraflı bakışın görmekte zorlandığı toplumsal sorunlarda diğer taraftan gelen bilgi, görüş ve çözümler göz ardı edildiği için toplum yüksek standartlı karar alma ve uygulama süreçlerinden mahrum kalmaktadır.
- d. Aşırı kutuplaşma, Saraybosna ve Ruanda’da görüldüğü gibi, iç savaşa ve soykırıma yol açmaktadır. Aşırı ve süregelen bir kutuplaşma ile beslenen nefret ve bağnazlık duyguları, karşıt gruba karşı insanlık dışı davranışlara yol açan bir psikolojik algıyı ortaya çıkarmaktadır.
- e. Yabancılaşma dinamikleri kutuplaşmanın kendini yenilemesine – yeniden üretmesine neden olmaktadır. Kutuplaşmanın etkisinin artarak sürekli hale gelmesi, siyasal hayatta merkezi eğilimlerin etkisini kaybetmesine, bunun yerine yabancılaşma ve suskunluk gibi tutumların etkili olduğu “ya bizden ya da bizden değil” anlayışının egemen olmasına yol açmakta, kişileri taraf olmaya zorlamakta, taraf olmamak durumunda telef olmak çıkmazına sürüklemektedir.

Tablo 1.2. Kutuplaşmanın Etkileri

Olumlu Etkiler	Olumsuz Etkiler
Güçlü ve farklı partiler seçmenlere yönelik belirgin tercihler sunduklarından seçmenler daha kolay ayırım yapabilirler.	İleri düzeyde kutuplaşma yasamayı işlevsiz hale getirir.
Kutuplaşma ile belirginleşen söylemler seçim sonrasında partilerin ve adayların vaatlerini izlemeyi kolaylaştırır.	Kutuplaşma yasama sürecinin kalitesini düşürür. Örneğin müzakerelerden azınlık partisi dışlanabilir, bazı kanun tasarılarının hayata geçirilmesi gecikebilir.
Kutuplaşan partilerin ve elitlerin konumu, ideolojisi ve söylemi belirgin hale gelir.	
Sorunların tartışılması ve parti yandaşlarının etkinliğinin artması demokrasinin işleyişine olumlu katkı yapar.	Dış politika kutuplaşmadan olumsuz etkilenebilir. Bu durum ilgili devletin uluslar arası konumunu zedeleyebilir.

Kaynak: Diana Epstein – John D. Graham, “Polarized Politics and Policy Consequences”, www.rand.org/pubs/occasional_papers/2007/RAND_OP197.

Kutuplaşma bireylerin ve toplumun enerjisini artırırken düşünme kapasitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Kutuplaşmanın hakim olması, düşünme potansiyelini daraltmakta, toplumsal gerçekliklere bakışı basmakalıplar arkasında kısıtlamakta ve karşı karşıya olunan koşulların anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Karşı cepheden potansiyel işbirliklerinin engellenmesiyle düşman olarak görülen bu karşı tarafa yönelik mücadele gücünün artmasını ortaya çıkarmaktadır.⁵⁴

Kutuplaşma her iki kutupta yer alan gruplar tarafından desteklenmektedir. Bu karşıt kutuplar, uzlaşma yanlısı ılımlı noktalarda yer alanlara karşı güçbirliği yapabilmektedirler. Bu güçbirliğinin temelinde ılımlı yaklaşımların, söz konusu karşıt kutupların işlevlerini ve varlığını tehdit etmesi yatmaktadır. Böylece kutuplaşma, bir iktidar mücadelesi olarak yürütülmektedir. Bu sürecin işlemesi, karşıt kutupları büyütürken, ılımlı grupları küçültmekte veya yok etmektedir.⁵⁵

Partiler arasında ideolojik kutuplaşmanın artması, kamu politikası süreçlerinin aksamasına yol açmaktadır. Kutuplaşmanın etkisiyle yasamanın işgöremez hale gelmesi ve politika süreçlerinde ataletin ortaya çıkması yanında kutuplaşmanın bir diğer etkisi de ılımlı vatandaşların siyasete ilgilerini ve bu ılımlı kitlenin iktidara olan güven düzeylerini azaltmasıdır. Parti yandaşlığının artmasının yine ılımlı kitle üzerinde meydana getirdiği siyasete yabancılaşma, siyasete katılmama özellikle de oy kullanmamalarına yol açabilmektedir. Ayrıca ılımlı seçmenler kutuplaşmış bir ortamda parçalı bir iktidar yapısını tercih etme eğiliminde olmaktadır.⁵⁶

Kutuplaşma kavramı, olumsuz çağrışımlar akla getirmesine rağmen asıl etkisi tam olarak açık değildir ve zararlı sonuçları yanında bazı yararlı sonuçlar da içerebilmektedir. Literatürde kutuplaşmanın vatandaş katılımını arttırmada olumlu etkisi olduğunu söyleyen Griffin; son yarım yüzyılda üretilen, kutuplaşmış veya sorumlu siyasi partilerin temsil ve hesap verebilirlik bakımından siyasetin arzu edilen

⁵⁴Tom Atlee, “Polarization and Intelligence”, <http://www.co-intelligence.org/Polarization-Intelligence.html> Erişim Tarihi: 14.03.2009.

⁵⁵ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitabevi, 23.Basım, İstanbul 1999, s.253-254.

⁵⁶Geoffrey C. Layman, Thomas M. Carsey, Juliana Menasce Horowitz, “Party Polarization in American Politics: Characteristics, Causes, and Consequences” **Annual Review of Political Science**, Vol. 9, 2006, s.93.

bir ögesi olduğu düşüncesinin günümüzde farklılaştığını saptamıştır.⁵⁷ Griffin’e göre parti kutuplaşması, vatandaş çıkarları ile hükümet politikalarını farklılaştırıcı bir etkide bulunmaktadır. Sinclair’e göre; sert parti kutuplaşmalarının ortaya çıkardığı yandaş çekişmeleri, siyasal tartışmaların düzeyini düşürmekte, böylece ılımlı ve tarafsız seçmenlerin siyasal süreçlere olan ilgilerinin zayıflamasına yol açmaktadır. Yandaş kutuplarının herhangi birinde yer almayan söz konusu bu ılımlı ve tarafsız konumdaki seçmenlerin, siyasal mücadelelerin sertleşmesi ile seçimlere katılmamak gibi yollara başvurabileceği iddia edilmektedir. İlimlilerin seçimlere katılmaması ya da siyasal süreçlere ilgisini kaybetmesi ise kutuplarda yer alan parti yandaşlarının siyasal süreçler üzerindeki etkilerini arttıracaktır.⁵⁸ Bu kapsamda Amerikan Siyaset Bilimi Birliği (APSA), aşırı uçlar yerine makul bir tercih aralığında seçmen kazanmaya çalışan partilerin varlığının gerekliliğinden söz etmektedir.⁵⁹

Partiler arasında yüksek düzeyde bir ideolojik kutuplaşmanın varlığı, seçimlerde oy değişkenliğini azaltıcı bir etki ortaya çıkarmaktadır. Seçmen tabanının durağanlık kazanması, yani net oy değişkenliğinin az olması ise, partilerin hesap verebilirliğini arttırıcı bir etki ortaya çıkarabileceği ve istikrarlı bir siyasal sisteme katkıda bulunabileceği gibi, bu durumun süreklilik kazanması partilerin toplumsal taleplere karşı duyarsız bir tutuma yönelmesine de yol açabilmektedir. Örneğin; birkaç seçimi kapsayan belli bir dönemde oy değişkenliğinin düşük olduğu ve çoğunlukla ideolojik, dinsel ve/veya etnik temelli kutuplaşmış bir parti sisteminde iktidarı elinde tutan partinin toplumun genel beklentileri yerine kendi yandaşlarının çıkarlarını daha fazla koruyup kollayacağı beklenebilir. Buna karşın iktidarı seçim yoluyla elde edemeyen muhalefetin aynı sistemde illegal faaliyetlere yönelmesi de kolaylaşacaktır.⁶⁰

Siyasi partilerin kutuplaşmayı adaylar üzerinde bir disiplin aracı olarak kullandığını söyleyen Testa, seçmen yönelimlerine göre kutuplaşma düzeyinin partiler tarafından belirlendiğini ileri sürmektedir. Ancak partiler adaylarını ideolojik

⁵⁷ John D. Griffin, “Party Polarization and Representation”, <http://www.dartmouth.edu/~govt/docs/John%20Griffin%20paper.pdf>, s.28–29.

⁵⁸ Barbara Sinclair, **Party Wars Polarization and the Politics of National Policy Making**, University of Oklahoma Press, USA 2006, s.344-345.

⁵⁹ Griffin, s.28.

⁶⁰ Şaban Sitembölükbaşı, “Avrupa’nın Eski ve Yeni Demokrasileriyle Türkiye’de Oy Değişkenliklerindeki Genel Trendler: 1945 – 2005”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 9 Sayı 1, s.452.

sebeplerle teşvik etmek amacıyla kutuplaşmayı kullanırken her zaman seçmenin tercihlerindeki kutuplaşma düzeyini dikkate almak zorunda değildirler. Buna göre seçmenlerin tercih ve yönelimlerdeki kutuplaşma düzeyinin düşük olması durumunda siyasi partiler, adaylarının motivasyonunu ve adaylar üzerindeki disiplini sağlamak amacıyla siyasal mücadelede kutuplaşmayı arttırmaktadırlar. Böylece adaylar, ılımlı parti seçmenlerine göre daha aşırı konuma gelmekte ancak siyasal mücadeleye kanallı olmaktadır. Diğer taraftan seçmenlerin tercih ve yönelimlerdeki kutuplaşmanın yüksek düzeyde olduğu zamanlarda siyasi partiler bu kez ılımlı seçmenlere yakınlaşmak amacıyla daha ılımlı adayları tercih etmeye çalışacaklardır. Sonuçta parti adayları her iki durumda da ılımlı parti üyelerinin tercihlerini temsil etmeyeceklerdir. Testa'ya göre, genel olarak siyasal mücadeledeki kutuplaşma, parti taraftarlarının politika tercihleri ile seçime yönelik hedefler arasında bir uzlaşma olarak ortaya çıkmaktadır. Kısacası partiler kutuplaşmayı motivasyon sağlamak amacıyla bir stratejik araç olarak kullanmaktadırlar.⁶¹

Partiler ve partilerin adayları arasındaki kutuplaşmanın artmasının seçmen tabanına yansması durumunda seçmen oy vereceği parti ve adayı daha kolay ayırt etme olanağına sahip olmaktadır. Bu durum, seçilen adayların seçmenlerin görüşlerini daha fazla temsil etmesine ve iktidarı kazanan partinin seçim kampanyasındaki söylemine sadık kalmasını sağlayan bir etken olarak rol oynamaktadır. Diğer taraftan kutuplaşma ile parti yandaşlığının artması sonucunda güçlü kutupları temsil eden partilerin seçmen tabanları da güçlenmektedir.⁶²

Buna karşın teorik araştırmalarla ortaya konmuş bulunan siyasal partilerin düzenledikleri kampanyaların kutuplaşma üzerinde etkili olduğu düşüncesinin ağırlıklı olarak geçerli olmadığı da saptanmıştır. Myers, bu etkinin düşük düzeyde olduğunu ortaya koymuştur. Güncel seçim kampanyaları, bu kampanyalar ile doğrudan ilişkili olmayan genel ideoloji gibi fikirlerin kutuplaşması üzerinde herhangi bir rol oynamamaktadır. Seçim döneminde elitlerin kutuplaşmasının kitlelere yansması konusunda farklı görüşler vardır.⁶³ Elit kutuplaşmasının kitlelerin

⁶¹ Cecilia Testa, "Does Candidates Serve Parties Interests? Party Polarization as a Discipline Device", www.eco.uc3m.es/temp/partypolarization.pdf Erişim Tarihi: 18.02.2008.

⁶² Layman, Carsey, Horowitz, s.94.

⁶³ Charles D. Myers, "Campaign Intensity and Polarization", www.princeton.edu/~cdmyers/Campaign_Polarization.pdf, s.45.

tutum ve davranışları üzerinde olumsuz etkileri olduğunu öne süren araştırmalar yanında bu etkinin olumlu olduğunu belirten araştırmalara da rastlanmaktadır. ABD’de kutuplaşmış 2004 seçimlerinin vatandaşların ilgisini çektiğini ve aktif vatandaş sayısında önemli bir artış sağlandığını iddialarının abartılmış olabileceğini söyleyen ve alternatif bir açıklama getiren Fiorina ve Abrams, parti mobilizasyonundaki keskin yükselişin seçmenlerin katılımını arttırmış olabileceğini belirtmişlerdir.⁶⁴ Yine de elit kutuplaşmasının kitleler üzerinde etkili olmadığına yönelik bir bulgu ortaya konmamıştır.

Sartori, parti sistemindeki kutuplaşmaların ideolojik sağ – sol ayrımı kapsamında ya da bazen bundan daha belirleyici olmak üzere dinsel, dilsel, etnik, alt-kültürel, merkez/çevre gibi boyutlara sahip olabileceğini belirtmektedir. Örneğin İsviçre ve Belçika’da dilsel ve etnik farklılık belirleyiciyken, Fransa, Avusturya ve İtalya gibi ülkelerde ise laik – klerik ayrımı öne çıkmaktadır.⁶⁵ Pek çok ülkede güncel eğilim olan baskı ve tartışma yaratan sorunlardan kaçınmak kutuplaşmanın taşıdığı riskleri arttırmaktadır. Özellikle ayrımcılık, göç, cinsiyet, din, refah devleti, insan hakları, terörizm, iç savaş, ulusal egemenlik ve nükleer enerji şiddetli tartışma konuları olarak ön plana çıkabilmektedir.⁶⁶ Yine yayınlanan son çalışmalar kutuplaşmayı, gelir eşitsizliği, parti taraftarlarının ideolojik konumlanması, geçiş ülkelerinde post komünist partilerin seçimdeki güçleri ve parti sisteminin yapısal kalitesi, etnik ve dilsel bölünme, gelirden kümelenme gibi değişkenlerle ilişkilendirmektedir.⁶⁷

Lindquist ve Östling, siyasal kutuplaşmanın kamu finansmanı üzerindeki etkisini incelemişler ve özellikle gelişmiş demokrasilerde kutuplaşmanın kamu harcamaları ile yeniden dağıtım üzerinde etkili olduğunu ve böylece küçük kamu sektörleri ortaya çıkardığını saptamışlardır. Buna göre seçmen tercihlerindeki kutuplaşma, kamu mallarında düşük harcama ve düşük düzeylerde yeniden dağıtıma neden olmaktadır. Siyasetçilerin kutuplarda toplanmış seçmenlerle yüzyüze gelmeleri onları kamusal fonların harcanması konusunda daha duyarlı olmaya

⁶⁴ Morris P. Fiorina ve Samuel J. Abrams, “Political Polarization in the American Public”, **The Annual Review of the Political Science**, Vol.11 2008, s.583.

⁶⁵ Sartori, “Polarization, Fragmentation and Competition in Western Democracies”, s.329.

⁶⁶ Avinash K. Dixit ve Jörgen W. Weibull, “Political Polarization”, **PNAS**, Vol 104, 2007, s.7355.

⁶⁷ Esteban – Schneider, s.133.

yönlendirmektedir. Diğer taraftan ulusal gelirdeki düşüşle paralel seyreden kutuplaşma kamu sektörünün payını da doğrudan azaltıcı bir etkide bulunacaktır. Araştırmalar, kutuplaşmış ülkelerin daha küçük kamu sektörlerine sahip olduğunu teyit etmektedir.⁶⁸ Teorik olarak sosyal uyum ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ortaya koyan araştırmalar da bu iddiayı desteklemektedir: Üyelerinin bütünlük sergilediği gruplarda grup içi çatışmalar daha az sayıda görülürken daha iyi performans, daha çok fikir alışverişi ve sosyal entegrasyonun ileri düzeyleri görülür.⁶⁹

Kutuplaşma düzeyinin gerilemesi ise, söz konusu tartışmalı konularda farklı konumlarda bizden – onlardan şeklinde ayrılmış ve parti yandaşı kimliğiyle öne çıkmış olan insanların görece daha ılımlı alternatifler etrafında bir araya gelmesi ve parti yandaşı kimliklerinden çok vatandaşlık paydasında müzakere etmeleri ile mümkün hale gelmektedir.⁷⁰ Kutuplaşmanın önlenmesine yönelik olarak, partiler arasında bağlantı kurmak, uzlaşma girişimlerini yürütmek ve yatıştırıcı bir rol oynamak üzere mecliste daha fazla merkezi eğilim yanlısının bulunması ile daha fazla müzakere sürecine yer verilmesi, vatandaş katılımının artırılması ve kitle iletişiminin dengeleyici olmasına yönelik politikaların yürütülmesi tavsiye edilmektedir.⁷¹

1.3. Parti Kutuplaşması

Parti kutuplaşması, partilerin aşırı düzeyde karşıtlığını yansıtan bir kavram olarak iki partinin belirgin şekilde farklı politika tercihlerine sahip olması, bir partinin tercihinin diğer partiden belirgin olarak ayrılması durumunu açıklamaktadır. Diğer bir deyişle kutuplaşmış partiler, farklı, kendine özgü siyasal görüşleri olan ve ideolojik düzlemde her biri oldukça farklı konumlarda yerleşmiş partilerdir.⁷² Bir başka deyişle ideolojik mesafe arttıkça kutuplaşma da artmaktadır. Dolayısı ile ideolojik düzlemdeki yayılımın artması durumu, partiler arasında ayrımın derin

⁶⁸ Lindquist – Östling, s.1.

⁶⁹ Lindquist – Östling, s.4.

⁷⁰ Atlee, s.1.

⁷¹ Epstein – Graham, s.21.

⁷² David R. Jones, “Party Polarization and Legislative Gridlock”, **Political Research Quarterly**, Vol.54, No.1, 2001, s.127.

olduğunu buna karşın konsensusun düşük olduğunu göstermektedir. Bu durumda siyasal sistemin meşruiyeti tartışma konusu olarak ön plana çıkmaktadır.⁷³ Bu yönüyle parti kutuplaşması, çoğunluğun çıkarının öncelikli olarak korunduğu temsili demokrasinin temel ilkelerinden tehlikeli bir ayrılışı temsil etmektedir.⁷⁴ Bu ayrılış kapsamında konuyu ele alan Jones, parti kutuplaşması ve partilerin sandalye dağılımlarının yasamanın işlevi üzerinde etkili olduğunu saptamıştır. Jones'e göre, yüksek düzeyde parti kutuplaşmasının varlığı, yasamanın çalışamaz bir duruma gelmesine yol açmaktadır. Yüksek düzeyde kutuplaşma söz konusu olduğunda bölünmüş bir iktidar ortaya çıkmakta, bu iktidar yasama işlevini yürütmede etkisiz kalmakta ve önemli yasa tasarılarında muhaliflerinin desteğini alamamaktadır.⁷⁵ Yine yüksek düzeyde bir kutuplaşmanın siyasal sistemde etkinlik kazanmasının, bununla birlikte aşırı partilerin temsil edilmesinin hükümetin istikrarını da tehdit ettiği ortaya konmuştur.⁷⁶

Parti kutuplaşması kavramına ilişkin olarak Downs'un sağ – sol düzleminde siyasal partilerin ve seçmenlerin dizildiği parti sistemi modellemesi önemli bir yaklaşımdır. Bu modelleme parti rekabeti çerçevesini sunmaktadır.⁷⁷ Downs'a göre seçmenler siyasi yelpazede kendilerine en yakın partiyi seçme yoluna gideceklerdir. Böylece seçmenler ve partilerin ilişkileri her seçimde değişecektir. Benzer şekilde seçmene en yakın parti ondan uzakta konumlanmışsa seçmenin oy vermekten kaçınması muhtemeldir. Seçmen iki ve daha fazla partiye aynı mesafedeyse bu durum oy kullanmama veya geçersiz oy kullanma durumunu ortaya çıkarabilecektir. Downs'un teorisi, kutuplaşma kavramına parti sayısına bağlı olarak yer vermektedir. Downs, parti sayısının seçmen tercihi üzerinde etkili olduğunu söyleyerek iki partili sistemin merkezi güçlendireceğini buna karşın çok partili sistemin sağ ve sol yayılımı arttıracağını iddia etmiştir.⁷⁸

⁷³ Sartori, **Parties and Party Systems**, s.136.

⁷⁴ Cecilia Testa, "Party Polarization and Electoral Accountability", <http://www.polarizationandconflict.org/Papers/papers/C.%20Testa-PartyPolarization.pdf>, s.3.

⁷⁵ Jones, s.137.

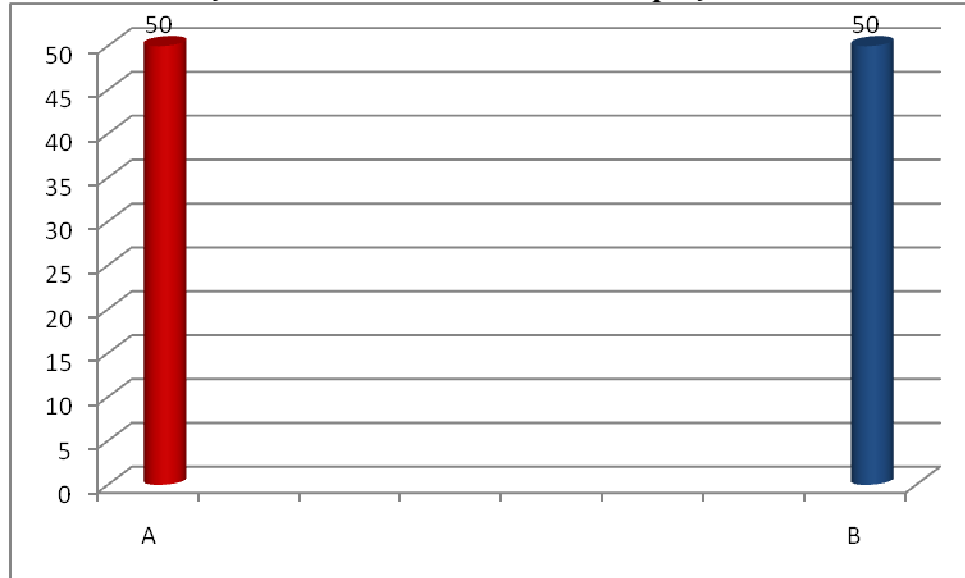
⁷⁶ G.Bingham Powell, "Party Systems and Political System Performance: Voting Participation, Government Stability and Mass Violence in Contemporary Democracies", **The American Political Science Review**, Vol.75, No.4, 1981, s.876.

⁷⁷ Anthony Downs, **An Economic Theory of Democracy**, Harper&Row Publishers, 1957.

⁷⁸ Downs, s.

Duverger de benzer şekilde, iki parti sisteminin düşük, çok partili sistemin yüksek düzeyli bir kutuplaşma ortaya çıkaracağını ileri sürmüştür. Duverger'e göre iki partili sistemde iki parti meclisteki koltukları paylaşır, bu partilerden biri hükümet olurken diğeri muhalefette yer alır. Böylece ortaya türdeş ve güçlü bir kabine ile istikrarlı ve tutarlı bir çoğunluk çıkar. Buna karşın çok partili bir sistemde hükümet kurabilmek, programları ve seçmen kitleleri birbirinden farklı olan pek çok partinin koalisyon yapmasını gerektirmektedir. Bu yolla kurulan bir hükümet bir yandan kendi iç bölünmelerine dikkat etmek diğeri yandan da elde ettiği kırılgan çoğunluğu sürdürmek ihtiyacındadır.⁷⁹

Şekil 1.3. Maksimum Parti Kutuplaşması

Sartori ise, parti sistemindeki kutuplaşma düzeyine odaklanmıştır ve sağ – sol düzleminde partileri etkileyen hem merkezci hem de merkezden uzaklaşan güçlerin olduğunu ileri sürmektedir. Sartori, kutuplaşmış çoğulculuk kavramını ortaya koyarak, merkezci güçlerin farklı seçim dinamikleri ve sonuçları ürettiği iki partili ve ılımlı çoğulculuğu bu kavram ile karşılaştırmıştır. Bir sonraki bölümde detaylı olarak görüleceği gibi, kutuplaşmış çoğulculuk ileri düzeyde bir ideolojik kutuplaşmanın, ikiden daha fazla kutbun ve iktidar/koalisyon potansiyeli olan beşten

⁷⁹ Duverger, **Siyasi Partiler**, s.277.

fazla partinin bulunduğu bir sistemdir. Buna karşın ılımlı çoğulculuk, ideolojik kutuplaşmaların iki kutup arasında cereyan ettiği ve iktidar/koalisyon potansiyeli olan parti sayısının beşi aşmadığı, bu partilerin de söz konusu iki kutuptan birinde yer aldığı parti sistemidir.⁸⁰

Mair ve Castles, kutuplaşma düzeyindeki değişiklik ile merkezdeki ayrışma arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu iddia etmektedirler. Bu ilişkiye göre, partiler ideolojik yelpazede uçlara doğru ne kadar fazla yayılırlarsa sistemdeki en büyük iki partinin birbirlerine olan mesafeleri de o kadar artacaktır. Buna karşın, sistemdeki partiler ne kadar birbirine yakın olursa ve uçlardan uzaklaşırsa sistemin en büyük iki partisi de birbirlerine yaklaşacaktır.⁸¹ Şekil 1.3.'te ölçülebilecek en yüksek kutuplaşma skorunun görünümü ortaya konmaktadır. A ve B partileri siyasal yelpazenin en uç karşıt noktalarında konumlanmışlar ve toplam oyları yüzde 50'şerlik oranlarda paylaşmışlardır. Bu durumda kutuplaşma skorunun değeri maksimumdur.

Lachat, parti sistemindeki kutuplaşmanın seçmen davranışını etkilediğini belirtmektedir. Buna göre yüksek düzeydeki kutuplaşma, oy vermedeki ideolojik temelli olan sorunsal algılamaların etkisini güçlendirmektedir.⁸² İdeolojik yönelimlerin etkisi pek çok nedenden dolayı parti kutuplaşması ile artmaktadır. Partiler görüşlerini tutarlı olarak açıklar ve genel ideolojik yönelimlerini vurgularlarsa, seçmenler onların temsil ettikleri görüşleri öğrenirler. Bunun iki sonucu olmaktadır. Birincisi, kutuplaşma ideolojik vurguları arttırdığında seçmenlere ulaşmak kolaylaşır. Partiler ve adaylar ideolojik görüşlerini açıkça ortaya koyduklarında, seçmenler benzer davranışı gösterir ve böylece bu görüşler seçmenlerin zihnine daha etkili olarak yerleşir. İkincisi, ideolojik vurgular kolay kullanılır hale gelir. Seçmenler kendi ideolojik tercihlerini partilerin konumuyla daha iyi ilişkilendirirler. Bu kapsamda kutuplaşma, seçmenlere düşük bilişsel maliyetle karmaşık kararları alma imkanı vermektedir.⁸³ 1960'lı yıllardan bu yana sınıfsal aidiyet ile parti tercihi arasındaki ilişkinin zayıfladığını belirten Oskarson'a göre

⁸⁰ Sartori, **Parties and Party Systems**.

⁸¹ Peter Mair ve Francis G. Castles, "Revisiting Expert Judgement", **European Journal of Political Research**, Vol 31, 1997, s.156.

⁸² Romain Lachat, "The Impact of Party Polarization on Ideological Voting", <http://www.romain-lachat.ch/papers/polarization.pdf>, s.2.

⁸³ Lachat, s.4.

parti sistemindeki kutuplaşma, söz konusu bu sosyal ayrımları yeniden ön plana çıkarmaktadır. Bu durum özellikle sosyal demokrat ve Hristiyan demokrat partiler arasında etkisini sürdürmektedir.⁸⁴

Klingemann'a göre parti sistemindeki kutuplaşma partilerin seçmen desteğini sağlamak amacıyla kullandıkları bir enstrümandır. Partilerin seçimlerde oy almak için öne sürdükleri belirli politika vaatlerindeki benzerlik ya da farklılıklar kutuplaşmanın düzeyini belirlemektedir. Eğer partiler benzer politika vaatlerinde bulunuyorlarsa kutuplaşma düşük, birbirinden oldukça farklı vaatlerde bulunuyorlarsa kutuplaşma yüksek olmaktadır.⁸⁵

Van der Eijik vd., seçmenlerin sağ – sol yönelimlerinin güçlülüğü ile ilişkili olarak kutuplaşmanın etkisini saptamıştır. Buna göre, partiler arasındaki ideolojik mesafe arttıkça, seçmenlerin ideolojik vurgusu güçlenmektedir.⁸⁶

1.4. Kutuplaşmış Çoğulculuk

Sartori çoğulcu sistemleri iki partili, ılımlı çoğulcu ve aşırı çoğulcu olmak üzere üçe ayırmaktadır. Kutuplaşmış çoğulculuk, iki ya da çok partili sistemlerde görülen, ılımlı görüşlerin etkisini kaybedip uçlarda yer alan görüşlerin etkinlik kazanmasını anlatan bir durumdur.⁸⁷ Bu kapsamda kutuplaşmış çoğulculuğu çok partili sistemin aldığı bir biçim olarak ele almak mümkündür.

Kutuplaşmış çoğulculuk, partilerin temel sorunlar üzerinde fikir benzerliğinin zayıf olduğu ve güçlü sistem karşıtı partileri barındıran bir sistemdir. Aşırı partilerle birlikte merkez partilerin de bulunması sistemi çok kutuplu (*multipolar*) bir hale getirmektedir. Merkez partiler iktidarı sürekli olarak ellerinde tutmak için çaba sarfederken aşırı partilerin sorumsuz ve demagojik söylemleri merkez partilerini de

⁸⁴ Maria Oskarson, "Social Structure and Party Choice", Edt. Jacques Thomassen, **The European Voter – A Comparative Study of Modern Democracies**, Oxford University Press. 2005, s.104.

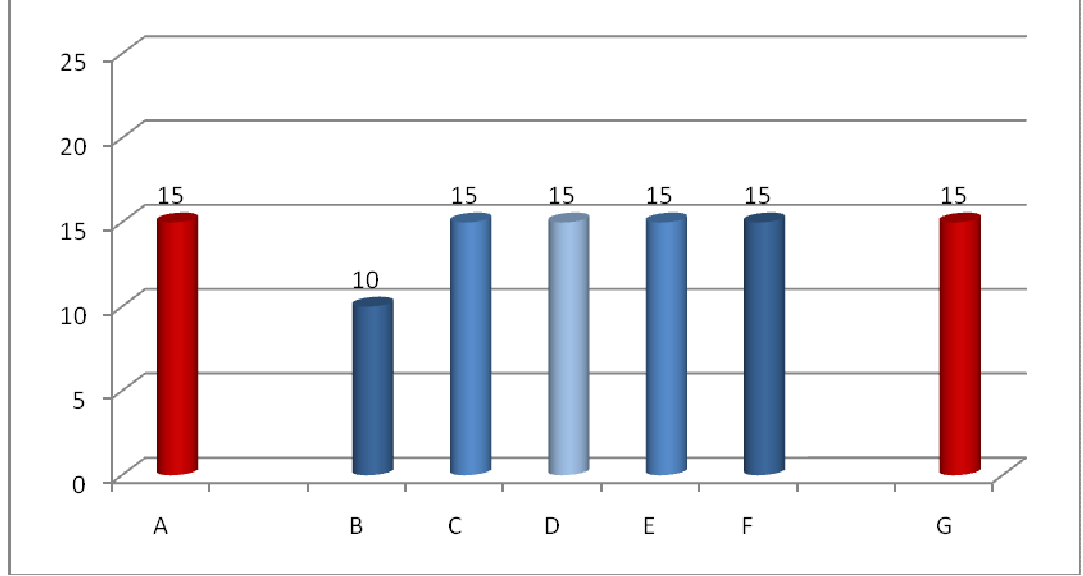
⁸⁵ Klingemann, s.38.

⁸⁶ Cees Van der Eijik, Hermann Schmitt, Tanja Binder, "Left-Right Orientation and Party Choice"; Edt. Jacques Thomassen, **The European Voter – A Comparative Study of Modern Democracies**, Oxford University Press. 2005, s.

⁸⁷ Sartori, **Parties and Party Systems**.

bu yola başvurmayaya zorlar. Ayrıca iktidarın cesaretli ve tutarlı politikalar uygulaması zorlaşır.⁸⁸

Şekil 1.4. Kutuplaşmış Çoğulculuk Örneği

Kutuplaşmış çoğulcu parti sistemleri, oldukça fazla sayıda partilerin varlığı ve ileri düzeydeki ideolojik kutuplaşma ile tanımlanır. Sartori, kutuplaşmış çoğulculuğun ortaya çıkmasını beş ya da daha fazla sayıda partinin bulunmasına bağlamaktadır. (Bkz. Şekil 1.4.) Diğer bir deyişle beş partiye kadar olan sistemler ılımlı çoğulculuğa dahilken altı ve daha fazla sayıda koalisyon kurma ya da koalisyon kurulmasına engel olma potansiyeli olan partinin (*relevant party*) bulunması kutuplaşmış çoğulculuğu meydana getirmektedir. Bunun dışında kutuplaşmış çoğulculuğun ayırt edici öğeleri şunlardır:⁸⁹

- Kutuplaşmış çoğulculuğun ilk ayırt edici niteliği sistem karşıtı partilerin varlığı üzerine kurulmuş olmasıdır. Bu karşıtlık özellikle Komünist ve Faşist veya başka türden sistem karşıtı bir muhalefet tarafından karakterize edilir.
- Kutuplaşmış çoğulculukta iki taraflı karşıtlıklar (*bilateral oppositions*) mevcuttur. Karşıtlık tek taraflı olduğunda yani tüm muhalefet tek taraflı

⁸⁸ Özbudun, **Siyasi Partiler**, s.135.

⁸⁹ Sartori, **Parties and Party Systems**, s.132 – 140.

olarak iktidara yönelik olduğunda karşıt parti sayısı önemini kaybeder. Bu karşıt partiler kendiliklerinden alternatif iktidarlar oluşturabilir ve güç birliğine katılabilirler. Kutuplaşmış bir parti sisteminde ise, karşılıklı dışlayıcı iki taraflı karşıtlık mevcuttur ve bunlar güç birliğine katılamazlar.

- c. Tek taraflı karşıtlıktan iki taraflı karşıtlığa geçişte üç etken önemlidir. Bunlardan ilki, kutuplaşmış çoğulcu sistemin bir partinin (İtalya’da olduğu gibi) veya bir grup partinin (Fransa’da ve Weimar Almanyası’nda olduğu gibi) merkeze yerleşmesi ile karakterize edilir. Sistemin sağdan sola uzanan boyutlarında yerleşik merkezi ele geçirilmiştir. Böylece artık iki kutuplu bir etkileşim yerine en az üç kutuplu (*triangular*) bir etkileşim ile karşı karşıya kalınmıştır. Sistem üç kutuplu olduğunda sağ ve solu kaplayan merkez üzerinde rekabet mekanizmaları bozulmuştur.
- d. Kutuplaşmış çoğulculukta ayırım oldukça derindir, konsensus oldukça düşüktür ve siyasal sistemin meşruiyeti geniş ölçüde sorgulanmaktadır. İdeolojik mesafe ile birlikte kutuplaşma da artmaktadır. Sistem merkeze dayalıdır ancak merkeze yerleşmek için yeterli alan mevcut değildir. Merkezin dolu olması merkezkaç rekabetini güçlendirmektedir.
- e. Merkezkaç yönelimler muhtemelen merkezci yönelimler üzerinde etkili olmaktadır. Sistemin ayırt edici özelliği merkezin gücünü yitirmesi buna karşın aşırı uçlardan birinin veya her ikisinin de güçlenmesidir. Merkez dolu olduğu için merkezkaç eğilimler etkindir. Sistem karşıt partiler, merkezdekilerle rekabet halindedir.
- f. Kutuplaşmış çoğulculuğun kalıtsal özelliği ideolojik örüntülerdir. Geniş ideolojik alan oluştuğunda bu alan politikadan daha çok prensipler ve temel değerler üzerinde hemfikir olmayan partileri içeren bir sistemi meydana getirir.
- g. Kutuplaşmış çoğulculukta sağduyusuz muhalefetler vardır. Bu nitelik merkez tabanlı sistemin iktidar devir mekanizmalarıyla yakından ilişkilidir. Bu kapsamda iktidar sadece merkez sol ve merkez sağ partiler arasında çevresel devir (*peripheral turnover*) ile sınırlıdır. İktidara yönelik partiler sağduyulu

davranma çabası içinde olurlarken sistem karşıtı partiler daimi bir karşıtlık içinde siyasal sistemin tanımlamalarını reddetmektedirler.

- h. Kutuplaşmış çoğulculuğun son niteliği pazarlıkçı siyaset denilen veya rekabetçi siyasetlerde anlamı oldukça farklılaşabilen çok vaat etme örüntülerinin kapsamıdır. Bu kavramlar ekonomiden alınmış olarak rekabetçiliğin temelinde olan kavramlardır.

Kutuplaşmış bir çoğulculuk, demokratik yönetimin etkinliğini kısıtlarsa bu durum, anayasal rejimin çöküşüne yol açabilir. Kutuplaşma, makro ekonomik koşulları yansıttığında iyi ekonomik koşullar, demokratik rejimin yerleşmesi ve sürdürülmesi için önemli bir etkidir.⁹⁰

Parti yönelimleri yüksek düzeyde kutuplaştığında, bir partinin üyeleri kendi aralarında daha fazla türdeş, diğer partinin üyelerine karşı söz konusu politika bağlamında daha fazla karşıt hale gelmektedirler.⁹¹

1.5. İdeolojik Konumlandırma

Parti kutuplaşmalarının ölçülmesi ideolojik konumlandırma kullanılarak yapılmaktadır. Partilerin ve o partilerin seçmenlerinin tek ya da çok boyutlu ve genelde en solu ifade eden 1’den en sağı ifade eden 10’a kadar olan bir ideolojik yelpazede yerleştikleri konum kutuplaşma düzeyini belirleyen temel değişkendir. Bu sebeple bu bölümde ideolojik konumlandırmaya temel olan sağ – sol ayrımının anlamı, bu temel ayrım ile oluşan partilerin konumu ele alınmıştır.

1.5.1. Sağ – Sol Ayrımı ve İdeolojiler

Siyasal kutuplaşmanın en bilinen ve en fazla kullanılan çerçevelerinden biri sağ – sol karşıtlığıdır.⁹² Bu ayrım bir siyasal sistemden diğerine değişen içerikler kazanmakla birlikte anlamlı bir karşılaştırma ve parti taraftarları arasındaki

⁹⁰ Pelizzo – Babones, s.65.

⁹¹ Jones, s.127.

⁹² Atlee, s.1.

farklılıkları ifade etme olanağını sunmaktadır.⁹³ Sağ ve sol ayrımı, ideolojileri sınıflandırma için kullanılan bir şemadır. Bu şema, partilerin ve adayların siyasal yönelimlerinin ve siyasa önerilerinin sınıflandığı, siyasetçiler ile yurttaşlar ve kitle iletişimi arasındaki etkileşimin şifresi ve seçmenlerin siyasal evrenin karmaşıklığının üstesinden gelmelerini ve siyasal kararlara ulaşmalarını sağlayan bir araçtır.⁹⁴ Ancak bu kavramların parti sistemleri arasında geçerlilik kapasitesi ve kazandıkları içerikler farklılaşabilmektedir. Bu durum özellikle karşılaştırmalı parti sistemleri çalışmalarında bir sorun olarak ortaya çıkabilmektedir.⁹⁵

Konuya genel bir bakış açısıyla yaklaşan Lipset'e göre sağ, orta ve sol terimleri modern toplumun siyasal ve sosyal incelemesinin yapılmasında kullanılan en temel ayrımlardan biridir. Ayrım solda radikal ve eşitlikçiden sağda ılımlı ve aristokrata doğru yarım daire oluşturan Birinci Fransız Cumhuriyeti'nden bu yana siyasal rekabeti sınıflar arasında bir çatışma ve mücadele olarak gören anlayışın ürünüdür.⁹⁶ Sağ ve sol siyasi yelpazesi siyasetçilerin, siyasi partilerin ve hareketlerin içinde bulundukları ideolojik konumları özetleyen siyasal fikirleri ve inançları tanımlamanın kısa bir yolu olmakla birlikte, sağ ve sol kavramlarının tam karşılıkları yoktur. Dar bir bakış açısı ile doğrusal siyasi yelpaze ekonomiye ve devletin oynadığı role karşı farklı tutumları özetlemektedir.⁹⁷ Her ne kadar kapsayıcılık ve etkisini kaybettiği iddiaları ileri sürülse de⁹⁸ sağ ve sol, siyasal düşünce ve hareketlerin dünyasını şekillendiren karşıt ideolojileri tanımlayan ve iki yüzyılı aşkın olarak bu zıtlıkları ifade etmek için kullanılan terimler olarak⁹⁹ pek çok yazar ve araştırmacıya göre politik terminolojinin önemli bir bölümünü oluşturmayı sürdürmektedir.

Bobbio, sağ – sol ayrımını eşitlik ideali karşısında alınan tutuma göre belirlerken, özgürlük ideali karşısında alınan tutumun ise sağda ve solda ılımlılar ile

⁹³ Sani – Sartori, s.310.

⁹⁴ Andre Freire, "Party Polarization and Citizens' Left – Right Orientations", **Party Politics**, Vol. 14, No.2, s.189.

⁹⁵ Sani – Sartori, "Polarization, Fragmentation and Competition in Western Democracies", s.309.

⁹⁶ Seymour Martin Lipset, **Siyasi İnsan Modern Dünyada Demokrasi Nerede Nasıl Neden İşliyor?**, (Çev.Mete Tunçay), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını, Ayyıldız Matbaası 1964, s.115.

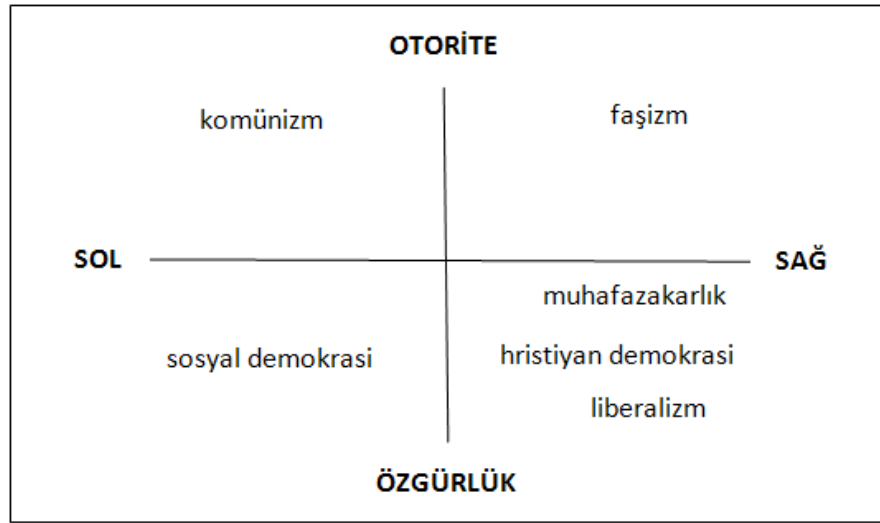
⁹⁷ Heywood, s.362.

⁹⁸ Heywood, **a.g.e.**, s.361; Anthony Giddens, **Üçüncü Yol ve Eleştirileri**, (Çev. Nihat Sad) Phoenix Yayınları, Ankara 2001, s.35.

⁹⁹ Norberto Bobbio, **Left and Right – the Political Significance of a Political Distinction**, The University of Chicago Press, Chicago 1996, s.29.

aşırıları ayırt ettiğini belirtmektedir.¹⁰⁰ Genel olarak sağ ve sol ayrımı, özellikle demokrasilerde iki ideolojik grubu tarif etmektedir. Bu geleneksel yelpaze sağda muhafazakârlıktan solda sosyalizme uzanmaktadır. Sol, düşük imtiyazlı sınıfları, eşitliği, müdahil devleti, sekülerizmi, insan doğası ve toplumun yoğrulabilirliğini, yoksul kesime doğrudan ekonomik desteği, kolektif hakların önceliğini ve değişime açıklığı simgelerken; sağ, yüksek imtiyazlı sınıfları, özgürlüğü, bırakınız yapsınlar devleti, dinsel yönelimi, insan doğasının ve toplumun durağanlığını, ekonomik aktivite için iş yaratmayı, bireysel hakların önceliğini ve değişime direnci temsil edegelmektedir. Bu açıdan örneğin liberalizm, ABD’de merkez solda yer alırken, Avrupa’da merkez solda sosyal demokrasi bulunmaktadır. Avrupa’da liberalizm, merkez soldan merkez sağa geniş bir alanı kapsamaktadır.¹⁰¹

Şekil 1.5. İdeolojilerin Sağ/Sol ve Özgürlük/Otorite Eksenlerinde Dağılımı

Kaynak: Alain Noel, Jean Philippe Therien, **Left and Right in Global Politics**, Cambridge University Press., UK 2008, s.25.

Lipset’e göre, 1917 sonrasında sağda ve solda aşırılık kavramlarından söz edilmeye başlanmıştır. Siyasal yelpazenin her iki ucundaki aşırılıklar demokrasiden uzaklaşma ve diktatörlüğe yaklaşma eğilimindeyken ortadaki ılımlılar ise demokrasi taraftarı olarak öne çıkmaktadırlar.¹⁰² Lipset’in sınıflamasına göre sol aşırıların

¹⁰⁰ Bobbio, s.78.

¹⁰¹ <http://left-right-politics.ask.dyndns.dk> 22.10.2006.

¹⁰² Lipset, s.115.

taşıdığı ortak özellikler arasında devrimci olmaları, hakim sınıflara karşıt ve aşağı sınıflara dayalı olmaları sayılabilirken sağ aşırılar, devrimci değil muhafazacı eğilim taşımakta, kültürel ve ekonomik kurumları korumak ve eski durumlarına getirmek amacıyla siyasal mekanizmaları düzenlemeye yönelmektedirler.¹⁰³ Bobbio, demokrasiye mesafeli olmalarının yanında iki aşırı ucun paylaştıkları diğer ortak noktaların aydın karşıtlığı ile demokrasinin geliştirdiği ve varlığını devam ettirebilmek için ihtiyaç duyduğu ahlak ve erdem öğretilerine kuşkuyla yaklaşmak olduğunu söylemektedir.¹⁰⁴

Aşırı sağ düşünce, aşırı milliyetçilik, etnosentrizm, komünizm karşıtlığı, parlamentarizm karşıtlığı, pluralizm karşıtlığı, militarizm, güçlü devlet ve güçlü bir siyasal lider talebi, kültürel kötümserlik, yabancı düşmanlığı, demokrasi karşıtlığı, ırkçılık gibi özellikleri taşımaktadır.¹⁰⁵ Sağ uçta yer alan reaksiyonerler sosyal, ekonomik ve siyasal düzende geçmişin aydınlığından yararlanma ve güçlü geçmişi geri getirme politikalarını savunurlar. Siyasal yelpazenin sol ucunda yer alan radikaller ise, sosyal, ekonomik ve siyasal sistemde hızlı ve köktenci değişikliklerden yanadırlar. Hem reaksiyonerler hem de radikaller, amaçlarını gerçekleştirmek üzere şiddet yoluna başvurabilmektedirler.¹⁰⁶

Radikal sol eşitlikçilik ve otoriterlikle, radikal sağ ise hem özgürlük hem de eşitlik karşıtlığıyla ifade edilebilir. Buna karşın merkez sol, eşitlikçi ve özgürlükçüdür. Merkez sağ ise özgürlükçü olmasına rağmen eşitlik idealini kanun önünde eşitlik olarak algıladığından biçimsel bir eşitlikten yanadır.¹⁰⁷ Batı’da merkez sağ bazı liberal değerlere yakın olmayı ifade etmektedir. Merkez sağ; piyasa ekonomisini, sivil özgürlükleri ve çoğunlukçu demokrasiyi savunmakta aynı zamanda refah devletinin kalkınmacı uygulamalarını da yürütebilmektedir.¹⁰⁸ Bu kapsamda siyasal partilerin konumları tanımlanabilir. Sosyal demokrat partiler, demokratik ideolojili ılımlı sosyalizme dayanan merkez sol partileridir. Radikal sosyalist partiler eski Avrupa komünist partileri veya 1960’ların ortalarında yeni

¹⁰³ Lipset, s.116-117.

¹⁰⁴ Bobbio, s.66-69.

¹⁰⁵ Cas Mudde, **The Ideology of the Extreme Right**, Manchester University Press, UK 2000, s.11

¹⁰⁶ <http://www.faculty.njcu.edu/fmoran>

¹⁰⁷ Tanel Demirel, **Adalet Partisi İdeoloji ve Politika**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.339.

¹⁰⁸ Mustafa Erdoğan, **Demokrasi Laiklik Resmi İdeoloji**, Liberte Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2000, s.243.

sosyal hareketlerle gelişen partilerdir. Yeşiller, 1970'lerin sonunda yeni sosyal hareketlerin bir parçası olup ekoloji, çevre, barış, feminizm, radikal demokrasi, sivil haklar ve sosyal adalete dayalı partilerdir. Liberal partiler, 19. Yüzyıl siyasi liberalizm geleneğine dayanırlar. Merkez partileri, liberal değerlere sahip politik yelpazenin orijininde yer alan geleneksel partilerdir. Katolik sosyal doktrin, merkez sağ Hristiyan Demokratların esinlenme noktasıdır. Muhafazakâr partiler, ekonomik konularda liberal olup asilleri, büyük toprak sahiplerini, yüksek statülü görevlileri temsil eden partilerdir. Milliyetçi partiler ise, milliyetçi, popülist ve otoriter partilerdir.¹⁰⁹

Giddens, Sosyalist Bloğun dağılması ile solun, refah toplumunun kazanımlarını korumaya odaklandığını, kapitalizmi aşmaktan çok ona ayak uydurmaya çalıştığını belirtirken feminizm, ekoloji, barış ve insan hakları gibi yeni toplumsal hareketlere duyarlı hale geldiğini söylemektedir.¹¹⁰ Bu bağlamda sol, muhafaza etmeye yönelirken sağ, radikal değişimi savunur hale gelmiştir.¹¹¹

Yine Giddens'e göre üçüncü yol açık ve net bir şekilde solun bir politikasıdır. Ancak üçüncü yolun gündeme geldiği dönemde sağ ile sol arasındaki çizgi eskiye göre daha belirsiz bir duruma gelmiştir. Sadece sağ veya sadece sol olarak nitelendirilemeyecek pek çok konu ve sorun ortaya çıkmıştır.¹¹²

Partilerin sağa ve sola yönelimini belirleyen Budge vd.'ne göre temel değerler şu şekilde gruplandırılmaktadır:¹¹³ Sağ, özgürlük ve insan hakları, pazar ekonomisi, geleneksel ahlak, hukuk ve düzen, refah devleti ve sınırlılık ile askeri güç politikalarını savunmaktayken sol, ağırlıklı olarak demokrasiyi, planlı veya karma ekonomiyi, kültürel serbestliği, refah devletini ve yayılmayı, barış ve sosyal hizmetin yaygınlaştırılmasını savunmaktadırlar.

Partilerin konumu, araştırma verileri, uzmanların araştırmaları, kitle araştırmaları ve parti manifestoları ile saptanabilir. Seçmenlere siyasi alanda sağ –

¹⁰⁹ <http://www.parties-and-elections.de/explanations.html> Erişim Tarihi: 22.10.2006.

¹¹⁰ Anthony Giddens, **Sağın ve Solun Ötesinde Radikal Politikaların Geleceği**, (Çev. Müge Sözen ve Sabir Yücesoy), Metis Yayınları, İstanbul 2002, s.10.

¹¹¹ Giddens, **Sağın ve Solun...**, s.16.

¹¹² Giddens, **Üçüncü Yol ve Eleştirileri...**, s.36.

¹¹³ Ian Budge, Hans Dieter Klingeman, Andrea Volkens, Judith Bara, Eric Tanenbaum, **Mapping Policy Preferences: Estimates for Parties Electors and Governments 1945 – 1998**, Oxford University Press., 2001'den alıntılan Klingeman, s.38.

sol yelpazesinde seçtikleri konum sorulmaktadır. Bununla birlikte araştırma verilerine ulaşmak her zaman mümkün olmayabilir. Bu durum kutuplaşma gibi değerleri saptamak için engel oluşturmaz. Sağ – sol yelpazesinin nasıl şekillendiği hakkında nitel bilgiye sahip olunursa ve partilerin temsil ettiği ideolojik görüşler biliniyorsa, bu partilerin kutuplaşmadaki konumu saptanabilir.¹¹⁴

Freire, yüksek düzeyde kutuplaşma olduğunda, sosyo-ekonomik değerler ve partizan yönelimlerin, yurttaşların sağ – sol konumlanmasını açıklamada etkisini arttırdığını saptamıştır.¹¹⁵ Diğer bir deyişle, sosyal sınıf, eğitim, gelir, dini inanç, kimlik gibi sosyal değerler; devletin ve özel sektör rekabetçiliğinin rolü ve yapısı, özgürlük ve eşitliğe bakış, çevre ve küresel politikalar bağlamında yeni siyaset boyutu gibi değer sistemleri ve partizan yönelimleri bireylerin sağ – sol algılamasında rol oynamaktadır. Bu rolün etkinliği, kutuplaşma düzeyi ile doğru orantılıdır.

Dalton sağ – sol ideolojik ayrımının farklı ülkelerdeki temellerini araştırmıştır. Dalton’a göre ekonomik temelli sağ – sol kutuplaşması Batı Avrupa demokrasilerinde oldukça güçlüdür. Bu demokrasilerin kurumsallaşma sürecinde bu ideolojik ayrım etkili olmuştur. Aynı kutuplaşma komünizm sonrası Doğu Avrupa parti sistemlerinde de etkilidir. Bununla birlikte Doğu Avrupa’daki sağ – sol ayrımı Batı’dakinden daha zayıftır. Latin Amerika’da ise, ekonomik temelde bir sağ – sol kutuplaşmasından hemen hemen hiç söz edilememektedir. Benzer şekilde aralarında Türkiye’nin de olduğu Asya demokrasileriyle, Arap ve Afrika ülkelerinde de sağ – sol kutuplaşmasının ekonomik temelli olduğu söylenemez. Kısacası sosyalist – kapitalist düşüncelerin ayrımına dayalı ekonomik temelli bir sağ – sol kutuplaşmasının Avrupa’da söz konusu olmasına rağmen gelişmekte olan ülkelerde aynı ilişkinin varlığını iddia etmek güçleşmektedir.¹¹⁶

Gelişmiş demokrasilerde ekonomik konulara çevre, cinsiyet gibi konular eklenirken pek çok az gelişmiş ülkede, sağ-sol yönelimler ekonomik temelden ziyade din, kimlik ve mezhep gibi olgularla güçlü bir ilişki içerisindedirler. Örneğin Latin Amerika ve Asya demokrasilerinde, dini öğeler sağ – sol konumlandırmasıyla

¹¹⁴ Pelizzo – Babones, s.55.

¹¹⁵ Freire, s.199.

¹¹⁶ Dalton, “Social Modernization and...”, s.12.

yakından ilişkilidir. Latin Amerika siyasetinde Katolik Kilisesinin rolü önemliyken Arap ülkelerinde de Tanrı'nın önemi, Batı ile karşılaştırılamayacak kadar, yüksektir. Gelişen ülkelerde insanlar, kendilerini sağ-sol temelinde ekonomik konulardan daha çok ulusal kimlik ve din gibi siyasal öğeler etrafında konumlandırmaktadırlar. Etnisite de bu kapsamda önemli bir rol üslenebilir. Gelişen ülkelerdeki bu türden farklı siyasal kimlikler ise, siyasal alanın neden bu denli bölünmüş ve kutuplaşmış olduğunu açıklayabilecek kadar önemlidir.¹¹⁷

Sağ – sol ayrımına göre siyasal yelpazede yer alan partiler, bu yelpaze üzerindeki konumlarına ve bu konumlarını belirleyen politika tutumlarına göre de ayrılmaktadırlar.

1.5.2. Merkez ve Uç Partiler

Sağ ve sol ikilisi kendi içlerinde değerlere karşıtlık – taraftarlık bağlamında uzaklık ve yakınlık durumlarına göre ayırt edilebilirler. Buna göre partilerin merkez (*center*), merkez sağ (*center right*), merkez sol (*center left*), aşırı sağ (*extreme right*) ve aşırı sol (*extreme left*) konumlarını göz önüne almak gerekir.

Tablo 1.3. Ülkelere Göre Parti Ailelerinin Ortalama Milletvekili Oranları

Parti Ailesi	İsveç	Norveç	Danimarka	Hollanda	Almanya	Birleşik Krallık	Ortalama
Komünistler	-	0,7 (1)	2,0 (1)	3,1 (1)	0,3 (1)	0,0 (1)	1,0
Sol Sosyalistler	4,7 (1)	3,2 (2)	7,5 (4)	2,9 (4)	0,9 (1)	-	3,2
Sosyalistler	46,2 (1)	46,4 (1)	36,4 (1)	30,5 (2)	39,2 (1)	48,4 (3)	41,2
Ekolojistler	0,9 (1)	-	-	-	2,1 (1)	-	0,5
Liberaller	28,7 (2)	16,1 (3)	31,7 (7)	19,2 (2)	9,2 (1)	2,6 (3)	17,5
Muhafazakârlar	17,8 (1)	20,9 (1)	15,8 (1)	-	0,8 (1)	46,8 (1)	16,9
Dinsel	1,3 (1)	9,7 (1)	1,4 (1)	43,1 (10)	46,5 (2)	-	17
Tanımsızlar	0,4 (1)	2,9 (2)	5,1 (1)	0,9 (4)	0,3 (2)	-	1,6
Bölgesel	-	0,1 (2)	0,1 (1)	-	0,3 (2)	1,9 (9)	0,4
Tek Konulu	-	-	-	0,3 (2)	0,4 (1)	-	0,1
Diğer	-	-	-	-	-	0,3	-

Kaynak: Hans-Dieter Klingemann, "Political Parties and Party Systems", Edt. Jacques Thomassen, **The European Voter – A Comparative Study of Modern Democracies**, Oxford University Press. 2005, s.27.

¹¹⁷ Dalton, "Social Modernization and...", s.17.

Klingemann, partilerin temel programlarına, parlamentoda elde ettikleri koltuk sayısı ile giriştikleri koalisyon kurma tavırlarına dayanarak partileri, komünist partiler, sol sosyalist partiler, sosyalist partiler, ekolojist partiler, liberal partiler, muhafazakar partiler, dinsel partiler, bölgesel partiler, tek konulu (*single issue*) partiler ve tanımsız partiler olarak sınıflandırmıştır.¹¹⁸ Von Beyme, Avrupa parti sistemlerinde bulunan partileri dokuz ana grupta toplamıştır: liberal ve radikal partiler, muhafazakar partiler, sosyalist ve sosyal demokrat partiler, hristiyan demokrat partiler, komünist partiler, çiftçi partileri, bölgesel ve etnik partiler, sağ kanat aşırı partiler, ekoloji hareketi.¹¹⁹ Siyasal partiler ve seçimler ile ilgili araştırmaların kullandığı sınıflamalar konu hakkında bilgi verici olacaktır. Buna göre ayrıntılı bir parti tasnifi şu şekilde sıralanabilir:¹²⁰

1. Sol Kanat Komünist Partiler, 19. yüzyılda Marx ve Engels tarafından geliştirilen Marksizm'e bağlıdırlar. Komünist partiler sınıfsız bir toplum ve ortak mülkiyeti savunurlar. Günümüzde Avrupa'daki komünist partilerin pek azı eski devrimci niteliklerini muhafaza ederken çoğu komünist parti reformist bir çizgi benimsemiştir.
2. Demokratik Sosyalist Partiler, tarihsel olarak sosyal demokrasi ile yakından ilişkilidir ve çakışmaktadır. Günümüzde demokratik sosyalist partiler, reformist ve çoğulcu olmakla birlikte kapitalist küreselleşme sürecine direnir ve daha fazla kamusal mülkiyete dayalı bir sosyoekonomik düzenin yeniden kurulması ve işgücü piyasasının emek tarafından kontrol edilmesini amaçlamaktadır. Bu sınıfta ele alınabilecek eko-sosyalist partiler ise demokratik sosyalistler, yeşiller ve küreselleşme karşıtlarının oluşturdukları partilerdir.
3. Sosyal Demokratik Partiler, 19. yüzyılın sosyalist işçi hareketlerinden doğan merkez sol partilerdir. Bunlar bugün farklı sosyal sınıfların desteğini almakta olup genel olarak demokratik bir refah devletini ve kamu ile özel mülkiyetin

¹¹⁸ Klingemann, s.25.

¹¹⁹ Klaus Von Beyme, **Political Parties in Western Democracies**, (Çev. E. Martin), Dartmouth Publishing, 1985.

¹²⁰ Alan Siaroff, **Comparative European Party Systems**, Garland Publishing, NY ve Londra 2000, s.12-14; <http://www.parties-and-elections.de> Erişim Tarihi: 12.10.2008.

bir arada olduğu karma bir ekonomiyi savunmaktadırlar. Özgürlüğe, dayanışmaya, sosyal adalete, hak ve fırsat eşitliğine dayalı sosyal demokrat partiler, üçüncü yol partiler gibi, günümüzde daha liberal, özelleştirme ve küreselleşme taraftarı olan merkez partileridir.

4. Yeşil Partiler, 1960'lı yılların ortalarından itibaren gelişen yeni sosyal hareketlerin bir parçası olarak 1970'lerde ortaya çıkmıştır. Bu ekolojik temelli partiler, küreselleşme ve şiddet karşıtı, halk tabanlı bir demokrasi, sivil haklar, feminizm ve sosyal adalet yanlısıdır. Pek çok geleneksel çevreci parti merkezi bir konuma sahiptir.
5. Bölgeci Partiler, belli bir bölgenin çıkarını gözeten ve amaçları genellikle ademi merkeziyetçilik ve otonomi olan partilerdir. Bunlardan ayrılıkçılar, bir bölgenin ayrı bir ülke olarak örgütlenmesi, etno-bölgeciler ise etnik ve dilsel bir azınlığın haklarını garanti etmek ve bu hakları arttırmak amacını taşımaktadırlar.
6. Liberal Partiler, 18. yüzyıldaki siyasal liberalizm geleneğini izleyen orta sınıf partileridir. Liberal doktrine dayanan bu partiler, bireyin özgürlüğünü, sivil hakları, serbest piyasayı, sınırlı devlet müdahalesini, bireysel mülkiyet haklarını ve tüm vatandaşların kanun önünde eşitliğini savunur. Bunlar da kendi içlerinde üçe ayrılmaktadırlar:
 - a. Sosyal Liberal Partiler, genellikle ilerlemeci, sivil hakların ve sosyal piyasa ekonomisinin taraftarıdır.
 - b. Muhafazakar Liberal Partiler, liberal politikalar ile sosyal ve etik konularda geleneksel tutumların bir karışımıdır.
 - c. Ekonomik Liberal Partiler, klasik liberalizmin ekonomik yaklaşımına dayanan partiler, katı serbest piyasacı, minimize bir devlet taraftarıdır. Ekonomik liberal partiler, klasik liberal, neo-liberal ya da neo-klasik liberal partiler olarak da isimlendirilmektedir.
7. Merkez Partiler, ılımlı gelenekçi partilerdir, siyasal yelpazenin merkezinde yer alırlar ve sosyo-ekonomik bakımdan sağ-sol düzleminde merkezi bir konuma sahiptirler.

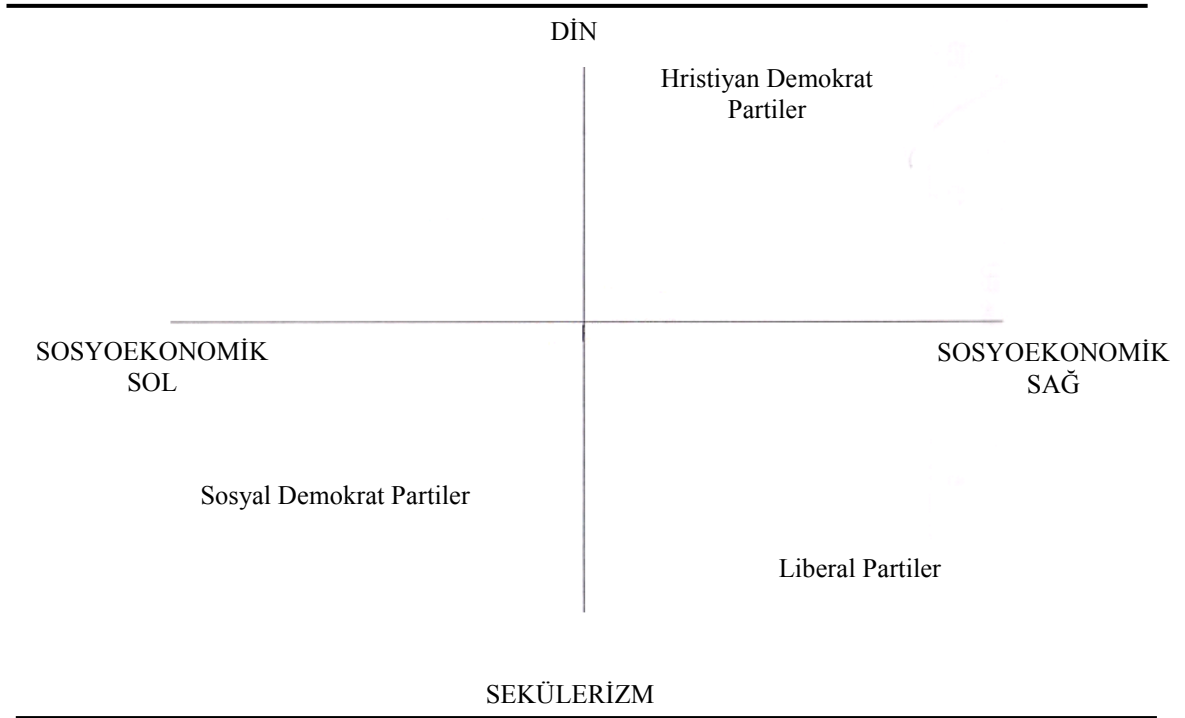
8. Hristiyan Demokrat Partiler, Hristiyan sosyal doktrinini benimseyen bu partiler fikri temellerinde, sosyal piyasa modeli ile ılımlı sosyal muhafazakarlığı ve hristiyan etiğini bir arada barındırırlar. Hristiyan Demokrat Partiler, aile değerlerinin destekçisi ve özgürlük, adalet, dayanışma ve yerindenlik ilkelerini savunmaktadırlar. Avrupa'daki pek çok Katolik ya da Katolik – Protestan nüfuslu ülkede bulunan Hristiyan demokrat partiler daha çok Katoliklerin desteğine sahiptir.
9. Muhafazakar Partiler, temelinde üst sınıflara dayalı olmakla birlikte günümüzde otorite, din, ulus veya ulusal kültür gibi geleneksel değerlere taraftar olan orta sınıflara dayanmaktadırlar. Güncel *status quoyu* korumayı veya toplumsal düzeni yavaş bir reform süreci ile sürdürmeyi amaçlarlar. Özellikle ekonomik konularda liberal değerlere uygun hareket ederler.
 - a. Liberal Muhafazakar Partiler, muhafazakar politikalarla sosyal ve etik açıdan daha liberal veya ılımlı tutumları temsil etmektedirler. Bu tür partiler, klasik muhafazakarlığın serbest piyasa ekonomisini içeren bir versiyonu olarak da tanımlanmaktadırlar.
 - b. Ulusal Muhafazakar Partiler, ulusal çıkarlara odaklanan bu partiler AB entegrasyonuna karşı çıkmaktadırlar. Geleneksel sosyal ve etik değerleri savunmaktadırlar.
 - c. Sosyal Muhafazakar Partiler, kültürel, etik ve sosyal bakımdan gelenekçi partilerdir. Genellikle sosyal piyasa ekonomisini destekleyen bu partiler modern Avrupa refah devletine taraftar ılımlı muhafazakar partilerdir.
10. Sağ Kanat Popülist Partileri, radikal sağ kanat partileridir. Temel stratejileri, siyasal kurumların milliyetçiliğe dayalı radikal bir eleştirisidir. Bu partiler katı birer göç, ile AB karşıtı, kanun ve düzen ağırlıklı söyleme sahiptirler. Liberal değerlere taraftar görünmelerine rağmen açık bir ideolojileri yoktur.
11. Milliyetçi Aşırı Sağ Partiler, literatürde radikal sağ veya ultra milliyetçi partiler olarak adlandırılmaktadırlar. Ulusal kültür, etnik grup ve ulus kavramlarına odaklanmaktadırlar. Yabancı etnik gruplara, kültürlere ve ülkelere şüphe ile bakarlar ve bunlar hakkında çekincelere sahiptirler. Pek

çoğu liberal demokrasiye ve onun çoğulcu değerlerine karşıdır ve kolektivizm ile otorite eğilimlidirler. Genellikle de ana akım siyasetin alanı dışında kalmaktadırlar.

12. Sol Kanat Milliyetçi Partiler, ulusal bir çalışan sınıfın başka bir ulus tarafından sömürülmesini önleme amacını taşımaktadırlar.

13. Diğer Parti Grupları arasında şunlar sayılabilir: tarımsal temelli partiler, hayvan hakları savunucusu partiler, kapitalizm karşıtları, yolsuzluk karşıtları, Hristiyan sağ/sol, çevreci, AB karşıtı, evangelist, Gaullist, İslamist, Kemalist, monarşist, emekli haklarını savunan, cumhuriyetçi ve birlik yanlısı partiler.

Şekil 1.6. Dinsel – Seküler ve Sosyoekonomik Sol – Sağ Eksenlerde Siyasal Partilerin Konumları

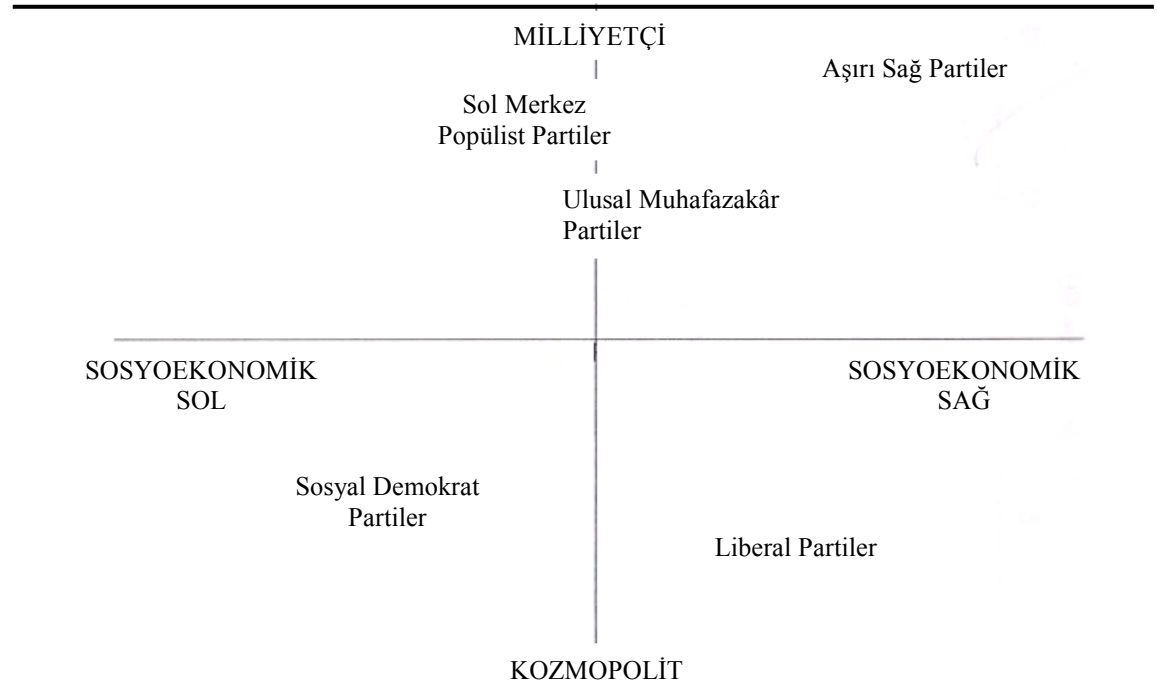
Kaynak: Alan Siaroff, **Comparative European Party Systems**, Garland Publishing, NY ve Londra 2000, s.17.

Avusturya, Belçika, Lüksemburg, Hollanda, Almanya ve İsviçre’de geniş ölçüde parti sistemini tanımlayan Şekil 1.6.’da görüldüğü gibi, Hristiyan Demokratlar, dinsel tandanslı merkez sağda, liberaller ise seküler merkez sağda konumlanmıştır. Bununla birlikte farklı noktalarda konumlanan partiler arasında bazı

ortak noktalar da bulunmaktadır. Örneğin sendikal haklar ve refah devleti harcamaları konusunda sosyal demokratlar ile Hristiyan demokratlar, sivil özgürlükler ve genellikle dış politika konularında sosyal demokratlarla liberaller, özel mülkiyet ve devletin sınırlanmasında da liberaller ve Hristiyan demokratlar benzer politikaları izlemektedir.¹²¹

1980 sonrası Fransa ile Macaristan, Romanya ve Slovakya parti sistemleri için Şekil 1.7.'de görüldüğü gibi milliyetçilik ve kozmopolitlik tanımlayıcı bir eksendir. Bu eksenle milliyetçilik ve yabancı düşmanlığı, kozmopolitlik ve tolerans kavramları ile karşıtlık oluşturmaktadır. Sosyal demokratlar solda yer alan kozmopolitlik yanlıları, liberaller ise sağdaki kozmopolitlik yanlıları olarak öne çıkarken aşırı sağ partiler sağda ve milliyetçi, yabancı karşıtı bir noktada yer almaktadırlar. Orta yolcu partiler ise, ılımlı milliyetçi olan muhafazakar partiler ve oldukça milliyetçi popülist olabilen sol kanat partileridir.¹²²

Şekil 1.7. Milliyetçi – Kozmopolit ve Sosyoekonomik Sol – Sağ Eksenlerde Siyasal Partilerin Konumları

Kaynak: Alan Siaroff, *Comparative European Party Systems*, Garland Publishing, NY ve Londra 2000, s.20.

¹²¹ Siaroff, s.17.

¹²² Siaroff, s.20.

Duverger'e göre merkez, karşıt eğilimlerin ılımlı unsurlarının yani sağın ve solun ılımlılarının bulunduğu bir orta noktadır. Bütün merkezler kendilerine karşı bölünmüş durumdadırlar. Merkez, solun sağ ve sağın da sol kanadını bir araya getiren yapay bir gruplaşma olduğundan parçalanması doğaldır. Farklı istekleri kendi çatısı altında toplamaya çalışan merkezi eğilimin bu isteğine karşılık seçmenlerin sağa veya sola olan yönelimleri merkez için bir tehdit oluşturmaktadır.¹²³ İki parti sisteminde partiler içindeki hiziplerin bir arada yaşayamaz duruma gelmesi çok partili bir sisteme yol açmaktadır. Bu çeşit parçalanmalar merkez partilerini ortaya çıkarmaktadır. Sağ ve sol ideolojilerden farklı bir merkez doktrininin olmaması sebebiyle merkez, sağ ve sol ideolojilerin zayıf, yumuşak ve ılımlı bir versiyonudur.¹²⁴ Keyman, günümüzde merkez partilerin aşırı ideolojik olmayan, kendilerini değiştirebilen koşullara göre konumlandırabilme yeteneğine sahip olan, topluma kendi ideolojisini öğreten değil; toplumsal değişimi izleyip öğrenen, reform ağırlıklı siyaset anlayışını hayata geçirebilen, toplumun farklı kesimleri ve kimlikleriyle ilişki ve bağlantı kurabilen ve kitlesel nitelik taşıyan partiler olduğunu belirtmektedir.¹²⁵ Giddens'e göre merkez hem sağda hem de solda açıkça tanımlanmış konumlar arasında tarafsız – nötr bir alandır. Giddens, siyasal konuların sağ ve sol olarak etiketlenip ikiye ayrılmasının merkeze zarar verdiğini ve merkezin ilgi çekiciliğini azalttığını ileri sürmektedir.¹²⁶

Hazan, merkez partiler ile orta partilerin birbirinden farklı kavramlar olduğunu belirtmekte ve merkez partilerinin uluslar arasında bazı ortak evrensel değerlere sahip ve ideolojik düzlemde yaklaşık olarak benzer konumlarda yerleştiklerine işaret etmektedir. Bu tanıma göre merkez, siyasal yelpazenin bitiş noktalarına geometrik olarak eşit mesafede bulunmaktadır. Bu eşitlik bir ülkeden diğerine aynı konumu ifade etmekte ve merkez partisi denildiğinde partiler bu her iki uca eşit mesafenin üzerinde veya sağda ve solda oldukça yakınında

¹²³ Duverger, **Siyasi Partiler**, s.287.

¹²⁴ Duverger, **Siyasi Partiler**, s.305.

¹²⁵ Fuat Keyman, "Merkez Sol Nasıl Dolar?", **Radikal İki**, 11 Ekim 2009.

¹²⁶ Giddens, **Üçüncü Yol ve Eleştirileri...**, s.40.

konumlanmaktadır.¹²⁷ Orta partiler ise iki karşıt kutup arasında bulunan partilerdir. Bir orta parti bulunduğu ülkede seçim rekabetine hakim olan iki büyük kutup arasında bulunmakla sağında ve solunda var olan kutuplardan birine yaklaşma eğilimi taşımaktadır. Merkez partinin aynı zamanda orta parti olması durumunda ise kutuplaşma düzeyi iyice artmaktadır.¹²⁸

Merkez partileri ile birlikte ılımlı partilerin ve aşırı partilerin parlamentoda güç oranlarının değişimi durumunda parti sistemindeki kutuplaşma düzeyini araştıran Hazan’a göre merkez partilerin parlamentodaki sandalye sayılarını arttırmaları yani merkez partilerin büyümeleri ılımlı partileri doğrudan aşırı partileri ise dolaylı olarak etkilemekte ve buna bağlı olarak kutuplaşma düzeyini geriletmektedir. Örneğin hem merkez hem de ılımlı partilerin aşırı partiler aleyhine büyümesi, ılımlı partiler sabit kalırken merkezin aşırı uçlar aleyhine büyümesi kutuplaşma düzeyinde azalmaya yol açarken; aşırı partilerin büyüklüğü sabit kalırken merkez partileri ılımlı partiler aleyhine büyüdüğünde kutuplaşma düzeyi düşük bir oranda gerilemekte; ılımlı partiler küçülürken hem merkez hem de aşırı partiler büyüyorsa kutuplaşma düzeyi artmaktadır.¹²⁹

Sartori’ye göre merkezde oldukça güçlü bir partinin bulunması merkeziliği değil, kutuplaşmayı arttırıcı bir etki ortaya çıkarmaktadır. Çok kutuplu bir parti sisteminde merkezin dolu olması diğer kutuplara yönelimi hızlandırmakta ve merkezkaç eğilimleri güçlendirmektedir.¹³⁰

Tablo 1.4. Partilerin Konumlanması

Sani ve Sartori		Hazan		Castles ve Mair	
1 – 2	Sol	0 – 0,9	Aşırı Sol	0 – 1,25	Aşırı Sol
3 – 4	Merkez Sol	2,0 – 3,9	Ilımlı Sol	1,25 – 3,75	Ilımlı Sol
5 – 6	Merkez	4,0 – 6,0	Merkez	3,75 – 6,25	Merkez
7 – 8	Merkez Sağ	6,1 – 8,0	Ilımlı Sağ	6,25 – 8,75	Ilımlı Sağ
9 – 10	Sağ	8,1 – 10	Aşırı Sağ	8,75 – 10	Aşırı Sağ

¹²⁷ Reuven Y. Hazan, **Centre Parties Polarization and Competition in European Parliamentary Democracies**, Pinter Press, London ve Washington 1997, s.27.

¹²⁸ Hazan, s.27.

¹²⁹ Hazan, s.53-56.

¹³⁰ Sartori, “European Political Parties...”, s.156.

1-10 arasındaki ideolojik konumlandırma ölçeğinde eğilimlerin ve bu eğilimleri temsil eden partilerin yerleşmesi konusunda Sani – Sartori, Hazan ile Castles ve Mair sınıflandırma yapmaktadırlar. Sani ve Sartori, tam sayılardan oluşan bir konumlandırmayı tercih ederlerken; Hazan ile Castles ve Mair, tam sayıların yanında küsuratları da olan konumlandırmaları benimsemiş görünmektedirler. Ayrıca Castles ve Mair’in konumlandırmasında merkezin daha geniş bir alana yayıldığı dikkat çekmektedir.¹³¹ Bunun yanında NES gibi, ABD parti sistemini konu alan araştırmalar ise, yedi dereceli bir ölçek kullanmaktadırlar. Bu ölçek aşırı liberal 1’den, aşırı muhafazakârların konumlandığı 7’ye kadar derecelenmektedir.

Siyasal partilerin günümüzdeki evrimi, ideolojik düzlemde belirginliklerinin kaybolmasına yol açabilmektedir. Özellikle Batı Avrupa’da *siyasi partilerin krizi* fikri, partilerin gerilemesi veya partilerin başarısızlığı son yıllarda literatürde çokça tartışılmaktadır. Bu duruma, seçmenlerin partilere yabancılaşması, liderin ön plana çıkması, seçmen tabanı ile bağlantının zayıflaması, parti anlayışının yeni gelişmelere duyarlı olmaması gibi pek çok neden ileri sürülmektedir.¹³²

Ayrıntılı tanımlamalara karşın sınıfsal ve dinsel gibi geleneksel ayrımların etkisini kaybettiği, istikrarlı ve ileri endüstriyel demokrasiler başta olmak üzere siyasi partiler, Kirchheimer’in öngördüğü gibi¹³³, çatışma ve zıtlık yaratmadan farklı çıkarları kapsamayı amaç edinip bu amaçla ideolojik vurgularını giderek soyutlaştırmaya başlamışlar, bununla da en büyük oy oranına erişmek için medyan seçmene odaklanıp lideri öne çıkaran bir stratejiye yönelmişlerdir.¹³⁴ ABD’de Cumhuriyetçiler ve Demokratlar, Almanya’da Hristiyan Demokrat Birliği ve Sosyal Demokratlar, İngiltere’de İşçi Partisi, bu tür parti tanımına uygun düşmektedir.¹³⁵ Bu tür *hepsini yakala* partilerinin çoğalması, siyasi partilerin birbirinden ayırt edilmesi

¹³¹ Bkz. Sani – Sartori, s.323, Hazan, s.59 ve Francis G.Castles – Peter Mair, “Left – Right Political Scales: Some Expert Judgments”, **European Journal of Political Research**, Vol 12, 1984.

¹³² M. Hale Williams, Kirchheimer Revisited: Party Polarization, Party Convergence or Party Decline in the 2005 German Elections?, **2006 Conference of Europeanists**, Chicago Illinois March 30 April 1 2006, s.5.

¹³³ Otto Kirchheimer, “The Transformation of the Western European Party Systems”, Edt. Joseph LaPalombara, Myron Weiner, **Political Parties and Political Development**, Princeton University Press 1966, ss.177-200.

¹³⁴ Williams, s.2-3.

¹³⁵ Heywood, s.359.

güç hale gelen söylem ve programları dolayısı ile klasik ideolojik sınıflama anlayışının kapsayıcılığı zayıflamaya başlamaktadır.

1.6. Kutuplaşmanın Ölçülmesi ve Kutuplaşmış Parti Sistemleri

Parti sisteminde kutuplaşmanın ölçülmesi, partilerin oy oranları, konumları, parti sisteminin ortalama değerleri, sistemdeki parti sayısı veya partilerin genel olarak ılımlı ve aşırı şeklinde sınıflandırılması gibi verilere gereksinim duymaktadır. Kutuplaşmanın ölçülmesi için araştırmacılar çeşitli yöntemler kullanmışlardır. Bu yöntemler arasında önde gelenleri şunlardır:¹³⁶

- a. İktidar partisinin oy oranını dikkate alma,
- b. Aşırı partilerin büyüklüğünü dikkate alma,
- c. Seçime katılan partilerin sayısını dikkate alma,
- d. Partilerin aşırı sol, merkez sol, merkez, merkez sağ, aşırı sağ, sol veya komünist – sosyalist – liberal gibi sınıflanması,
- e. Partilerin söylemlerinden yararlanma,
- f. Seçmenlerin partileri algılamalarından yararlanma.

Kutuplaşmanın ölçülmesi konusunda araştırmacılar kısa yoldan parti sayısını dikkate alma taraftarıdır. Bu sayının kutuplaşma düzeyini ortaya koyduğu kabul edilmektedir. Ancak kutuplaşmanın ölçümü partilerin sayısından bağımsız olabilir. Bunun sebebi, benzer parti sayısına sahip sistemlerde bu partilerin ideolojik düzlemde farklı dağılımları halinde kutuplaşma değerlerinin değişecek olmasıdır. Yine de çok partili sistemlerde kutuplaşma eğiliminin daha fazla olduğu söylenmelidir.¹³⁷

Kutuplaşmanın ölçülmesi konusunda bazı istisnaları da göz önüne almak gereklidir. Örneğin siyasal partilerin bir kısmı temsil hakkına erişemeyebilir. Temsil

¹³⁶ Russell J. Dalton, "The Quantity and the Quality of Party Systems, Party System Polarization Its Measurement and Its Consequences", **Comparative Political Studies**, Vol. XX Num. X, s.5.

¹³⁷ Dalton, "The Quantity and the Quality of Party Systems, Party System Polarization Its Measurement and Its Consequences", s.4.

hakkını elde edemeyen partinin temsil gücünü elde etmiş parti ile aynı güce sahip olması söz konusu değildir. Bunun yanında iki partili sistemlerde bir üçüncü parti hiçbir zaman etkinlik kazanamaz. Bu tür sorunları çözmek için siyaset bilimciler ya %3 gibi bir baraj koyarlar ya da küçük ve etkisi olmadığını düşündükleri partileri basitçe görmezden gelebilirler. Ancak bu çözümlerin mutlak sonucu olduğu söylenemez.¹³⁸

Pelizzo ve Babones, kutuplaşmayı ölçmek üzere basitçe sağın ve solun kazandığı temsilci dağılımını ele almışlardır. Bu bakış açısı oy dağılımını ideolojik mesafeden daha fazla oranda önemsemektedir. Buna göre kutuplaşma oranı, ideolojik yelpazenin merkezinde yer alan partilerin aldıkları oyların toplamının, ideolojik yelpazenin sağında ve solunda yer alan uç partilerin aldıkları oyların toplamından çıkarılarak elde edilir. Böylece bu formülde aşırı uçlarda toplanan oyların merkeze göre durumuna göre kutuplaşma oranı elde edilmektedir.¹³⁹

$$\text{Pelizzo ve Babones'in Kutuplaşma Oranı Formülü} \\ = (\text{Aşırı Sağ} + \text{Aşırı Sol}) - \text{Merkez Olaylar}$$

Kutuplaşma indeksi değerleri teknik olarak minimum değer olan -100'den (bu değer merkez partilerinin toplam oyların %100'ünü kazandığı durumdur), maksimum +100'e (bu değer, ideolojik yelpazenin uçlarına yerleşmiş partilerin toplam oyların %100'ünü kazandığı durumdur.) uzanabilir. Oyların tümünü kazanmak matematiksel olarak mümkün olmakla birlikte gerçekte merkezde ya da uçta yer alan partinin oyların tamamını kazanması durumunda artık kutuplaşmış çoğulcu bir sistemden söz edilemez. Sartori'nin terminolojisine göre, parti sistemi tek partili bir sisteme dönüşür. Bu durum, seçim sonuçlarının ortaya çıkardığı rekabet koşullarına bağlı hegemonik ya da hâkim parti sistemi olabilir. Bunun yanında aşırıların dışındaki partiler oyların %100'ünü kazanırsa iki parti arasındaki sandalye dağılımına bağlı olarak iki partili veya hâkim parti sistemi ortaya çıkar.¹⁴⁰

¹³⁸ Sani – Sartori, s.320.

¹³⁹ Pelizzo – Babones, s.56.

¹⁴⁰ Pelizzo – Babones, s.56-57.

İspanya Cumhuriyeti'nde komünistler, maksimalistler, monarşistler, muhafazakar Katolikler aşırıları, radikaller ise merkezi oluşturmaktadır. Weimar Almanyası'nda komünistler aşırı solu, Naziler aşırı sağı oluştururken Zentrum merkezi oluşturmaktadır. IV. Fransa Cumhuriyeti'nde PCF aşırı solda, Gaullistler ve Poujadistler aşırı sağda bulunurken MRP merkezde yer almaktadır. İtalya'da ise, aşırı solu 1963'te İtalyan Komünist Partisi (PCI), 1968 ve 1972'de PCI ile birlikte İtalyan Proleter Sosyalist Birliği Partisi (PSIUP), 1976, 1979, 1983 ve 1987'de PCI ve Proleter Demokrasi (DP) temsil ederken aşırı sağda neo-faşist 1963 v3 1968'de İtalyan Sosyal Hareketi (MSI) ve 1972'den 1987'ye (MSI) – Milli Sağ yer alırken merkezde Hristiyan Demokratlar (DC) bulunmaktadır.¹⁴¹

Tablo 1.5. Pelizzo ve Babones'in Kutuplaşma Skorları

	Aşırı Sol	Aşırı Sağ	Merkez	Kutuplaşma
İSPANYA				
1931	0	3,6	26,5	-22,9
1933	0,2	8,4	27,2	-18,6
1936	4,8	4,8	8,6	10,8
WEİMAR ALMANYASI				
Mayıs 1924	12,6	6,6	16,6	2,6
Aralık 1924	8,9	3,0	17,3	-5,4
Mayıs 1928	10,6	2,6	15,2	-2,0
Eylül 1930	13,1	18,3	14,8	16,6
Temmuz 1932	14,6	37,3	14,2	37,7
Kasım 1932	16,9	33,1	15,3	34,7
Mayıs 1932	12,3	43,9	14,1	42,1
FRANSA				
Ekim 1945	26,1	0	36,0	-9,9
Haziran 1946	26,2	0	39,6	-13,4
Kasım 1946	28,6	1,6	40,3	-10,1
Haziran 1951	25,9	21,3	22,5	24,7
Haziran 1956	25,9	16,6	24,6	17,9
İTALYA				
1963	25,3	5,1	38,3	-7,9
1968	31,3	4,4	39,1	-3,4
1972	29,1	8,7	38,7	-0,9
1976	34,4	6,1	38,7	1,8
1979	30,4	5,3	38,3	-2,6

¹⁴¹ Pelizzo – Babones, s.57.

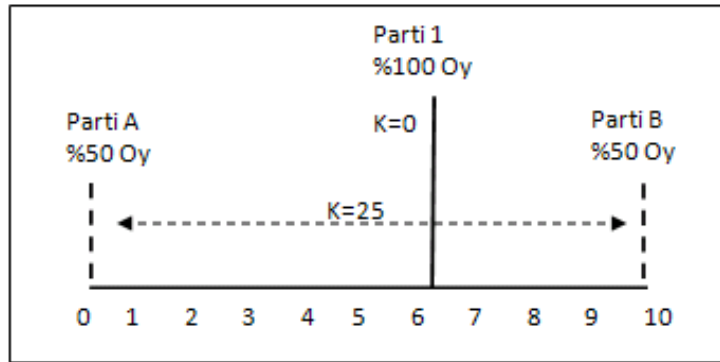
1983	29,9	6,8	32,9	3,8
1987	26,6	5,9	34,3	-1,5

Kaynak: Riccardo Pelizzo – Salvatore Babones, “The Political Economy of Polarized Pluralism”, *Party Politics*, 2007, Vol. 13, No. 1, s.58.

İspanya Cumhuriyeti, Almanya Weimar Cumhuriyeti, Fransa IV. Cumhuriyeti ve İtalya Birinci Cumhuriyeti’ndeki kutuplaşma oranlarını içeren tabloda söz konusu değerlerin negatif çıkması kutuplaşmanın olmadığını oyların aşırı uçlardan daha çok merkezde toplandığını; pozitif değerler ise, oyların merkezden daha çok uçlarda toplandığını göstermektedir. Buna göre 1932 ve 1933’te Almanya’da ve 1951’de Fransa’da aşırı uçların en güçlü eğilim olmasına bağlı olarak kutuplaşma görülürken, 1931 ve 1933’te İspanya’da kutuplaşmamış sonuçlara ulaşılmıştır.

Hazan’a göre kutuplaşmanın olası mesafesi ise, siyasal yelpaze üzerinde herhangi bir noktada bulunan bir partinin parlamentodaki sandalyelerin tamamını kazandığı durumda sıfır, iki partinin sandalyeleri yarı yarıya kazandığı ve bu partilerin siyasal yelpazenin en uç noktalarında (solda sıfır noktasında sağda ise on noktasında) bulunduğu durumda yirmi beş arasında gerçekleşebilir.¹⁴²

Şekil 1.8. Kutuplaşmış Dağılım

Hazan’ın kutuplaşmayı ölçmek amacıyla kullandığı formüldeki N , sistemdeki parti sayısını, P_i her partinin aldığı oy yüzdesini ya da temsil yüzdesini, x_i her partinin sağ/sol skorunu, $\bar{x}$ sistemin ortalama sağ/sol skorunu göstermektedir. Formül

¹⁴² Hazan, s.50, dipnot 8.

partilerin aldığı oy oranlarının kullanılması ile işlediğinden parti sisteminde yer alan farklı güçlere sahip pek çok partiyi dikkate almayı gerektirmektedir. Ancak araştırmacılar bu sayıyı kısıtlayabilmektedirler. Hazan bu formülü oy yüzdesi yerine temsil oranını dikkate alarak da hesaplamaktadır. Bu formül özellikle yüksek seçim barajının uygulandığı ülkelerde parlamenter gücü olan partileri dikkate alması buna karşın diğer partileri göz ardı etmesi bakımından farklılaşmaktadır.¹⁴³ Formül şu şekildedir:

$$\text{Hazan'ın Kutuplaşma Formülü} = \sum_{i=1}^N P_i (x_i - \bar{x})^2$$

Klingemann'a göre, parti rekabetinin dinamikleri ve parti sistemi kutuplaşması ile ilgili araştırmaların temelini partilerin konumu belirlemektedir. Kutuplaşma düzeyleri partilerin her seçimde ortaya koydukları sağ – sol konumlanması ile ölçülmektedir. En büyük benzerlik tüm partilerin ideolojik yelpazede aynı noktada olduğunu gösterir ve kutuplaşma düzeyi sıfırdır. Buna karşın en büyük farklılık tüm partilerin farklı noktalarda olduğunu gösterir ve kutuplaşma düzeyi yüzdür.¹⁴⁴ Bu formül şu şekildedir:

$$\text{Klingemann'ın Kutuplaşma Formülü} = \frac{\sum_{i=1}^{n-1} \sum_{j=i}^{n-1} \text{abs}(p_{j+1} - p_i)}{2x(\text{round}(\frac{n}{2}) \times \text{round}(\frac{n}{2} - 0,5))}$$

Klingemann'ın kullandığı bu formülde p_i bir partinin sağ – sol politika konumunu, p_j parti sisteminin sağ – sol politika konumunu ve n toplam parti sayısını göstermektedir. Kutuplaşmayı ölçmek için Dalton'un kullandığı formül de, her partinin sağ – sol düzlemindeki göreceli konumu ile partinin konumuna göre büyüklüğünü dikkate alır ki, uçta büyük bir partinin bulunması ile aynı konumda küçük bir partinin bulunması aynı ağırlığa sahip değildir. Dalton şu formülü kullanmaktadır:

¹⁴³ Hazan, s.18.

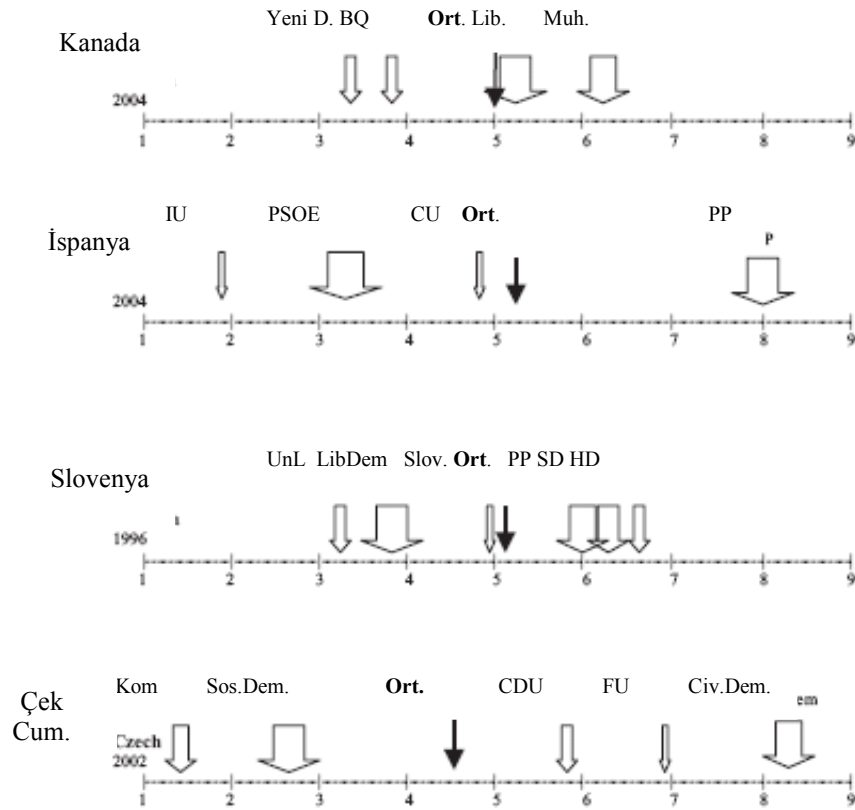
¹⁴⁴ Klingemann, s.40.

Dalton'un Kutuplaşma İndeksi

$$= SQRT \left\{ \sum (partinin\ oy\ oranı_i) * ([partinin\ sol/sağ\ skoru_i - parti\ sisteminin\ ortalama\ sol/sağ\ skoru]/5)^2 \right\}$$

Parti konumlandırımlarının görselleştirilmesi için Dalton'un Kanada, İspanya, Slovenya ve Çek Cumhuriyeti örneklerine bakılabilir. Şekil 1.9.'da Dalton, siyasal yelpaze üzerinde partilerin konumlarını ve parti sisteminin orta noktasını işaretlemiştir.

Şekil 1.9. Dalton'un Parti Sistemleri Konumlandırması

Kaynak: Russell J. Dalton, "Social Modernization and the End of Ideology Debate: Patterns of Ideological Polarization", Japanese Journal of Political Science, Vol.7 No.1, 2006, s.905.

Parti sistemindeki kutuplaşmayı ölçmek kullanılan formüllerin genel bir değerlendirmesini yapmak mümkündür. Buna göre Pelizzo ve Babones, partileri merkez partiler ve uç partiler olarak sınıflandırmaya ihtiyaç duyarken; Hazan, Klingemann ve Dalton ise, parti sisteminde yer alan her partinin siyasal yelpaze

üzerindeki konumuna ve parti sisteminin sağ – sol ortalamasına gereksinim duymaktadırlar. Bu bakımdan Pelizzo ve Babones’in kullandığı yöntemin daha kolay uygulanabilir olduğu görülmektedir. Bu formül partilerin tam olarak nerede konumlandıklarını değil, merkezde ya da merkezin dışında yer aldıklarını dikkate aldığından merkez ya da uç konumların tanımlanması sorunu ortaya çıkmaktadır. Daha önce farklı araştırmacıların bu konumlar hakkında farklı değerler öne sürdükleri hatırlanırsa bu yöntemin işleyişinde bazı aksaklıkların olabileceği öngörülebilir. Buna karşın aralarında ufak nüansları barındırmalarına rağmen birbirleriyle benzeşen diğer formüller daha sağlıklı skorlara erişilmesini sağlamaktadır. Bu formüllerin uygulanması partilerin merkez ya da uç olarak gruplandırılmasından ziyade birebir konumlarını dikkate aldığından karşılaştırılabilir çalışmalar bakımından daha yararlıdır.

Son olarak kutuplaşmış ülke örnekleri konusunda çeşitli örneklerle yer vermek konuyu aydınlatıcı olacaktır. İlk olarak Sartori, Weimar Almanyası, İtalya, Fransa IV. Cumhuriyeti, Şili, Finlandiya ve İspanya parti sistemlerini kutuplaşmış çoğulculuk kapsamında ele almıştır.

Tablo 1.6. Sartori’nin Kutuplaşmış Parti Sistemi Örnekleri

	Wiemar Almanya	İtalya	Fransa IV. Cumhuri yet	Fransa V. Cumhuri yet	Şili	Finlandi ya	İspanya
Aşırı Sol	2,93	1,31	-0,22	0,78	3,11	0,53	7,3
Merkez Sol	-2,50	-0,84	-1,49	-1,34	3,85	-0,18	-8,9
Merkez	-3,65	-0,34	-3,32	-3,29	-	-0,47	-7,3
Merkez Sağ	-1,15	0,01	0,67	3,65	-2,82	0,28	-
Aşırı Sağ	6,56	0,51	4,04	-	-	-	8,1
Sol	-1,06	0,33	-1,70	-0,56	6,96	0,21	1,5
Merkez	-3,65	-0,34	-3,32	-3,29	-	0,47	-7,3
Sağ	4,71	0,48	4,49	3,65	-2,82	0,28	8,6
Aşırılar	6,16	1,85	3,82	0,78	3,11	0,53	15,9

Kaynak: Giovanni Sartori, **Parties and Party Systems A Framework for Analysis**, Cambridge University Pres 1976, s.165.

Her parti sisteminin farklı bir kutuplaşmışlık özelliğine sahip olduğunu belirten Sartori'ye göre, Weimar parti sistemi sıra dışı dalgalanmalara sahip, önceleri solun sonra da sağın baskın olduğu, bütün Weimar döneminde merkez sol ve merkez sağdan merkezkaç eğilimlerin görüldüğü bir sistemdir. İtalya'da dalgalanmalar düşüktür. Ayrıca Weimar ve Şili parti sistemlerinde de görülen tutarlı bir merkez partisi bulunmaktadır. Fransa IV. Cumhuriyeti'nde iki turlu seçim sisteminden dolayı Komünist Parti gibi aşırıların temsil edilmediği görülmektedir. Şili'de sağ – sol arasında akrobatik atlamalar ile merkez partilerin arasında güçlü bir gerilim vardır. Şili de merkez partisine sahip bir kutuplaşmış çoğulculuktur. İspanya kutuplaşmışlığın ve merkezkaç eğilimlerin iyi bir örneğini oluştururken Finlandiya, umut verici ve başarılı bir şekilde kontrol edilmiş bir yarı kutuplaşma örneği durumundadır.¹⁴⁵

Sartori, Weimar Almanyası, İtalya, Fransa IV. Ve V. Cumhuriyetleri, Şili, Finlandiya ve İspanya örneklerinde kutuplaşmayı ölçmek amacıyla regresyon katsayılarını hesaplamakta ve sistemlerin doğrusal eğilimlerini üç kümede toplamaktadır. İlk kümeyi aşırı sol, merkez sol, merkez, merkez sağ, aşırı sağ eğilimleri, ikinci kümeyi sol, merkez, sağ eğilimleri ve son kümeyi de iki aşırı eğilim oluşturmaktadır. Bu kapsamda her eğilimin oylarındaki ortalama artma ve azalma miktarı yukarıdaki tabloda gösterilmiştir. Dikkat çekici olan nokta ise, merkezkaç eğilimlerin işlerliğidir. Böylece parti sistemlerinde merkez genellikle güç yitirmekte buna karşın ya her iki taraftaki ya da yelpazenin bir tarafındaki aşırılar güç kazanmaktadır.

Hazan'ın verileri daha güncel olması bakımından dikkate değerdir. Hazan'ın ortaya koymuş olduğu kutuplaşma skorlarının büyümesi, partiler arası mesafenin açılmasını; rakamların daha küçük düzeylerde olması ise, partiler arası mesafenin düşük olduğunu göstermektedir. Yine rakamların büyümesi uç noktalarda yer alan partilerin gücü ile de yakından ilgili bir durumdur. Partilerin parlamentodaki güçlerini esas alan ve her partinin her ulusal seçimdeki konumunu ve parti sisteminin ortalama konumunu dikkate alarak Hazan'ın ortaya koyduğu Avrupa'daki ortalama kutuplaşma skorlarına bakıldığında İsveç'in (4,47), İspanya'nın (4,78), Norveç (5,87)

¹⁴⁵ Sartori, **Parties and Party Systems**, s.155-172.

ve Hollanda'nın (4,55) ortalama kutuplaşma skorlarına sahip olduğu ve bu skorların Avrupa'nın ortalama oranlarına yakın olduğu Tablo 1.7.'de görülmektedir.¹⁴⁶ Tabloda en düşük kutuplaşma oranlarına Avusturya sahiptir. En yüksek kutuplaşma oranı ise, 1989 seçiminde Norveç'tedir. Buna ek olarak 1982 seçiminde Hollanda, 1981 ve 1985 seçimlerinde Norveç, 1982, 1986 ve 1989 seçimlerinde İspanya parti sistemlerinde yüksek düzeyde kutuplaşma ortaya çıkmıştır.

Tablo 1.7. Hazan'ın Kutuplaşma Skorları

Ülke	Seçim Yılı	Kutuplaşma
Avusturya	1979	2,19
	1983	2,20
	1986	2,39
Belçika	1981	4,27
	1985	3,94
	1987	4,18
Danimarka	1979	4,41
	1981	4,54
	1984	4,29
	1987	4,16
	1988	4,44
Finlandiya	1979	4,09
	1983	3,69
	1987	3,45
İtalya	1979	4,31
	1983	4,73
	1987	4,29
Hollanda	1981	4,50
	1982	5,21
	1986	4,09
	1989	4,39
Norveç	1981	5,18
	1985	5,10
	1989	7,34
İspanya	1979	3,69
	1982	5,04
	1986	5,15
	1989	5,23
İsveç	1979	4,33
	1982	4,72
	1985	4,37
	1988	4,16
Almanya	1980	3,14
	1983	3,36
	1987	3,33

Kaynak: Reuven Y. Hazan, **Centre Parties Polarization and Competition in European Parliamentary Democracies**, Pinter Press, London ve Washington 1997, s.43.

¹⁴⁶ Hazan, s.42-43.

Hazan burada özellikle daha önce Sartori'nin ayrıntılarıyla ele aldığı İtalyan parti sistemine dikkat çekmektedir. Hazan'a göre İtalya'da kutuplaşma oranının genellikle yüksek olduğu ön kabulüne rağmen bu ülkedeki kutuplaşma oranları tabloda yer alan diğer ülkeler arasında ortalama bir seyir izlemektedir. Ancak mevcut partilerin aşırı uçlara yerleşmiş görüntüsü yüksek düzeyli bir kutuplaşmanın varlığına işaret etmektedir. Örneğin İtalya'da 1979 – 1989 arasında parti sistemindeki iki büyük kutuptan birini oluşturan İtalyan Komünist Partisi (PCI)'nin ideolojik yelpaze üzerindeki konumu 1,6'dır. Neredeyse yelpazenin en solunda yer alan PCI, ortalama yüzde 30'un biraz üzerindeki sandalye sayısı ile İtalya'nın en büyük ikinci partisidir. Buna ek olarak koalisyon potansiyeli bulunmasa da PCI'nin daha solunda 0,5 konumunda Proleter Demokrasi Partisi (DP) bulunmaktadır. PCI'nin yanısıra İtalyan parti sistemindeki diğer büyük parti ise 5,4'te konumlanan ve yüzde 38'lik bir ortalama sandalye oranını elinde tutan Hristiyan Demokratlar (DC)'dir. Yine DC'in oldukça sağında 9,5'te konumlanmış ve yüzde 6'lık oy oranı ile koalisyon potansiyeli taşıyan İtalyan Sosyal Hareketi (MSI)'nin varlığı sistemin kutuplaşma düzeyini arttırmaktadır. Ancak sandalyelerin yüzde yetmişe yakın bir ortalama ile iki büyük parti arasında ve ideolojik yelpazede 1,6 ile 5,4'te dağılmış olması kutuplaşma oranını göreceli olarak düşük göstermektedir.¹⁴⁷

Tablo 1.8. 1950'li ve 1980'li Yıllarda Büyük Sağ ve Sol Partinin İdeolojik Mesafesi

	Yıllık Değişim	Parti Sayısı	1950'li Yılların Ortalaması	1980'li Yılların Ortalaması	Değişim
Avusturalya	-0,31	16	20,1	11,2	+8,9
Avusturya	-1,36	11	78,7	12,9	-65,8
Belçika	-0,45	13	25,2	2,6	-22,6
Kanada	-0,55	13	43,2	7,8	-35,4
Danimarka	1,27	16	42,8	91,5	+48,7
Fransa	0,47	11	16,7	61,0	+59,3
Almanya	-1,02	10	65,4	15,2	-50,2
İrlanda	0,34	11	14,6	17,1	+2,5
İtalya	-0,15	9	6,6	4,7	-1,9
Hollanda	-0,56	10	12,4	1,5	-10,9

¹⁴⁷ Hazan, s.44.

Yeni Zelanda	-0,59	13	32,6	15,4	-17,2
Norveç	-0,35	9	11,8	1,7	-10,1
İsveç	0,59	13	27,0	70,7	+43,7
İngiltere	0,24	11	18,3	5,9	-12,4
ABD	0,39	10	51,5	26,5	-25,0

Kaynak: Miki L. Caul ve Mark M. Gray, “From Platform Declarations to Policy Outcomes Changing Party Profiles and Partisan Influence Over Policy”, içinde Edt. Russell J. Dalton ve Martin P. Wattenberg, **Parties Without Partisans**, Oxford University Press. 2000., s.213.

Caul ve Gray, Karşılaştırmalı Manifesto Projesi (Comperative Manifestos Project) verilerini kullanarak on beş ülkede 1950’li yıllar ile 1980’li yılların büyük sağ ve sol partilerinin birbirlerine olan ideolojik mesafelerinin ortalamasını saptamışlardır.¹⁴⁸ Bu mesafe her bir ülkenin parti sistemindeki bütünleşme ve kutuplaşma düzeyi hakkında bilgi vermektedir.

Tablo 1.8.’de sağ ve sol partiler arasındaki mesafenin incelenen on beş ülkenin onunda azaldığı görülmektedir. Bu on ülke arasında çoğulcu seçim sistemine sahip İngiltere, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda, 1950’lerden 1980’lere, ideolojik bütünleşme göstermiştir. İdeolojik bütünleşmenin olması aynı zamanda kutuplaşmanın gerileyip ayrımların daha yumuşak bir yapıya dönüştüğü bir durumu ortaya çıkarır niteliktedir. Buna ek olarak oransal temsil sisteminin uygulandığı Hollanda, Norveç, Belçika, Almanya, Avusturya ve İtalya’da da ideolojik bütünleşme görünür durumdadır. Buna karşın Amerika parti sistemi bütünleşmenin önemli bir istisnasını oluşturmaktadır. Söz konusu zaman aralığında Cumhuriyetçiler ve Demokratlar arasındaki kutuplaşmanın düzeyi ise artmıştır.¹⁴⁹

Mair ve Castles de aynı ülkeleri kutuplaşma değişkenini göz önüne alarak bu kez 1984 ve 1995 verilerinden yola çıkarak değerlendirmeye tabi tutmuşlardır. Mair ve Castles, ilk olarak parti sisteminde en solda yer alan partiler ile en sağda yer alan partiler arasındaki mesafeyi saptamışlar ardından da parti sistemlerinde en büyük iki partinin mesafesini ele almışlardır.¹⁵⁰ Tablo 1.9.’da görülen ülkelerin parti sistemlerinde 1984’ten 1995’e en sol parti/partiler ile en sağ parti/partilerin arasındaki mesafenin azalmaktan daha çok arttığı, toplam on yedi örnek ülkenin on

¹⁴⁸ Miki L. Caul ve Mark M. Gray, “From Platform Declarations to Policy Outcomes Changing Party Profiles and Partisan Influence Over Policy”, içinde Edt. Russell J. Dalton ve Martin P. Wattenberg, **Parties Without Partisans**, Oxford University Press. 2000, ss.208-237.

¹⁴⁹ Caul ve Gray, s.212.

¹⁵⁰ Mair ve Castles, s.155.

birinde (Avustralya, Kanada, Finlandiya, Fransa, Almanya, İrlanda, İtalya, Yeni Zelanda, Norveç, İsveç, ABD) görülmektedir. Geri kalan beş ülkede ise (Belçika, Danimarka, Hollanda, İspanya, İngiltere) aşırı partiler arasındaki mesafe azalmıştır. Sadece Avusturya’da değişiklik görülmemektedir. Buna ek olarak Kanada, Almanya ve Yeni Zelanda’da parti sistemindeki kutuplaşmanın oldukça arttığı ortaya çıkmaktadır.

Tablo 1.9. 1984 – 1995 Arasında Sağ-Sol Kutuplaşması ve En Büyük İki Parti Arasındaki Kutuplaşma

En Soldan En Sağa Kutuplaşma (Uçların Mesafesi)				İki Büyük Parti Arasındaki Kutuplaşma (Merkezi Ayrılma)			
Ülke	1984	1995	Fark	Büyük Partiler	1984	1995	Fark
Avustralya	0,43	0,55	+0,12	ALP-Lib	0,40	0,41	+0,01
Avusturya	0,57	0,57	0,00	SPÖ-ÖVP	0,25	0,15	-0,10
Belçika	0,76	0,64	-0,12	PS/SP-CV/PC	0,31	0,17	-0,14
Kanada	0,42	0,61	+0,19	Lib. – Muh.	0,11	0,22	+0,11
Danimarka	0,72	0,71	-0,01	SD-KF	0,32	0,34	+0,02
Finlandiya	0,49	0,65	+0,16	SD-KOK	0,38	0,30	-0,08
Fransa	0,76	0,77	+0,01	Sos. – Gaul	0,51	0,38	-0,13
Almanya	0,59	0,78	+0,19	SPD-CDU	0,31	0,26	-0,05
İrlanda	0,45	0,56	+0,11	FF-FG	0,05	0,12	+0,07
İtalya	0,78	0,83	+0,05	PCI/PDS/DC	0,35	0,38	+0,03
Hollanda	0,78	0,77	-0,01	PvdA-CDA	0,28	0,21	-0,07
Yeni Zelanda	0,20	0,38	+0,18	Lab. – Mil.	0,20	0,15	-0,05
Norveç	0,75	0,79	+0,04	AP-H	0,43	0,39	-0,04
İspanya	0,85	0,65	-0,20	PSOE-AP/PP	0,44	0,35	-0,09
İsveç	0,59	0,65	+0,06	SD-MSP	0,44	0,42	-0,02
İngiltere	0,50	0,33	-0,17	İşçi – Muh.	0,50	0,33	-0,17
ABD	0,18	0,27	+0,09	Dem. – Cum.	0,18	0,27	+0,09

Kaynak: Peter Mair ve Francis G. Castles, “Revisiting Expert Judgement”, *European Journal of Political Research*, Vol 31, 1997, s.155.

Söz konusu parti sistemlerinin pek çoğunda aşırıları arası mesafenin artmasına bağlı olarak kutuplaşma artmakta, buna karşın aynı zamanda en büyük iki parti arasındaki yakınlaşma da artmaktadır. Bu durum altı ülke dışında (Avustralya, Kanada, Danimarka, İrlanda, İtalya, İngiltere) tüm ülkelerde geçerlilik kazanmıştır. Daha açık bir ifadeyle Finlandiya, Fransa, Almanya, Yeni Zelanda, Norveç ve İsveç’te tüm parti sistemindeki kutuplaşmanın artmasına en büyük iki parti arasındaki mesafenin azalması eşlik etmiştir. Mair ve Castles, parti sistemlerindeki

bu eğilimin, merkezi ile aşırı uçlardaki hareketlilik arasında oransal bir ilişkinin, varlığından söz etmekle birlikte bunun genel bir nitelik kazanmadığını söylemektedirler. Örneğin tüm parti sistemindeki kutuplaşma Avustralya, Kanada, İrlanda ve İtalya’da merkezkaç eğilimlerle merkezde büyük bir ayrışma ortaya çıkarmıştır. Belçika, Hollanda ve İspanya’da ise, merkezi bütünleşme merkezci eğilimlerle az ya da çok olmak üzere kutuplardan uzaklaşma durumu yaratmıştır.¹⁵¹

Tablo 1.10. İktidar Potansiyeli Olan Partilerin Ortalama Kutuplaşma Düzeyleri

Ülke	Ortalama	Parti Sayısı
İsveç	27,9	18
Norveç	21,9	14
Danimarka	27,8	23
Hollanda	16	16
Almanya	15,8	14
Birleşik Krallık	17,8	16

Kaynak: Hans-Dieter Klingemann, “Political Parties and Party Systems”, Edt. Jacques Thomassen, **The European Voter – A Comparative Study of Modern Democracies**, Oxford University Press. 2005, s.47.

Seçim dönemleri itibariyle ortalama kutuplaşma düzeylerinin Danimarka ve İsveç’te yüksek, Norveç’te orta düzeyde, Birleşik Krallık, Almanya ve Hollanda’da ise düşük düzeyde olduğunu saptayan Klingemann, kutuplaşma kalıplarının parti sayısının değişmesiyle hızlıca değişmediğini, bundan daha fazla olarak ülkenin siyasal geleneklerine göre değiştiğini belirtmektedir. Örneğin İsveç ve Danimarka’da sosyal demokrat, liberal ve muhafazakar partiler anahtar roller üstlenmişken bunun tersine Hollanda ve Almanya’da Hristiyan partiler güçlüdür. Norveç’te tüm geleneksel parti türleri temsil edilirken İngiltere’de İşçi Partisi ve Muhafazakarlar baskındır. Bu durum, parti sayısının ötesinde partilerin koalisyon potansiyelleri olup olmaması bakımından önem taşımaktadır.¹⁵²

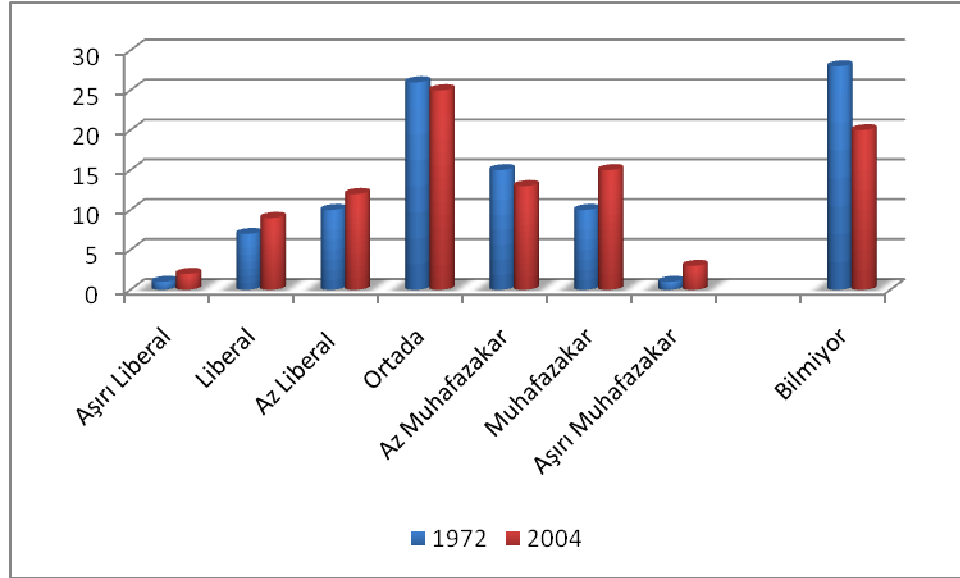
Fiorina, Abrams ve Pope kutuplaşmanın görsel temsilini ortaya koymuşlardır. Bu görsel temsilde kullanılan kırmızı ve mavi eyaletler, orada yaşayanların ağırlıklı

¹⁵¹ Mair ve Castles, s.156.

¹⁵² Klingemann, s.47.

olarak Demokrat veya Cumhuriyetçi olduklarını anlatmaktadır.¹⁵³ Kırmızı ve mavi eyaletlerin görünümü ülke genelinde ağırlıklı olarak partilerin rekabetini gösteren önemli bir gösterge olmuştur. Benzer biçimde Şekil 1.10.'da Amerikan toplumundaki siyasal eğilimlerin dağılımı gösterilmiştir.

Şekil 1.10. Amerikan Kamuoyunda 1972'den 2004'e Kutuplaşmanın Görünümü

Tablo, Morris P. Fiorina ve Samuel J. Abrams, "Political Polarization in the American Public", *The Annual Review of the Political Science*, Vol.11 2008, s.570'den alınmıştır.

Şekil 1.10. zaman içinde Amerikan toplumunda ideolojik yapının istikrarlı hale geldiğini ortaya koymaktadır. 1972'den 2004'e Amerikan toplumunda keskin bir görüş değişikliği göze çarpmamakla birlikte muhafazakarların ve liberallerin oranında küçük bir artış olmuştur. Bu durum kutuplaşma düzeyinin belirgin olmayan bir artış göstermesine rağmen merkezdeki seçmenlerin yoğunluğu ile bağlantılı olarak merkezci politikaların hakim olduğu bir parti sistemi ortaya çıkarmaktadır. Kutuplaşma ancak sağlık sigortası, savunma harcamaları gibi belli politika konularında etkili olmaktadır.¹⁵⁴

¹⁵³ Morris P. Fiorina, Samuel J. Abrams, Jeremy C. Pope, *Culture War?*, Pearson Press 2006.

¹⁵⁴ Fiorina ve Abrams, s.573.

BÖLÜM II

TÜRK SİYASAL HAYATINDA

PARTİ KUTUPLAŞMALARININ KÖKENİ ve GELİŞİMİ

Türk parti sisteminde kutuplaşmanın kökenleri, Osmanlı parti sisteminin mirasına dayanmaktadır. Bu miras Cumhuriyet tarihi boyunca farklı değişkenlerin ortaya çıkması ve mevcut değişkenlerle etkileşimleri sonucunda yeni kutuplaşma dinamikleri ortaya çıkarmıştır. Meşrutiyetten Cumhuriyete, çok partili hayata geçişten parti sisteminin yeniden olduğu 1960 ve 1980 sonrasına kutuplaşma sürekli bir değişim içinde olmuştur.

Siyasal kültürlerin modernleşme sürecindeki Batı etkisi, geleneksel sosyal ve manevi düzeni değiştirdiğini, yeni ve modern insan ve toplumun ortaya çıkmasını sağladığını, toplumda batılılaşmış kesimle geleneksel değerlere bağlı kesimler arasında ayrılık ortaya çıkardığını söyleyen Huntington ve Dominguez, elitler ve kitle arasındaki farkın ortadan kaldırılamamasının siyasal değişim sürecini zorlaştıracağını belirtmektedir.¹⁵⁵ Bu kapsamda Türk siyasal hayatındaki kutuplaşmanın temelinde modernleşmeyi gören Huntington, medeniyetler çatışması kuramında Türkiye’yi tipik bir *bölünmüş ülke* olarak tanımlamaktadır. Bu teze göre Türkiye, içinde bulunduğu medeniyet ailesini terk edip yeni bir medeniyete katılma isteğinde olan bir bölünmüş ülkedir.¹⁵⁶ Ortaya çıkan kan uyuşmazlığı Türkiye’de siyasal mücadelenin önde gelen bir unsurunu oluşturmuştur.

Türkiye’de siyasal geleneğin oluşumunun açıklanmasında *merkez – çevre kutuplaşması* önemli ve öncelikli bir rol oynamaktadır. Mardin’e göre, Osmanlı İmparatorluğu’nun örgütlü bir merkezi bulunmaktadır ve bu merkez genel olarak çevreden kopuktur. Merkez ve çevrenin etkileşimi batıdan farklı şekilde çoğunlukla çatışma olarak ortaya çıkmıştır.¹⁵⁷ Mardin, merkezi devlet ile özdeşleştirmekte, merkez – kenar çatışmasını da yöneticilerle yönetilenler, içeridekiler ile dışarıdakiler,

¹⁵⁵Samuel P. Huntington – Jorge J. Dominguez, **Siyasal Gelişme**, (Çev.Ergun Özbudun), Siyasi İlimler Derneği Yayını, Ankara 1975, s.39.

¹⁵⁶Samuel P. Huntington, **Medeniyetler Çatışması**, (Çev. Mehmet Turhan ve Y. Z. Cem Soydemir), Okuyan Us Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2008, s.206.

¹⁵⁷Şerif Mardin, “Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri”, içinde **Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler 1**, Der. Mümtaz’er Türköne ve Tuncay Önder, 13. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, ss. 35–78.

siyasal elite toplumun geri kalanı arasında bir çatışma olarak ele almaktadır. Bu çatışmada merkezin amacı, merkezi otoriteyi veya devletin otoritesini sürdürmek, güçlendirmek ve toplumun kenar kesimleri üzerinde egemen kılmak iken kenar, kendi değerlerini, kültürel özelliklerini, özerkliğini korumaya çalışmakta, merkezi otoriteye ve onun temsilcilerine karşı olumsuz bir bakış açısına sahip olmaktadır.¹⁵⁸

Shils'in kuramını Türkiye'de siyaseti anlamak üzere bir anahtar olarak niteleyip geliştiren Mardin'e benzer şekilde Gramsci'nin *tarihsel blok* kuramını aynı amaçla kullanan Kahraman'a göre, Türkiye'de 1889'dan başlayarak ordu, aydınlar ve bürokrasi bir koalisyon oluşturmuştur. Bu koalisyon aynı zamanda Mardin'in merkez güçlerine denk gelmektedir. Bu tarihsel bloğun karşısında yine Mardin'in nitelemesine benzer şekilde büyük halk yığınları ve taşra burjuvazisi yer almaktadır. Bu güçler Türk siyasal hayatının iki temel kutbunu oluşturmuştur.¹⁵⁹

Özbudun, merkez – çevre kutuplaşmasının temelde önemini kabul etmekle birlikte geç Osmanlı döneminde siyasal karşıtlıkları açıklamakta tek başına yeterli olmadığını belirtmektedir. Bu ayrıma ek olarak 17. yüzyıl ile birlikte gündeme gelen batılılaşma ile oluşan reformcular ile direnenler karşıtlığı ve 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkıp Jön Türkler olarak adlandırılan anayasacılar ile monarşik otokrasi taraftarlarının karşıtlığı da ele alınmalıdır.¹⁶⁰

Ergil'e göre Türkiye, devletini kuran ulusların hakim olduğu Avrupa ulus – devlet modelinin tersine ulusunu oluşturan devlet biçiminde kurulan bir *devlet – ulus modeline* uygun düşmektedir. Toplum üzerinde bir denetim mekanizması kuran bu model, devletin tarafını tutanlar ile toplumun tarafını tutanlar arasında kendiliğinden bir kutuplaşmayı ortaya çıkarmaktadır.¹⁶¹

Karpat'a göre, Türkiye'de değişimin tarihi, *dinci muhafazakar grup* ve *yenilikçi laikçi grubun* mücadelesi ile şekillenmektedir.¹⁶² Modernleşme yanlılarının merkezi ele geçirmesi, kenar muhalefette dinsel boyutu da olan bir görüş birliği kazandırmış ve iktidar mücadelesi içindeki elit grupları, bu İslamcı kenar

¹⁵⁸ Ergun Özbudun, *Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, Ankara 1975, s.24.

¹⁵⁹ Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyaseti'nin Yapısal Analizi I Kavramlar Kuramlar Kurumlar*, Agora Yayınları, İstanbul 2008, s.123.

¹⁶⁰ Ergun Özbudun, *Türkiye'de Sosyal Değişme*, s.25.

¹⁶¹ Doğu Ergil, *Siyasetini Arayan Ülke*, Can Yayınları, İstanbul 2000, s.73.

¹⁶² Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, İstanbul 1996, s.21.

muhalefetinden yararlanmaya çalışmışlardır. 1908’de Ahrar Fırkası, 1911’de Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Birinci TBMM’nde İkinci Grup, 1924’te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 1930’da Serbest Fırka, 1946’da Demokrat Parti ve sonrasında Adalet Partisi bu kapsamda düşünülmelidir. Buna karşın, merkezde İttihat ve Terakki Fırkası, Cumhuriyet Halk Partisi ile 27 Mayıs’ın askeri ve sivil bürokrasisi konumlanmıştır.¹⁶³

Küçükömer de Karpat’a benzer bir ayrıma gitmekte ve Türk siyasal hayatındaki temel kutuplaşmanın, *bâtıcı – laik bürokratik gelenek* ile yeniçeri – esnaf – ulema birliğinden oluşan ve toplumun geneli tarafından da desteklenen *doğucu – İslamcı gelenek* olduğunu söylemektedir. Ancak tepede her iki kutbu da bürokratlar temsil etmektedir, gerek İttihat ve Terakki ile Müdafaa-i Hukuk ve Birinci Grup gerekse de İkinci Grup, Terakkiperver Fırka ve Serbest Fırka asker ve sivil bürokratlar tarafından yönetilmektedir. Demokrat Parti’nin kurucuları Cumhuriyet Halk Partisi milletvekilleridir. Adalet Partisi’nde de benzer niteliklere rastlamak mümkündür.¹⁶⁴ Kısaca Türkiye’de modernleşme hareketlerinin, yönetici zümre içinde görüş ayrılıkları ortaya çıkardığı ve bu görüş ayrılıklarının siyasal mücadelelerin ve kutuplaşmaların başlangıcını oluşturduğu söylenebilir. Küçükömer, yönetici kesimi aynı kökene dayalı, tarihsel karşıtlığa sahip bu iki kutbun asıl farklılaşmasının ise, destek aldıkları toplumsal tabanlarında olduğunu vurgulamaktadır.¹⁶⁵

Cizre ise, siyasal kutuplaşmaların açıklandığı İslam – modernleşme, elit – halk, merkez – çevre gibi karşıtlıkların yetersiz kaldığını söylemektedir. Cizre’ye göre kutuplaşmaların temelinde devlet – toplum ilişkisi ile ortaya çıkan *kimlik ve Batı’yla bütünleşme etkileşimi* yatmaktadır. Cizre bu kapsamda dinin Batı’ya dönük toplumsal değişime direnen bir güç olduğu anlayışını reddederek Türk milli kimliğinin oluşmasında laik – milliyetçi anlayışla birlikte İslam’ın da etkisini koruduğunu belirtmektedir.¹⁶⁶

¹⁶³ Özbudun, **Türkiye’de Sosyal Değişme**, s.29-30.

¹⁶⁴ İdris Küçükömer, **Batılılaşma & Düzenin Yabancılaşması**, Profil Yayınları, İstanbul 2009, s.86.

¹⁶⁵ Küçükömer, s.87.

¹⁶⁶ Ümit Cizre, **Muktedirlerin Siyaseti Merkez Sağ Ordu İslamcılık**, (Cahide Ekiz), İletişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 2005, s.122.

Uzgel'e göre son dönemde Türkiye'de *ılımlı İslamcılarla liberal* sermaye ve entelektüellerin oluşturduğu blok, siyasal iktidarı elde ederek, ülkeyi dönüştürmektedir. Bu dönüşümün temel amacı da kutuplaşmanın temelinde olan devletin ve devletçi seçkinlerin baskıcı gücünü ortadan kaldırmaktır.¹⁶⁷

2.1. Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Parti Kutuplaşmaları

Türkiye'de 1909'a kadar siyasal partiler yasal çerçeveye alınmamıştır. Bu durum 1909 öncesinde siyasi amaç taşıyan oluşumların meşru partiler olarak kurulmak yerine gizli cemiyetler şeklinde ortaya çıkmışlardır.¹⁶⁸ 1908 ve 1912 seçimleri de bu dönemde partilerin meşru hale gelmesine katkıda bulunmuştur.¹⁶⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat dönemi ile birlikte modernleşmenin farklı yorumlarından kaynaklanan bir siyasal rekabet ilk kez ortaya çıkmıştır. Bu rekabet modernleşme ve geleneğin değişik oranlarda karışımını içeren yorum farklarından kaynaklanmıştır ve bu farklılık parti örgütlenmesinin de başlangıcını oluşturmuştur.¹⁷⁰ Bir siyasi parti olmamasına rağmen iktidara karşı ilk kurumsal muhalefet ve karşıtlık bu kapsamda, 1865 yılında kurulan *Genç Osmanlılar Cemiyeti*'nden gelmiştir.¹⁷¹ Genç Osmanlılar, Avrupa'nın erken dönem partileri gibi yönetici elitin muhalif kanadında yer alanlar tarafından kurulmuştur. Ancak Avrupa'daki benzerlerinden farklı olarak Genç Osmanlılar, Osmanlı'da o dönemde kurulmamış olan parlamento kökenli değil, bürokrasi içinden gelmektedirler.¹⁷²

Genç Osmanlılar, kendilerini devletin çöküşünü durdurmakla görevli kabul etmişler ve bunun yolu olarak da devletin güçlü olduğu dönemdeki düzenine dönmesini ve sadece teknik anlamda bir Batılılaşmayı savunmuşlardır.¹⁷³ Bu grup yönetim kademelerinde bulunanların keyfi ve mutlakıyetçi eğilimlerine tepki

¹⁶⁷ İlhan Uzgel, "AKP: Neo-liberal Dönüşümün Yeni Aktörü", Edt. İlhan Uzgel, Bülent Duru, **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu**, Phoenix Yayınları, Ankara 2009, s.27.

¹⁶⁸ Teziç, s.27.

¹⁶⁹ Sarıbay, s.36.

¹⁷⁰ Dankwart A. Rustow, "The Development of Parties in Turkey", Edt. Joseph LaPalombara, Myron Weiner, **Political Parties and Political Development**, Princeton University Press 1966, s.114.

¹⁷¹ Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk siyasi partiler olarak 1859 yılında kurulan Fedailer Cemiyeti, 1865'te kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti, 1878 yılında kurulan Ali Suavi (Üsküdar) Komitesi ve 1878 yılında kurulan Kleanti Skalyeri – Aziz Bey Komitesi sayılabilir. Bkz. <http://www.tbmm.gov.tr/partiler/partiler.htm> Erişim Tarihi: 12.06.2009.

¹⁷² Rustow, s.115.

¹⁷³ Nevin Yazıcı, **Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 2002, s.100-101.

göstermiş, Batı taklidi bir reform çabasıyla ülkenin yabancı güçlerin etkisi altına sokulmasına karşı durmuşlardır. Onlara göre İslam'a da uygun düşen meşruti bir yönetim Osmanlı Devleti'nde kurulmalı ve vatan, hürriyet gibi kavramlar önem kazanmalıdır.¹⁷⁴ Bu ortak amaca karşı Genç Osmanlılar Cemiyeti, tutarlı bir ideolojik bütünlüğe sahip değildir. Cemiyet içinde Türkçü, İslamcı, Osmanlıcı fikirleri savunanlar kadar akılcı, laik ve pozitivistler de bulunmaktadır.¹⁷⁵

Genç Osmanlılar, Tanzimat döneminde yetişen kuşaklardan olup toplumsal destekten yoksundurlar. Bu kapsamda onların temel amacı sistemde köklü bir değişiklik yapmak değil, bunun yerine ılımlı bir hükümdarı başa getirerek Osmanlı iktidarı ile toplumu arasında bir sözleşme yapılmasını ve bu yolla devleti Batı'nın baskıları karşısında dayanıklı hale getirmekle sınırlı olmuştur.¹⁷⁶

Meşruti yönetim yanlısı olan Genç Osmanlıların talep ettiği gibi, Türkiye'de yasama meclisine temsilci belirlemek adına yapılan ilk genel seçim iki dereceli olarak 1876 yılında başlatılmıştır. İlk meclis başta Müslüman – gayrimüslim dinsel farklılaşması olmak üzere etnik yapı bakımından da çeşitlilik göstermektedir.¹⁷⁷ İmparatorluğun kozmopolit yapısının ilk parlamentoya da yansıdığını belirten Ortaylı, bu durumun sınıf temelli bir yapılanma yerine etnik temelli bir meclis oluşturduğunu söylemektedir. Buna karşın ilk Osmanlı Meclisi'nde etnik çatışmalar henüz belirgin değildir.¹⁷⁸ İlk mecliste toplam kırk altı gayrimüslim üye bulunmaktadır. Buna karşın altmış dokuz üye Müslüman'dır. Böylece yüz otuz üyeli bir meclis öngörülmüşken yüz on beş üyeli bir meclis oluşmuştur.¹⁷⁹

Bu meclis padişahın emri ile 28 Haziran 1877'de dağılınca aynı yıl ikinci bir meclis daha seçilmiştir. Bu seçimde bazı illerden gelen milletvekillerinde değişiklik olmuş¹⁸⁰ ayrıca İstanbul'a gelen milletvekili sayısı doksan altıya düşmüştür. Bunların

¹⁷⁴ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Yayını, 9. Basım, Ankara 2004, s.169-172.

¹⁷⁵ A. Şerif Aksoy, **İttihat ve Terakki**, Nokta Kitap Yayınları, İstanbul 2008, s.14.

¹⁷⁶ Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, (Çev. Sedat Cem Karadeli), Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2007, s.46-47.

¹⁷⁷ Mehmet Ö. Aklan, "Türkiye'de Seçim Sistemi Tercihinin Misyon Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri", <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/anyarg23/alkan.pdf> Erişim Tarihi: 12.06.2009.

¹⁷⁸ İlber Ortaylı, **Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İkinci Basım, İstanbul 2008, s.252-255.

¹⁷⁹ Yılmaz Kızıltan, "I.Meşrutiyet'in İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı", **Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Yıl 2006, Cilt 26, Sayı 1, s.267.

¹⁸⁰ Saim Sezen, **Seçim ve Demokrasi**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994, s.222.

da elli altısı Müslüman, kırkı ise gayrimüslimdir.¹⁸¹ Bu iki Osmanlı Meclisi'ndeki etnik çeşitliliğe karşın o dönemde Türkiye'de siyasi partiler tam anlamı ile mevcut olmadığından seçimlerde siyasi partiler doğrudan ya da dolaylı olarak yer almamışlardır.¹⁸² Bununla birlikte bu meclislerde sistemli bir parlamento faaliyetinden ve hukuki düzenden söz edilemese de mebuslar, yetenek, cesaret ve bilgi birikimleri ile hükümet üzerinde parlamenter denetim kurmaya çalışmışlardır. Bu durum o zamana kadar padişaktan başka bir kuruma hesap vermeyen vükelanın tepkisini çekmiş ve hükümetin baskısı ile meclis padişah tarafından feshedilmiştir.¹⁸³

Sultan II. Abdülhamit'in istibdat döneminden II. Meşrutiyet'in ilanına giden süreçte II. Jön Türk hareketi içinde Türkiye'nin daha sonraki siyasal hayatına temel oluşturacak siyasal hareketler ve partiler ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Bunlardan en önde geleni şüphesiz İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir.

1908 – 1918 yılları arasında yaşanan II. Meşrutiyet Döneminin 1908 – 1913 yıllarını kapsayan kısmı çok partili bir siyasal hayata sahne olurken geri kalan kısmı ise tek partili olarak yaşanmıştır. II. Meşrutiyetin çok partili ilk döneminde İttihat ve Terakki Fırkası'nın egemenliği vardır. Bu egemenlik partilerarası ilişkilerde ileri düzeyde bir kutuplaşmayı ortaya çıkarmış ve bu durum gazetecilerin öldürülmesi, 31 Mart Olayı, Halaskaran Zabitan Hareketi, Bab-ı Ali Baskını, sadrazamın öldürülmesi, hükümeti devirme girişimi ve Sinop sürgünü gibi sonuçlar yaratmıştır. Çok partili dönemin sonunda İttihat Terakki, tek parti olarak I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar ülke yönetiminde söz sahibi olmuştur.¹⁸⁴

1908 sonrasında siyasal partilerin siyasal hayatı biçimlendirmeye başladığını belirten Berkes, partileşme sürecindeki çatışmanın hem partiler arasında hem de partiler içinde din – devlet ve milletler (dini cemaatler) – devlet eksenlerinde

¹⁸¹ Kızıltan, s.269.

¹⁸² Hasan Buran, "Türkiye'de Parlamento Seçimleri, Yerel Seçimlerde Karşılaşılan Bazı Sorunlar ve Çözüm Önerileri", Edt. Adnan Küçük, Selahaddin Bakan, Ahmet Karadağ, **21.Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat**, Cilt 1, s.555.

¹⁸³ Ahmet Ali Gazel, "Birinci Meşrutiyet Parlamentosunda Parlamenter Denetim: İstizah (Gensoru), Meclis Araştırması, Meclis Soruşturması, Genel Görüşme", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 17, Bahar 2005, s.28.

¹⁸⁴ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler – İkinci Meşrutiyet Dönemi**, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s.40.

oluştüğunu söylemektedir. Buna göre bu dönemdeki partileşme hareketleri üç gruba ayrılmaktadır.¹⁸⁵

1. Türk Milliyetçiliği fikrini taşıyıp bu fikri, doktrini haline getirmeyen ve ancak 1913'te bir parti olduğunu açıklayan İttihat ve Terakki Fırkası,
2. Özgür veya liberal anlamına gelen Ahrar Fırkası ile onu izleyen özgürlük ve uzlaşma anlamındaki Hürriyet ve İtilaf Fırkası,
3. Tam bir siyasal parti olarak adlandırılmak yerine reformcu bir dini akım olarak kabul edilebilecek İttihad-i Muhammedi Fırkası.

Türk siyasal hayatında yaşadığı dönemden sonra da etkisini sürdüren İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk olarak, 1889'da İstanbul'da kurulmuştur. Cemiyetin Paris Şubesi aynı yıl, Cenevre ve Kahire Şubeleri 1897'de, Selanik Şubesi ise 1908'de açılmıştır.¹⁸⁶ İttihat ve Terakki, 1902'de Paris'te toplanan kongrede iki ana gruba bölünen Jön Türkler'in bir kolu olup ideolojilerini Auguste Comte pozitivizminden almaktadır. Ahmet Rıza Bey bu kanadın önderi konumundadır. Diğer kanat ise Prens Sabahattin'in önderlik ettiği Teşebbüs-ü Şahsi ve Ademi Merkezi Cemiyeti olmuştur.¹⁸⁷ Mutlakıyeti değiştirmek üzere ordunun müdahalesine gerek olup olmadığı, Avrupa ülkelerinden destek alınıp alınmayacağı, merkezîyetçilik ile adem-i merkezîyetçilik politikaları iki grup arasındaki en önemli ayrılık konuları olarak öne çıkmıştır.¹⁸⁸

İttihat ve Terakki'nin görüşleri ordu ihtilalciliği üzerine kuruludur. Bunun nedeni ordunun olmadığı bir müdahalede uzun süren bir karışıklığın ortaya çıkabileceği ve bu karışıklığın ülkenin dağılmasına yol açabileceği endişesidir.¹⁸⁹ Buna karşın Prens Sabahattin ve destekçileri, istibdadı toplumsal koşulların bir ürünü olarak görmekte, yeni bir istibdadın ortaya çıkmaması için *adem-i merkezîyet* (yerel yönetim), *teşebbüs-ü şahsi* (bireysel – özel girişim) ve *tevsii mezuniyet* (yetki

¹⁸⁵ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (Yayına Hazırlayan Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2004, s.406-407.

¹⁸⁶ <http://www.tbmm.gov.tr/partiler/partiler.htm> Erişim Tarihi: 12.04.2008.

¹⁸⁷ Tunaya, s.53.

¹⁸⁸ H. Aliyar Demirci, "Osmanlı Meşrutiyet Dönemi 1876 – 1918", Edt. Süleyman İnan – Ercan Haytoğlu, **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, Anı Yayınları, Ankara 2006, s.20.

¹⁸⁹ Aksoy, s.22.

genişliği) gibi ilkeler etrafında toplumsal yapının ele alınmasını istemekte ve dost bir ülkenin desteğine başvurulması gerekliliğini belirtmektedirler.¹⁹⁰ Bu iki grubun mücadelesi 1980’li yıllara kadar Türk siyasal hayatında iktidar ve muhalefetin ana akımlarını oluşturmuş ayrıca da parti sistemindeki kutuplaşmanın hakim görünümü olarak etkisini sürdürmüştür.

II. Meşrutiyetin ilanıyla yapılan 1908 seçimleri, Türk siyasal hayatının ilk çok partili seçimi olmuştur. Bu seçime iki siyasi parti, İttihat ve Terakki Fırkası ile Ahrar Fırkası katılmıştır. 1908 seçimlerinde İttihat ve Terakki Fırkası başarılı olurken Ahrar Fırkası varlık gösterememiştir.¹⁹¹ Bununla birlikte milletvekili sayısı kesin olarak saptanamayan 1908 meclisinde iki yüz seksen bir milletvekili olduğu düşünülmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu milletvekillerinden ancak elli dördüne kesin olarak dayanmakta ve mecliste çoğunlukta bulunan bağımsızlarla birlikte hareket etmektedir. Bu meclis İttihatçılar, bağımsızlar ve mutlakıyet yanlılarından meydana gelen üç ana gruptan oluşsa da¹⁹² milletvekilleri türdeş olmayan, bölünme ve çatışmaları ortaya çıkarabilecek bir görünümdeydi. 1908 seçimlerinin sonuçları, önceleri İttihat ve Terakki’nin başarılı olduğu izlenimini vermiş olmasına rağmen çok geçmeden çelişkileri ve muhalefeti göz önüne sermiştir.¹⁹³

Bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti, bir liderler partisi durumunda olmuştur. Cemiyetin temel aldığı bir ideolojisi olmamakla birlikte temel amaç devleti kurtarmak, çok dinli ve çok uluslu yapının sürdürülebilmesini sağlamaktır.¹⁹⁴ Cemiyetin bu politikası ancak Balkan Savaşları sonrasında değişikliğe uğramış, Osmanlıcılık siyasetinin yerini Arap unsurlara yönelik İslamcılık ve devletin asli unsuru haline gelen Türklere yönelik olarak Türkçülük siyaseti almıştır.¹⁹⁵

1908 seçimlerinin önemi, Türkiye’de siyasal yelpazenin ve partilerin oluşum sürecinin bu seçimler ile birlikte başlamış olmasıdır. Ayrıca ideolojik ayrımlara

¹⁹⁰ Aksoy, s.20.

¹⁹¹ Avni Özgürel, “İttihat ve Terakki’ye Karşı Ahrar Fırkası”, **Radikal Gazetesi**, 08.07.2007.

¹⁹² Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, (Çev. Ayda Erbal), İstanbul 1995, s.352-353.

¹⁹³ Fevzi Demir, **Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908 – 1914**, İmge Kitabevi, Ankara 2007, s.164.

¹⁹⁴ Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde...**, s.63.

¹⁹⁵ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908 – 1914**, (Çev. Nuran Yavuz), 4.Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 1995, s.187.

dayalı örgütlü bir muhalefet anlayışı ve bu anlayışı temsil eden siyasi partiler kabul edilebilir hale gelmiştir.¹⁹⁶ Yine bu seçimler ile birlikte eşraf, Osmanlı'da siyasal partilerin saflarında yer almaya ve mecliste görünmeye başlamıştır. Bu durumun etkileri, merkezilikten kurtulma ve kültür üzerinde yerel denetim talepleri olarak ortaya çıkmıştır.¹⁹⁷

1908 – 1911 döneminde İttihat ve Terakki'nin güçlü konumu karşısında Ahrar Fırkası dışında her biri küçük örgütlerden oluşan Fedakaran-ı Millet Cemiyeti, Osmanlı Demokrat Fırkası, İttihad-ı Muhammedi Fırkası, Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası, Ahali Fırkası ve Osmanlı Sosyalist Fırkası bulunmaktadır.¹⁹⁸ Bu partilerden bir bölümü kısa süreli de olsa II. Meşrutiyet'in bu ilk meclisinde temsil olanağı sağlamışlardır.¹⁹⁹ Bununla birlikte İttihat ve Terakki yönetimine karşı en ciddi muhalefet bu partilerin parlamenter etkinlikleri olarak değil, günümüzde genel kabul gördüğü üzere bir karşı devrim şeklinde ortaya çıkmıştır.

İttihat ve Terakki karşıtı propaganda 1909 yılında 31 Mart Vakası'na neden olmuştur. Selanik'ten gelen birliklerle karşı devrim teşebbüsünü etkisiz hale getirmeyi başaran İttihatçılar, karşılarında yer alan liberal ve muhafazakar muhalefetin bu tür bir kalkışmasına engel olsalar da bu temellerden beslenen muhalefet daha sonra yeniden örgütlenmiş ve etkili olmaya devam etmiştir.²⁰⁰

İttihat ve Terakki karşıtı muhalefetin tek çatı altında bir araya geldiği bir parti olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 1911 yılında kurulmuştur.²⁰¹ Fırka, meclis içindeki muhalefet partilerini bir araya getirmiş, İttihatçı milliyetçiliğine karşı olan Rum, Bulgar, Arnavut, Arap, Ermeni milletvekillerini çatısı altında toplamış, anayasa çalışmalarında ortaya çıkan hizb-i müstakil denen bağımsız milletvekillerini de kazanmıştır. Bu parti, İttihatçılar karşısında dağınık ve farklı siyasal yönelimlere sahip muhalefeti tek çatı altında toplamış, böylece İttihatçılara karşı bir muhalefet koalisyonu işlevi görmeye başlamıştır.²⁰² Osmanlıcılık, adem-i merkeziyetçilik ve

¹⁹⁶ Ömer Savaşkan, “1908 Seçimleri”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi ABD**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1993.

¹⁹⁷ Mardin, s.54-55.

¹⁹⁸ Tunaya, s.45.

¹⁹⁹ bkz. Kansu, 358.

²⁰⁰ Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde...**, s.65-67.

²⁰¹ Serhan Yücel, **Türkiye'nin Siyasal Partileri 1859 – 2005**, Alfa Yayınları, İstanbul 2006, s.9.

²⁰² Tunaya, s.296.

teşebbüs-ü şahsi, meşrutiyetçilik ve liberal ekonomi partinin göze çarpan ilkeleri olmuştur.²⁰³

Fırka, İttihat ve Terakki'nin merkeziyetçiliğini, sıkıyönetimin uzatılmasını, diktatörce tutumları, oligarşik yönetimi ve şiddet kullanımını eleştirmiştir. Asker, memur ve eşrafa dayanan İttihatçılara karşı, köylüye ve küçük esnafa seslenmeye çalışmıştır.²⁰⁴ Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İttihatçıların Osmanlı unsurlarının birliğini merkeziyetçi politikalarla gerçekleştirmeye çalışmalarına ve bu amaçla yürütülen üç yıllık icraata tepki olarak yetki ve sorumluluğu taşra teşkilatlarına aktarmayı öngörmüşlerdir. Ancak bu kapsamda aktarımın bir muhtariyet statüsü olarak anlaşılmaması gerekliliğine dikkat çekmişlerdir.²⁰⁵ İttihat ve Terakki ise, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın söylemlerini devletin parçalanmasına yol açacak fikirler olarak eleştirmiştir.²⁰⁶

Her iki partinin toplumsal tabanlarında önemli bir farklılaşma bulunmaktadır. Kuruluşunda tüm toplumun tek ve gerçek siyasi örgütü olma iddiasındaki İttihat ve Terakki, Osmanlı – Türk toplumunun ancak geleneksel yaşamlarında değişimler olmuş kesimlerini kendine bağlayabilmiş, toplumun geniş kesimi ise siyasi mücadelenin dışında kalmıştır.²⁰⁷ İttihat ve Terakki, İstanbul'da yerleşik Rum ve Ermenilerin hakim olduğu ve üst rütbeli askerler ile yüksek dereceli memurların da bu yolla zenginleştiği ticari ilişkilerin dışında kalan ancak buna rağmen bu ilişkilerde baskın bir rol almayı talep eden Musevi ve Müslüman ticaret zümresi ile özellikle Makedonya'da düşük maaşlarına karşılık eşkıya takibi yapan askerlerin desteğini kazanmıştır. Bu iki zümreye ek olarak yönetimin değişmesinden fayda beklentisi içinde olan çeteler ile büyük toprak sahipleri de başlangıçta İttihatçılara destek olmuşlardır. Yine Rum ve Ermenilere dayanan İngiltere ve Fransa'ya karşı Osmanlı topraklarında nüfuzunu arttırmak isteyen bu amaçla da Musevi ve Müslümanlara yakın görünen Almanya da bu yolla İttihat ve Terakki'ye yakınlaşmaktadır. İttihat ve Terakki'nin karşısındaki koalisyonu temsil eden Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılan zümre içinde ise eski rejimin nimetlerinden yararlanan büyük rütbeli ve büyük

²⁰³ Tunaya, s.299-300.

²⁰⁴ Demirci, s.24.

²⁰⁵ Birinci, s.64.

²⁰⁶ Birinci, s.127.

²⁰⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s.403.

sermayeli sivil ve asker memurlar ile iç ve dış ticareti elinde tutup kamu yatırımlarını üstlenen gayri-müslim tüccarlar ve bu döngüden faydalanan İstanbul halkı ile şan ve şeref beklentisi içindeki eşraf ve ayan önde gelmektedir. Bu kitleye Abdülhamit tarafından çeşitli ayrıcalıklar tanınan yerel aşiret reisleri ile şeyhleri de eklemek gerekir.²⁰⁸

Osmanlı Demokrat Fırkası, Ahali Fırkası ve Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılırken; bağımsız hareket etme yanlısı olan Müstakiller Grubu fırkaya katılmamış, Prens Sabahattin ise fırka ile ilişkilendirilmekten kaçınmıştır.²⁰⁹

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulması ve gelişme potansiyeli karşısında sahip olduğu iktidarı kaybetme tehlikesi ile yüz yüze gelen İttihat ve Terakki, 1912 seçimlerine müdahale etme yoluna gitmiştir.²¹⁰ Bu seçimlerde İttihat ve Terakki'nin karşında güçlü ve organize bir parti olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın yer alması seçimleri, her iki parti için de iktidarı kazanma mücadelesinden daha çok bir varlık mücadelesi haline getirmiştir.²¹¹ Bununla birlikte askeri ve mülki yönetimin İttihat Terakki yanlısı olması ve bu yönde kurulan baskı 1912 seçimlerinin *sopalı seçim* olarak anılmasına ve böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin seçimlerden galip çıkmasına yol açmıştır.²¹²

1912 seçimlerinin baskı altında yapılmasının önemli bir nedeni, Aralık 1911'de bir milletvekilliği için yapılan ara seçimi İttihat ve Terakki'ye karşı bir oy farkla da olsa Hürriyet ve İtilaf Fırkası adayının kazanması olmuştur. Bunun üzerine İttihatçılar Ocak 1912'de meclisi dağıtmış, Nisan 1912'de seçimleri yaptırmıştır. Bu seçimler sonucunda ise, iki yüz yetmiş beş kişilik meclise ancak altı muhalif milletvekili girebilmiştir.²¹³ Muhalefetin temsil olanağını yitirmesi ilerleyen süreçte alternatif muhalif hareketleri gündeme getirmiştir.

Bu dönemde İttihatçılara karşı bir diğer girişim olarak Halaskar Zabitan Grubu'nun hükümet darbesi sayılmalıdır. Ordu içinde kurulmuş bir grup olan

²⁰⁸ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni Kitap 1**, Tekin Yayınevi, İstanbul 2001, s.251 – 252.

²⁰⁹ Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, Dergah Yayınları, İstanbul 1990, s.51-54.

²¹⁰ Demir, s.164.

²¹¹ Birinci, s.142.

²¹² Özgürel.

²¹³ Lewis, s.221.

Halaskar Zabitanlar, İttihat ve Terakki yanlısı hükümeti istifaya zorlamışlar ve bu hükümet yerine liberal eğilimli bir yönetimi işbaşına getirmişlerdir.²¹⁴ Halaskar Zabitan hareketinin oluşmasının önde gelen nedenlerinden biri seçim yoluyla iktidarın değişmeyeceği düşüncesinin 1912 seçimlerinden sonra yaygın şekilde kabul görmesi olmuştur.

İttihatçılar ise 1913 başında karışık hale gelen politik ortamda Babıâli Baskını ile iktidarı yeniden ve bu kez tamamen ele geçirmişlerdir. Buna karşın muhalefet, Haziran 1913'te sadrazam Mahmut Şevket Paşa'ya yönelik suikast ile iktidarı yeniden elde etmeye çalışmış ancak sadrazamın öldürülmesi ile bu amaç gerçekleşmemiştir.²¹⁵

Babıâli Baskını öncesi hükümetlerinin İttihatçı karşıtı düzenlemeleri, İttihat ve Terakki'nin yönetime tamamen el koyması²¹⁶ ile geçersiz hale gelmiş, muhalefet partisi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası dağılmış ve bu koşullar içinde 1914 seçimlerine gidilmiştir.²¹⁷ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin partiye dönüşmesi, iktidarın tam olarak ele alınıp muhalefetin susturulduğu 1913'te yapılan kongrede ilan edilmiştir.²¹⁸

Tablo 2.1. II. Meşrutiyet Dönemindeki Üç Seçimde Milletvekillerinin Etnik Kökeni²¹⁹

Seçim Yılı	Toplam MV	Türk MV	Arap MV	Arnavut MV	Rum MV	Ermeni MV	Musevi MV	Slav MV
1908	288	147	60	27	26	14	4	10
1912	284	157	68	18	15	13	4	9
1914	259	144	84	-	13	14	4	-

Kaynak: Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908 – 1914**, (Çev. Nuran Yavuz), 4.Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 1995, s.189.

II. Meşrutiyet döneminde yapılan üç seçimde seçilen milletvekillerinin etnik kökenleri önemlidir. 1908 seçimleri gerilimlerin henüz meclise hakim olmadığı bir

²¹⁴ Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde...**, s.70.

²¹⁵ Mete Tunçay, "Siyasal Tarih 1908 - 1923", Edt.Sina Akşin, **Türkiye Tarihi 4 – Çağdaş Türkiye 1908 – 1980**, Cem Yayınları, 5. Basım, İstanbul 1997, s.35.

²¹⁶ İttihat ve Terakki Fırkası iktidarı tam olarak elde ettikten sonra milli bir ekonomi kurmak amacıyla çeşitli düzenlemelere gitmiştir. "Türkiye Türklerindir" kampanyalarının yaşandığı bu dönemi Avcıoğlu aynı zamanda Atatürk Devrimleri'nin de kökeni olarak görmektedir. Bkz. Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni Kitap 1**, Tekin Yayınevi, İstanbul 2001, s.264.

²¹⁷ Demir, s.299-304.

²¹⁸ Aksoy, s.31.

²¹⁹ Osmanlı döneminde yapılan seçimlerin sonuçlarını incelerken araştırmacılar farklı sonuçlar vermektedirler. Veriler yine de genel bir görünümün ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

dönemde yapılmıştır. Bu seçimlerde milletvekillerinin etnik köken bakımından nüfusa göre dağılımları dengeli bir görünüme sahip olmuştur. Ancak mecliste İttihat ve Terakki'nin istediği birliğin sağlanamaması 1912 seçimlerinde daha farklı bir milletvekili bileşiminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemde Balkanlardaki gelişmeler doğrultusunda, imparatorluk Arnavut, Bulgar, Rum ahalisinin çoğunluğunu kaybetmiştir, Arnavut ve Rum milletvekillerinin sayısı azalırken Türk ve Arap milletvekillerinin sayısı artmıştır. 1914 seçimlerinde ise Türk ve Arap milletvekilleri arasında daha dengeli bir durum ortaya çıkarılmaya çalışıldığı görülmektedir.²²⁰ Bununla birlikte Meclis-i Mebusan'da yer alan azınlık milletvekillerinin bütün bir Osmanlı'dan çok seçildikleri azınlık ve bölgeyi temsil etme tutumları ile oluşan kozmopolit yapı, bölgecilik ve milliyetçilik tartışmalarını ön plana çıkarmıştır.²²¹ Her üç seçimde Ermeni ve Musevi milletvekillerinin sayısında önemli bir değişiklik olmaması dikkat çekicidir.

Tablo 2.2. II. Meşrutiyet Döneminde Milletvekillerinin Etnik Kökenlerine Göre Siyasal Eğilimleri

	İttihat ve Terakki			Liberal			Sosyalist			Müstakil / Bilinmeyen			Toplam		
Dönem	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III
Türk	98	152	157	24	4	-	1	-	-	46	2	19	169	176	176
Arap	14	25	18	15	3	5	-	-	-	39	20	50	68	48	73
Arnavut	4	7	-	15	7	-	-	-	-	12	3	-	31	17	-
Kürt	3	4	6	1	-	-	-	-	-	2	-	1	6	4	7
Rum	4	5	4	7	3	-	1	-	-	13	7	12	25	15	16
Ermeni	2	1	4	8	7	6	-	-	-	2	2	5	12	10	15
Bulgar	-	-	-	1	-	-	3	1	-	-	3	-	4	5	-
Sırp	-	1	-	1	-	-	-	-	-	2	1	-	3	2	-
Ulah	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	1	1	-
Musevi	4	4	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	4	3
Toplam	129	199	192	72	24	11	5	1	-	17	57	87	323	282	290

Kaynak: Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908 – 1914*, İmge Kitabevi, Ankara 2007, s.343.

Osmanlı meclislerinde partiler arasındaki kutuplaşmayı ortaya çıkaran etken sosyoekonomik farklılaşmadan ve bunları temsil eden siyasal partilerden daha çok etnik ayrımlar olmuştur. Bu durum muhalefetin ağırlıklı olarak azınlık grupları

²²⁰ Ahmad, *İttihat ve Terakki...*, s.189-190.

²²¹ Demir, s.333.

tarafından temsil edilmesinden kaynaklanmış görünmektedir.²²² Bu bağlamda siyasal eğilimleri bakımından Osmanlı Meclisleri'ne bakıldığında İttihat ve Terakki'nin Osmanlıcılığı terk ederek Türkçülüğe geçişi esas alan politikası daha iyi ortaya çıkmaktadır. Fırka Müslüman – Türk dışındaki unsurların başlangıçta gösterdikleri desteği kaybetmiş, buna ek olarak özellikle Arnavutlar ve Araplar gibi Türk olmayan Müslümanlar da İttihatçılara karşı tavır almışlardır.²²³ Cemiyete taraftar olan azınlık milletvekillerinin toplam sayısı, cemiyete karşıt konumda yer alan azınlık milletvekilleri toplamından her zaman daha az olmuştur. Buna karşın cemiyetin Türk milletvekilleri her geçen dönem artmıştır.

İkinci Meşrutiyet döneminde Türkiye'de siyasal kutuplaşmalar meclis içinde oylama ve tartışmaların yanında iktidar ve muhalefet hareketlerinin baskıya dayalı olduğu ve bazen de silahlı çatışmayı esas aldığı bir durumu ortaya çıkarmıştır. Bu şekilde taraflar arasındaki görüş ayrılıkları derin bir hal almış ve bu da kurumsallaşmayı olumsuz etkilemiştir. İktidarı ele geçirme işleminin yasal mekanizmalar dahilinde hareket etmek yerine seçimleri denetim altında tutmak ya da hükümet darbesi düzenlemek yoluyla olması, anayasaya dayanan bir meşrutiyet yönetiminin kurulmasının henüz öncelikli bir amaç olmadığını, bunun yerine siyasal mücadelenin var olmak ve yok olmamak üzere yapıldığını göstermektedir. Bu durumun göstergesi olarak da siyasal partilerin Osmanlı Meclisleri'ni diğer partilere karşı ele geçirme anlayışıyla hareket etmeleri ve bu meclislerde sadece etnik yapı unsurunun bir çeşitlilik oluşturabildiği söylenebilir.

Son olarak 1919 seçimleri ise farklı bir kutuplaşmayı ortaya çıkarması bakımından dikkat çekicidir. Bu seçimler İstanbul Hükümeti ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çatışmasına sahne olmuştur. Seçim sonunda Cemiyet, Mebusan Meclisi'ne hakim olmuştur. Aynı dönemde Ayan Meclisi ise İstanbul Hükümeti ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarıdır. Bu durum Tunaya'nın deyiimiyle bir parlamentonun meclisleri arasında

²²² Demir, s.344.

²²³ Berkes, s.403.

bir kutuplaşma ortaya çıkarmıştır. Ayan Meclisi, Mebusan Meclisi'nin devrimci tezlerine karşın gelenekçi görüşlerin temsilcisi olmuştur.²²⁴

2.2. Tek Parti Döneminde Karşıt Partilerin Ortaya Çıkışı ve Kutuplaşma

Milli Mücadele döneminde Ankara'da siyasi iktidarın kurulması Türkiye'de izleri daha önceki dönemlerden sürülebilecek olan karşıtlıkların yeni başkente taşınması olarak da adlandırılabilir. Cumhuriyet'in ilanından önce TBMM hükümetleri dönemi Birinci ve İkinci Grupların karşıtlığını içerirken, Cumhuriyet sonrası tek partili dönem, iki büyük muhalefet girişimine sahne olmuştur. Bu muhalif hareketler farklı sosyoekonomik temellerden ortaya çıkmamış daha çok Osmanlı geleneğinde olduğu gibi elitler içindeki görüş ayrılıklarını yansıtmıştır.

1919 – 1922 arasındaki dönem Türkiye'de iki iktidar merkezinin bulunduğu bir devredir. Dünya Savaşı'ndan yenik çıksa da İstanbul'da Osmanlı Devleti'nin padişahı ve hükümeti yerindedir. Bunun yanında Erzurum ve Sivas Kongreleri ile oluşan Temsil Heyeti de Anadolu'da yeni bir iktidar meydana getirmiş ve bu iktidarı 1920 Nisan'ında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne devretmiştir. Bu tarihten sonra Ankara ve İstanbul arasında bir iktidar mücadelesi yaşanmıştır.

İstanbul Hükümeti, başta Mustafa Kemal olmak üzere Müdafaa-i Hukuk liderlerini fetva, bildiri yollarıyla ve divan-ı harp mahkumiyetleriyle asi olarak ilan etmiş, buna karşın TBMM Hükümeti de İstanbul'daki yetkilileri idam ve ağır hapse mahkum etmiştir.²²⁵

O dönemde TBMM içinde ise farklı gruplaşmalar bulunmaktadır. 1920 yılının sonlarında TBMM'nde Tesanüt Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi ve Islahat Grubu gibi topluluklar vardır. Misak-ı Milli konusunda görüş birliği içinde olan bu grupların anayasal konularda farklı görüşler savunmaları Mustafa Kemal'in milletvekillerini tek bir grubun çatısı altında toplamaya çalışmasına neden olmuştur. Bu amaçla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i

²²⁴ Tarık Zafer Tunaya, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan TBMM Hükümeti Rejimine Geçiş", Edt. Ersin Kalaycıoğlu – Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, Alfa Yayınları, İstanbul 2007, s.315.

²²⁵ Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1918 – 1922**, C II, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s.59.

Hukuk Grubu 10 Mayıs 1921’de kurulmuştur.²²⁶ Tunaya’nın belirttiğine göre Birinci Grup iki yüz altmış iki milletvekilinden oluşmakta ve Meclis’te iktidar partisinin grubu gibi çalışmaktadır.²²⁷

Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun dışında kalanlar ise farklı görüşleri seslendirmelerine rağmen bu gruba karşı ortak hareket etmek amacıyla bir arada bulunmaya çalışmışlar böylece de Müdafaa-i Hukuk karşısında muhalif İkinci Grup meydana gelmiştir.²²⁸ İkinci Grup, kendine özgü bir programa sahip olmayan gevşek yapılı bir muhalefet koalisyonudur. Bir araya gelmelerinde Mustafa Kemal’in liderliğine ve tutumuna karşı olmaları oldukça önemli rol oynamıştır. İkinci Grupta yüz yirmi kadar milletvekili olduğu düşünülmektedir.²²⁹ Tunaya ise İkinci Grupta kırk kadar milletvekili olduğunu söylemektedir.²³⁰

Halk Fırkası, 1923 seçimlerine 9 Umde’den oluşan bir programla giren Müdafaa-i Hukuk milletvekillerinin katılımı ile 9 Eylül 1923’te kurulmuştur. Ulusal egemenliğin çerçevesini çizen bu 9 Umde daha sonra HF tüzük ve programının temelini oluşturmuştur.²³¹ Halk Fırkası’nın kuruluşu Mustafa Kemal’e disiplinli bir siyasi kadroya sahip olma olanağı vermiştir. Bu disiplinli kadrodan oluşan parti devrimlerin uygulayıcısı ve yürütücüsü olacaktır.²³²

HF temelde İttihat ve Terakki kadrolarına dayanmıştır. İttihat ve Terakki’nin yerel kadroları, 1918 sonrasında Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin çekirdeğini oluşturmuş ardından da HF’na dönüşmüştür.²³³ Halk Fırkası’nın ideolojisi ve örgütsel bağları bakımından İttihat ve Terakki Fırkası ile benzer özellikler sergilediği söylenebilir. Bu açıdan İttihat ve Terakki içinde temsil edilen batılılaşma ideolojisi 1923 tarihi ile birlikte HF’nın temel politikası olmuştur.²³⁴ Öte yandan HF örgütünün

²²⁶ Nevin Yurdsever Ateş, **Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Sarmal Yayınları, İstanbul 1994, s.39.

²²⁷ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler 1859 – 1952**, Arba Yayınları, İstanbul 1995, s.534.

²²⁸ Yurdsever Ateş, s.40.

²²⁹ Eric Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Bağlam Yayınları, (Çev.Gül Çağalı Güven), İstanbul 1992, s.37.

²³⁰ Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler 1859 – 1952**, s.538.

²³¹ Hikmet Bila, **CHP 1919 – 2009**, Doğan Kitap, 4. Basım, İstanbul 2008, s.36-37.

²³² Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ercan Kitabevi, İzmir 2000, s.377-378.

²³³ Rustow, s.112.

²³⁴ Şaban Sitembölükbaşı, **Parti Seçmenlerinin Siyasal Yönelimlerine Etki Eden Sosyoekonomik Faktörler**, Nobel Yayınları, Ankara 2001, s.85.

temelini oluşturan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin eski İttihatçı kadrolardan beslendiği bizzat Mustafa Kemal tarafından şöyle dile getirilmiştir.²³⁵

“Hepimiz onun (İttihat ve Terakki'nin) üyesiydik, o Teceddüd Fırkası'na dönüştü; bu cemiyetin üyeleriyle daha sonra kurulan Teceddüd Fırkası mensuplarının çoğunluğu büyük milletimizin çabalarıyla oluşturulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne katılmış ve bu cemiyetin programını kabul etmiştir.”

HF, 1923 Parti Tüzüğü'nde de belirtildiği gibi, tüm halkın partisi olarak kurulmuştur. Ancak fırka fiilen Müdafaa-i Hukuk Hareketi'ni destekleyen eşraf ile aydın memur tabakasına dayanarak varlığını sürdürmüştür. Bu durum, tıpkı İttihat ve Terakki iktidarında olduğu gibi, CHF'nın tek parti döneminde de geniş halk kitlelerinin siyasi hayatın dışında kaldığı bir tablo ortaya çıkarmıştır.²³⁶

Cumhuriyet Halk Partisi'ne 1923 – 1946 tarihleri arasında iki önemli rakip ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası iken diğeri 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'dır. Her iki deneme de parti sisteminde kısa süreli birer karşıtlık yaratmış ve var olan kutuplaşmanın görünür olmasını sağlamıştır. Bu partilerin faaliyetleri çok geçmeden sona ermiştir.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk muhalefet partisi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'dır. Fırka, Ekim 1924'te verilen gensoru önergesi sonrasında Halk Fırkası'ndan istifa eden bazı milletvekillerinin katılımıyla kurulmuş ve mecliste temsil edilmiştir. Zürcher, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın milletvekili sayısının kesin olarak bilinmediğini belirtmektedir. Buna karşın diplomatik kaynaklar istifa sayısını kırk iki – kırk üç, partiye katılanları ise otuz iki olarak göstermektedir. Dönemin gazeteleri ise istifa sayısını kırk beş, partiye katılanları ise yine otuz iki kişi olarak açıklamaktadır. Ali Fuat Paşa ise partinin milletvekili sayısı olarak yirmi sekiz kişilik bir liste açıklamıştır.²³⁷

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, kuruluş beyannamesi ve programında kendisini liberal bir parti olarak tanımlamaktadır. Bu metinlerde kuvvetler ayrımı, halk egemenliği, devlet etkisinin sınırlandırılması, adem-i merkeziyet, serbest ticaret ve köktenci gelişme yerine tedrici gelişme vurgulanmaktadır. Bunlar aynı zamanda

²³⁵ Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s.560, dipnot 12.

²³⁶ Avcıoğlu, s.361.

²³⁷ Zürcher, s.75.

Terakkiperverlerin Halk Fırkası'ndan farklılaştığı noktaları oluşturmaktadır. Halk Fırkası eylem programını yürütmek için merkezîyetçiliğe vurgu yapmakta, kendi kaynakları ile yetinen bir ekonomiyi tercih etmektedir.²³⁸

Mustafa Kemal, Nutuk'ta gelişmeleri Paşalar Komplosu olarak adlandırmış ve bu girişime şüphe ile yaklaşmıştır.²³⁹

“Baylar, yaptığımız devrimin genişliği ve büyüklüğü karşısında eski kurumların ve boş inançların birer birer yıkılışını gören bağınaz ve gerici kimseler, dinsel düşünce ve inançlara saygılı olduğunu bildiren bir partiye özellikle bu partinin içindeki tanınmış kişilere dört elle sarılmaz mı?”

Nutuk'ta da yer alan dinsel düşünce ve inançlara saygılı olduğu ifadesi, laik tutumu açıkça belli olan iktidar partisine karşı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Programı'nda yer almaktadır. Bu maddenin de etkisiyle parti, tepkisel ve reform karşıtı bir kimliğe bürünmüştür. Şeyh Sait İsyanı ile arasında bağlantı kurulması ise Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası deneyimini sona erdirmiştir.²⁴⁰ İsyan ile ilişkisi ve dini siyasete alet ettiği gerekçesi ile kapatılan TCF'nin üyeleri Atatürk'e suikast girişimi nedeniyle yargılanmış ve bazı üyeler bu yargılamalar sonucunda idam edilmiştir.²⁴¹

1930'lı yılların başında yaşanan bir diğer muhalefet girişimi olan Serbest Fırka, 1929 buhranının da etkisiyle ekonomik ve sosyal sorunların daha etkin tartışılabilmesi amacıyla muhalefet görevi görmek üzere ve bizzat Mustafa Kemal'in talebiyle kurulmuştur. Serbest Fırka liberalizmi benimsemiştir. Bu bağlamda parti programında vergi indirimleri, yabancı sermaye, özel girişim, tek dereceli seçim, tekellerin kaldırılması, kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesi savunulmaktadır.²⁴²

SCF için düşünülen görev, küçük ve tehlikesiz bir muhalif parti olmasıdır. Bu amaçla partinin sınırlı milletvekiline sahip olması ve mecliste görünürde bir

²³⁸ Zürcher, s.142.

²³⁹ Atatürk, **Söylev (Nutuk)**, C II, Türk Dik Kurumu Yayını, 5. Basım, Ankara 1974, s.651.

²⁴⁰ Sitembölükbaşı, **Parti Seçmenlerinin...**, s.113.

²⁴¹ Mete Kaan Kaynar, **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri 1923 – 2006**, İmge Kitabevi, Ankara 2007, s.52.

²⁴² Cemil Koçak, “Siyasi Tarih 1923 – 1950”, Edt.Sina Akşin, **Türkiye Tarihi 4 – Çağdaş Türkiye 1908 – 1980**, Cem Yayınları, 5. Basım, İstanbul 1997, s.107.

muhalefet yapması öngörülmüştür.²⁴³ Ancak kuruluşunda amaçlanandan farklı olarak Serbest Fırka tabanı kısa sürede bir *memnuniyetsizler partisi* durumuna gelmiştir. Fırkanın tabanı cumhuriyetçi olmadıkları için CHF'na karşı olanlar, CHF'nın küstürdüğü ya da tatmin edemediği kesimler ve cumhuriyetçi olmakla birlikte CHF'nın politikalarını doğru bulmayanlardan oluşmuştur.²⁴⁴ Bu tabanın öngörülme hareketliliği nedeniyle SCF, kısa süre içinde kendini feshederek siyasi hayattan çekilmiştir.

Tunaya'ya göre Terakkiperver ve Serbest Fırkalar arasında önemli farklar bulunmaktadır. Terakkiperver Fırka, Halk Fırkası'na karşı gerçek bir muhalefet amacını gütmüş, bir şeften izin almaksızın kurulmuş, üyelerini kendisi toplamış iken Serbest Fırka, Mustafa Kemal'in rızası ve isteği üzerine kurulmuş, onun istediği kişiler fırkaya üye olmuş ve amaç olarak bir muhalefet partisi kurulması yolu ile çok partili hayat denemesi yapılmak istenmiştir.²⁴⁵

Cumhuriyetin erken döneminde yaşanan iki çok partili hayat deneyimi, CHF yönetiminin tehlikede olduğunu göstermiştir. Bunun üzerine CHF, muhalefet odaklarını ortadan kaldırma ya da kendine bağlama yoluna gitmiştir. Böylece ülkede tek parti yönetimi pekiştirilmiştir.²⁴⁶ Bu durum kutuplaşmaların perde arkasında kaldığı bir dönem olarak da açıklanabilir.

2.3. Çok Partili Hayatın İlk Döneminde Parti Sistemindeki Kutuplaşmanın Yerleşmesi (1946 – 1960)

Akgün 1946 seçimleri ile birlikte Türk seçmen davranışı çalışmalarının benimsediği temel modelin merkez – çevre ayrımına dayalı kültürel yaklaşım olduğunu belirtmektedir. Bu yaklaşıma göre, 1946 sonrasında kendi içinde tutarlı ve organize olmuş siyasal elit Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) etrafında toplanırken, heterojen ve dağınık gruplardan oluşan çevre Demokrat Parti (DP) etrafında

²⁴³ Hakkı Uyar, “Atatürk Dönemi İç Politikası 1920 – 1938”, Edt. Süleyman İnan – Ercan Haytoğlu, **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, Anı Yayınları, Ankara 2006, s.57.

²⁴⁴ Çetin Yetkin, **Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2. Basım, İstanbul 1997, s.123.

²⁴⁵ Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s.624.

²⁴⁶ Uyar, s.58.

bütünleşmiştir.²⁴⁷ Diğer bir deyişle o dönemde CHP ve CHP karşısında DP bünyesinde toplanmış muhaliflerden oluşan bir ayrım bulunmaktadır. DP, daha sonra merkez sağ geleneğin başlangıcı olarak kabul edilmiştir.

Bu dönemde muhafazakarlar ve liberaller siyasal hayatın serbestliği mücadelesinde kendi görüş ve faydaları kapsamında Cumhuriyetin ideolojisi ve kurumlarında düzenleme yapılması için uğraş verirken, yenilikçi laikler ana reformların korunması şartıyla bazı reformların yeniden gözden geçirilebileceğini düşünmüşlerdir.²⁴⁸

Çok partili hayatın 1946 – 1960 yıllarını kapsayan ilk döneminde oluşan iki partili yapı geleneksel Türk siyasetini biçimlendiren model olan merkez – çevre karşıtlığını yansıttığı gibi, ABD parti sistemine de yakından benzemektedir. Ahmad'ın belirttiği üzere o dönemde Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Parti ikiliği, Amerikan sistemindeki Cumhuriyetçi – Demokrat karşıtlığını andırmaktadır.²⁴⁹ Bu iki büyük partinin yanında diğer partiler etkinlik kazanamamakta ve sistem iki partili bir işleyişe sahip olmaktadır.

Bilindiği gibi çok partinin yarışabildiği 1946 seçimleri sonrasında iktidarı elinde tutabilen CHP, 1950 seçimlerinde iktidarı devretmiş, muhalefet görevini üstlenmiştir. DP ise, 1946 seçimleri sonrasında 1950'ye kadar yapılan ara seçimlere katılmamış, 1950 yılında iktidara gelmiş, 27 Mayıs 1960'a kadar iktidarı 1954 ve 1957 seçimlerinde de elinde tutmuştur. 1946 – 1960 yılları arasında bu partiler arasındaki ilişkilerle oluşan parti kutuplaşması karakteri, Türk siyasal hayatının şekillenmesinde etkili olmuş, partilerin seçmen tabanındaki algılanmaları ve sınıflamalar temelde bu ikilikten hareketle yapılagelmiştir.

DP'nin kurulması ve etkinlik kazanması İkinci Dünya Savaşı sonrasında yurt dışında ve yurt içinde oluşan koşullardan etkilenmiştir. DP savaş yıllarından itibaren oluşan uygun muhalefet ortamında yönetici kadronun izin ve özendirmesi ile yine bu kadro içinden çıkan bir grup tarafından kurulmuştur. Timur, yönetici kadronun uygun bulmadığı partilerin o dönemde Türk siyasal hayatında gelişme imkanı

²⁴⁷ Birol AKGÜN, "Türkiye'de Seçmen Davranışının Ekonomi Politik'i Üzerine Bir Model Denemesi", **Liberal Düşünce Dergisi**, Cilt 4, Sayı 14, Bahar 1999, s.63.

²⁴⁸ Karpat, s.22.

²⁴⁹ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alogan), Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul 1999.

bulamadığını belirtmektedir.²⁵⁰ Bu yönüyle DP kendinden önce kurulan ve 1945 sonrası çok partili hayatın ilk muhalefet partisi olan Milli Kalkınma Partisi'nden farklı olarak onaylanmış bir partidir.

7 Haziran 1945'te CHP Meclis Grubu'na Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan imzalarıyla verilen *Dörtlü Takrir*, DP'nin ortaya çıkış sürecindeki ilk belge olarak kabul edilmektedir. Bu metninde dört milletvekilinin önerileri üç maddede toplanmıştır:²⁵¹

- a. Milli hakimiyetin en doğal sonucu ve dayanağı olan Meclis denetlemesini Anayasa'nın sadece şekline değil, ruhuna da tamamen uygun olmasını sağlayacak önlemlerin alınması.
- b. Vatandaşların siyasi hak ve hürriyetlerini daha ilk Anayasa'nın gerektirdiği genişlikte kullanılabilmesinin sağlanması.
- c. Bütün parti çalışmalarının bu esaslara uygun şekilde düzenlenmesi.

Dörtlü Takrir CHP Meclis Grubu'nda tepkiyle karşılanmıştır. Başbakan ve Grup Başkanvekili Şaraçoğlu, takririn geri aldırılabilceği görüşünderken parti içinde bu dört milletvekilinin oluşturduğu hizbe hoşgörü gösterilmemesi görüşü egemendir.²⁵² 12 Haziran 1945'te CHP Meclis Grubunda görüşülen takrir, takrirden imzası olan milletvekilleri²⁵³ dışında kalan tüm CHP'liler tarafından reddedilmiştir. Takririn geri çevrilmesinin sebebi olarak kanun değişikliği tekliflerinin Meclis'te, tüzük değişikliklerinin ise CHP kurultaylarında görüşülmesi gerektiğidir.²⁵⁴ Bu

²⁵⁰ Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İmge Kitabevi, 3.Basım, Ankara 2003, s.34-35.

²⁵¹ Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş**, Kültür Bakanlığı Yayını, 2. Basım, Ankara 2001, s.191.

²⁵² Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950, Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944 – 1973**, Birinci Kitap, Bilgi Yayınevi, 4. Basım, Ankara 1998, s.66.

²⁵³ Demokrat Parti'nin kurucuları CHP saflarında uzun yıllar kariyer yapmış olan siyasetçilerdir. DP kurulduğunda Celal Bayar'a DP ile CHP'nin farkı sorulmuş ve Bayar, iki parti arasında ideolojik bir farklılık bulunmadığına değinerek partileri helva yapan açılara benzetmiş ve kendilerinin daha iyi helva yaptığını belirtmiştir. Bkz. Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alogan), Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul 1999, s.133; Adnan Menderes ise iki parti arasındaki farklılığı DP'nin CHP'ye göre daha solda olması ile açıklamaktadır. Bkz. Mehmet Ali Birand ve diğerleri, **Demirkırat – Bir Demokrasinin Doğuşu**, Doğan Kitap, 9. Basım, İstanbul 2001, s.32.

²⁵⁴ Yeşil, s.52.

açıklama ile takririn reddedilmesi şekli sebeplere bağlanmakta, içerik ile ilgili bir görüşe yer verilmemektedir.

DP'nin genel hükümler ve hükümet işleri bölümlerinden oluşan seksen maddelik programında liberalizm ve demokrasi vurgusu ön plana çıkmaktadır. Liberalizm gerek özgürlükler gerekse de ekonomik sistem olarak kabul edilmiştir. Demokrasiyi gerçekleştirmek ise partinin kuruluş amacı olarak belirtilmiştir.²⁵⁵ Bu yönüyle 1946 – 1950 döneminin DP'si, toplumsal sınıfları harekete geçirebilen canlı bir muhalefet oluşturabilirken iktidar partisi CHP, kitlelerden uzaklaşmış, bürokratik bir örgütlenme görünümüne bürünmüştür. Bu sebeple CHP, DP'nin gördüğü ilgiye tamamen duyarsız kalamamış, bu dönemde DP'ye benzemek için çaba göstermiştir.²⁵⁶

CHP ile DP arasında düşünsel bir farklılığın ortaya çıkmadığını söyleyen Timur'a göre iki parti arasında böyle bir farklılıktan daha çok uluslararası destek ve seçmen tabanı bağlamında konjonktürün DP lehine olduğu bir durum ortaya çıkmıştır. 1950'de iktidara gelmeden önce basın özgürlüğü, bağımsız yargı, özerk üniversite ve sendikal hakların savunucusu olan DP, iktidara gelmesinin ardından bu söylemleri terk etmiş, iktidardan ayrılan CHP ise, aynı hakların savunmasına girişmiştir. Böylece iki parti adeta aralarında *rol değişimi* gerçekleştirmiştir.²⁵⁷

1946 – 1950 arasında CHP ve DP arasındaki gerginliklerin başlıca sebeplerini genel ve ara seçimlerin yapılma usulleri oluşturmaktadır. Bu dönemde iktidar partisi CHP, muhalefet partisi olan DP'yi yasal olmayan faaliyetlere yönelmekle suçlamıştır. Buna karşılık DP, iktidarın yürütmüş olduğu baskıcı uygulamalardan şikayetçi olmuştur.²⁵⁸ İki parti arasındaki ilişkilerin gerginleşmesi ve çok partili demokratik hayatı tehdit eder duruma gelmesi, Türk siyasal hayatında 12 Temmuz Bildirisi'nin yayınlamasına yol açmıştır. Bildiri ile Cumhurbaşkanı sıfatıyla İnönü partiler arasındaki gerginliği gidermeyi ve karşılıklı güven duygusunu oluşturmayı amaçlamıştır.²⁵⁹ 12 Temmuz Bildirisi, bu yönüyle partiler arasındaki kutuplaşmanın

²⁵⁵ Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, 3. Basım, Ankara 1998, s.33.

²⁵⁶ Timur, s.67.

²⁵⁷ Timur, s.152.

²⁵⁸ Rıfki Salim Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945 – 1950**, Olgaç Yayınevi, Ankara 1979, s.126-127.

²⁵⁹ Eroğul, s.60.

tehlikeli boyutlara ulaşmasına engel oluşturacak bir mekanizma olarak ortaya çıkmış ve elit düzeyinde giderek artan kutuplaşmanın azaltılmasına yönelik bir işlev görmüştür. Kutuplaşmanın azalması ise, partilerin içindeki hiziplerin ayrışmasına neden olmuştur.

Bildiriyle her iki partide de iç karışıklıklar ortaya çıkmıştır. CHP’de sertlik yanlısı olan Recep Peker kanadı tasfiye edilirken DP içindeki sertlik yanlısı olan grup bir süre sonra partiden ayrılarak önce Müstakil Demokratlar Grubu’nu oluşturmuş ardından da Millet Partisi’ni kurmuştur.²⁶⁰

TBMM’nde etkinlik kazanamayıp küçük bir parti olarak kalan Millet Partisi, DP’yi CHP ile karşılıklı anlaşma halinde olmakla suçlamış, DP’nin iktidara gelmek gibi bir amacının olmadığını, partinin sadece CHP iktidarına sınırlı bir muhalefet yapmakla görevli olduğunu iddia etmiştir.²⁶¹ MP’nin bu *muvaazaa iddiasının* etkisi DP’nin iktidara karşı daha saldırgan bir politika izlemek zorunda kalması olmuştur.²⁶²

DP iktidarı dönemi ise, iktidar karşısında muhalefet gücünün oldukça zayıf olduğu bir dönem olmuştur. Karşısında dengeleyici ve seçim zamanında iktidara alternatif olarak beliren bir muhalefetin varlığını göremeyen DP’nin otoriter eğilimleri ortaya çıkmış görünmektedir. Özellikle 1950’li yılların ikinci yarısı, ekonomik göstergelerdeki olumsuzluklar, üniversite ve ordu gibi kurumların partiye cephe alıp muhalefete katılması, partiler arasındaki mesafenin giderek açılmasına ve kutuplaşmanın keskinleşmesine yol açmıştır. İki büyük parti olan DP ve CHP arasında iktidarın muhalefet karşısındaki sert tutumu ile oluşan ideolojik içerikten yoksun olan kutuplaşma, çok partili sistemin kurumsallaşmasını olumsuz etkilemiştir.

1957 Seçimlerine giderken iktidar partisi DP’nin karşısında muhalif partilerin bir blok halinde yer almaya çalıştığı bir tablo ortaya çıkmıştır. 1957 seçimlerinde engellenen bu girişim 1958 yılında partilerarası birleşmeyle sürdürülmüştür. Bu dönemde Türkiye Köylü Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi’ne katılmış, partinin adı Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi olmuştur. 1955 yılında ispat hakkı dolayısı ile

²⁶⁰ Yeşil, s.125.

²⁶¹ Burçak, s.159.

²⁶² Kongar, s.148.

DP'den ihraç edilen ve istifa eden milletvekillerinin kurduğu Hürriyet Partisi ise CHP'ye katılmıştır. İktidar partisi ise, muhalefetin 1957 seçimlerinden itibaren kendisine karşı oluşturmaya çalıştığı güç birliğine karşı *vatan cephesi* adındaki oluşumu ortaya çıkarmıştır.²⁶³ Muhalefet partilerinin iktidar partisine karşı birleşmesi, iki kutuplu sistemin tipik bir göstergesi olmuştur. Bu sistemde var olan iki kutuptan birini iktidar partisi oluştururken diğer kutup iktidara karşıt olmakla konumlanan parti veya partileri temsil etmektedir.

Tablo 2.3. 1946 – 1960 Döneminde Yapılan Milletvekili Genel Seçimlerinde İki Büyük Partinin Oy Oranları ve Milletvekili Sayıları

	Toplam MV Sayısı	CHP Oy Oranı	CHP MV Sayısı	DP Oy Oranı	DP MV Sayısı
1946	465	85	397	13	61
1950	487	39,45	69	52,68	408
1954	535	35,36	31	57,61	502
1957	602	41,09	178	47,88	424

Tablo, <http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secimler> ve <http://www.belgenet.net>'te yer alan veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

Seçim sonuçlarının çok partili hayatın işlerliği bakımından dengesiz bir durum yarattığı açıktır. 1946 – 1957 arasındaki dört seçimde iktidar ve muhalefet partileri arasında iktidar lehine ezici bir sandalye dağılımı ortaya çıkmıştır. Toker, 1950 seçimlerinde nisbi temsil sisteminin uygulanmış olması durumunda DP'nin iki yüz altmış bir, CHP'nin yüz doksan beş, Millet Partisi'nin on beş milletvekiline sahip olacağını ve on altı milletvekilinin de bağımsızlar arasından seçileceğini ileri sürmektedir.²⁶⁴ Böyle bir meclis aritmetiğinin partileri daha uzlaşmacı bir tutuma teşvik edeceği düşünülebilir.

1946 – 1960 döneminde iki büyük parti arasındaki mücadelenin elit – içi olma özelliğini yitirmesi, geniş halk kitlelerinin seçim mekanizması ile sürece dahil hale gelmesi CHP – DP ilişkisinde diyalog ve işbirliği yollarının kullanılmasını güçleştirmiş bunun yerine partiler arasında yaşanan sert çatışmalar çok partili hayatın bu ilk döneminde etkili olmuştur. Özürman'a göre, 1945 yılı Türkiye'sinin

²⁶³ Mete Tunçay, “Siyasal Tarih 1950 – 1960”, Edt.Sina Akşın, **Türkiye Tarihi 4 – Çağdaş Türkiye 1908 – 1980**, Cem Yayınları, 5. Basım, İstanbul 1997, s.185.

²⁶⁴ Metin Toker, **DP'nin Altın Yılları 1950 – 1954, Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944 – 1973**, Kitap II, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ankara 1991, s.26.

sosyoekonomik ve hukuki yapısı çok partili bir sisteme elverişli değildir. Çok partili hayata geçiş sürecinde siyasal hukuk alanında büyük bir açık söz konusudur. O dönemde siyasal yaşamı düzenleyecek hukuki altyapı oluşturulmadan tek partili yönetimi sürdüren yapı ile çok partili hayata geçilmesi pek çok sorunu beraberinde getirmiştir.²⁶⁵ Çok partili hayata geçişin bir hegemonyacı parti sistemi ortaya çıkararak şekilsel bir muhalefet partisiyle CHP iktidarının sürdürülmesi amacını taşıdığını ileri süren görüş de bu amaçla tek partili hukuk çerçevesinin korunduğunu belirtmektedir.²⁶⁶ 1950 seçimlerine giderken bu seçimlerde katı bir çoğunluk sisteminin benimsenmesi de bu görüşü desteklemektedir.

1950 – 1960 döneminde iktidar ve muhalefet arasındaki kutuplaşma, sağ – sol arasındaki ideolojik çatışmadan kaynaklanmamıştır. Bu dönemde CHP ve DP merkeze yakın konumlanan partilerdir. Bundan daha çok kutuplaşma Osmanlı dönemindeki merkez – çevre karşıtlığının parti sistemine bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır ki bu durum, Türkiye’nin tarihi, kültürel ve kurumsal yapısına da uyumlu olmuştur. Bu tabloda küçük partilerin başarılı olamaması, bölünmenin sınırlı, iki partinin temsil ettiği kutupların güçlü olduğu ve seçmenlerin de bu iki partide toplandığı bir sistemi meydana getirmiştir.²⁶⁷

2.4. 1960 Sonrasında Türkiye’de Siyasal Eğilimler – Partiler ve Kutuplaşmalar

27 Mayıs 1960 Askeri darbesi sonrasında 1961 Anayasası ve paralelindeki düzenlemelerle siyasal rekabet farklı bir boyut kazanmıştır. Ancak Batı’daki toplumsal mücadelelere özgü olarak geliştirilmiş olan kavramların Türkiye örneğinde ele alınmasında, özellikle 1960’lı yıllarla birlikte, zorluklarla karşılaşmaktadır. Batıda siyasal partiler devlete rağmen, dayandıkları toplumsal sınıfların temsilciliğini üstlenip sınıfsal çıkarlar temelinde gruplandırılırken, Türkiye’de ataerkil özerk hiyerarşik gelenek, dinin belirleyiciliği, bürokrasinin içe kapanmacı otoriter kültürü;

²⁶⁵ Tülay Özüerman, “Çok Partili Rejime Geçiş Döneminde Türkiye’de Sosyoekonomik ve Hukuksal Yapı”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi**, C.V, Sayı 1-2, 1990.

²⁶⁶ Nihal Kara-İncioğlu, “Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları”, Edt. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Alfa Yayınları, İstanbul 2007, s.257.

²⁶⁷ Sabri Sayarı, “The Changing Party System”, Edt. Sabri Sayarı, Yılmaz Esmer, **Politics, Parties and Elections in Turkey**, Lynne Rienner Publishing, London 2002, s.11.

ideoloji ve siyasi partilerin *devlete bağımlılığını* ortaya çıkarmaktadır.²⁶⁸ Bir başka farklılık Avrupa’da pek çok siyasi partinin örgütsel değişimi genel olarak kitle partisinden hepsini yakala veya kartel partisi modeline doğru gelişirken Türkiye’deki siyasi partilerin, kadro partilerinden, kitle partisi haline gelmeden, hepsini yakala ya da kartel partilerine direkt bir sıçrama ile dönüşmesidir.²⁶⁹

Türkiye’de sağ ve sol ideolojilerin kökleri çok daha önceki tarihlere gitmesine karşın, parti siyasetinde sağ – sol terminolojisine²⁷⁰ 1960 darbesi sonrasında rastlanmaktadır.²⁷¹ Diğer bir deyişle 1960’larla birlikte, sağ – sol ayrımı belirginlik kazanmaya başlamıştır. Bunun başlıca nedenleri o dönemde, 1961 yılında Türkiye İşçi Partisi’nin (TİP) kurulması ve 1965 seçimleri ile bu partinin meclise girmesi, 1965’te CHP’nin Ortanın Solu programını açıklayıp yelpazenin soluna geçmesi²⁷² ve Adalet Partisi’nin (AP) ideolojik vurguları gittikçe belirgin hale gelen bir kapitalist felsefenin temsilcisi haline gelmesidir.²⁷³ Bu dönemde liberal anayasal çerçevede,

²⁶⁸ Tanju Tosun, **Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma**, Boyut Kitapları, İstanbul 1999, s.18–19.

²⁶⁹ Özbudun, **Contemporary Turkish Politics Challenges to Democratic Consolidation**, Lynne Reinner Publishers, London 2000, s.99.

²⁷⁰ Türkiye’de sağ – sol konumlandırmasında araştırmacılar, siyasal partilerin yayınlamış oldukları dökümanlara, partilerin söylemlerine ve seçmenlerin algılamalarına dikkat göstererek bir sınıflandırma yapma yolunu tercih etmektedirler. Ancak Küçükömer ilk defa alternatif bir görüş geliştirerek Türkiye’de alışlagelen sağ – sol ayrımının tam tersinin geçerli olduğunu iddia etmiştir. Küçükömer’e göre, Türkiye’de siyasal yelpazenin sol yanında yani değişim taleplerini taşıyanlar geniş halk kitlelerine dayanan doğucu – İslamcı taraf bulunmakta iken sağda statükoyu savunan batıcı ve laik taraf olmuştur. Tarihsel süreç içinde solda Jön Türklerin Prens Sabahattin kanadı, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İkinci Grup, Terakkiperver Fırka, Serbest Fırka, Demokrat Parti ve Adalet Partisi yer alırken sağda, Jön Türklerin İttihat ve Terakki kanadı, Birinci Grup, Cumhuriyet Halk Fırkası, Cumhuriyet Halk Partisi, Milli Birlik Komitesi döneminde CHP ve Ortanın Solu programına sahip olan CHP yer almaktadır. **Bkz. İdris Küçükömer, Batılılaşma & Düzenin Yabancılaşması**, Profil Yayınları, İstanbul 2009, s.86. Keyman’a göre ise günümüzde de benzer alternatif bakış geçerlilik kazanmaktadır. Bu bakışa göre, *merkez solda yer aldığını belirten partilerin, başta CHP ve DSP olmak üzere, giderek sağa ve milliyetçiliğe kaymaları, buna karşın özellikle 2002’den bugüne yaşanan AKP deneyiminin sosyal adalet ve demokratikleşme gibi sol referanslar içermesi* Küçükömer’in düşüncesini haklı çıkarmaktadır. Özellikle CHP’nin tepkici devlet – milliyetçiliğini aşırı uçlara götüren söylem ve eylemi, bu yolla da tüm demokratikleşme ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma alanını AKP’ye bırakması, beraberinde hem merkez solu bırakmasını hem de solun sağ, sağın da sol gibi davranması görüşünü doğrulamaktadır. Bkz. Fuat Keyman, “AKP sol, CHP sağ olmalı”, **Radikal İki**, 09.09.2007.

²⁷¹ Çarkoğlu, s.255.

²⁷² CHP Lideri İnönü o dönemde iki büyük partinin konumunu ve bu merkez partilerin yürüteceği politikaların amacını şöyle açıklamaktadır: “*AP açıkça kimliğini ifade ediyor. Bu bir gelişmedir. İktidar partisi sağcıdır. Onlara söylüyorum: Siz saği aşırılarından koruyun, ben solu koruyayım; o zaman memlekette korkuya yer kalmaz. AP kendisini sağdan koruyabilecek midir? Nurculardan irticacılara kadar herkes sağdadır. Onların karşısında biz sol bir partiyiz. Bizim solumuzda da tehlike var; fakat biz kendimizi onlardan koruruz...*” bkz. Tosun, **Türk Parti Sisteminde...**, s.96-97.

²⁷³ Ali Eşref Turan, **Türkiye’de Seçmen Davranışı – Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi**, Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2004, p.309; Tosun, s.94.

özellikle sol kanat örgütlerde çalışan kesimlerin, siyasete ilgisi canlanmıştır. Milliyetçi sağ kanat ve dinsel muhafazakâr dalga söylemleri de canlılık kazanmıştır.²⁷⁴

Temelde DP – CHP ikiliğine dayalı Türk parti sisteminde 1960’lı yıllar ile başlayan bölünmeyle uçlarda konumlanan partilerin ortaya çıkıp güçlenmesiyle birlikte, sağ – sol çerçevesindeki ideolojik kutuplaşmanın artmasına neden olmuştur. Bu durum bir yandan 1961 Anayasası’nın özgürlükçü yapısından beslenirken diğer taraftan soğuk savaş döneminin ABD ya da Sovyet taraftarlığı veya karşıtlığının Türk parti sistemine yansmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu dönemde siyasal ve ekonomik krizlerin etkisiyle siyasal şiddet ve terörizm etkili olmuş, parti sistemi 1970’li yıllarda ılımlı çoğulculuktan kutuplaşmış çoğulculuk sistemine yönelmiştir.²⁷⁵ Diğer taraftan 1969 – 1973 döneminde mecliste yasama sürecine etkide bulunabilecek sekiz parti yer alırken 1973 – 1977 döneminde bu partilerin sayısı yediye, 1977 sonrasında ise altıya düşmüştür. Bu durum parti sayısı bakımından sistemin ılımlı çoğulculuk ve kutuplaşmış çoğulculuk arasında kaldığını göstermektedir.²⁷⁶

Türkiye’de tek parti dönemi sonrası iktidarın el değiştirdiği 1950 seçimleri ile daha sonra baskın görünüm halini alacak olan merkez sağ partilerin ağırlıklı olarak iktidarda bulunduğu bir siyasal düzen ortaya çıkmıştır.²⁷⁷ Turan’ın da belirttiği üzere, 1973 seçimleri sonuçlarına göre ilk defa bir sol parti birinci parti olmuştur. Çok partili hayat boyunca, 1961 – 1965 dönemindeki CHP koalisyonları da dâhil olmak üzere, Türkiye’de siyasal iktidarda sağ partiler ve siyasetçiler ağırlıklarını koymuşlardır.²⁷⁸ Diğer bir deyişle, Türkiye’de sağ partiler seçim sonuçlarına göre tek başlarına hükümet kurma çoğunluklarını elde etmişlerdir. Adalet Partisi 1965 – 1971 döneminde, Anavatan Partisi 1983 – 1991 döneminde, Adalet ve Kalkınma Partisi de 2002 seçimleri ile tek başına iktidar olmuştur. 1977’de kurulan tek partili CHP (II. Ecevit) Hükümeti –seçim sonuçları elvermese de- bu konuda bir istisnadır. Türkiye’de yine sağ partiler, kurulan koalisyon hükümetlerinin genellikle büyük ortakları olmuşlardır. Sadece 1974’te kurulan CHP – MSP (I. Ecevit Hükümeti) ve

²⁷⁴ Çarkoğlu, s.255.

²⁷⁵ Sayarı, “The Changing Party System”, s.14.

²⁷⁶ Ergun Özbudun, “The Turkish Party System: Institutionalization, Polarization and Fragmentation”, **Middle Eastern Studies**, Vol. 17, Issue 2, 1981, s.232.

²⁷⁷ Özbudun, **Contemporary...** s.93.

²⁷⁸ Turan, s.94.

1999'da kurulan DSP – MHP – ANAP (VI. Ecevit Hükümeti) Hükümetlerinde koalisyonların büyük ortakları sol partiler olmuştur.

Askeri müdahalelerin parti sistemlerinin oluşumunda belirleyici bir rolü olmuştur. 27 Mayıs sonrasında iktidar partisi kapatılmış, 1961 Anayasası yapılmış ve anayasal kurumlar oluşturulmuş; 12 Mart Muhtırası süreci ile bazı partiler kapatılmış; 12 Eylül sonrasında 1982 Anayasası yapılmış, siyasi partiler kapatılmış, yeni siyasi partiler ve adaylara da veto mekanizması uygulanmış; 28 Şubat sürecinde yine iktidar el değiştirmiş, iktidar partisi kapatılmıştır. 27 Nisan 2007 tarihinde yayınlanan Genelkurmay bildirisi de siyasete dolaylı ama daha öncekilerden farklı olarak amacına erişemeyen bir müdahale olması bakımından ele alınabilir. Kısacası, her reorganizasyon çalışması önceki döneme bir tepki şeklinde gelişmiştir. Dolayısı ile Türkiye'de yerleştirilmeye çalışılan parti sistemlerine bakıldığında bir önceki dönemin sorunlu görülen yanlarının giderilmek istendiği göze çarpmaktadır.

Seçim sistemlerinin özellikle milletvekili dağılımı üzerindeki belirleyiciliği eklenmesi gereken bir diğer faktör olarak sayılmalıdır. Türkiye'de çok partili hayat boyunca uygulanan seçim sistemleri²⁷⁹ üç ana döneme ayrılabilir. İlk olarak 1950 – 1960 arasında çoğunluğa *aşırı temsil* sağlanmış, 1960 – 1980 arasındaki dönemde bunun sakıncasını ortadan kaldırmak amacıyla *temsilde adalet*e önem verilmiş, 1980 sonrasında ise en önemli beklenti *istikrar* olmuştur.²⁸⁰ 1961 – 1980 döneminde nispi temsilin uygulanmasıyla birlikte parlamentoda temsil edilen partilerin sayısında artış meydana gelmiştir. Özellikle 1970'li yıllarda sağ oylar parçalanmış, hiçbir parti mecliste mutlak çoğunluk sağlayamamıştır. 1980 sonrasında ise, bu parçalanmanın önlenmesi amacıyla yapılan yasal düzenlemelerle 1983 ve 1987'de üçer partinin meclise girmesine karşın 1991, 1995 ve 1999 seçimlerinde yine bölünmenin arttığı

²⁷⁹ Türkiye'de 1950, 1954 ve 1957 seçimleri tek dereceli liste usulü çoğunluk sistemi ile, 1961 seçimleri çevre barajlı nispi temsil (d'Hondt) sistemi ile, 1965 seçimleri milli bakiye sistemi ile, 1969, 1973 ve 1977 seçimleri ise barajsız d'Hondt sistemi uygulanarak yapılmıştır. 1980 sonrasında önceki seçim yöntemlerinin yerine ülke barajlı ve seçim çevresi barajlı nispi temsil (d'Hondt) sistemi getirilmiş, 1987 ve 1991'de bu sisteme bir de kontenjan uygulaması eklenmiştir. 1995'te kontenjan aday uygulaması ve seçim çevresi barajı kaldırılmış, ülke barajlı d'Hondt yöntemi uygulamaya sokulmuştur. Bu sistem 1999, 2002 ve 2007'de de uygulanmıştır. Bkz. DİE, **Cumhuriyetten Günümüze Milletvekili Seçimleri 1923 – 2002**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Ankara 2004, s.4–6.

²⁸⁰ Türköne, s.302–305.

çok partili meclisler oluşmuştur. Bu da, 1982 rejiminin seçim sisteminin partilerin parçalanmasına mutlak bir engel oluşturmadığını göstermektedir.²⁸¹

2.4.1.Sağın Partileri ve Türkiye’de Siyasetin Sağa Yığılmışlığı Durumu

Türkiye’de siyasal yelpazenin sağ, farklı eğilimleri bir arada bulunduran bir yapıdadır. Cizre’ye göre bu eğilimler, dinci eğilim, radikal milliyetçi eğilim ve merkezi eğilimden oluşmaktadır.²⁸² Bora da benzer bir yaklaşımla Türk sağının milliyetçi, muhafazakar ve İslamcı eğilimlerden oluşan bir kutup olduğunu söylemektedir.²⁸³ Bu değerlendirmelerde yer almayıp güçlü bir tabana sahip olmayan liberal eğilimin de sağdaki varlığı tabloya eklenmelidir.

Genel olarak Türk parti sisteminin görünümüne bakıldığında, sağı temsil eden partilerin seçimlerde aldıkları oy oranları ve kazandıkları milletvekili sayıları bakımından etkinlik düzeylerinin sol partilere göre çok daha yüksek olduğu görülmektedir. Türk parti sisteminde 1980 öncesinde Adalet Partisi, sağın büyük partisi konumundadır. AP, özellikle 1961 sonrasında 1971’e kadar toplumsal tabanı, sağdaki farklı kesimlerin toplandığı bir koalisyon şeklinde olmuştur.²⁸⁴

AP, 1965 seçiminde 1960 sonrası bir partinin tek başına aldığı en yüksek oy oranı olan yüzde 52,87’lik oy oranını elde etmiş ve tek başına iktidar olmuştur. 1969 seçimlerinde de parti yüzde 46,55 oranında oy alarak bu iktidarını sürdürmüştür. 1960’larda YTP ve CKMP ise, AP karşısında giderek küçülmüştür. Buna karşın 1970’lere gelindiğinde sağda küçük ve aşırı partiler varlık göstermeye başlamıştır. 1973 seçimlerinde AP yüzde 29,82’ye kadar gerilemiştir. Bu oran partinin girdiği dört milletvekili genel seçiminde aldığı en düşük oy oranıdır. 1973’de AP dışındaki sağ partilerden DkP yüzde 11,89’luk, MSP yüzde 11,8’lik, MHP yüzde 3,38’lik, CGP yüzde 5,2’lik oy oranlarına erişmişlerdir. 1977’de ise AP, DkP ve CGP’nin oy oranlarındaki gerilemeye bağlanabilecek şekilde oylarını arttırmayı başarmış (yüzde

²⁸¹ Özbudun, “Seçim Sistemleri ve Türkiye, <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1995-44-01-04/AUHF-1995-44-01-04-Ozbudun.pdf>

²⁸² Cizre, s.29.

²⁸³ Tanıl Bora, **Türk Sağının Üç Hali Milliyetçilik Muhafazakarlık İslamcılık**, Birikim Yayınları, İstanbul 2003, s.7.

²⁸⁴ Filiz Demirci Güler, **Adalet Partisi**, TODAİE Yayını, Ankara 2003, s.123.

36,89) diğer taraftan MSP yüzde 8,57 ve MHP de yüzde 6,42 oranında oy almışlardır.

1960'lı yılların sonunda sağ seçmeni ağırlıklı olarak tabanında toplayabilen AP, 1971 Muhtırasının ardından yapılan seçim olan 1973'te, daha sağda konumlanmış partilerin, aynı kulvarda yer aldığı partilerin ve çevresel devir kapsamında da CHP'nin tehdidi ile karşı karşıya kalmış görünmektedir. 1977'de ise sağdaki MSP'nin oylarındaki düşüşe karşın MHP'nin oylarında artış olduğu ancak DkP ve CGP'nin oylarındaki gerilemenin AP'ne olumlu yansımaları olduğu ve partinin bu sayede oy oranını arttırdığı görülmektedir.

1969 seçimlerinin ardından sağda yaşanan bölünme ticaret, toprak ve sanayi burjuvazisinin bir koalisyonu olarak iktidarı devralan AP'nin, çıkar çatışmaları artan sanayileşen toplumda giderek büyük iş çevrelerinin temsilcisi durumuna gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu durum AP çatısı altında bir arada bulunan büyük ve küçük burjuvazi ittifakının bozulmasına neden olmuştur.²⁸⁵ Bu dönemde Anadolu çapında geleneksel orta sınıf sermayesi AP'den ayrılmış ve küçük sağ partilerde temsil edilmeye başlamıştır. Dönemin partilerinin ideolojik vurguları da bu durumu yansıtmaktadır. O dönemde MHP, tekelci kapitalizme ve komünizme karşı aşırı milliyetçi bir parti görünümündeyken, GP, CHP'nin ortanın solu programına karşı çıkarak sağda kalan ve AP'den fazlaca ayırt edilemeyen bir parti, DkP, AP'den ayrılan muhaliflerin kurduğu bir partidir. MNP ise, sermaye tekellerini Hristiyan ve Yahudi Batı'nın uşakları olarak tanımlayan İslami jargonlu bir partidir.²⁸⁶ Sarıbay'ın ifade ettiği üzere MSP'nin öncülü olan MNP, *çok partili hayatın doğrudan dinsel ideolojiye sahip ilk partisi* olarak mevcut rejime karşı sosyoekonomik muhalefeti dinsel muhalefetle birleştirmiştir.²⁸⁷ Diğer bir deyişle Milli Görüşçü MNP ile modern Türkiye'de İslami kimlik, siyasal alanda açıkça ilk kez dile getirilmiştir.²⁸⁸ Aşırı-milliyetçi MHP ise, 1970'li yıllarda aşırı sol ve aşırı sağ arasındaki şiddetli çatışmalarda kutuplaşmayı arttırıcı bir rol oynamıştır.²⁸⁹ Bunlara karşın sağın büyük partisi olarak varlığını koruyabilen AP, demokratik rejimi benimsemiş, otoriter

²⁸⁵ Ahmet Yücekök, **Siyasetin Toplumsal Tabanı**, AÜ SBF Yayını, Ankara 1987, s.177.

²⁸⁶ Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde...**, s.163.

²⁸⁷ Sarıbay, s.62.

²⁸⁸ Hakan Yavuz, **Modernleşen Müslümanlar Nurcular Nakşiler Milli Görüş ve AK Parti**, Kitap Yayınevi, (Çev. Ahmet Yıldız), İstanbul 2005, s.279–280.

²⁸⁹ Ergun Özbudun, **Contemporary...** Lynne Reinner Publishers, London 2000, s.98.

olmayan büyük merkez sağ partisi olup milliyetçi ve komünizm karşıtı olmasına rağmen yayılcı milliyetçilik ve ırkçılığı reddetmesi bakımından aşırı sağdan ayrılmaktadır. Partinin eşitliği daha çok kanun önünde eşitlik ve fırsat eşitliği olarak algılaması, özel mülkiyeti, aileyi, dini ve bununla özdeşleştirilmiş örf, adet ve geleneklerin savunuculuğuna yönelmesi partiyi merkez sağda konumlandırmaya elverişli hale getirmektedir.²⁹⁰

Türk siyasetinin 1970’lerde radikalleşmesi bir yandan AP’den MHP’ye oy kaymasına neden olurken, bundan zarar gören AP’nin de aşırı sağa yönelmesinin yolunu açmıştır. Bu durum o dönemde Türkiye’de yaşanan ideolojik kutuplaşmanın bir yansıması şeklinde de okunabilir.²⁹¹ Bu dönemde ileri düzeyde parti kutuplaşmasının bir başka yansıması 1977 seçimlerinde oy değişkenliğinin düşük olmasıdır. Oy değişkenliğinin düşük olması parti tabanlarını durağanlaştırmıştır. Bu durum, o dönemde sağdan sola oy kaymasına engel olarak seçimlerden birinci parti olarak çıkan CHP’nin tek başına iktidara gelmesini az bir farkla engellemiştir.²⁹²

1983 seçimlerinde sağı temsil eden iki partiden biri olan Anavatan Partisi yüzde 45,14; diğer sağ parti MDP ise yüzde 23,27’lik oy almışlardır. 1987 ve sonrasında yapılan seçimlerde bir taraftan sağda bölünme artarken diğer taraftan aşırı sağ partiler giderek güçlenmeye başlamışlardır. Refah Partisi oylarını 1987’de yüzde 7,16’dan 1991’de yüzde 16,88’e ve 1995’te, birinci parti olarak, yüzde 21,38’e olmak üzere sürekli olarak arttırmıştır. MHP, 1995’te ulaştığı yüzde 8,18’lik oy oranından 1999’da yüzde 17,98’e yükselmiştir. 2002’de yüzde 8,35’e gerileyen MHP, 2007’de tekrar yükselişe geçmiş, yüzde 14,27’lik oy oranına erişmiştir. 1990’larla birlikte sürekli bir gerileme dönemine giren merkez sağ partiler²⁹³ ANAP ve DYP, 1987 seçimlerinde elde ettikleri yüzde 55’in üzerindeki oy oranlarını

²⁹⁰Demirel, s.340.

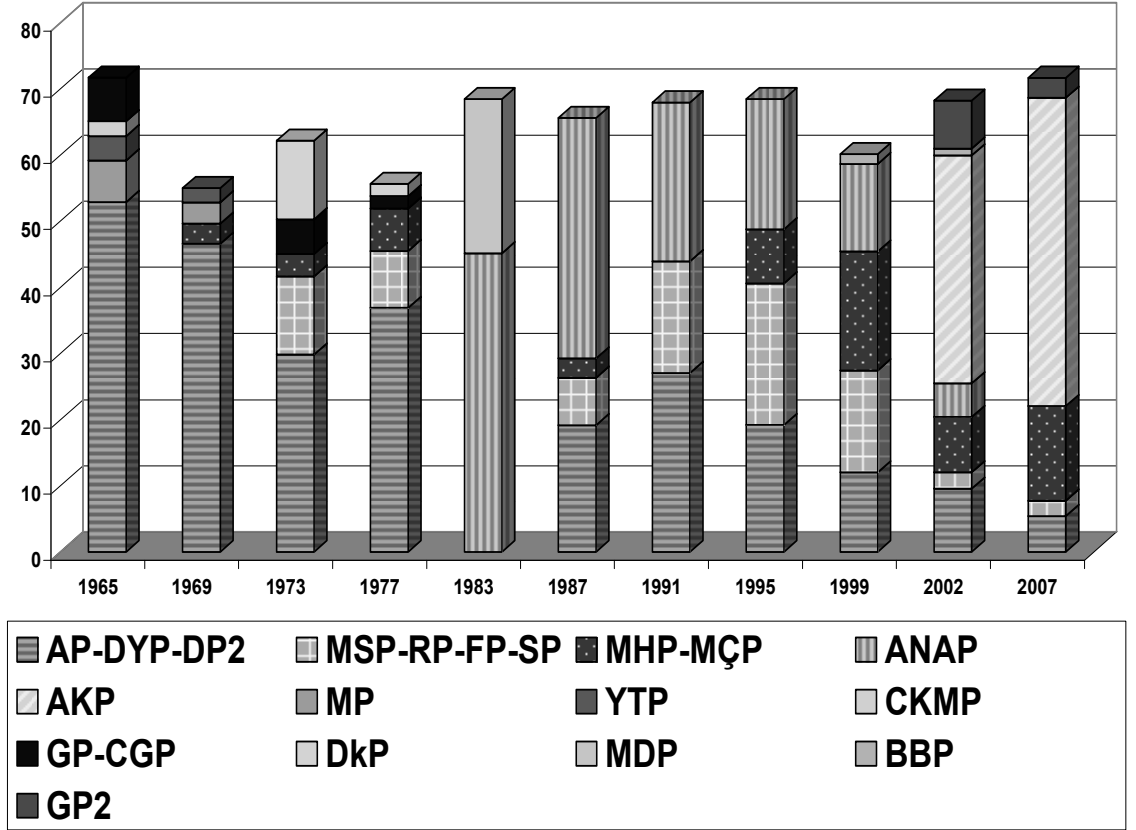
²⁹¹Sitembölükbaşı, **Parti Seçmenlerinin...** s.138.

²⁹²Sitembölükbaşı, “Avrupa’nın Eski ve Yeni Demokrasileriyle Türkiye’de...”

²⁹³ Türkiye’de merkez sağ, sağın düzen, istikrar, otorite, toplumsal miras, din, aile değerleri, cemaat dayanışması ve milli değerler gibi kavramlarının savunulmasında makul – ılımlı sınırlar içinde kalmayı ve böylece aşırı kabul edilen faşizm ve dincilik gibi ideolojilerden uzak durmayı ifade etmektedir. Türk merkez sağı, ekonomide piyasacı olmakla birlikte devlet – toplum ilişkileri bakımından devletçi bir çizgiye yakın olmuştur. Bu yönüyle resmi ideolojiye uzak olmadığı da söylenmelidir. Bkz. Mustafa Erdoğan, **Demokrasi Laiklik Resmi İdeoloji**, Liberte Yayınları, 2.Baskı, Ankara 2000, s.243-244.

muhafaza edememişlerdir. 2002’de iki partinin toplam oy oranı yüzde 15’in gerisine düşmüştür buna ek olarak her iki parti de meclis dışında kalmışlardır.

Şekil 2.1. Türkiye’de 1965 – 2007 Arasında Yapılan Milletvekili Genel Seçimlerinde Sağ’ın Toplam Oy Oranlarının Siyasi Partilere Göre Dağılımı

ANAP ve DYP 1980’lerin sonundan başlayarak 2000’li yıllara uzanan süreç dâhilinde Türkiye’de o döneme kadar gerek parti yöneticilerinin gerekse de seçmen tabanının beklentisi ile sağın büyük partisi olma ya da merkez sağ tek başına temsil etme iddialarını gerçekleştirmek için birbirleriyle mücadele içinde olmuşlardır. Bu mücadelede Özal’ın ANAP’ı yeni sağ ve serbest piyasa yanlısıyken Demirel’in DYP’si DP ve AP mirasına sahip çıkmış, ANAP’a göre daha muhafazakar, popülist, siyasal ve sosyal eşitlik yanlısı bir ideolojik bakışı yansıtmıştır. Her iki parti de muhafazakar seçmenleri partilerine kazanmaya çalışmalarına rağmen Özal’ın söylemleri aynı zamanda değişim ve modernleşme ağırlıklı olmuştur. *Transformasyon* ve *çağ atlama* Özal’ın başlıca sloganlarıdır. Buna karşın DYP söyleminde, korumacı devlete ve ekonomik adalete ağırlık vermiştir. 1990’lı yılların başında liderlerini değiştiren bu iki partideki ideolojik farklılıklar kaybolma

eğilimine girmiş buna ek olarak Çiller'in DYP'si Özal'ın serbest piyasa odaklı olan anti popülist, anti refahçı bir politikaya yönelim gösterirken Yılmaz'ın ANAP'ı Demirel tipi eşitlikçi popülizme yaklaşmıştır.²⁹⁴

ANAP, 2002 seçimlerine AB üyeliğine endeksli bir propagandayla girerken DYP, merkez sağ bünyesinde topladığını ileri sürmüştür. İlk kez 2002'de meclis dışında kalan *merkez sağın düşman kardeşleri*, 2007 seçimleri öncesinde birleşme girişiminde bulunmuş, ancak başarılı olamamıştır. Söz konusu seçimlere ANAP katılamazken tekrar DP adını alan DYP de %5,4 oy oranına gerilemiştir. Kısaca belirtmek gerekirse 1990'lı yıllar Türkiye'de alışlagelen tek başına iktidar adayı büyük sağ partinin ortaya çıkmadığı bir dönem olmuştur. Gerek merkezin sağını tutan partiler gerekse de daha sağda yer alan partiler tek başına iktidar olacak çoğunluğa sahip olamamış ve bu durum sağda en az dört partili bir bölünmüş yapı ortaya çıkarmıştır.

1980 öncesinde koalisyonlarda yer alan MSP ise, 1990'lı yılların ortalarında RP adıyla bu kez koalisyonun büyük ortağı olarak iktidara gelmiştir. Bu durum merkez sağ ve merkez solun ya tek başlarına ya da büyük ortak olarak iktidara gelip gittiği sınırlardan oluşan çevresel devre sahip iki kutuplu, bilindik siyasal yelpazede ayrı bir kutup oluşturmuştur. Yeni bir kutbun siyasal yelpaze üzerinde belirginlik kazanması parti sistemini kutuplaşmış çoğulculuğa doğru yönlendirmiştir.

RP'nin başarısının ardında yatan önemli nedenlerden biri, kullandığı dinsel terminolojinin geleneksel değer sisteminin öğeleri olarak tanıdık ve güvenilir bir çağrışım yaratmasından kaynaklanmaktadır. Bu terminoloji milliyetçilik gibi bir tek ülkeye ve ırka özgü olmayıp toplum için sol ideolojiler gibi spekülative liberalizm gibi yabancı bir görünüme de sahip değildir.²⁹⁵ Bu sebeple partinin söylemi oldukça sağlam bir altyapıya dayanmaktadır. Bu da, seçmenin RP'ni algılaması ve desteklemesi için uygun bir durum yaratmaktadır.

Milli Görüş'ün söylemi de 1970'lerden farklı olarak işleyen ekonomik sistemle daha uzlaşmacı bir içeriğe sahiptir. RP'nin *adil düzen* söylemi, 1970'lerden farklı olarak bu kez kapitalizme karşıtlık yerine kapitalizmi İslami motiflerle yeniden

²⁹⁴ Özbudun, *Contemporary...* s. 96.

²⁹⁵ Doğu Ergil, s.46.

üretmiş, sosyal adalet vurgusu ile toplumun alt sınıflarını da kapsayan bir sistem haline gelmiştir.²⁹⁶ RP ideolojisi böylece, pragmatik liberalizmden, sosyal muhafazakarlığa, refahçılıktan, kapitalizme tutarsız bir birliktelik olmuştur.²⁹⁷ Bilindiği gibi, 28 Şubat süreci ile RP kadrosu önce FP bünyesinde faaliyetlerini sürdürmüş ardından bölünme geçirerek SP ve AKP arasında dağılmıştır. Bu dağılma Milli Görüş'ü de iki partiye bölmüş, SP kanadı aynı paraleldeki söylemleri sürdürürken AKP kanadı muhafazakar demokrat kimliği benimsemiştir. Tablo 2.4. 1980 sonrasında Milli Görüş kaynaklı partileri programları itibariyle değerlendirmektedir.

Yine 1970'lerde olduğundan farklı şekilde MHP, demokratik süreçlerin işletilmesine daha açık görünürken özellikle Kürt sorununa ilişkin olarak, aşırı milliyetçiliği temsil etmeyi sürdürmektedir. 2007 seçimlerinin ardından parlamentoya dönen MHP'nin muhalefet anlayışı ana muhalefet partisi olan CHP'den farklı bir seyir izlemektedir. MHP yükseköğretimde türbanın serbest bırakılması ve AKP'nin karşı karşıya kaldığı siyasi parti kapatma davası hakkında anayasal değişiklikler gibi konularda iktidar partisi ile işbirliği yollarını kullanarak sürece müdahil olmayı denemektedir. Buna karşın 301. Madde konusundaki hassasiyeti ve parti kapatmalarını zorlaştıracak değişikliklere Kürtçü DTP'nin dâhil edilmemesini istemesi ile AKP'nin yürüttüğü demokratik açılım konusundaki sert tutumu MHP'nin yürüttüğü politikaların kırmızı çizgilerini belirlemektedir.

1990'lı yılların bölünmüş yapısını 2002'de tek başına iktidarı elde ederek sona erdiren AKP, Refah ve Fazilet Partilerinin devlet ile zıtlaşan kesimine karşın devletle uzlaşmayı öngören kanadının geleneksel partilerinden ayrılması sonucunda kurulmuş bir siyasi partidir.²⁹⁸ AKP, FP'deki gelenekçilere benzer şekilde İslam'ın sosyal ve kültürel boyutlarıyla ilişkisini korurken, onlardan farklı olarak siyasal düzlemde İslam ile ilgisini keserek iktidara gelmiştir.²⁹⁹ Dolayısı ile bu partinin merkez sağı temsil etme iddiası ciddi bir meşruiyet krizi ile karşılaşmaktadır. Mert'e göre bunun nedeni merkezin dışındaki bir muhalefet çevresinden merkeze doğru hareketin yarattığı doğal güven sorunudur. Diğer yandan partinin AB yanlısı tutumu İslamcı

²⁹⁶ Sitembölükbaşı, **Parti Seçmenlerinin...**, s.161.

²⁹⁷ Yavuz, s.305.

²⁹⁸ Hasan Bülent Kahraman, **Türk Sağı ve AKP**, Agora Kitaplığı, İstanbul 2007, s.203.

²⁹⁹ Kahraman, **Türk Sağı ve AKP**, s.125.

geçmişinden dolayı yaşadığı meşruiyet krizini aşmak için ülke dışından destek bulma çabası olarak anlaşılmıştır. Yine lider kadrosu ve partililerin dini hayat tarzı ve sembollere bağlılıkları da meşruiyet sorununu arttırmaktadır.³⁰⁰

Tablo 2.4. 1980 Sonrasında Milli Görüş Kaynaklı Partilerin Programlarının Karşılaştırması

	AKP (2001)	SP (2001)	RP (1995)
Demokrasi	Bireysel Haklara, azınlık haklarına ve sivil topluma güçlü vurgu, Dinsel politikaların belirgin şekilde reddi, Laiklik sorunu veya dinsel haklara kısaca değinme ya da hiç değinilmemesi.	Demokratikleşme, bireysel haklara görünürde bağlılık ve sivil topluma neredeyse vurgu yapılmaması, Laiklik tanımı sorununa vurgu yapılması, Dinsel özgürlükler bağlamında bireysel haklar ve özgürlüklere vurgu.	Bireysel haklar ve insan haklarına vurgu yapılmaması, Sosyal haklar ve dinsel pratikler konusunda özgürlük vurgusu.
Devletin ekonomideki rolü	Devletin ekonomide denetleyici ve gözetici rolü, Hızlı ve şeffaf özelleştirme ve yapısal reformlar, Tarımda devletin rolünün azaltılması.	Refah devleti vurgusu, Rant ekonomisinden gerçek ekonomiye geçiş, Tarımda rehber ve garanti fonu kurulması.	Devletin aşırı belirgin rolü, Devletin güçlü yeniden dağıtıcı rolü, Devletin endüstriyel gelişimi desteklemede aktif rolü, Özelleştirmenin vurgulanmaması.
Milliyetçilik	Zayıf milliyetçilik vurgusu, Neredeyse her politika ve reform konusunda uluslar arası anlaşmalara, küreselleşmeye özellikle de Kopenhag Kriterlerine uyum vurgusu, Türkiye’yi bölgesel ve küresel eğilimlere duyarlı hale getirmek.	Orta düzeyde milliyetçilik vurgusu, Politika süreçlerinde ulusal çıkarın sıklıkla kullanılması, Uluslar arası zorunluluklara görünürde bağlılık, AB ile bütünleşmeyi benimseme.	Oldukça güçlü milliyetçilik vurgusu, Türkiye’yi Müslüman dünyasının lideri olarak kurgulamak.
Din ve Ahlaki Değerler	Kendini muhafazakar demokrat olarak tanımlama ve değerler, gelenekler ve sosyal normlara bağlılık, Dinsel değerlere özel bir vurgunun olmaması.	Ahlaki değerler ve pek çok sorunun çözümünde ruhani değerlere vurgu, Din ve ahlakın okullarda zorunlu olması, Maddeciliğin eleştirilmesi.	Din ve ahlaka çok güçlü vurgu, İslami değer ve pratiklere vurgu, parti programının en belirgin karakteri.

³⁰⁰ Nuray Mert, **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, Selis Kitaplar, İstanbul 2007, s.111–113.

Kaynak: Murat Somer, “Muslim Democrats in the Making? Explaining Turkey’s AKP”, **Annual Convention of the International Studies Association**, Montreal, March 17 – 20, 2004, s.12-13.

Uzgel’e göre AKP, radikal çizgideki bir İslamcı hareketin iktidara yükselişi ve iktidar sürecinde ılımlı bir konuma yönelmesinin başarılı bir örneğini oluşturmaktadır.³⁰¹ Bu gelişmenin perde arkasında 28 Şubat süreciyle birlikte RP’den şüphe duyan muhafazakar Anadolu sermayesinin RP’nin risklerini taşımayan, küreselleşmenin fırsatlarını yakalayabilecek, bu esnada devletle daha az sorunlu ve Batı’yı açıkça karşısına almayan yeni bir siyasal hareket arayışı etkili olmuştur.³⁰²

AKP’nin Batı demokrasilerindeki Hristiyan Demokrat partilerin Müslüman karşılığı olduğunu ileri süren görüşler de bulunmaktadır. Hale, bu bağlamda AKP’yi rakiplerinden ayırt eden konumun, partinin laiklik ve muhafazakârlık yorumları etrafında şekillenen eğitim ve kültür politikaları olduğunu belirtmektedir.³⁰³ Bu amaçla AKP, kendisini destekleyen merkezin dışında kalmış ötekilerin hassasiyetleri doğrultusunda oluşmuş değerlerini, merkeze taşıyacağı ve merkezin kompozisyonunu değiştireceği iddiasını taşımaktadır. Bu hedef ise, derin siyasal merkezin strateji, güvenlik ve beka kodlu öncelikleri ile çatışmaktadır.³⁰⁴ Özellikle 2007 seçimleri sonrasında oylarını arttırarak ikinci iktidar dönemine başlayan partinin söylemi ve izlediği politikalar ilk iktidar dönemine göre oldukça farklılaşmıştır. Bu farklılaşma AKP’nin *açık büfe*³⁰⁵ bir parti platformu olmaktan ideolojik vurguları ağır basan ve içinden çıktığı siyasal görüşü anımsatan bir tarz-ı siyasete yöneldiği izlenimi vermektedir. Partinin icraatları ise, merkezi dönüştürme iddiasını gerçekleştirme yönünde ilerliyor görünmektedir.

İktidar partisi merkezli oluşan çatışma ve karşıtlık, türbanı yükseköğretimde serbest bırakan anayasa değişiklikleri ile su yüzüne çıkmış, 14 Mart 2008’de ise Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı AKP hakkında laiklik ilkesine aykırı eylemlerin odağı haline gelmesi sebebiyle Anayasanın 68/4, 69/6, Siyasi Partiler Kanunun

³⁰¹ Uzgel, s.24.

³⁰² Uzgel, s.18.

³⁰³ William Hale, “Christian Democracy and the AKP: Parallels and Contrasts”, **Turkish Studies**, Vol.6 No.2 June 2005, ss. 293 – 310.

³⁰⁴ Tanju Tosun, “AKP’nin Merkez Taarruzu”, **Radikal İki**, 18.01.2004.

³⁰⁵ Niteleme Ece Temelkuran’a ait, Temelkuran burada partinin ideolojik bakımdan yüzeysel bir görünümünden daha somut değer ve hedefler içeren bir konuma yöneldiğini anlatmaktadır. bkz. “AKP ‘Evine’ Dönüyor: Açık Büfeden İdeolojiye”, **Milliyet** 16.01.2008

101/1-b ve 103/2. Maddeleri uyarınca temelli kapatılmasına karar verilmesi istemi ile dava açmıştır. 31 Mart 2008’de parti hakkında açılan kapatma davası Anayasa Mahkemesi tarafından kabul edilmiş ancak mahkeme partiyi kapatmak yerine hazine yardımından mahrum bırakma yaptırımını uygulamayı kararlaştırmıştır.

2.4.2.Solun Partileri ve Soldaki Döngüsel Kısırlık

Türkiye’de 1980 öncesinde sol eğilimi temsil eden siyasi partiler sağa göre bütüncül bir görünüme sahiptir. Bu dönemde solun büyük partisi CHP’dir. Solda görünür olan diğer partiler ise 1965’te yüzde 2,97 ve 1969’da yüzde 2,68 oranında oy alan Türkiye İşçi Partisi ile 1969’da 2,8 ve 1973’te yüzde 1,14 oranında oy alan Birlik Partisi (daha sonra Türkiye Birlik Partisi)’dir. CHP 1970’lerde yapılan seçimlerde yükselişe geçmiş ve 1977 seçimlerinde yüzde 41,39’luk oy almıştır. CHP’nin o dönemdeki başarısı Avcıoğlu’na göre siyasal yelpazenin sağını temsil eden tutucu güçler koalisyonunun ayrışıp farklı partilerde temsil edilmeye başlamasıyla ortaya çıkmış bir durum olduğundan yapısal bir değişiklik içermemektedir.³⁰⁶ 1977’de partinin yakaladığı bu oy oranını, 2007 seçimleri de dahil olmak üzere herhangi bir sol parti tek başına aşamamıştır.

Uç solda ve uç sağda partilerin ortaya çıkması AP ile birlikte CHP’nin de ideolojik yönelimlerini gözden geçirmesini gerekli kılmıştır. Bu dönemde Ecevit liderliğindeki CHP, işçi, köylü yanlısı ve sağın özellikle de MHP’nin eleştirisini içeren bir söylemle daha sola yönelmiştir.³⁰⁷

1983 seçimlerinin ardından sol oylarda da bölünmeler göze çarpmaktadır. Ana akım bölünmelere oy oranları yüzde 1’in altında yer alan çok sayıdaki sol partileri de eklemek gerekir. 1980’lerin sonunda merkez solda yaşanan SHP-DSP bölünmesi 1990’larda CHP-DSP şeklinde devam etmiştir.

SHP’nin iktidar alternatifi haline gelme amacıyla aşırı uçları tasfiyeye yönelmesiyle Kürtlerin dışlanması Türkiye siyasetinde Kürtçü partileri ortaya çıkarmıştır.³⁰⁸ HEP ve DEP ile başlayan süreç HADEP, DEHAP, DTP ve BDP ile

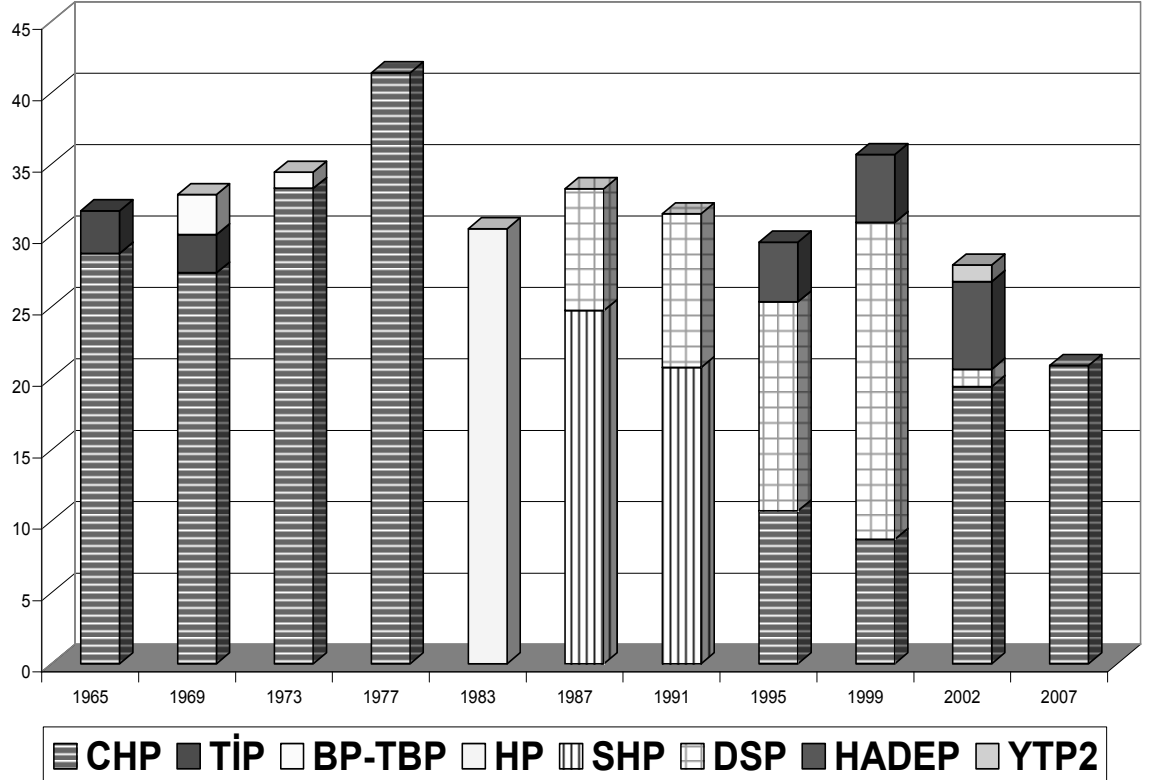
³⁰⁶ Avcıoğlu, **Türkiye’nin Düzeni Kitap 2**, Tekin Yayınevi, İstanbul 2003, s.943, dipnot.

³⁰⁷ Sayarı, “The Changing Party System”, s.14.

³⁰⁸ A. Osman Ölmez, **Türk Siyasetinde DEP Depremi**, Doruk Yayınları, Ankara 1995, s.70.

sürmüştür. Bu bağlamda Türkiye’de oy oranları bakımından görünür olan solun, resmi ideolojiyi sahiplenen ulusal, meşru, merkez sol partiler ile etnobölgeci bir anlayışa dayalı siyaset yapan bu yönüyle de ulusal siyasal platformda meşruiyet sorunları yaşayan Kürtçü partilerden oluştuğu söylenebilir.

Şekil 2.2. Türkiye’de 1965 – 2007 Arasında Yapılan Milletvekili Genel Seçimlerinde Sol’un Toplam Oy Oranlarının Siyasi Partilere Göre Dağılımı

Kürtler, Türkiye’de kültürel bazı sorunlara karşı Irak ve İran ile karşılaştırılamayacak ölçüde demokratik yönetime katılabilmektedirler. Pek çok Kürt kökenli milletvekili farklı dönemlerde seçilip görev yapmıştır.³⁰⁹ 1960’larda Kürt siyasetçiler TİP ve ortanın solunda yer tutan CHP aracılığı ile siyasete katılmaktaydılar. Ancak Türk siyasal eliti *ayrılıkçılık* ve *bölücülük* gerekçeleriyle siyasal çözümü desteklememiştir.³¹⁰ İlk kez 1991’de PKK’ya yakın olanlardan sosyal demokratlara kadar farklı konumlardaki on sekiz milletvekilinden oluşan Kürt

³⁰⁹ Chris Kutschera, “Mad Dreams of Independence: The Kurds of Turkey and The PKK”, **Middle East Report**, No.189, Jul – Aug. 1994, s.15.

³¹⁰ Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde**, s.200.

milletvekilleri bloğu ortaya çıkmıştır.³¹¹ 1991 seçimlerinin ardından yemin töreninde yaşanan krizle başlayıp gerginlikle devam eden ilk süreç 1994'te altı DEP milletvekilinin dokunulmazlığının kaldırılması ve yargılanarak cezaevine gönderilmesiyle son bulmuştur. Bu gelişmenin ardından Kürt siyasetçiler HADEP, DEHAP ve DTP gibi siyasi partiler kurarak siyasal sisteme dahil olmak istemişler ancak bunlar da devlet güçleri ile terör örgütü, legalite ile illegalite arasında sıkışıp kalmışlardır.

2007 sonrası parlamentoda grubu bulunan bir parti olarak DTP, etnik tabanlı bir siyaset anlayışını yürütmeyi sürdürmüştür. Bu da daha önce vaat edilen *Türkiye Partisi* olma yolunda önemli bir engel oluşturmaktadır. İzleyen partinin *Türkiyelileşmesi* etnik kimliklerin üzerine çıkabilen bir sol siyaset anlayışı geliştirerek solda varolan boşlukta ilerleyebilmesine bağlı gözükmektedir.³¹² Buna karşın Kasım 2007'de DTP'nin temelli kapatılması istemiyle de Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı tarafından Anayasa Mahkemesi'ne dava açılmıştır. Dava gerekçesinde DTP'nin İmralı'da tutuklu bulunan terör örgütü liderinin avukat ve yakınları ile verdiği talimat sonucunda kurulduğu belirtilmekte ayrıca Anayasa'nın üçüncü maddesinde yer alan ülkenin bölünmez bütünlüğü hükmüne yer verilmektedir. Kürt açılımı tartışmalarının gündemde olduğu Ekim 2009 itibariyle ise, DTP'li milletvekillerinin, tıpkı 1990'lı yılların başında HEP'li öncülleri gibi, polis zoruyla ifade vermeye götürülüp götürülemeyeceği tartışmaları yürütülmüştür. DTP hakkında açılan kapatma davası kapsamında Anayasa Mahkemesi tarafından 11 Aralık 2009'da oybirliğiyle alınan karar sonucunda *devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü aleyhine eylemlerin odağı haline gelmek* gerekçesiyle kapatılmıştır. DTP'li iki milletvekiline beş yıllık siyasi yasak getirilmiştir. DTP'liler bir süre meclisten çekilmeyi düşünmüşler ardından faaliyetlerine Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) çatısı altında devam etmeyi kararlaştırmışlardır.

Kürtçü partiler, 1990'larla birlikte Türk parti sisteminde önemli birer siyasal aktör haline gelmişlerdir. Örneğin HEP'in kurulup SHP ile ittifak yaparak da olsa 1991 seçimlerine katılması, Türk siyasal hayatı için önemli bir gelişmedir. Bu partilerin Türk ulusunu türdeş kabul eden kurucu mitlere karşı tutum geliştirmeleri,

³¹¹ Kutschera, s.15.

³¹² Mümtaz'er Türköne, "Sol Kürt Siyaseti", *Zaman*, 29.06.2006

PKK eleştirisinden kaçınmaları, miting ve kongre toplantılarında yaşanan bayrak ve söylem krizleri, aşırı olarak değerlendirilmesine yol açmıştır.³¹³

Batı’da yeni sosyal hareketlerin ittifakına dayalı gevşek parti yapılanması çerçevesinde hareket eden ve yeni toplumsal hareketleri oluşturan kesimlerle bağ kurabilen yeni sol felsefeyi benimsemiş partiler başarılı sonuçlar elde ederken Türkiye’de sol partilerin toplumsal taban ile bağları zayıflamıştır. 1980 sonrasında merkez solun içine düştüğü kısır döngü kırılmamakta ve sol partiler daha da küçülme tehdidi ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu durum da, Türkiye’de yelpazenin solunu oluşturan büyük partilerin iktidar alternatifi haline gelememesine, onlara biçilen *ebedi muhalefet* görevlerini yürütmek zorunda kalmalarına ve iktidarın sağ partiler arasında devredilen bir araç haline gelmesine sebep olmaktadır.³¹⁴ Merkez solun üç partisinin (CHP, DSP, YTP) 2002’de seçmenin ancak beşte birinin oyunu alabilmesi onların itibar kayıplarından kaynaklanmaktadır. Klasik rol ve işlevleri olan toplum kesimlerinin taleplerinin sözcülüğü yerine *devletin naklen yayını*ni üstlenmeleri sınırlı grupların sınırsız talepleri ile devlete yüklenmeleri seçmenlerinin tepkisine yol açmaktadır.³¹⁵

2.5. Türkiye’de Kutuplaşmanın Eksenleri

İlk Osmanlı Parlamentosu’nun etkin olmasa da karakteristik görünümü olan etnik temelli kutuplaşma, 1908 ve sonrasında da etkisini sürdürmüş ancak partilerin kısmen de olsa kurumsallaşmasıyla yerini parti temelli bir karşıtlığa bırakmıştır. 1908 – 1960 arasındaki dönem iktidar potansiyeli olan iki partinin mücadelesi olarak yaşanmıştır. Bu dönemde parti sistemi iki partili ve iki kutuplu bir yapıya sahip olmuştur. II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Fırkası’na karşı önce Ahrar daha sonra da Hürriyet ve İtilaf Fırkaları, Milli Mücadele döneminde Ankara ve İstanbul hükümetleri ile TBMM içinde I. ve II. Gruplar, Cumhuriyetin ilk yılında Cumhuriyet Halk Fırkası ile Terakkiperver Halk Fırkası, 1930’da Cumhuriyet Halk

³¹³ Henri J. Barkey, “The People’s Democracy Party (HADEP): The Travails of a Legal Kurdish Party in Turkey”, **Journal of Muslim Minority Affairs**, Vol. 18, No. 1, s.134-135.

³¹⁴ Hakan M. Kiriş, Hüseyin Gül, “Türkiye’de 1965 Sonrası Yapılan Genel Seçimler ve Siyasal Partiler Bağlamında Solda Yaşanan Gelişmelerin Bir Çözümlemesi”, **Toplum ve Demokrasi Dergisi**, Yıl.1 Sayı.1 Eylül Aralık 2007, s.111.

³¹⁵ Tanju Tosun, **Siyasette Yeniden Mevzilenmeler**, Buke Yayınları, İstanbul 2003, s.353.

Fırkası ile Serbest Fırka, 1946 – 1960 döneminde de yine Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Parti ılımlı ya da şiddetli mücadele içindeki söz konusu kutupları temsil etmiştir.

1960'lara kadar laiklik ve milli birlikçilik bunlara karşıtlarla birlikte ana ayrım eksenleri haline gelmiş, sınıfsal içeriği olan bir sağ – sol ayrımı daha geri planda kalmıştır. 1960'lardan sonra ise, özellikle sol akımların etkinlik kazanmasıyla bu defa ideolojik sağ – sol ayrımı öne çıkmış ve bu ayrım ilerici – gerici şeklinde önceki dönemden gelen ayrımları da bünyesinde toplamıştır.³¹⁶

1960'lardan sonra Türkiye'de iki büyük partinin dışında iktidara gelme şansı olan daha fazla sayıda parti ortaya çıkmıştır. Dolayısı ile tarihsel bloğa ya da merkez – çevreye dayanan kutuplaşmanın geçerliliğini kaybetmeye başladığı belirtilmektedir. Bu dönemde bir yandan merkez kendi içinde çeşitlenmiş ve çatışmaya başlamış diğer taraftan merkez içinde bir çevre, çevre de kendi içinde bir merkez ortaya çıkmıştır.³¹⁷ Diğer bir deyişle bu yeni ayrımları temsil eden partiler mecliste önemli sayıda milletvekili sahibi olarak koalisyon potansiyellerini ortaya koymuşlardır. Özellikle 1965, 1969, 1973 ve 1977 seçimleri sonrasında mecliste temsil edilen parti sayısının Sartori'nin kutuplaşmış çoğulculuk için belirlediği kritik sayı olan beşin üzerinde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte sistem yine de iki kutuplu yapısını korumuş, 1965 ve 1969 seçimlerinin ardından tek partili bir iktidar ortaya çıkabilmiş ve ana muhalefet partisi dışındaki diğer partilerin milletvekili sayıları oldukça düşük bir düzeyde kalmıştır. Özbudun'a göre 1970'li yıllarda Türk parti sisteminde o zamana kadar etkili olan merkez – çevre bölünmesi yerini fonksiyonel bölünmelere bırakmış, bu durum sosyo-ekonomik sorunların büyüyen önemi ile birlikte büyük partilerde değişime sebep olurken küçük partilerin de talihini değiştirmiştir.³¹⁸ Bu seçimlerde tek partili bir iktidar ortaya çıkmamış, bu durum küçük partileri önemli hale getirmiştir. Yine sistem karşıtı olarak tanımlandığı için kapatılan siyasal İslam'ı temsil eden MNP'nin ardılı olan MSP'nin koalisyon ortağı olması, aşırı milliyetçi MHP'nin güçlenmesi, Türk parti sisteminde bölünme ve esneklik ile birlikte ideolojik kutuplaşmanın da arttığını ve sistemin aşırı veya

³¹⁶ Binnaz Toprak, "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi", Edt. Ersin Kalaycıoğlu – Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, Alfa Yayınları, İstanbul 2007, s.378 ve 386.

³¹⁷ Kahraman, **Türk Siyasetinin Yapısal...**, s.123.

³¹⁸ Özbudun, **Türkiye'de Sosyal Değişme...**, s.44.

kutuplaşmış çok partililiğe doğru yöneldiğini göstermektedir.³¹⁹ 1970'ler boyunca sağ – sol kamplaşmaların çatışmalara ve terör olaylarına sahne olması³²⁰, partilerin söylemlerinin bu faaliyetlerde belirleyici, yönlendirici ve bağlantılı olması, sistem üzerinde asgari müştereklerin giderek azalması gibi etkenler yüksek derecede bir kutuplaşmanın özelliklerini yansıtmaktadır. Yine bu dönemde parti kutuplaşmaları oldukça keskin olmuş ve buna bağlı olarak da kutupları temsil eden partiler arasındaki mesafe giderek artmıştır. Toplumsal tabanda partiler arasındaki bu derin kutuplaşmanın provoke ettiği çatışmalar, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin en önde gelen sebebi olarak açıklanmıştır.

Türkiye siyasetinde 1980 sonrasını da 1970'lere benzer bir bakış açısıyla incelemek oldukça zordur. 1980 sonrasında Türk parti sistemi yeniden düzenlenmiş ve yaşanan süreç bu sistemde yeni yapılanmaları iktidar adayı olarak ortaya çıkarmış ya da parlamentoda grup sahibi haline getirmiştir. 1983 ve 1987'de üç partili bir meclis yapısı, 1991, 1995 ve 1999'da beş partiye yükselmiş, 2002'de tekrar iki partiye dönüşmüş ve nihayet 2007'de üç partili bir yapı oluşmuştur. Buna ek olarak 2007'de bağımsızların oluşturduğu bir parti grubu daha bu kapsamda sayılmalıdır. Bu dönemi anlamak ve değerlendirmek için yazarlar genellikle 1990'lı yıllara ağırlık vermektedirler.

Akgün'e göre 1990'lı yıllarda sistem karşıtı partilerin oy desteğini artırmasıyla birlikte parti sistemi tekrar kutuplaşmış çoğulculuk sisteminin özelliklerini göstermeye başlamıştır. Siyasal sistemde artan gerginlikler, demokrasiye dışarıdan yapılan ince balans ayarlarıyla giderilmeye çalışılmış ve nihayet 2002 seçimleriyle Türkiye yeniden iki partili ama kırılğan bir dengeye ulaşmış görünmektedir.³²¹

Kahraman, 1991 seçimlerinin merkez – çevre modelinin geçerliliğini kaybettiğini göstermesi bakımından önemli olduğunu belirtmektedir. 1991 seçimlerinde daha önceden parçalanmaya başlayan merkeze çevre de eklenmiştir.³²²

³¹⁹ Özbudun, *Contemporary...* s.75.

³²⁰ O dönemde sağ – sol temelindeki aşırı ideolojik kutuplaşma, Kahramanmaraş, Malatya ve Çorum Olaylarının, Bahçelievler ve Balgat Katliamlarının, öğrenci olaylarının, kamuoyu tarafından tanınan kişilere yönelik suikatlerin gerçekleştirilmesine ve 12 Eylül 1980 askeri darbesine zemin hazırlamıştır.

³²¹ Birol Akgün, *Türkiye'de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven*, Nobel Yayınevi, Ankara 2002, s.50.

³²² Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal...*, s.226.

Tablo 2.5. Çok Partili Milletvekili Genel Seçimlerine Katılan ve TBMM’nde Temsil Hakkı Kazanan Siyasi Partilerin ve Milletvekilliklerinin Sayısı

Seçim Yılı	Seçime Katılan Parti Sayısı	Seçime Katılan Partiler	Meclis e Giren Siyasi Parti Sayısı	TBM M MV Sayısı	Meclise Giren Partilerin MV Sayıları*
1946	3	CHP, DP, MKP	2	465	CHP (397) , DP (61)
1950	3	CHP, DP, MP	3	487	CHP (69), DP (415), MP (1)
1954	5	CHP, CMP, DP, İP, KP	3	541	CHP (31), CMP (5), DP (503)
1957	5	CHP, CMP, DP, HP, VP	4	610	CHP (178), CMP (4), DP (424), HP (4)
1961	4	AP, CHP, CKMP, YTP	4	450	AP (158), CHP (173), CKMP (54), YTP (65)
1965	6	AP, CHP, CKMP, MP, TİP, YTP	6	450	AP (240), CHP (134), CKMP (11), MP (31), TİP (14), YTP (19)
1969	8	AP, BP, CHP, GP, MP, MHP, TİP, YTP	8	450	AP (256), CHP (143), GP (15), MP (6), MHP (1), BP (8), TİP (2), YTP (6)
1973	8	AP, CHP, CGP, DkP, MP, MHP, MSP, TBP	7	450	AP (149), CHP (185), CGP (13), DkP (45), MHP (3), MSP (48), TBP (1)
1977	8	AP, CHP, CGP, DkP, MHP, MSP, TBP, TİP	6	450	AP (189), CHP (213), CGP (3), DkP (1), MHP (16), MSP (24)
1983	3	ANAP, HP, MDP	3	400	ANAP (212), HP (117), MDP (71)
1987	7	ANAP, DSP, DYP, IDP, MÇP, RP, SHP	3	450	ANAP (292), DYP (59), SHP (99)
1991	6	ANAP, RP, SP, DYP, DSP, SHP	5	450	ANAP (115), DSP (7), DYP (178), RP (62), SHP (88)
1995	12	ANAP, CHP, DSP, DYP, HADEP, İP, MP, MHP, RP, YP, YDH, YDP	5	550	ANAP (132), CHP (49), DSP (76), DYP (135), RP (158)
1999	20	ANAP, BP, BBP, CHP, DP, DBP, DEPAR, DSP, DTP, DYP, EMEP, FP, HADEP, İP, LDP, MP, MHP, ÖDP, SİP, YDP	5	550	ANAP (86), DSP (136), DYP (85), FP (111), MHP (129)
2002	18	AKP, ANAP, BBP, BTP, CHP, DEHAP, DSP, DYP, GP, İP, LDP, MP, MHP, ÖDP, SP, TKP, YP, YTP	2	550	AKP (363), CHP (178)
2007	15	AKP, CHP, MHP, DP, GP, SP, BTP, HYP, İP, ATP, TKP, ÖDP, LDP, EMEP	3	550	AKP (341), CHP (112), MHP (71)

* Bağımsız Milletvekilleri tabloya dahil edilmemiştir.

Tablo DİE, **Cumhuriyetten Günümüze Milletvekili Seçimleri 1923 – 2002**, Ankara 2004’ten uyarlanmıştır.

Türk parti sisteminde ana akım kutuplaşmanın CHP – DP kutuplaşması olduğunu belirten Kardam ve Tüzün, 1950 – 1995 arasında yapılan seçimlere katılan partileri CHP geleneği ve DP geleneği adları altında gruplandırmakta bununla birlikte, 1995 sonrasında ise hakim kutuplaşmanın RP ve diğerleri görünümünde olduğunu ileri sürmektedirler.³²³ Kiriş ve Gül, 1961 – 2004 arasında yapılan yerel seçimler üzerine yürüttükleri araştırmada uç sağ eğilimin yükselişinin 1970’li yıllarda başladığını ancak 1983 seçimleri ile kesintiye uğrayan bu yükseliş eğiliminin 1987 yılından itibaren devam ettiğini saptamışlardır.³²⁴ Çitçi vd. de, bu yükseliş eğilimi ile birlikte 1994 yerel seçimleri ve 1995 milletvekili seçimlerinde Türk parti sisteminin *üç kutuplu* bir görünüme sahip olduğunu söylemektedir. Bu dönemde merkez sağ ve merkez sol ana akımlarına uç sağ eğilim de ayrı ve belirgin bir kutup olarak katılmış görünmektedir.³²⁵ Böylece parti sistemi çok kutuplu bir görünüme (*triangular*) sahip olmuş ve bu görünümüyle kutuplaşmış çoğulculuğa yönelmiştir. 1991, 1995 ve 1999’da meclise giren partilerin sayısı, Sartori’nin kutuplaşmış çoğulculuk için belirlediği kritik parti sayısı olan 5’te kalmıştır.

Tablo 2.6. 1980 Sonrası Seçim Sonuçları ve TBMM

<i>Seçim Dönemi</i>	<i>Birinci Olan Parti</i>	<i>Oy Oranı</i>	<i>Milletvekili Sayısı</i>	<i>Meclise Giren Parti Sayısı</i>
1983	ANAP	45,14	211	3
1987	ANAP	36,31	292	3
1991	DYP	27,03	178	5
1995	RP	21,38	158	5
1999	DSP	22,19	136	5
2002	AKP	34,43	365	2
2007	AKP	46,58	341	3

Kaynak: <http://www.ysk.gov.tr> ve <http://www.tbmm.gov.tr>’de yer alan verilerden uyarlanmıştır.

Türkiye siyasetinde 1990’larla birlikte merkez sağ ve merkez sol partilerin ülke sorunlarından koptuğu ve *işlevsizleştiği* görülmektedir. İşlevsizleşen bu partiler, kendi çıkarlarına ve iktidar mücadelelerine odaklanmışlar ve demokrasiyi tehlikeye

³²³ Ahmet Kardam, Sezgin Tüzün, “Türkiye’de Siyasi Kutuplaşmalar ve Seçmen Davranışları”, **Bilanço 1923 – 1998**, Cilt 1, ss.123-140.

³²⁴ Hakan M. Kiriş, Hüseyin Gül, Türkiye’de Siyasal Eğilimlerin Dönüşümü: Yerel Seçimler Bağlamında Bir Çözümleme, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 41 Sayı 2 Haziran 2008, ss. 101-129.

³²⁵ Oya Çitçi, **Yerel Seçimler Coğrafyası 1963 – 1999**, TODAİE Yayını No.329, Ankara, s.422.

sokan birer aktör haline gelmişlerdir.³²⁶ Merkez sağ ve merkez sol partilerin toplum ve siyaset arasındaki ilişkiyi her geçen gün zayıflatması, 1995 seçimlerinden itibaren seçmenlerin merkez partilerden uzaklaşıp RP, MHP, AKP gibi yeni partilerle temsiliyet ilişkisine girmelerine neden olmuştur.³²⁷ Çarkoğlu ve Toprak, seçmenin ideolojik düzlemde sağa doğru kayma eğilimini gerek 1999’da gerekse de 2006’da yürüttükleri araştırmalarla saptamışlardır.³²⁸ Merkez sağı temsil eden büyük partiler olan ANAP ve DYP, 1990’lı yılların koalisyon hükümetlerinde neredeyse değişmez bileşenler olarak bulunmalarına rağmen oy oranları ve milletvekili sayıları bakımından gerilemişler ve 2002’de meclis dışı kalarak etkinliklerini yitirmişlerdir.

Merkezin sağında ve solunda yer alan, kabul edilmiş ana akım partilerin yanında Türkiye’de İslamcı ve Kürtçü akımların da siyasi partiler bağlamında süreklilik gösterdiği görülmektedir. Bu alternatif akımları temsil eden partiler sistem içinde kendilerine yer aramışlar ancak meşruiyet kazanamamışlardır. Böylece söz konusu partiler *kapatılmaya abone* hale gelmişlerdir.³²⁹

Türk parti sisteminde ideolojik rekabetin merkez çevre çatışmasından kaynaklanan ve batı demokrasilerindeki sağ – sol ayrımı ile de örtüşen *laik partiler* ile *İslamcı partilerin* mücadelesi ve Türk – Kürt kimliklerinin karşıtlıklarını içeren *etnik tabanlı milliyetçi bölünme* yoluyla oluşan iki boyuta sahip olduğunu söyleyen Çarkoğlu ve Hinich, birinci boyutun parti sistemini şekillendirmede göreceli olarak daha baskın bir konumda olduğunu belirtmektedir. Onlara göre 1990’lı yıllarla birlikte *etnik, milliyetçi* ve *İslamcı* gündemlerin ağırlık kazanmasıyla birlikte sağ – sol ayrımı partiler için belirleyiciliğini yitirmiş görünmektedir.³³⁰ Ergil ve Özbudun da kutuplaşmanın din ve etnisite eksenlerinde etkinlik kazandığını tekrarlamaktadır.³³¹

Türkiye’de 1923’ten bugüne *merkez – çevre*, 1950’den bugüne *sağ – sol*, 1980’den bugüne *küresel – ulusal – yerel* ve 2000’den bugüne *vatandaşlık – kimlik*

³²⁶ E. Fuat Keyman, “Türkiye’nin İyi ve Adaletli Yönetimi ve Sosyal Demokrasi”, **Toplum ve Demokrasi**, Yıl.2, Sayı.2, Ocak-Nisan 2008, s.7.

³²⁷ Tosun, **Siyasette Yeniden...** s. 277.

³²⁸ Ali Çarkoğlu, Binnaz Toprak, **Değişen Türkiye’de Din Toplum ve Siyaset**, TESEV Yayını, 2006, s.37.

³²⁹ Haluk Şahin, “Parti Kapatmak Çare Değildir”, **Radikal Gazetesi**, 23.05.2007.

³³⁰ Ali Çarkoğlu ve Melvin J. Hinich, “A Spatial Analysis of Turkish Party Preferences”, **Electoral Studies**, Vol.25, 2006, s.387.

³³¹ Ergil, s.43; Özbudun, “The Turkish Party System...”, s.233.

temel eksenlerinde ortaya çıkan toplumsal süreçlerin, talep ve sorunların yaşanmakta olduğunu belirten Keyman'a göre ülkedeki siyasal kutuplaşmaların temelinde değişim ve dönüşüm yatmaktadır.³³² Bu durum temel ittifak ve çatışma alanları olarak yine merkez – çevre, sağ – sol, küresel – ulusal ve vatandaşlık – kimlik eksenleri üzerine kurulu karmaşık ve çok boyutlu bir yapı ortaya çıkarmaktadır.³³³ Özellikle 1980'lerin sonunda Türkiye'nin küresel sisteme eklenme süreci doğrultusunda yaşanan hızlı ekonomik ve demografik değişim ile birlikte ahlaki, kültürel, dini değerler de önemli değişikliklere uğramış, farklı kültürel ve ideolojik hareketler etkinlik kazanmıştır. Bunlar arasında Kürt etnik milliyetçiliği, İslamcılık, feminizm, Alevi kültürel hareketi, çevrecilik, insan hakları hareketleri en yaygın olanlarıdır.³³⁴

Türkiye'de soğuk savaş sonrasında ortaya çıkan bu yeni gelişmeler bir yandan *Büyük Türkiye* gibi söylemlerle ulus – devleti aşan hedefler ortaya çıkarırken diğer yandan da ulus – devletin sınırları içinde ulusal kimlik sorununu gündeme getirmiştir. Geleneksel değerlerin kamusal alanda belirginlik kazanması, sınıfsal ve ahlaki dönüşüm Türkiye'de İslami duyarlılığı arttırmıştır. İslam'ın toplumsal yaşamdaki yükselişi Türk siyasetinin de yapısında değişikliği beraberinde getirmiştir.³³⁵

Türkiye'de *siyasal İslam*'ın yükselişi, yeniden din faktörünü özellikle sağ partiler tarafından reddedilemeyecek cazibeli bir siyasal enstrüman haline getirmiştir. Türk siyasal hayatında siyasal İslam, onu söylemlerinde benimseyen ve buna karşıt söylem geliştiren partilere diğerlerine göre bir *haksız rekabet unsuru* sağlamaktadır. Yavuz'a göre Türkiye'de 1980 sonrasında siyasal İslam'ın bu yükselişi, 12 Eylül sonrasında Türk – İslam sentezinin resmi bir politika olarak yürütülmüş olması, siyasal ve ekonomik liberalleşme ile yeni muhafazakar Anadolu burjuvazisinin doğması, yeni İslamcı aydınlar sınıfının yazılı ve elektronik medya ile oluşması ve

³³² Keyman, "Türkiye'nin İyi...", s.10.

³³³ Fuat Keyman, "Türk Siyasi Tarihi ve Demokratikleşme", Editörler: Adem Çaylak, Cihat Göktepe, Mehmet Dikkaya ve Hüsnü Kapu, **Türkiye'nin Politik Tarihi**, Savaş Yayınevi, Ankara 2009, s.12.

³³⁴ Sefa Şimşek, "New Social Movements in Turkey Since 1980", **Turkish Studies**, Vol.5 No.2 2004, ss. 111–139.

³³⁵ Huntington, burada diğer örneklerde olduğu gibi Türkiye'de de demokrasinin yerleşmeyi ve dine geri dönüşü pekiştirdiğine dikkat çekmektedir. s.212.

son olarak 1990'larda RP'nin örgüt içi esnekliği ve adil düzen söyleminin iktidar olması ile yakından ilgili bir durumdur.³³⁶

1990'lı yıllar, tıpkı 1970'lerde olduğu gibi, yüksek oranlı bir bölünme ile birlikte yüksek düzeydeki kutuplaşmanın da görüldüğü bir dönem olmuştur. Bununla birlikte kutuplaşmanın yapısı, 1970'lerden oldukça farklıdır. 1970'lerde sağ – sol ideolojik ayrımının hakim olduğu kutuplaşmanın görünümü, 1990'larla birlikte laikler ile İslamcılar arasındaki çatışmaya dayanır hale gelmiştir.³³⁷ Soğuk savaşın sona ermesi, Türkiye'de dine dayalı olanların ve Kürt gruplarının kendi kimlik taleplerini öne sürmesi için uygun bir fırsat alanı yaratmıştır. Bu durum da Türk siyasetine *laik – İslamcı, Sünni – Alevi, Türk – Kürt* gibi karşıtlıkları egemen hale getirmiştir.³³⁸ Bu kapsamda yapılan araştırmalar Türk parti sisteminin iki temel boyutu olduğunu göstermektedir. Bunlardan ilki, görece daha baskın bir boyut olan *laik – İslamcı karşıtlığıdır*. Bu karşıtlık aslında Türk siyasetindeki merkez – çevre ayrımı ve Batı Avrupa geleneğindeki sağ – sol ayrımı ile örtüşmektedir. İkinci boyut ise etnik ayrımdır. Etnik ayrım, AB üyeliği kapsamında Kopenhag siyasi kriterleri kapsamında geniş reform tartışmalarının olduğu *Türk – Kürt kimlikleri* ayrımıdır.³³⁹ 2007 seçimleri sonrası TBMM'nin profili, genel olarak bakıldığında, AKP – CHP ve MHP – DTP karşıtlığı bu iki boyutun yansımasından oluşmaktadır.

Çarkoğlu, AKP'nin kendinden önceki İslamcı partilere göre Alevilere yönelik tutumunda farklılaşmalar olsa da Türk parti sisteminde dinsel/mezhepsel kutuplaşmanın sürmesi halinde seçmenlerin mezheplere göre türdeş bir yapı göstererek karşıt partilerde toplanma düzeyinin artacağını öngörmektedir.³⁴⁰

Türkiye'de 2002 seçim sonuçlarıyla oluşan tablo yüksek düzeyde bir kutuplaşmayı beraberinde getirmektedir. Seçim barajını geçen iki parti, İslami bir görüntü ve duyarlılıkla birleşmiş çevre ile ona şiddetle karşı duran merkezi temsil etmektedir. 2007 seçimleri ise, 2002'de başlayan kutuplaşmanın ağırlaşmasını

³³⁶ Yavuz, s.289.

³³⁷ Sayarı, "The Changing Party System", s.20.

³³⁸ Yavuz, s.323.

³³⁹ Çarkoğlu, "A Spatial Analysis...", s.258.

³⁴⁰ Çarkoğlu, "Political Preferences..."

getirmiştir. Bu seçimlerde merkezin toplayıcı tezleri desteklenmemiş ve bu tezlerin karşısında bir toplumsal koalisyon meydana gelmiştir.³⁴¹

Son dönemde *iktidar ve muhalefet* ile *sağ ve sol arasındaki büyük güç farkı* göreceli olarak siyasal istikrarı sağlarken, toplumda derin kutuplaşmalar ortaya çıkarmaktadır.³⁴² *Siyasetin sağa yığılımı* hali, iktidarı sağ partiler arasında devredilir hale getirirken bunu kullanan siyasal partiler veya aynı siyasal parti içindeki ana unsur konjonktüre göre *İslami, milliyetçi, muhafazakâr, liberal* olmakta, parti liderleri de aynı kimlikleri değişik zamanlarda üzerlerine giyebilmektedirler. Sol partiler ise, özellikle Batı'daki sol hareket ve partilerin yakaladığı ivmelere karşı ilgisiz kalmaktadırlar. Sol etiketi taşıyan partiler seçimlerde iktidar olanağını ortaya çıkarabilecek başarılı sonuçlar alamamaktadır. Türk siyasetinde özellikle 2002 ve 2007 seçimlerinde solu büyük parça halinde temsil etme çabası içinde olan CHP'nin iktidar şansının önündeki en büyük engelin karşısında yer alan sağ unsurların ağırlıklı olarak tek partinin çatısı altındaki bir parti-içi koalisyon ile temsil ediliyor olmasıdır.³⁴³ Bu durumun yarattığı siyasi dengesizlik ise, CHP'yi farklılıkları kucaklayıcı merkez sol değerlerden uzaklaştırıp rejimi koruma temelli devlet güvenliği söylemine yönelterek kurumsal ve toplumsal kutuplaşmaların artmasına neden olmaktadır.³⁴⁴

Toplumun farklı eksenlerde derin kutuplara ayrılması, ılımlı eğilimlerin gerilemesine yol açmaktadır. Buna ek olarak 1991 – 2002 yılları arasındaki dört seçimde birinci olan partinin sürekli olarak değişmesi, 2002'de yaşanan büyük tasfiye süreci ve seçmenin *denenmemiş olana yönelme* eğilimi göz önüne alındığında sosyoekonomik ivmelere yön vermesi beklenen siyaset kurumu ve özellikle klasik merkez partilerin *duyarsızlık halleri* en önemli sorun alanlarından biri olarak varlığını korumaktadır.

Kutuplaşmanın siyasal sistem için bir tehdit olarak ortaya çıkması aynı zamanda ekonomik ve toplumsal alanlarda da tehdidi beraberinde getirmektedir. Bu

³⁴¹ Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal...*, s.231-233.

³⁴² Erol Tuncer, "2008 Yılına Girerken Türkiye'de Siyaset Kurumu", www.sdd.org.tr/siyasetkurumu.doc, Erişim Tarihi: 13.04.2008

³⁴³ Hakan M. Kiriş, "Türkiye'de Bir Sol Parti Olmak ya da Ol(a)mamak", <http://www.milliyet.com.tr/Siyaset/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetay&ArticleID=989348> Erişim Tarihi: 10.09.2008

³⁴⁴ Keyman, "Merkez Sol..."

olumsuz durumun önüne geçmek seçim barajının düşürülmesi, seçim mevzuatının ve siyasi partiler mevzuatının değiştirilip milletvekilleri ile seçmenler arasındaki bağın geliştirilmesi, yeni bir denge sisteminin oluşturulması yönündeki *siyasal reformların yürütülmesine* bağlı görünmektedir.³⁴⁵

Kalaycıoğlu, Türkiye’de seçmenlerin parti tercihlerinde sosyoekonomik etkenlerden daha çok ideolojik ve kültürel etkenlerin rol oynadığına dikkat çekmektedir.³⁴⁶ Bu durum da kutuplaşmalarının temelinde sosyoekonomik göstergelerden daha çok ideolojik ve kültürel etkenlerin olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Kalaycıoğlu ayrıca seçmenlerin, kültürel kimliklerinin ortaya çıkardığı bölünmeyle, tercihleri bakımından *Alevi – laik blok* ile *Sünni – gelenekçi blok*tan ve etnik olarak da *Türk – Kürt bloklarından* söz edilebileceğini belirtmektedir.³⁴⁷

Türkiye’de siyasal kutuplaşmaları açıklamak için klasik olarak merkez çevre ilişkisi ile sağ – sol kavramları kullanılagelmıştır. Ancak bu iki alışılmış model, özellikle 1980 sonrasında küreselleşmeye, soğuk savaşın sona ermesine, AB ile ilişkilere ve bunlara bağlı olarak gelişen pek çok toplumsal duruma ve soruna bağlı olarak tek başına açıklayıcılık yeteneğini kaybetmiş görünmektedir. Günümüzde Türkiye’de siyasal kutuplaşmanın temelinde merkez ile çevrenin, sağ ve solun yanında kimlik, dil ve mezhep temelli karşıtlıkları ve bu karşıtlıkları temsil eden siyasal partileri aramak gerekmektedir. Bu durum siyasal partiler bakımından bir yandan siyasal hayatın içinde bilindik kalıplarla hareket eden seçmen tabanlarını elde tutma çabasını içerirken diğer taraftan ağırlığı gün be gün hissedilmeye başlanan yeni gelişmelere ayak uydurmak ya da direnç göstermek isteyen hareketli seçmen kitlesine yönelme ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye’de kutuplaşma eksenleri tarihsel kökenli ve konjonktürün ortaya çıkardığı eksenler olmak üzere iki temel gruba ayrılabilir. Bununla birlikte söz konusu iki başlığın birbirlerinden net sınırlar ile ayrıldığını ifade etmek oldukça zordur. Diğer bir deyişle bir eksenin farklı dönemlerde ortaya çıkardığı kutuplaşma

³⁴⁵ Güven Sak, *Türkiye’de Siyasal Kutuplaşma ve Olası Etkileri Üzerine Düşünceler*, TEPAV, <http://www.tepav.org.tr> Erişim Tarihi: 20.10.2009.

³⁴⁶ Ersin Kalaycıoğlu, “The Shaping of Party Preferences in Turkey: Coping with the Post-Cold War Era”, *New Perspectives on Turkey*, Vol. 20, Spring 1999, s.55.

³⁴⁷ Kalaycıoğlu, “The Shaping of Party...”, s.50.

düzeyi birbirinden oldukça farklı olabilmektedir. Örneğin merkez – çevre eksenini klasik dönemden günümüze kadar etkisini sürdürmüş, tarihsel bir süreklilik gösteren özellikle parti sistemimizde çok partili hayatın ilk dönemini açıklayan en önemli model halinde ele alınırken günümüzde etkisini giderek yitirmekte buna karşın varlığını sürdürmekte ve yok sayılamamaktadır. Yine mezhep ya da dil eksenleri tarihsel kökenli olmakla birlikte konjonktürün belirgin hale getirdiği, böylece günümüzde anlamı ve kapsamı bakımından oldukça farklılaşmış eksenlerdir. Bunlar bir yandan tarihsel kökenlerinden beslenirken diğer yandan da günümüzde gelişen insan hakları ve uluslararası standartlardan destek alarak siyasal alanda değişim ve hak taleplerini ön plana çıkarmaktadırlar. Dolayısıyla Türkiye’de parti kutuplaşmalarını klasik ve yeni olan söz konusu bu eksenler etrafında incelemek gerekmektedir.

BÖLÜM III

PARTİLERİN VE PARTİ SEÇMENLERİNİN KONUMLARI

Bu bölüm partilerin ve parti yandaş ve seçmenlerinin tek ya da daha fazla eksenlerden oluşan siyasal yelpazede konumlanmalarını ortaya koyma amacını taşımaktadır. Bu amaçla başlıca iki temel alandaki veriler incelenmektedir. Bunlardan birincisi siyasal partilerin tüzük, program, seçim bildirgesi ve liderlerinin önemli söylemleri gibi kendi kaynaklarıdır. Bir partinin ilgili dökümanlarında kendini konumlandığı nokta, ürettiği politikaların değerlendirilmesi ve yandaş/seçmen tabanlarında anlaşılması bakımından önemlidir. İkinci olarak ise, siyasal partiler ve parti sistemleri konusunda uzman kişilerin ve kamuoyu araştırma şirketlerinin konu dahilinde önemli araştırmalarına ve görüşlerine yer verilmektedir. Böylece özellikle partilerin tabandaki algılanmaları seçmenlerin ideolojik görüşleri ve parti tercihleri açıklanmaktadır.

3.1. Parti Belgeleri ve Söylemler

Siyasal partilerin belge ve söylemlerinin değerlendirilmesinde 1987 seçimleri sonrasında etkin olan partiler ele alınmıştır. Bunun başlıca sebebi söz konusu seçimler ile birlikte siyasal yelpazenin müdahaleden ve kısıtlamadan uzak bir şekilde yeniden oluşmaya başlamasıdır. Bu kapsamda ele alınan başlıca partiler; Anavatan Partisi, Doğru Yol Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokratik Sol Parti, Milliyetçi Hareket Partisi, Saadet Partisi, Adalet ve Kalkınma Partisi ve Demokratik Toplum Partisi olmuştur. Buna ek olarak sürekliliğin kurulması amacıyla Sosyal Demokrat Halkçı Parti CHP başlığında, Muhafazakar Parti ve Milliyetçi Çalışma Partisi MHP başlığında, Refah Partisi ve Fazilet Partisi Saadet Partisi başlığında, Halkın Emegi Partisi, Demokrasi Partisi, Halkın Demokrasi Partisi, Demokratik Halk Partisi ve Demokratik Toplum Partisi, BDP başlığında düşünülmüştür. Diğer bir deyişle, partiler arasında açıklanan belgelerde yer alan kimi farklılıklar belirtilmekle birlikte aralarındaki öncül – ardıl ilişkisinden yararlanılmıştır.

Bu bölümde ortaya çıkan önemli bir zorluk şüphesiz siyasal partilerin daha çok seçmene ulaşmak amacıyla ve Türkiye’de tabi oldukları mevzuat ve siyasal teamüller gereği program ve hedeflerindeki benzerliklerin onları ayırt etmeyi güçleştirmesidir. Yine de söz konusu dökümanlarda partilere özgü yaklaşımların ve söylemlerin izlerine rastlamak da mümkün olmaktadır. Bazı partiler kendilerini siyasal yelpaze üzerinde somut olarak tanımlama yoluna giderlerken bazı partiler de, hedeflere ulaşma yolları bakımından kendi anlayışlarını ortaya koymaktadırlar.

3.1.1. Anavatan Partisi (ANAP)

20 Mayıs 1983 tarihinde hiçbir partinin ardılı olmadığını açıklayarak kurulan Anavatan Partisi, o dönemde ilan edilen ilk programında, yepyeni, kavgasız bir Türkiye’yi oluşturmak ve onu ileri, modern bir ülke haline getirmek amacını taşıdığını belirtmiştir. ANAP, milliyetçi, muhafazakar, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan bir siyasî parti olduğunu ve bunun için daha önceki siyasî eğilimleri ne olursa olsun programına inananları birliğe ve beraberliğe davet etmiştir.³⁴⁸

Parti bu ilk programında o dönemdeki konjonktürün de etkisiyle geleceğe güvenle bakmayı, demokrasiye bağlılığı, milli hedefler etrafında birleşmeyi, kavganın yanında olmamayı, milli birliğin ve bütünlüğün muhafazasını vurgulamaktadır. Bunun yanında programda devletin millet için varolduğuna, ekonomik alanda tüm millete hitap edecek alt yapı hizmetlerini yürütmesi gerektiğine ve bunun dışında tanzim edici ve yönlendirici olması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Serbest piyasa ekonomisinin tercih edildiğine, devletin tanzim edici ve düzenleyici rolüne, maddi ve manevi gelişmenin birlikte sağlanmasının zorunluluğuna ve aşırı merkeziyetçi birimlerde yetki, sorumluluk hiyerarşisinin yeniden tanımlanmasına işaret edilmektedir.³⁴⁹

2000’li yıllara girerken parti, Özal’ın *gelecek asır ferdin asrı olacaktır, devlet geriye çekilecek, insan öne çıkacaktır* görüşü doğrultusunda insan haklarının Türk demokrasisi için artık bir hedef olduğunu ve partinin AB uyum sürecinde özellikle

³⁴⁸ Turgut Özal, Anavatan Partisi (1983) Programı Önsöz.

³⁴⁹ Bkz. Anavatan Partisi (1983) Programı; Anavatan Partisi, **6 Kasım 1983 Seçim Beyannamesi**.

Kopenhag Kriterleri'nin hayata geçirilmesi konusunda son derece duyarlı olduğunu açıklamıştır. Anavatan Partisi, *millet devlet için değil, devlet millet için vardır* prensibini vurgulamaktadır.³⁵⁰ Buna ek olarak partinin milliyetçi, muhafazakar ve demokrat bir parti olduğu tekrarlanmakta ve *demokratik atılım projesi* ile siyasal alanın sivilleştirileceği, sivil toplumun önünün açılacağı ve ekonomik liberalizmle demokratik değerlere geçerlilik kazandırılacağı ifade edilmektedir.³⁵¹

ANAP *halka hizmet Hakka hizmettir* ilkesini parti dökümanlarında sıklıkla kullanmıştır. Parti, 28 Şubatın hemen sonrasında *sivil, demokrat ve özgürlükçü* bir parti olduğunu 28 Şubat sürecinin ANAP dışında gelişen bir süreç olduğunu ancak kaçınılmaz bir şekilde ANAP'ın kendisini bu sürecin içinde bulduğunu vurgulamıştır.³⁵² 1990'lı yılların sonu ve 2000'li yılların başı ise partinin Avrupa Birliği üyelik sürecini üstlendiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde Anavatan Partisi, gerek ülke içinde gerekse de Avrupa'da entegrasyon sürecine karşı çıkanlarla mücadele edeceğini açıklamaktadır.³⁵³

Kasım 2001'de parti bu kez siyasetin alanının siyaset dışı nedenler ile birlikte siyasal bölünmüşlük nedeniyle de daraldığını ifade edip *yeni bir soluk* getirmeyi vaat etmektedir. Bu kapsamda oligarşik eğilimlere son verecek şekilde siyasal partiler yasasının değiştirilmesi, esnek ve istikrarlı bir demokrasi yaratacak şekilde seçim sisteminin düzenlenmesi, kamu yönetiminde yeniden yapılanma, sivil toplumun demokratikleştirilmesi ve kamusal alanın canlandırılması gibi reformların yapılması gerekli görülmektedir.³⁵⁴

Parti siyasal hayatının son günlerinde³⁵⁵ programının giriş bölümünde yer alan 12 Eylül döneminin konjonktüründen kaynaklanan vurgulardan kurtulmuş bununla birlikte yine kuruluş sürecindeki genel prensiplerini bazı küçük

³⁵⁰ Anavatan Partisi, **Yeni Yüzyılda Yeni Politikalar (Özet Not)**, ANAP Araştırma ve Eğitim Başkanlığı Yayını, s.1-2.

³⁵¹ Anavatan Partisi, **Yeni Yüzyılda Yeni Politikalar**, s.4-5.

³⁵² Anavatan Partisi, **2000 Vizyonu**, Kasım 1999.

³⁵³ Anavatan Partisi, **Demokrasi ve Hizmet Mücadelesi**, Haziran 2000.

³⁵⁴ Anavatan Partisi, **Çözüm İçin Yeniden Yapılanma**, Kasım 2001.

³⁵⁵ Anavatan Partisi, 31 Ekim 2009 tarihinde yaptığı kongre sonucunda DP ile birleşmiştir. Bu birleşme ile Anavatan Partisi kurumsal kimliği ortadan kalkmış olmaktadır.

güncellemelerle korumuş görünmektedir.³⁵⁶ Bu nedenle ANAP programının, özellikle 12 Eylül etkisinin zayıfladığı yıllarda kurulan diğer partiler göz önüne alındığında, partinin görüşlerini belirten ilkelerin daha genel ifadelerden oluştuğu söylenebilir.

Anavatan Partisi, kuruluşunda önceki dönem partilerinin mirasını üstlenmeyen, serbest piyasa ve fert hürriyetini esas alan bir program benimsemiştir. Dört eğilimi birleştirme iddiası ANAP'ın, merkez partisi kimliği üstlenmesine elverişli bir durum ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte parti, bir merkez partisinden daha çok merkezin hemen sağında konumlanan ve klasik merkez sağ partisi olarak adlandırılan bir kimlik edinmiştir.

12 Eylül yönetiminin icazeti ile 1983 seçimine katılma hakkı elde eden ANAP'ın söyleminde sivilleşme, fert hürriyeti, serbest piyasa ekonomisi ağırlıklı bir yer edinmiştir. Buna ek olarak 1980'li yıllardaki tek başına iktidarı döneminde parti yeni liberal politikaların uygulayıcısı olmuştur. Bu politikaların Türkiye'deki uygulaması da Özalizm olarak adlandırılmaktadır.

3.1.2. Demokrat Parti (DP)

2007 sonrasındaki Demokrat Parti'nin öncülü olan ve 1984 seçimlerinden itibaren düzenli olarak seçimlere katılıp 2002 seçimlerine kadar parlamentoda temsil edilen ve bazı koalisyon hükümetlerine katılan Doğru Yol Partisi, 23 Haziran 1983'te kurulmuştur.

Partinin 1983 yılında ilan edilen ilk programında *doğru yol* ile anlatılmak istenen kavramlar sıralanmakta, bu sıralamanın en sonunda da doğru yolun *Hak yolu ve millet yolu* olduğu söylenmektedir. Kalkınmayı hürriyetle birlikte sağlamak, hürriyet, adalet, huzur ve refah vurguları, insan haklarında Batı ülkelerinin standartlarına ulaşma ve anarşi, terör, bölücülüğün karşısında durma yer alma hedefi, devletin ve cemiyetin güvenliği, bölünmez bütünlüğün korunması, milli sınırlar

³⁵⁶ Bkz. Anavatan Partisi Programı.

içinde birleştirici ve bütünleştirici bir *Türk Milliyetçiliği* anlayışı, laik devletin dine ve dini inanışlara karşı olmadığı ve laik devlette herkesin din ve vicdan hürriyetine sahip olduğu ifadeleri programda göze çarpmaktadır.³⁵⁷

DYP'nin ilk programı devletin cumhurbaşkanı, yargı, bakanlar kurulu, özerk ve bağımsız kuruluşlar, siyasi partiler gibi kurumlarını ayrı ayrı başlıklarda açıklama ve bu kurumlar hakkında partinin görüş ve politikalarını ortaya koyma yoluna gitmiştir. Parti ekonomi anlayışının karma bir modele dayandığını, devletin gerektiğinde üretici, genelde düzenleyici destekleyici ve caydırıcı tesirli bir role sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Ekonomik alanda yine küçük sanayinin destekleneceği söylenmektedir.³⁵⁸

1983 programından sonra, Çiller döneminde hazırlanan *II. Demokrasi Programı*, 23 Haziran 1998'de kamuoyuna açıklanmıştır. Bu program daha sonra Nisan 2001'de dünyadaki ve Türkiye'deki gelişmeler dikkate alınarak güncelleştirilmiştir. *Yeter, Söz Millet*in ilkesini kullanan DP'nin varisi olan Doğru Yol Partisi'nin *Hak Millet*in ilkesiyle başlatmış olduğu yeni döneme *II. Demokrasi Programı* adı verilmiştir.³⁵⁹

İkinci Demokrasi Programı, Türkiye'nin çağın gerisinde olduğu ifadesiyle başlamaktadır. Devletin zaafa uğradığı ideolojik körlüğünden buna karşı değişme gerekliliğinden söz edilmektedir. Programda siyasal hukukun demokratikleştirilmesi, devletin yeniden yapılandırılması, ekonomide haklı bir düzenin kurulması, insanca bir hayatın kurulması, büyük değişim projeleri ve 21. Yüzyıl projeleri yer almaktadır. Siyasal hukuk kapsamında sivil bir anayasanın hazırlanması, siyasi partiler kanununun demokratikleştirilmesi, hakkaniyetli ve istikrara hizmet eden bir seçim kanunu, medyadaki tekelleşme eğilimlerinin önüne geçilmesi öngörülmektedir. Devletin yeniden yapılandırılması kapsamında ise, merkezi idare, yerel yönetimler ve personel reformları ve şeffaflaşma hedeflenmektedir.³⁶⁰

Programın 2001 yılındaki güncelleştirilmiş halinde sağ – sol kavramlarının anlamını yitirdiği ve insanların demokrat olanlar ve olmayanlar olarak ayrıldığı

³⁵⁷ Bkz. Doğru Yol Partisi (1983) Programı.

³⁵⁸ Bkz. Doğru Yol Partisi (1983) Programı.

³⁵⁹ <http://www.belgenet.com/parti/program/dyp1998-1.html> Erişim Tarihi: 22.10.2009.

³⁶⁰ Bkz. Doğru Yol Partisi, II. Demokrasi Programı.

belirtilmekte, üniter devlet yapısı içinde adem-i merkeziyetçilik ve katılımcı demokrasi vurgulanmaktadır. 2001 yılında açıklanan bu metinde ayrıca partinin liberal aynı zamanda milliyetçi, muhafazakar ve demokrat olduğu ifade edilmektedir. Bu parti kimliği ANAP'ın aynı dönemde açıkladığı kimliğiyle örtüşmektedir. Programda ayrıca milli ve dini hissiyatların korunarak dünya ile entegre olmanın hedeflendiği de söylenmektedir.³⁶¹

2007 seçimlerine giderken Anavatan Partisi ile birleşme çalışmalarının olumlu sonuçlanmaması üzerine yayınladığı seçim bildirgesinde Demokrat Parti, demokratik duruşun simgesi olduğunu belirtip, *AKP – CHP kutuplaşmasının* değerler ekseninde bir çatışma yarattığını ve gelişmenin önünde engel oluşturan bu kutuplaşmanın söz konusu iki partiye rant sağladığı vurgulanmaktadır. Buna karşın DP, kutuplaşma yerine uzlaşma öneren bir söylemi bildirgesinde savunmaktadır.³⁶² Bu seçim bildirgesinde DP, sivil bir anayasa, siyasi partilerin demokratikleştirilmesini sağlayacak mevzuat değişiklikleri, basın özgürlüğü gibi vaatlerini tekrarlamaktadır.³⁶³

DP tüzüğü ise, partinin amaçlarını genel olarak açıklamaktadır. Bu amaçlar arasında DP'ye özgü bir vurguya rastlamak oldukça zordur. Sıralanan maddeler milli birlik ve bütünlüğü korumak ve çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak gibi diğer partiler tarafından da benimsenen ilkelerden ibarettir.³⁶⁴

1980 sonrasında DYP, güncel adıyla da DP, merkez sağı sahiplenilen bir söyleme sahiptir. DYP diğer yandan da sağ – sol ayrımına dayalı klasik bölünmeyi reddeden bir söylem de geliştirmek istemiştir. Bu durum partinin sağın büyük partisi olma avantajını yitirmesi ve bu yitirmeyi telafi için demokratlık gibi yeni bir konum arayışına yönelmesi ile açıklanabilir.

2009 yılında hazırlanan programında ise, merkezi yeniden kurduğunu iddia eden DP, evrensel değerleri ve milli öncelikleri harmanlayarak *Büyük Türkiye*

³⁶¹ Bkz. Doğru Yol Partisi, II. Demokrasi Programı 2001.

³⁶² Mehmet Açar, Demokrat Parti Seçim Bildirgesi 2007, Sunuş.

³⁶³ Bkz. Demokrat Parti Seçim Bildirgesi 2007.

³⁶⁴ Dokuzuncu cumhurbaşkanı ve ANAP – DP birleşmesinde etkili olan isimlerin başında gelen Süleyman Demirel de partilerin programlarındaki benzerliğe dikkat çekmekte ve günümüzde partilerin program yolundan daha çok hizmet ve siyaset anlayışları ile ayrışacağını, klasik sağ – sol ayrımı yerine bu anlayışlara bakmak gerektiğini belirtmektedir. **Süleyman Demirel ile Görüşme**, 26.10.2009.

idealini gerçekleştireceğini söylemektedir. Bu safhada birey ve toplumu beraber önemseyen bir bakış açısı vardır. DP, herhangi bir mezhep adını belirtmeden toplumdaki farklı inanç gruplarına hizmet verecek şekilde Diyanet İşleri Başkanlığı'nı İnanç Hizmetleri Kurumu'na dönüştüreceğini vaat etmektedir.³⁶⁵

DP, karma ekonomi modelini savunan DYP'nin ardından DP programında *sosyal liberal piyasa ekonomisi* taraftarı olduğunu açıklamaktadır. Ekim 2009'da ANAP'ı da bünyesine katan DP, siyasal kulvarını yeniden kazanmak istemektedir. ANAP ve DYP, birbirlerine yakın politika ve söylemlere sahip olmakla birlikte ANAP'ta ferdi hürriyetler ve serbest piyasa ekonomisi söylemi daha belirginken DYP'de karma ekonomi modeli ile demokratlık vurguları somuttur. Dolayısıyla DYP, ANAP'a göre daha korumacı bir ekonomi anlayışına sahip olmuştur. Bu durumun ekonomi politikaları bakımından DYP'yi ANAP'a göre daha solda bir parti haline getirdiği söylenebilir. Her iki partiyi bünyesinde barındıran DP ise, sosyal liberal bir piyasa ekonomisi anlayışına sahiptir. Buna karşın bir sonraki bölümde de görüleceği üzere yapılan araştırmalar DYP'yi ANAP'a göre daha sağda konumlandırmaktadır. Bu durum ise, DYP'deki milliyetçi ve muhafazakar eğilimlerin liberal yönelimlere karşı daha baskın bir görünüme sahip olması ve Türk siyasetinde bu görünümün ekonomik politikalardan daha öncelikli görülmesi ile açıklanabilir.

3.1.3. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

12 Eylül müdahalesinin ardından CHP'nin kapatılması solda iki büyük ve yeni partinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ortaya çıkan yeni partilerin yani, Halkçı Parti ile Sosyal Demokrasi Partisi'nin, birleşmesi ile 3 Kasım 1985 tarihinde Sosyal Demokrat Halkçı Parti doğmuştur. Öte yandan 1992'de eski partilerin yeniden açılması olanağı ortaya çıkınca 9 Eylül 1992'de CHP yeniden açılmıştır. CHP'nin yokluğunda onun mirasını sahiplenen SHP, 18 Şubat 1995'te CHP ile birleşmiştir.

1993'te belirlenen SHP'nin öncelikli hedefleri arasında 1982 Anayasası'nın kısıtlayıcı hükümlerinin, memur, öğrenci ve öğretim üyeleri gibi gruplar başta olmak

³⁶⁵ Bkz. **Barışan Türkiye Yenilenen Devlet** Demokrat Parti (2009) Programı.

üzere siyaset yapma yasaklarının kaldırılması ve KİT'lerde özelleştirme yanında özerkleştirme yolunun da benimsenebilmesi gelmektedir. Parti, emeği en yüce değer haline getirmek, doğa ile uyumlu sürdürülebilir kalkınma, işbirliği, barış ve özgürlük içinde bir dünya, katılımcı, çoğulcu, sivil bir iktidar, eğitimde fırsat eşitliği ve değişime uyumlu bir devrimcilik hedeflerini gerçekleştirmek istemektedir.³⁶⁶

Ülke sorunları içinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu sorunlarının öncelikli bir yer tuttuğunu savunan parti, yayınladığı raporda bölgedeki güvenlik ve ana dil yasağı gibi siyasal sorunlara, olağanüstü hal düzenlemesine, ekonomik göstergelerin durumuna, toprak dağılımındaki adaletsizliğe, yatırımların durumuna, işsizliğe dikkat çekmektedir. Parti, ulusal bütünlüğü koruyarak üniter devlet yapısı içinde farklı etnik ve dinsel kimliklerde yaşamının mümkün olduğunu söylemektedir. Ayrıca Doğu ve Güneydoğu için ekonomik, siyasal ve kültürel hedefleri olan bir *Bölgesel Kalkınma Planı* önerilmektedir.³⁶⁷

CHP'nin 1999 yılında yayınladığı yine Doğu ve Güneydoğu odaklı raporunda söz konusu bölgenin terör, baskı, hukuksuzluk, yoksulluk, yaygın eşitsizlik ve aşılamayan feodal yapı altında daha çok ezildiği belirtilmektedir. Raporda bölücü terörün yurtiçinden kaynaklanan ve yurtdışından destek alan bir sorun olduğu, buna karşın Kürt sorununun çoğulcu demokrasinin yetersizliğinden kaynaklanan bir iç sorun olduğu vurgulanmaktadır. Partinin çözüm önerileri arasında önde gelenlerini ise, bölgesel sosyoekonomik kalkınma ve demokratikleşme gibi sosyal demokrat politikaların uygulanması ile teröre ödün vermeden ve bölünmez bütünlüğü tartışma konusu yapmadan, çoğulcu demokrasi kapsamında etnik duyarlılıklara demokratik çözümlerin geliştirilmesidir.³⁶⁸

Çağdaş Türkiye İçin Değişim Programı adını taşıyan CHP'nin güncel programında partinin, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin devamı olarak kurulduğu hatırlatılmakta, Atatürk devrimleri ile *altı ok (cumhuriyetçilik,*

³⁶⁶ Bkz. Sosyal Demokrat Halkçı Parti, *Öncelikli Hedefler Bildirgesi*, Nisan 1993.

³⁶⁷ Bkz. Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin Doğu ve Güneydoğu Sorunlarına Bakışı ve Çözüm Önerileri, Sosyal Demokrat Halkçı Parti Yayını, Ankara 1991.

³⁶⁸ Bkz. Cumhuriyet Halk Partisi Doğu ve Güneydoğu Raporu, CHP, Ocak 1999.

milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik, devrimcilik) ilkeleri doğrultusunda kimliğinin şekillendiği ifade edilmektedir.³⁶⁹

CHP Programı partinin ideolojisinin üç kaynaktan beslendiğini belirtmektedir. Bu kaynakları, Atatürk'ün modernleşme devrimleri ve altı ok ilkeri yanında sosyal demokrasinin evrensel kuralları ve Anadolu ve Trakya'nın tarihsel ve felsefi birikimidir. Parti bu ideolojiden hareketle ulusal kurtuluş mücadelesinin tam bağımsızlık ruhunun temsilcisi, laik – demokratik cumhuriyetin kararlı savunucusu ve Atatürk tarafından oluşturulan çağdaş Türkiye modelinin güvencesi olduğunu açıklamaktadır.³⁷⁰

Parti programında, etnik kimliklerin ülkenin zenginliği olarak algılanmakta, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yeniden yapılandırılacağı, Alevilerin de kurumda temsil edilmesinin sağlanacağı, cemevlerinin de devletten eşit oranda destek göreceği, kadın – erkek eşitliğinin sağlanması konusunda düzenlemeler yapılacağı, milletvekili dokunulmazlığının çağdaş sınırlarına çekileceği, siyasi etik düzenlemelerin yapılacağı, anayasada yer alan ve örgütlenme özgürlüğünü engelleyen maddelerin değiştirileceği, yerel yönetimlerde ve kamu personel sisteminde reform yapılacağı, kentsel ve çevresel duyarlılıklar oluşturulacağı vaat edilmektedir.³⁷¹

Parti, ekonomi politikaları bakımından gelirin adil paylaşılacağı, adil bir refah artışının olduğu, özel sektörü ve kamunun düzenleyici ve denetleyici olduğu bir *sosyal piyasa ekonomisini* savunmaktadır. Parti programında kamu sektörü özel girişimin tamamlayıcısı olarak tasarlanmıştır. Ayrıca emeğin verimliliğini ve örgütlülüğünü arttırmak da partinin ekonomi vaatleri arasında yer almaktadır.³⁷²

CHP, 1965 yılında ortanın solunda yer alan bir parti olduğunu açıkladığından bu yana solda kabul edilmektedir. Bu kapsamda parti sosyalist enternasyonale de katılmaktadır. Bununla birlikte özellikle 1992'de tekrar açılan yeni CHP'nin konumu tartışma yaratmaktadır. Türkiye özelinde laikliğe yapılan aşırı vurgu, Kemalizm

³⁶⁹ Bkz. Cumhuriyet Halk Partisi, **Çağdaş Türkiye İçin Değişim** Parti Programı. Ayrıca, altı ok anlayışının günümüzde de sürdürülmesine eleştirel bir yaklaşım getiren Akat'a göre, bu ilkeler partiyi çağdaş sosyal demokrasiden uzaklaştırmaktadır. Altı ok, 1930'larda yönetimin seçkinci özünü yansıtmaktadır ve söz konusu ilkeler içinde dönemin koşulları itibarıyla *demokrasi* bulunmamaktadır. Bkz. Asaf Savaş Akat, **Sosyal Demokrasi Gündemi**, Armoni Yayınları, İstanbul, Nisan 1991, s.13.

³⁷⁰ Bkz. CHP (2008) Programı.

³⁷¹ Bkz. CHP (2008) Programı.

³⁷² Bkz. CHP (2008) Programı.

odaklı politikaları ve Alevilere yönelik söylemleri partinin solda konumlanmasını ortaya çıkarmakla birlikte bu sol, Türkiye’ye özgü yanları ağırlıklı olan bir anlayıştır. Parti ekonomi politikaları bakımından ise, sosyal piyasacılığı savunduğunu ifade etmektedir. Bu anlayış çağdaş sosyal demokrat partilere benzer şekilde bir ekonomi politikasını andırmaktadır. Diğer yandan CHP, siyasal yelpazenin soluna yönelik olarak evrensel sol değerlerle de uyumlu olacak, *Anadolu Solu* gibi, bazı açılımlara girişmiş olsa da bunların toplumsal taban bulamadığı kısa sürede görülmüş ve partinin mevcut çizgisi sürdürülmüştür.

3.1.4. Demokratik Sol Parti (DSP)

14 Kasım 1985’te kurulan Demokratik Sol Parti, programında kendini deneyimlerden yararlanmakla birlikte geçmişe özlem duymayan ve halk için halka karşı anlayışını paylaşmayan bir parti olarak tanımlamaktadır. Parti, insanı ve toplumu özgürleştirmek, hak ve olanak eşitliğini sağlamak, güçsüzleri ve toplumu dayanışmayla güçlendirmek, herkesin hakça bir düzende özgürce ve barış içinde esenlikle yaşayabilmesi için batıdaki sosyal demokrasi tanımı yerine Türk toplum yapısını içeren bir anlayışı da yansıtan *demokratik solu* benimsediğini belirtmektedir.³⁷³ Yani demokratik sol kavramı, DSP’nin sosyal demokrasi anlayışını yansıtmaktadır.

DSP programında gelişmenin hakça olmasını ve refah artışından tüm toplumun hakça yararlanmasını, ulusal birliğin de demokrasi gibi geliştirilmesi ve toplumda dirlik ve düzenin sağlanmasını gerekli görmektedir.³⁷⁴ Demokratik solda birliğin ulusal birliği de güçlendireceğini, güneydoğu ve bölücü terör sorununun ırkçı, feodal, askeri veya ülkeyi bölmek anlamına gelen siyasal çözümlerle değil; ekonomik ve sosyal önlemlerle çözülebileceğini ifade eden parti, Türk milliyetçiliğinin de, soldaki yaygın görüşün tersine, solda yer alamayacağını doğru bir görüş olmadığını savunmaktadır.³⁷⁵

2002 Seçim Bildirgesi’nde parti ulusal sol’un demokratik sol olduğunu belirtilmekte, partiye karşı kurulan komplonun seçmen tarafından engellenmesi

³⁷³ Bkz. Demokratik Sol Parti (1985) Programı.

³⁷⁴ Bkz. Demokratik Sol Parti (1985) Programı.

³⁷⁵ Bkz. Bülent Ecevit, *Ürünü Derme Zamanı*, Demokratik Sol Parti Yayını, 1994.

gerektiğinden söz edilmektedir. Bildirgede partinin AB konusundaki gelişmeleri sağladığı, ekonomideki yapısal reformları gerçekleştirdiği, bölücü ve dinci terörü engellediği, yolsuzlukla savaştığı söylenmekte seçimlerden sonra da özellikle bilgi toplumunu gerçekleştirmede, toplumsal ve siyasal gelişmeyi sağlamada ve ekonomide bu sessiz devrimin devam edeceği ifade edilmektedir.³⁷⁶ Aynı bildirgede *Demokratik Sol ve Alevilik – Bektaşılık* konu başlığında ise, Alevilik ve Bektaşiliğin Türkiye’deki laikliğe ve demokrasiye öncülük ettiği, Alevi – Bektaşi yurttaşların ihtiyaçlarının karşılanmasına partinin özel bir önem verdiği, bundan sonrası için de partinin hassasiyetinin devam edeceği belirtilmektedir.³⁷⁷ DSP, Ecevit sonrasında da siyasal söyleminde partinin *biri hak diğeri halk* olmak üzere iki dayanağı olduğunu söylemektedir. Parti, *inançlara saygılı laiklik* anlayışına sahip olduğunu vurgulamakta ve her dindarın potansiyel mürteci olarak algılanmasının yanlış olduğunu belirtmektedir.

Demokratik sol iddiasına sahip olan DSP, tıpkı CHP gibi, laiklik, Kemalizm söylemleriyle Alevi – Bektaşi taleplerine ilgi gösteren duyarlılıkları olan bir partidir.³⁷⁸ Buna karşın partinin milliyetçi duruşu, bir dönem tarikatlarla yakın görünen ve devlet merkezli vurguları tartışma yaratmıştır. Hatta bu vurgular, partiyi CHP’ye göre daha sağa kaydırmaktadır. Ecevit 1990’lı yıllarda milliyetçiliğin sağda yer alan partilere özgü bir değer olmadığını kendilerinin de bu özelliğe sahip olduğunu sıklıkla vurgulamıştır.

Ekonomi politikaları bakımından DSP’nin ayırt edici yönü, kooperatifçiliğe, iş güvencesine, işçi haklarına, sendikalaşmaya verdiği önemle açıklanabilir. DSP sadece piyasa rekabetinden oluşan ya da sadece devlet eliyle yönlendirilen ekonomi anlayışlarına karşı çıkmakta her ikisinin dezavantajlarını toplum yararına giderecek gücün yine halkın kendisi olduğunu ileri sürmekte böylece halk yatırımlarından oluşan bir *halk sektörüne* işlerlik kazandıracağını vaat etmektedir. Devlet ekonomiyi

³⁷⁶ Bkz. Demokratik Sol Parti, **Sessiz Devrim 2002 Seçim Bildirgesi**.

³⁷⁷ Bkz. Demokratik Sol Parti, **Sessiz Devrim 2002 Seçim Bildirgesi**.

³⁷⁸ SHP – DSP ayrılığının temelinde SHP’nin CHP mirasını kabul etmesi, DSP’ninse CHP’yi reddetmesi yer almaktadır. Bunun yanında SHP Programı, ekonomik alanda genel olarak devlete çok çeşitli görev ve işlevler yüklemeyi amaçlayan merkeziyetçi bir model öngörürken, DSP programında özel tekellerin yanında devletin de ekonomiye egemen olması yerine kooperatiflerin yaygınlaştırılması ve üreticilerin ortak olduğu yatırım fonlarının kurulması gibi önlemlerle çoğulcu bir ekonomi modeli öngörmektedir. Bkz. Şahin Alpay ve Seyfettin Gürsel, **DSP – SHP Nerede Birleşiyor, Nerede Ayrılıyorlar**, Afa Yayınları, İstanbul 1986, 64-65.

halkın katılımıyla ve toplum yararına yönetecektir. Özel sektörün rolü ise, toplum yararına paralel çalışmak, sosyal adalete engel olmamak ve siyasal güce dönüşmeye çalışmamak koşuluyla serbest bırakılacaktır.³⁷⁹ Dolayısıyla ekonomi politikaları bakımından DSP, solda yer alan bir parti olarak konumlandırılmalıdır. Öte yandan DSP, küçük nüanslar bakımından farklılık gösterse de CHP ile birlikte Türk merkez solunun değerlerini savunagelmektedir.

3.1.5. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)

MHP, Alparslan Türkeş tarafından partinin temel ilkeleri olmak üzere oluşturulan milliyetçilik, ülkücülük, ahlakçılık, ilimcilik, toplumculuk, köycülük, hürriyetçilik ve şahsiyetçilik, gelişmecilik ve halkçılık, endüstri ve teknikçilik anlayışı doğrultusunda siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmeleri değerlendirdiğini belirtmektedir. Partinin milliyetçi düşüncesinde, millî kültür, millî hâkimiyet, millî devlet ve dayanışma kavramları belirleyici bir öneme sahip olup milli birlik ve bütünlük ile adaletli gelir dağılımı ve milli duyarlılığı yaşatmayı, feragat ve fedakarlığı yüceltmeyi içeren *Türk toplumculuğu* vurgusu önde gelmektedir.³⁸⁰

MHP, programında ayrıca bir de *Toplumsal Uzlaşma Projesi* sunmaktadır. Toplumsal zihniyet dönüşümü ile gerçekleşecek bu proje sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda geniş katılımı sağlanacak bir uzlaşmayı öngörmekte, bu uzlaşma için de milliyetçilik ve demokrasi iki temel dinamik olarak kabul edilmektedir.³⁸¹

MHP programı, küreselleşmeye milli birlik ve bütünlük içinde katkı sağlamayı, vatandaşın sıcak ve yakın bir kamu yönetimi ortaya çıkarmayı, yolsuzlukla mücadeleyi, siyasi ve ahlaki yozlaşmanın önlenmesini, katma değeri yüksek ve teknoloji yoğun mallara ağırlık vererek *Türk Malı* imajının yerleşmesini önerirken programının son bölümünde ülke güvenliği, terörle mücadele ve iç güvenlik konusunda faaliyet gösteren kurumların yetki ve sorumluluklarının yeniden

³⁷⁹ Bkz. Demokratik Sol Parti Programı.

³⁸⁰ Bkz. Milliyetçi Hareket Partisi Programı.

³⁸¹ Bkz. Milliyetçi Hareket Partisi Programı.

tanımlanması böylece hizmetin uyum içinde ifasının ve çağdaş yöntemlerle çalışır hale gelmesinin sağlanması gerekliliğine dikkat çekilmektedir.³⁸²

MHP'nin ekonomi politikaları, piyasa ekonomisi kurallarının işletilerek tekeldi oluşumların ve haksız rekabetin önlenmesi, kamunun ekonomideki rolünün yol gösterici, düzenleyici ve denetleyici faaliyetler ile sınırlandırılarak; özel sektör dinamizminin ve teşebbüs gücünün desteklendiği istikrarlı, çevreye duyarlı ve istihdam dostu bir büyümenin gerçekleştirilmesine ve bu kapsamda iyi bir sosyal refah düzeni oluşturulmasına dayanmaktadır. Ayrıca parti ülkenin olanak ve şartları ile doğal ve beşeri kaynaklarını dikkate alan bağımsız ve milli bir ekonomi programı uygulamayı vaat etmektedir.³⁸³

Söyleminin merkezindeki *Türklük - millilik* vurgusuyla adında somutlaşan milliyetçi politikaları, MHP'yi milliyetçi sağın temsilcisi olarak konumlandırmaktadır. Ekonomi politikaları bakımından MHP'nin söylemi refahı gözetken bir piyasa ekonomisinin milliyetçi yorumundan oluşmaktadır. *Milli bir ekonomi* hedefi partinin ekonomi politikasının özüdür. Bu durum partinin ekonomi politikalarında da milliyetçi çizgisini koruduğu izlenimini vermektedir.

3.1.6. Saadet Partisi (SP)

Saadet Partisi'nin öncülü olan ve 19 Temmuz 1983 tarihinde kurulan Refah Partisi, *Adil Düzen* söylemiyle 1995 yılında yapılan milletvekili seçimlerinden birinci parti olarak çıkmayı başarmıştır. Adil Düzen söylemi, emperyalizm ve siyonizmin faiz yoluyla bütün İslam ülkelerini sömürdüğü iddiasından hareketle kurulmuş olan köle düzeninden kurtulmanın yolu olarak ortaya atılmaktadır. Adil Düzenin, hak ile batıl arasında fark yaratarak hakkı üstün tutacak, kapitalizm ve komünizmin yararlı taraflarını bünyesinde toplayan bir sistem olarak kurgulandığını belirten Erbakan, sistemin ortaya çıkaracağı kalkınmanın *İslam ortak pazarının* kurulması ile daha da artacağını savunmaktadır.³⁸⁴

³⁸² Bkz. Milliyetçi Hareket Partisi Programı.

³⁸³ Bkz. Milliyetçi Hareket Partisi Programı.

³⁸⁴ Bkz. Necmettin Erbakan, **Adil Ekonomik Düzen**, Refah Partisi Yayını.

20 Temmuz 2001’de kurulan Saadet Partisi’nin programında, devleti insanın saadetinin önünde bir engel olmaktan çıkarıp bunun bir aracı haline getirmek amacıyla olduğunu, saadetin gerçekleşmesi için de diyalogun, uzlaşmanın, barışın, adaletin, eşitliğin, adil paylaşımın ve samimi yardımlaşmanın, demokrasi ve insan haklarının, ahlak ve maneviyatın, karşılıklı rıza esasına dayanan sözleşmelere sadakatin sağlanmasının bir zorunluluk olduğu belirtilmektedir. Ülkede insan haklarını garanti altına almada pürüzlerin varolduğunu ancak partinin bu konuda milletin ve tarihin kabul ettiği tabii hukukun ortak değerlerini ve insan hakları ortak değerlerini oluşturan uluslar arası sözleşmelerin standartlarını benimsediği söylenmektedir.³⁸⁵

Türkiye’nin din ve laiklik tartışmalarını aşmak zorunda olduğunu vurgulayan Saadet Partisi, bunun için *evrensel bir laiklik tanımının* yapılmasını uygun bulmaktadır. Anayasada temel hak ve özgürlüklerin uygulamada ortadan kaldırılamayacak ve güvence altında olacak şekilde tanımlanması gereğine işaret etmektedir. SP de, diğer partilerin öngördüğü gibi kamu yönetiminde ve idari sistemde reform gerekliliğini dile getirmektedir.³⁸⁶

Bir süreden beri Türkiye’de uygulanan ekonomik politikanın, ırkçı emperyalizmin finans kapitalizminin ülkeye bütün müesseseleri ile yerleştirilmesinden ibaret olduğunu söyleyen SP, rant ekonomisinin toplumun aleyhine olacak şekilde ekonomik yıkım ve haksız rekabet ortaya çıkardığını, rant ekonomisinden reel ekonomiye geçişin bir çözüm olduğunu ifade etmektedir. SP, *Milli Görüş* zihniyetinin mensubu olduğunu vurgulayarak reel ekonomiye geçişi sağlayacağını böylece herkesin refahını arttıracığını ve ülkenin kalkınmasını başaracağını iddia etmektedir.³⁸⁷

Programın son bölümünde partinin materyalist değil *maneviyatçı* olduğu, nefse esareti değil, nefis terbiyesini esas aldığı, sıradan Türkiye’yi değil, manen ve madden kalkınmış yeniden büyük Türkiye’yi ortaya çıkarma azminde olduğu ve İstiklal Savaşı’ndaki şevk ve heyecanı taşıdığı belirtilmektedir.³⁸⁸

³⁸⁵ Bkz. Saadet Partisi Programı.

³⁸⁶ Bkz. Saadet Partisi Programı.

³⁸⁷ Bkz. Saadet Partisi Programı.

³⁸⁸ Bkz. Saadet Partisi Programı.

Saadet Partisi, kendisinden önce kurulan Milli Görüş partilerinin devamı olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda 1980 öncesinde Milli Nizam Partisi, Milli Selamet Partisi ve 1980 sonrasında Refah Partisi ve Fazilet Partisi'nin devamı olarak görülmektedir. Parti doküman ve söylemlerinde de izlerine rastlanan benzerlikler bulunmaktadır. Partinin söyleminde ağır basan maneviyatçılık kendini kişi hak ve özgürlüklerinden ekonomi politikalarına kadar geniş bir alanda göstermektedir. Bu çizgi, İslamcı partiler olarak adlandırılmakta ve Türkiye'de siyasal yelpazenin uç sağında konumlanmaktadır.

3.1.7. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)

14 Ağustos 2001 tarihinde kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi, muhafazakâr demokrasi olarak adlandırdığı yeni bir siyasal anlayışı temsil ettiğini ifade etmektedir. Bu ifade doğrultusunda parti, muhafazakarlık temelinde bir kitle partisi olduğunu belirtmekte, toplumsal merkezden aldığı güçle siyasi merkezi yeniden inşa etme ve merkez sağı tartışmasız tek gücü haline gelme iddiasını dile getirmektedir.³⁸⁹ Diğer bir deyişle parti toplumsal merkezi, siyasal merkeze taşıyacağını söylemektedir.³⁹⁰

Toplumsal ve siyasal sabitliğe karşı olduğunu belirten muhafazakar demokratlık, evrimsel ve doğal düzeni içinde gelişen bir toplumsal değişimden ve toplumsal ve siyasal alanlara yansıyan bir derin demokrasiden yana olduğunu açıklamaktadır. Partinin evrimci anlayışı geleneği önemsemekle birlikte modern kazanımları da reddetmemeyi içermektedir.³⁹¹

Muhafazakar Demokrasi kavramı dâhilinde partinin temel amaçları da açıklanmaktadır. Bu amaçlar, siyasal alanı daraltan din-siyaset, gelenek-modernlik, din-devlet, devlet-toplum-birey çatışmasının yerine geleneği dışlamayan bir modernlik, yereli kabul eden bir evrensellik, köktenci olmayan bir değişim anlayışını ön plana çıkararak siyaseti normalleştirmek, söylem ve temsil krizi ortaya çıkarmamak için kendini konumlandırarak siyaseti gerçekçi bir zemine oturtmak,

³⁸⁹ Recep Tayyip Erdoğan, **Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu**, 15.01.2004, Konuşma Metni ve Önsöz, Yalçın Akdoğan, **AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi**, Alfa Yayınları.

³⁹⁰ Yalçın Akdoğan, **AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi**, Alfa Yayınları.

³⁹¹ Erdoğan.

daha önceki sağ partilerin içinde bir unsur olarak varlığını sürdüren muhafazakârlığı ayrı bir parti olarak üretmek ve farklı siyasal çizgilerden gelenleri belli bir değer ve siyaset tarzı üretmek üzere kuşatıcı bir siyaset tarzı meydana getirmektir.³⁹²

Parti tüzüğünün 3. Maddesinde partinin kısaltılmış adının AK Parti şeklinde olduğu belirtiliyorsa da muhalif partiler, liderler ve yandaşlar partinin adını AKP olarak kullanmaya devam etmektedirler. Yine akademik nitelikli araştırmalar kullandıkları tablo ve grafiklerde belirtme kolaylığı ve diğer partilerle uyumluluğu sağlamak amacıyla AKP kullanımını benimsemiş görünmektedirler.³⁹³

14.08.2001 tarihini taşıyan parti programında farklılıkların zenginlik unsuru olarak algılanacağı, resmi dil Türkçe olmak koşuluyla farklı dillerde yayın gibi kültürel faaliyetlerin yapılabilceği, Atatürk ilke ve inkılaplarının çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkmanın aracı ve toplumsal barışın bir unsuru olduğu, dinin insanlığın en önemli kurumlarından biri, laikliğin ise demokrasinin vazgeçilmez şartı ve din ile vicdan özgürlüğünün teminatı olduğu belirtilmektedir.³⁹⁴

Yine parti programında partinin tüm kurum ve kurallarıyla işleyen bir piyasa ekonomisinden yana olduğu, devletin rolünün düzenleyicilik ve denetleyicilik ile sınırlı olduğu, küreselleşmenin yapısal bir dönüşümü gerektirdiği ve uluslararası bilgi birikimi ve tecrübenin aktarımında önemli rolü olan yabancı sermayenin ekonomik gelişime katkıda bulunacağı; kamu yönetiminde ise demokratikleşme, yerelleşme ve sivilleşmenin hedeflendiği, bunun için yerel yönetimlere olabildiğince fazla yetki, görev ve fonksiyon aktarılması ve devletin sosyal refah sorumluluğunu üstlenmek zorunda olduğu söylenmektedir.³⁹⁵

Programın sonuç bölümünde partinin *insanı yaşat ki, devlet yaşasın* ilkesini prensip edindiği, bu doğrultuda bütün politikaların merkezinde bireyin olduğu, bu kapsamda Cumhuriyetin demokratik yönünün güçlendirileceği ifade edilmektedir.³⁹⁶

³⁹² Akdoğan.

³⁹³ Benzer bir durum 2005 sonrasında kısaltma olarak ANAP yerine ANAVATAN kullanacağını ifade eden ve bunu yine tüzüğünde belirten Anavatan Partisi için de geçerli olmuş ve yine parti tüzüğünde daha önce de belirtilmemiş olan partinin ilk kullanılan kısaltması geçerliliğini korumuştur.

³⁹⁴ Bkz. Adalet ve Kalkınma Partisi Programı.

³⁹⁵ Bkz. Adalet ve Kalkınma Partisi Programı.

³⁹⁶ Bkz. Adalet ve Kalkınma Partisi Programı.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin konumu son derece tartışmalıdır. Parti, eski Milli Görüşçü bir çekirdek kadro tarafından kurulmakla birlikte partinin yönelimi muhafazakar demokratlık olarak açıklanmıştır. Parti, İslamcı sağdan ılımlı sağa doğru bir yönelim içinde kabul edilebilirse de Hristiyan demokratlarla karşılaştırmak amacıyla ortaya atılan Müslüman demokrat ve partinin kendi söyleminde yer alan muhafazakar demokrat gibi adlandırmalar da yapılmaktadır. Bu nedenle AKP de siyasal yelpazenin sağında ılımlı ve uç noktalar arasında salınım halinde kabul edilebilir.

3.1.8. Barış ve Demokrasi Partisi (BDP)

11.05.1994 tarihinde kurulan Halkın Demokrasi Partisi programında, dünyada şoven milliyetçi ideolojilerin egemen olduğu ülkelerde etnik ve dinsel çatışmaların yaşandığı bir dönemde Türkiye'nin *Kürt sorunu* konusunda yanlış politikalar uyguladığı, bu durumun hem ülkenin demokratikleşmesinin önünde bir engel oluşturduğu hem de büyük orandaki askeri harcamalar sebebiyle ekonomik ve toplumsal gelişmeleri olumsuz etkilediği belirtilmiştir. Programda HADEP'in, Türkiye'nin siyasal yaşamındaki devrimci, demokrat, değişimci, yenilikçi, halktan ve emekten yana olan evrensel değerleri esas alan sol demokratik, kitle partisi ihtiyacını karşılayacak ve ülke sorunlarının çözümünü sağlayacak demokratik bir iktidarı oluşturmak için kurulduğu ifade edilmekte ve partinin işçilerin, işsizlerin, emeklilerin, dul ve yetimlerin, köylülerin, memurların, öğretmenlerin, demokratların, sosyal demokratların, sosyalistlerin, aydınların, esnafların, zanaatkarların ve demokrasiden yana olan herkesin partisi olduğu belirtilmektedir. Kürt sorununa barışçıl ve adil çözüm ise partinin öncelikli hedefleri arasında bulunmaktadır.³⁹⁷

09.11.2005 tarihinde kurulan Demokratik Toplum Partisi, tüzüğünde çok kültürlülüğü toplumsal bir zenginlik olarak algıladığını belirtmekte, otoriter – merkezi – hiyerarşik siyaset yapma tarzı yerine demokratik – yerel – yatay işleyişi benimsemekte, *demokratik eşitlikçi sol* bir kitle partisi olduğunu ifade etmektedir. Parti demokratik reformlarla yeniden yapılanmayı toplumsal barışın sağlanması bakımından önemli görmekte, kendini halkın demokratik iradesine dayalı, etnisite,

³⁹⁷ Bkz. Halkın Demokrasi Partisi Programı.

sınıf, cins ayrımı yapmadan başta emeğiyle geçinen kesimlerin siyasal örgütü olarak kabul etmektedir.³⁹⁸

DTP'ye göre Türkiye Cumhuriyeti, Türkler, Kürtler ve diğer etnik gruplar tarafından kurulduğundan ortak vatanda özgür birliktelik ve demokratik Cumhuriyetin oluşturulması Kürt sorununun da çözümü olarak açıklanmaktadır. Devlet kutsal ve halkın üzerinde bir anlayışla değil, halkın hizmetinde yasak ve tabuların olmadığı, hak ve özgürlüklerin etkin kullanıldığı herkese ana dilinde eğitim öğretim hakkının ve kültürel hakların tanındığı bir anlayışın yerleşmesinin partinin mücadele alanı olduğu belirtilmektedir. DTP, ulusal ve küresel ekonominin dengeli uyumunu ve kamu ve özel mülkiyetin birlikteliğini savunmaktadır. Parti, Türkiye'nin katı merkeziyetçi ve tekçi yapılanmasına karşı yerinden yönetimi ve yerel demokrasinin geliştirilmesini, bunun için idari sistemde acil reform gerekliliğini ifade etmektedir.³⁹⁹

Demokratik Toplum Partisi, kendini eşitlikçi solda konumlandırmaktadır. Partinin sol anlayışıyla solun büyük partisi olan CHP'nin sol anlayışı arasında derin bir farklılık bulunmaktadır. Buna karşın Kürt siyasetçilerin, CHP'nin de dahil olduğu soldaki partilerde yer alması ve sol partilerle ittifak kurması partinin solda konumlanmasını ortaya çıkaran diğer nedenleri oluşturmaktadır. Türkçü MHP'nin tam karşıt kutbunda yer alması da Kürt milliyetçisi partileri uç solda ele alan anlayışın bir gerekçesi olarak öne çıkmaktadır.

Bu kapsamda son olarak bir de Barış ve Demokrasi Partisi'nden söz edilebilir. Bu parti, DTP'ye açılan kapatma davası sürecinde 2 Mayıs 2008'de kurulmuştur. BDP programı, toplumsal barış, demokratikleşme, özgürlük, hukuk ve insan hakları vurgusuyla birlikte devletin örgütlenme yapısının toplumu taşımakta yetersiz kaldığını iddia etmektedir. BDP, tek ırk, tek dil, tek din, tek kültür, cinsiyetçi roller mantığının yerine toplumdaki etnik, kültürel ve inançsal farklılıklar kapsanacak şekilde, bir *Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlığının* gerekliliğine işaret

³⁹⁸ Bkz. Demokratik Toplum Partisi Tüzüğü.

³⁹⁹ Bkz. Demokratik Toplum Partisi Tüzüğü.

etmektedir. Kürt sorununa barışçı ve demokratik çözüm yolu partinin önemli vaatlerinden birini oluşturmaktadır.⁴⁰⁰

BDP programında 1921 Anayasası'nın yerel kültürlere özerklik tanıyan karakterine ve milliyetçi – devletçi – merkezîyetçi olmayan çoğulcu yapısına vurgu yapmaktadır. Parti emeğin özgürlüğünden yana bir siyaset izleyeceğini, özelleştirilen kamu yatırımlarındaki işçilerin haklarının gasp edildiğini, iktisadi faaliyetlerin belli bir bölgede yoğunlaşmasının bölgeler arası dengesizlik yarattığını ifade etmektedir. Ayrıca TSK'nin kar amaçlı şirketler kurarak iktisadi faaliyete girişmesi sakıncalı bulunmaktadır oysa BDP'ye göre devletin kurumları sadece kamu yararı gözeterek faaliyet gösterebilir.⁴⁰¹

Bu çizgide yer alan partiler etnobölgeci ve Kürtçü bir siyaset anlayışına sahiptirler. Bu durum söz konusu partilere etnik milliyetçi bir kimlik kazandırmaktadır. Ancak söz konusu partilerin uç solda konumlandırılmasının önemli nedenlerinden biri de başlı başına bu nedendir. Bu partiler milliyetçilik anlayışları bakımından Türk milliyetçisi MHP'nin karşıt kutbunda yer almaktadır. Ayrıca emeğe yapılan vurgu, bu kapsamda özelleştirmeye muhalif bakış, bu partilerin kendini eşitlikçi solda kabul etmesi ve 1970'lerde Marksist kökenlere dayanmaları solda konumlandırmanın diğer nedenlerini oluşturmaktadır. Partinin diğer ayırt edici özelliğinin de etnobölgecilik olduğu hatırlanmalıdır.

3.1.9. Diğer Partiler

Ana akım partilerin dışında siyasal yelpazede belli dönemlerde görünürlük kazanan bazı partilerin söylemlerine de yer vermek yararlı olacaktır. Bu partilerden en önde geleni Genç Parti'dir. 10 Temmuz 2002'de işadamı Cem Uzan tarafından kurulan GP programında, ekonomi politikaları eleştirilmekte ve bu politikaların ülkeyi IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların ablukasına aldığından söz edilmektedir. Buna karşın programda bireysel teşebbüse ve dış dünyaya açıklık

⁴⁰⁰ Bkz. Barış ve Demokrasi Partisi Programı.

⁴⁰¹ Bkz. Barış ve Demokrasi Partisi Programı.

prensipieri de vurgulanmaktadır.⁴⁰² GP, literatürde popülist sağ partiler tanımına iyi bir örnek oluşturmaktadır.

29 Ocak 1993'te Muhsin Yazıcıoğlu tarafından kurulan Büyük Birlik Partisi de yüzde 1'in biraz üzerindeki oy oranıyla bir diğer görünür durumdaki partidir. BBP tüzüğünde, *maneviyatçı, demokratik ve barışçı bir milliyetçilik* anlayışına sahip olduğunu vurgularken⁴⁰³; programında ise batı yerine Hakk'ın ve halkın rızasına dayalı siyaset anlayışı öne çıkarılmaktadır. Parti ayrıca milli güçleri milli menfaat ve ülküler etrafında toplamayı öngören *çokluk içinde birlik* politikası uygulayacağını vaat etmektedir. Partinin temel dayanakları laiklik, İslamiyet ve milliyetçilik olarak öne çıkmaktadır.⁴⁰⁴ Milliyetçilik ve maneviyatçılık vurguları partiyi sağa kaydırılmaktadır.

Partilerin söylemlerinde 1990'lı ve 2000'li yıllarda yer alan bazı ortak noktalara da vurgu yapmak siyasal hayatın aksayan yönleri hakkında ipuçları verecektir. Bu ortak söylemlerden biri *1982 Anayasası*'nın sivilleştirilmesi veya *sivil bir anayasa* hazırlanmasıdır. Benzer şekilde *siyasi partiler yasasında da değişiklikler* öngörülmektedir. 1982 Anayasası'nın ve siyasi partiler yasasının siyasal hayatı kısıtlayan ve vesayet altına alan düzenlemeleri partilerin yakındığı önde gelen konu başlıklarından olmuştur. Bunun yanında *demokratikleşme* de önde gelen bir vaat olarak ileri sürülmüştür. Demokratikleşme genellikle şeffaflık, insan hakları, siyasal hakların genişletilmesi gibi kavramlarla birlikte kullanılmaktadır. Bunun yanında ele alınan partilerin temel hak ve özgürlükler ve ekonomi prensipleri ile belirgin söylemleri ve açıkladıkları konumları aşağıda tabloda özetlenmeye çalışılmıştır.

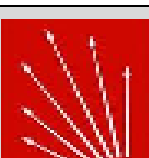
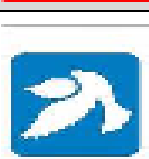
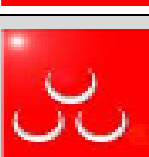
Yine aynı dönemde söz konusu partilerin din – laiklik politikaları, etnik – mezhepsel politikalar ve ekonomi politikaları bağlamındaki görüşleri ile çarpıcı söylemleri ve kendilerini yerleştirdikleri konum Tablo 3.1.'de sunulmaktadır.

⁴⁰² Bkz. Genç Parti Programı.

⁴⁰³ Bkz. Büyük Birlik Partisi Tüzüğü.

⁴⁰⁴ Bkz. Büyük Birlik Partisi Programı.

Tablo 3.1.1. Siyasal Partilerin Politika - Söylem ve Konum Karşılaştırmaları

Partiler Politikalar						
Din\Laiklik Politikaları	 Fert Hürriyeti, Maddi ve Manevi Gelişimin Birlikte Sağlanmasının Önemi	 Laik Devlet; İnanç Özgürlüğünün Güvencesi	 Vurgulu Laiklik Anlayışı, Dinin Siyasallaştırılma-ması	 Uzlaşmacı Bir Laiklik Anlayışı	 İnançları Yok Saymayan Bir Laiklik Anlayışı	 Evrensel Bir Laiklik Tanımı Gereği, Din Eğitiminde Özgürlük
Etnik\Mezhepsel Politikalar	-	İnanç Kümelerinin İhtiyaçlarına Yönelik Tedbirler	Alevilere Yönelik Haklar, Etnisite bakımından Güneydoğuda Asimilasyon yerine Entegrasyon	Alevi – Bektaşilere Yönelik Haklar, Güneydoğuda askeri yanında diğer önlere gereklilik	Milli Kimlik	Kürt Sorununa Çözüm, Çok Kültürlük, Ana Dilde Eğitim, Alevi vb. Yönelik Haklar
Ekonomi Politikaları	Serbest Piyasa Ekonomisi	Ekonomide Üçüncü Yol: Sosyal Liberal Ekonomi Anlayışı (DYP karma ekonomiyi savunuyordu)	Sosyal Piyasa Ekonomisi	Halk Sektörü Kooperatiftik Sendikalaşma İş Güvencesi	Piyasacı Milli Ekonomi	Rant Ekonomisi yerine Reel Ekonomi
Belirgin Söylemleri	Halka Hizmet Hakka Hizmettir, Sessiz Çoğunluk	Yeter Söz Milletindir, Büyük Türkiye	Altı Ok Anadolu Solu	İnançlara Saygılı Laiklik Ve Halka ve Halka dayanma	Türk Toplumculuğu Ve Milliyetçilik	Gelenegi Önemseyen Modernlik
Açıldıkları Konuları	Dört Eğilim (Milliyetçi Muhafazakâr Sosyal Adaletçi Rekabetçi Serbest Pazar Ekonomisi)	Demokratik Merkez (DYP; Merkez Sağ (Milliyetçi Muhafazakâr Demokrat)	Sosyal Demokrasi	Demokratik Sol	Milliyetçilik	Muhafazakâr Demokrat
						Eşitlikçi Sol

3.2. Parti ve Seçmen Araştırmaları

Siyasal partilerin programları ve seçim beyannameleri gibi dökümanlarının incelenmesi, kamuoyu ve seçmen eğilimi araştırmaları ile uzman kişilerin görüşleri konum belirleme konusunda yardımcı olmaktadır. Bu bölümde söz konusu araştırmaların bulguları analiz edilecektir. Öncelikle 1980’e kadar olan ve 1960’lı ve 1970’li yılları kapsayan dönemi ele alan araştırmalardan bazı bulgular vermek yararlı olacaktır.

Mackie ve Rose, 1970’li yıllarda Türkiye’deki aşırı partiler olarak Milliyetçi Hareket Partisi’ni, Türkiye İşçi Partisi’ni ve Milli Selamet Partisi’ni göstermektedirler.⁴⁰⁵ Sayarı, Türkiye’deki siyasal eğilimleri detaylandırarak dört grupta toplamıştır. Bu sınıflandırmada *merkez sağ* (ANAP, DYP, MDP, GP), *aşırı sağ* (MHP), *İslamcı* (RP, AKP, FP, SP), *merkez sol* (CHP, DSP, SHP, HP) ve *Kürtçü* (HADEP, DEHAP) partiler vardır.⁴⁰⁶

Tablo 3.2. Ergüder’in Araştırmasında Seçmenlerin Siyasal Yelpazedeki Konumu

	AP	CHP	Küçük Partiler
ORTANIN SAĞI	48,2	5,6	44,9
ORTA	23,6	30,2	25
ORTANIN SOLU	1,8	44	5,4
FİKRİ YOK	26,4	20,2	24,7
TOPLAM	100	100	100

Kaynak: Üstün Ergüder, “Türkiye’de Değişen Seçmen Davranışı Örüntüleri”, Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye’de Siyaset Süreklilik ve Değişim**, Der Yayınları, İstanbul, 1995, s.374.

Ergüder, 1977 seçimleri öncesinde yürütmüş olduğu araştırmada o dönemde Türk siyasetinde geçerli olan orta, ortanın sağ ve ortanın solu ayrımını kullanmış ve henüz kutuplara yönelmemiş siyasal merkezin halen Türk seçmeni için önemli olduğunu tespit etmiştir.⁴⁰⁷ Ergüder’in araştırmasına göre, AP seçmenleri, ağırlıklı

⁴⁰⁵ Thomas Mackie – Richard Rose, **International Almanac of Electoral History**, New York 1974.

⁴⁰⁶ Sabri Sayarı, “Towards a New Turkish Party System?”, **Turkish Studies**, Vol. 8 No. 2 June 2007, ss.197–210.

⁴⁰⁷ Üstün Ergüder, “Türkiye’de Değişen Seçmen Davranışı Örüntüleri”, Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye’de Siyaset Süreklilik ve Değişim**, Der Yayınları, İstanbul, 1995, s.373.

olarak ortanın sağında ardından da ortada toplanırken, CHP'liler ağırlıklı olarak ortanın solunda ve ortada toplanmışlardır. Bu iki parti dışındaki küçük partilerin görünümü de genel olarak AP'yle benzerlik taşımaktadır.

Ergüder'e benzer şekilde 1990'lı yılların sonunda TÜSES Vakfı'nın yaptığı araştırmada parti yandaşlarının siyasal eğilimleri, sağ ve sol olmak üzere saptanmıştır. Buna göre *solcular* yüksek oranda CHP ve DSP'de yer alırken, *sağcılar* en yüksek oranda MHP'de yer almaktadır. DYP, RP-FP ve ANAP içinde de *sağcılar*ın oranı yüksektir.⁴⁰⁸

Tablo 3.3. TÜSES Parti Yandaşlarının Siyasal Eğilimleri

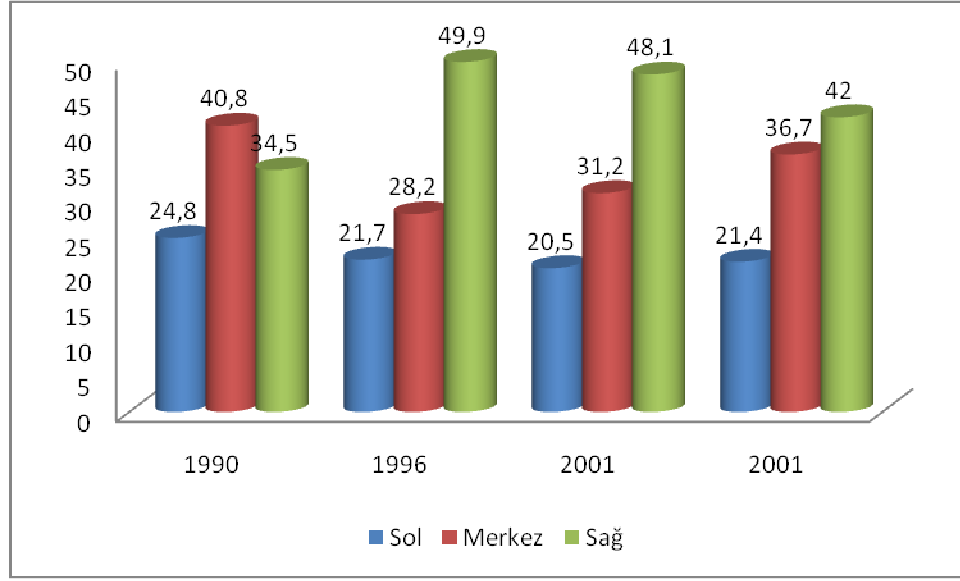
	SOLCU	SAĞCI	DİĞER	YANITSIZ
ANAP	3,5	49	35,1	12,4
RP-FP	2,8	58,6	29,9	8,8
DYP	4,5	66,7	21,2	7,6
MHP	2,8	75,1	16,6	5,5
DSP	46,6	8,4	34,4	10,7
CHP	53,1	7,7	32,3	6,9
Diğer	37,7	32,5	28,6	1,3
Hiçbiri	10,3	23	54,5	12,2
Yanıtız	6,7	32,8	40	20,5
Genel	13,4	41,1	35,1	10,5

Kaynak: TÜSES, *Türkiye'de Siyasi Parti Seçmenleri ve Toplum Düzeni*, 1999, s.90.

Türkiye'de 1990'lı yıllarda sol oyların yüzde 20-22 civarında sabit bir hal aldığı buna karşın merkez ve sağ oylar arasında geçişkenliğin olduğu Dünya Değerler Araştırması verilerinde görülmektedir. Özellikle 1990'ların ikinci yarısı sağın güçlendiği bir dönem olmuştur.

⁴⁰⁸ TÜSES, *Türkiye'de Siyasi Parti Seçmenleri ve Toplum Düzeni*, 1999.

Şekil 3.1. 1990 – 2001 Yılları Arasında Türkiye’de Seçmenlerin İdeolojik Konumlanması

Grafik, Dünya Değerler Araştırması verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Esmer’in bir partiye oy verenlerin kendilerini siyasal yelpazede yerleştirdikleri konumu saptadığı araştırmanın verileri partilerin konumunu belirlemek açısından yararlı bir bakış açısı sunacak niteliktedir. Soldan sağa 1’den 10’a kadar sıralanmış ölçekte, CHP ve DSP orta noktasının solunda yer alırlarken; ANAP, DYP, MHP ve FP sırasıyla orta noktanın sağında sıralanmaktadır. DSP ve ANAP merkeze en yakın partiler olurken, CHP, DSP’ye göre daha solda, DYP de ANAP’a göre daha sağda yer almaktadır. MHP ve FP’nin ise sağda yer aldığı görülmektedir. Yelpazedeki orta nokta ise, 6,2’de konumlanmıştır. Bu durum sağa yönelimin sola yönelime göre daha baskın olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 3.4. Esmer’in Araştırmasında Seçmenlere Göre Bir Parti Konumlandırması

CHP	DSP	ORTA	ANAP	DYP	MHP	FP
2,7	4,2	6,2	6,7	7,5	7,9	8,1

Kaynak: Yılmaz ESMER, “At The Ballot Box: Determinants of Voting Behavior”, Edt. Sabri Sayarı ve Yılmaz Esmer, **Politics Parties and Elections in Turkey**, Lynne Rienner Publishers, 2002, s.103.

TÜSES’in özellikle AKP ve CHP seçmenini öncelikli olarak analiz ettiği araştırmasında AKP seçmeni yüzde 52,2 oranında siyasal yelpazenin sağında ve yüzde 41,5 oranında merkezde konumlanırken CHP seçmeni, yüzde 54,1 oranında

solda, yüzde 39,9 oranında da merkezde yerleşmiştir. Yine sağda yer alan AKP seçmeninin yüzde 31,9'u merkez sağda, yüzde 20,3'ü de uç sağdadır. Buna karşın solda yer alan CHP seçmeninin yüzde 41,3'ü merkez solda, yüzde 12,8'i de uç soldadır. Diğer partilerin yandaşları siyasal yelpazenin çeşitli noktalarındaki pek çok küçük partiyi temsil etmekte ve tüm seçmenlerin ortalamasına yakın görünmektedir. Parti yandaşı olmayanların ise, yelpazenin ortasında konumlanması dikkat çekicidir.⁴⁰⁹ Parti yandaşı olmayanların yelpazenin orta noktasında ağırlık kazanması ılımlı seçmenlerin parti bağlarının diğerlerine göre daha zayıf olduğunu düşündürmektedir.

Tablo 3.5. TÜSES Parti Yandaşlarının Siyasal Yelpazedeki Dağılımı

	AKP Yandaşları	CHP Yandaşları	Diğer Parti Yandaşları	Parti Yandaşı Olmayanlar	Tüm Seçmenler
1 – 2 Uç Sol	1,7	12,8	8,5	4,5	4,8
3 – 4 Merkez Sol	2,6	41,3	10,4	6,3	9,3
5 – 6 Merkez	41,5	39,9	38,8	65,3	45,2
7 – 8 Merkez Sağ	31,9	3,2	24,6	12,0	23,5
9 – 10 Uç Sağ	20,3	2,3	16,1	6,6	14,8
Cevapsız	2,0	0,5	1,6	5,4	2,4
Toplam	100	100	100	100	100

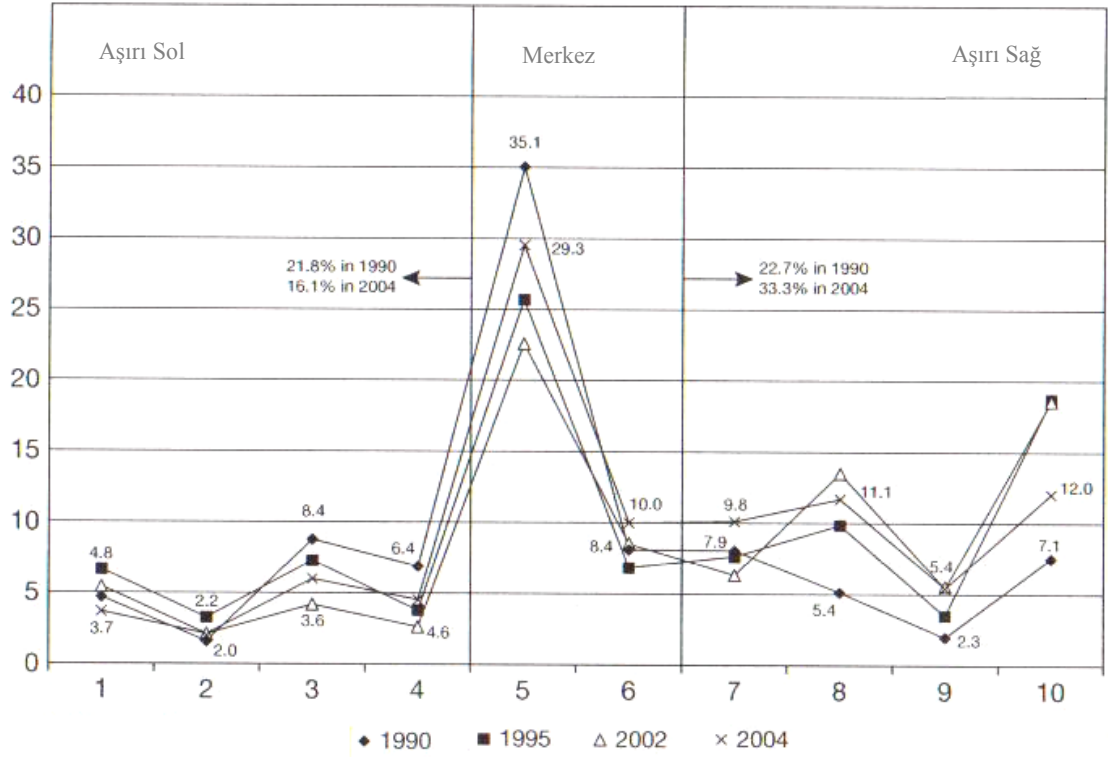
Kaynak: TÜSES, **Türkiye’de Seçmen Eğilimlerinde Yeni Açılımlar 1994 – 2004**, TÜSES Yayınları, İstanbul, s.97.

Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 1990’da yüzde 35,2 olan (4,5 ile 6,5 arasında konumlanan) medyan seçmenlerin oranının 2004’e gelindiğinde yüzde 25’e gerilediğini saptamışlardır. Bu dönemde (1 ile 4,5 arasında) solda kendini konumlandıran seçmenlerin oranı da yüzde 21,8’den yüzde 16,1’e gerilemiştir. Buna karşın (6,5 ile 10 arasında) sağda konumlanan seçmenlerin oranı ise, yüzde 22,7’den yüzde 38,3’e yükselmiştir. Buna göre sağdaki yükselme eğilimine rağmen Türkiye’de medyan seçmen siyasal merkezde kalmaya devam etmiş görünmektedir. Diğer bir deyişle 1990’lardaki hızlı değişime rağmen merkezi konum özendiriciliğini sürdürmüştür.⁴¹⁰

⁴⁰⁹ Bkz. TÜSES, **Türkiye’de Seçmen Eğilimlerinde Yeni Açılımlar 1994 – 2004**, TÜSES Yayınları, İstanbul, s.97.

⁴¹⁰ Ali Çarkoğlu ve Ersin Kalaycıoğlu, **Turkish Democracy Today**, İ.B. Tauris, NY 2007’den aktaran Arda Can Kumbaracıbaşı, **Turkish Politics and the Rise of the AKP**, Routledge 2009,s.156.

Şekil 3.2. 1990 – 2004 Döneminde Seçmenlerin Siyasal Yelpazedeki Dağılımı

Kaynak: Ali Çarkoğlu ve Ersin Kalaycıoğlu, **Turkish Democracy Today**, İ.B. Tauris, NY 2007'den aktaran Arda Can Kumbaracıbaşı, **Turkish Politics and the Rise of the AKP**, Routledge 2009,s.156.

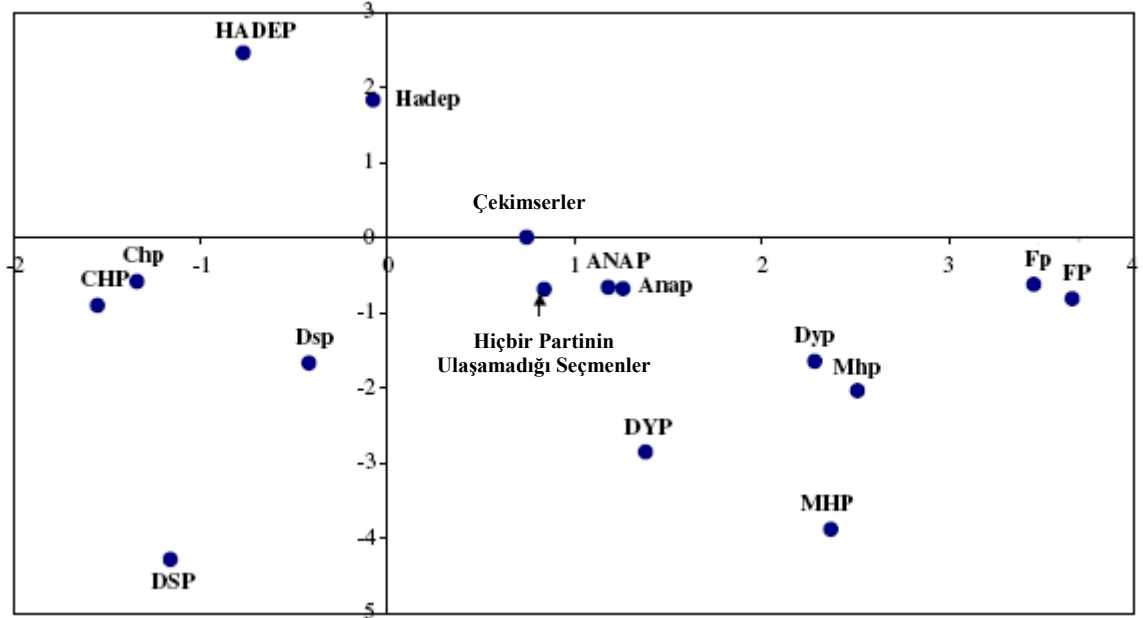
Şekil 3.2., Türkiye siyasetinde merkez sağın kalabalık olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle AKP gibi yeni bir parti ise, rakiplerinden ayırt edilmek için siyasal rekabetin farklı boyutlarını vurgulamaya ihtiyaç duymaktadır.⁴¹¹ Bu durum yeni partilerin halihazırdaki partilere alternatif haline gelebilmelerini sağlamaktadır. AKP'nin merkez sağ ya da milli görüş partisi olduğu söylemiyle yola çıktığı düşünüldüğünde partinin siyasal rekabet içindeki şansının azalacağı öngörülebilirdi. Buna karşın parti yeni bir söylemle hareket etme yolunu seçti ve bunda da başarılı oldu.

Çarkoğlu ve Hinich, Türkiye'de siyasal rekabetin alanının cumhuriyetçi laiklere karşı İslamcılar ve etnik partilere karşı milliyetçi partiler ayrımından hareketle başlıca iki boyuta ayrıldığını belirterek söz konusu iki boyutu da kapsayan bir sınıflandırma yapmışlardır. Çarkoğlu Hinich, birinci ayrımın aslında Mardin'in merkez – çevre ayrımının bir yansıması olduğunu söylemektedirler. Onlara göre

⁴¹¹ Arda Can Kumbaracıbaşı, **Turkish Politics and the Rise of the AKP**, Routledge 2009,s.156.

çevre zaten İslamcı unsurları ağır basan bir yapıdadır, buna karşı merkezin laik kimliği baskındır. Bu ayrıma bir de 1990’larda yükselen etnik Kürt kimliğiyle oluşan milliyetçilik boyutunu eklemek gerekmektedir.⁴¹²

Şekil 3.3. Partilerin ve Seçmenlerinin Ortalama Konumları*

Kaynak: Ali Çarkoğlu ve Melvin J. Hinich, “A Spatial Analysis of Turkish Party Preferences”, *Electoral Studies*, Vol.25, 2006, s.381.

* Büyük harflerle tanımlananlar siyasi partilerin kendilerinin, küçük harflerle tanımlananlar ise partilerin seçmenlerinin konumlarını göstermektedir.

Şekil 3.3.’te Çarkoğlu ve Hinich, bu iki boyutu kullanarak 1990’lı yılların sonunda partileri ve bu partilerin seçmenlerini konumlandırmaktadır. Bu konumlandırmaya göre X eksenine, sağda laiklere karşıt olan İslamcı FP ile solda laik CHP’nin kutuplarda yer aldığı, diğer partilerin konumunun ise dinsel bölünmeyi yansıttığı bir anlama sahiptir. Bu eksen üzerinde aşırı milliyetçi MHP, FP’ye yakın bir noktada konumlanırken merkezci partilerden DYP, İslamcı uca hafif bir yakınlık içindedir. DSP ve CHP ise, merkezdeki ANAP’ın solunda yer almaktadır. Yine X ekseninde HADEP, DSP ve CHP’ye yakın durmaktadır. Milliyetçi bölünmeyi yansıtan Y ekseninde ise, Kürtçü HADEP ile aşırı milliyetçi MHP ve soldaki DSP aşırı kutupları temsil etmektedir. Bu ekseninde ANAP, CHP ve FP merkeze yakın konumlanmışken DYP, MHP ve DSP’ye yakın durmaktadır.

⁴¹² Çarkoğlu ve Hinich, s.370.

Aynı eksenlerde bu kez partilerin seçmenlerine bakıldığında öncelikle CHP, DSP, FP ve HADEP seçmenlerinin partilerine göre daha merkezi bir konumda olduğu görülmektedir. Buna karşın DYP ve MHP seçmenleri dinsel boyutu içeren X ekseninde partilerinin konumundan daha sağda yer almaktadırlar.

Ekonomik boyutun partilerin klasik sağ – sol konumunu belirlemede halen rol oynamayı sürdürdüğünü belirten Kumbaracıbaşı, buna karşın Türkiye’de siyasal partilerin ekonomik ekseninde dar bir alana sıkışmış olduğunu söylemektedir. Diğer bir deyişle, Türkiye örneğinde ekonomik ekseninde parti politikaları birbirinden fazlaca farklılaşmamaktadır. Buna karşın din – laiklik ve milliyetçilik eksenleri söz konusu olduğunda bu kez partiler ideolojik yelpaze üzerinde daha geniş bir alana yayılmaktadır.⁴¹³ Bu durum Türkiye’de parti kutuplaşmasının sosyoekonomik politikalardan daha çok laiklik, din, milliyetçilik, AB entegrasyonu gibi konular üzerinde olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda benzer bir bakış açısı ortaya koyan Çarkoğlu, Türkiye’de sağ – sol ayrımının sosyoekonomik temelli değil, daha çok etnik ve mezhepsel farklılıklara dayandığını saptamıştır.⁴¹⁴

Ekonomi politikalarını içeren sağ – sol eksenini tek boyutlu olarak ele alındığında en solda 5,8 puanla DEHAP yer alırken en sağda 11,9 puanla ANAP ve 12,9 puanla da GP konumlanmıştır. Şekil 3.4.’te ANAP, GP ve DYP ekonomik ekseninde merkez sağ partileri olarak görünmektedir. AKP ve MHP onlara göre daha merkezidir. DEHAP, CHP ve DSP orta noktanın solunda konumlanmıştır. Ekonomik eksen, dinsel eksen ile birlikte ele alındığında ise parti sisteminin özelliği daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Dinsel boyutta DSP ve CHP’nin laiklik vurgusu ileri düzeydeyken bunun tersine AKP’nin de dinsel vurgusu oldukça belirgindir.⁴¹⁵ Din-Laiklik ekseninde AKP 4,7 ile bir uçta yer alırken CHP 18,7 ile diğer uçta yer almaktadır. DSP, 17,2’de, DEHAP 14’te, ANAP 11,3’te, DYP 10,4’te, GP 11,3’te ve MHP 9,6’da konumlanmaktadır.⁴¹⁶

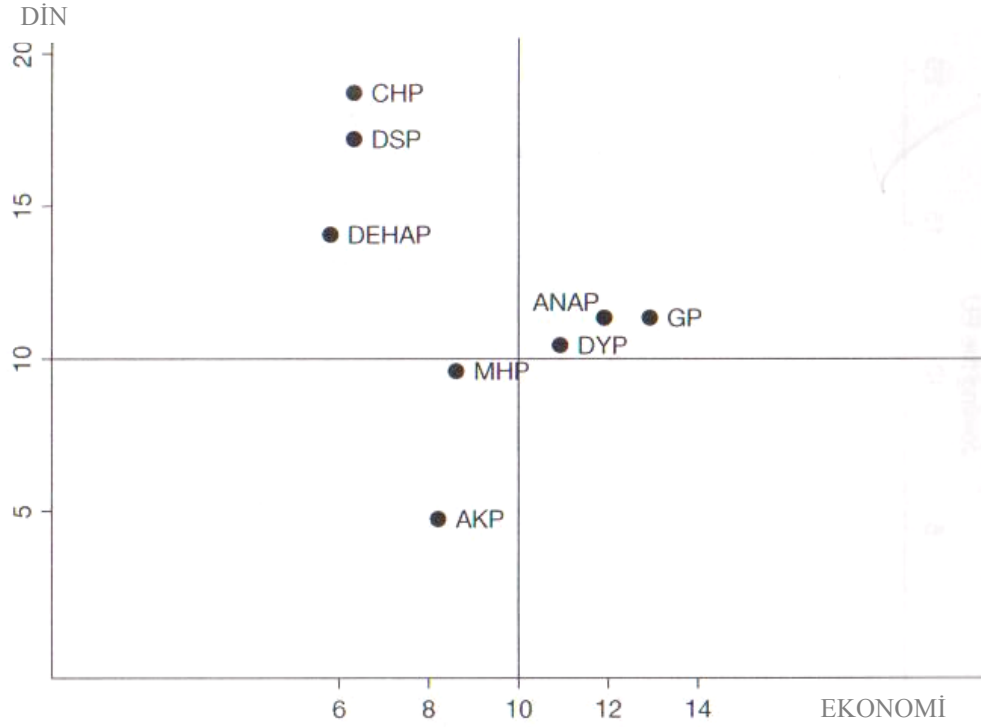
⁴¹³ Kumbaracıbaşı, s.168.

⁴¹⁴ Ali Çarkoğlu, “The Nature of Left – Right Ideological Self-placement in the Turkish Context”, **Turkish Studies**, Vol. 8 No. 2 June 2007, s.267.

⁴¹⁵ Kumbaracıbaşı, s.169.

⁴¹⁶ Bkz. Kenneth Benoit ve Michael Laver, **Party Policy in Modern Democracies**, Routledge, NY & London, 2006.

Şekil 3.4. Din – Ekonomi Odaklı Sağ – Sol Eksenlerinde Partilerin Dağılımı

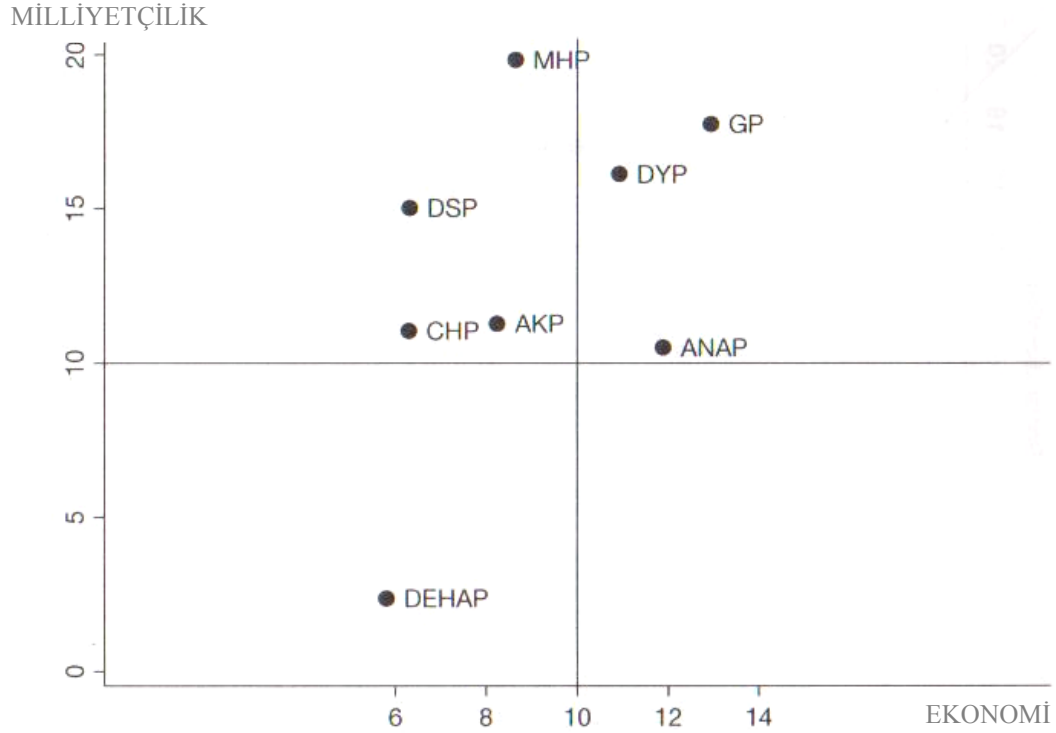
Kaynak: Arda Can Kumbaracıbaşı, **Turkish Politics and the Rise of the AKP**, Routledge 2009, s.169.

Ekonomik eksen milliyetçilik eksenine ile birlikte ele alındığında da parti sisteminin yapısındaki belirginlik artmaktadır. Buna göre milliyetçilik ekseninde partiler, Türk milliyetçiliği ya da ulusal milliyetçilik denilebilecek bir milliyetçilik vurgusu en fazla olan MHP'den en az olan DEHAP'a kadar uzanmaktadır. Sözü geçen her iki parti de aşırı noktalarda konumlanmıştır. Geleneksel olarak statükocu olan CHP'nin yanında ANAP ve AKP ise, bu ekseninde orta noktaya yakın konumlanmışlardır.⁴¹⁷ Milliyetçilik ekseninde MHP 19,8'de, GP 17,7'de, DYP 16,1'de, AKP 11,2'de, ANAP 10,4'te, DSP 14,9'da, CHP 11'de ve DEHAP 2,3'te konumlanmaktadır.⁴¹⁸

⁴¹⁷ Kumbaracıbaşı, s.170.

⁴¹⁸ Bkz. Benoit ve Laver.

Şekil 3.5. Milliyetçilik – Ekonomi Odaklı Sağ - Sol Eksenlerinde Partilerin Dağılımı

Kaynak: Arda Can Kumbaracıbaşı, *Turkish Politics and the Rise of the AKP*, Routledge 2009, s.171.

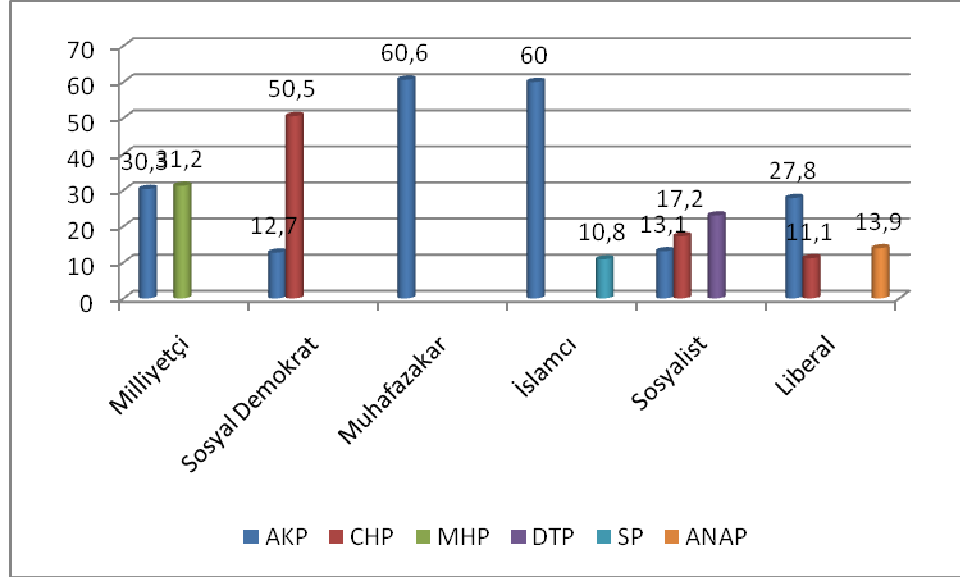
Sitembölükbaşı'nın son dönemde yürütmüş olduğu araştırmada ideolojik grupların siyasal partilere yönelimleri bu partilerin siyasal yelpazedeki konumlarını aydınlatıcı niteliktedir. Buna göre, toplumda en fazla oranda milliyetçilik ideolojisi benimsenmektedir. Şekil 3.6.'da görüldüğü gibi, Milliyetçilik ise en fazla MHP (%31,2) daha sonra da AKP (%30,2) ile ilişkilendirilmiştir. Sosyal demokratlar büyük oranda CHP'yi (%50,5) desteklerken muhafazakârlar ağırlıklı olarak AKP'yi (%60,6) desteklemektedirler. İdeolojik eğilimlerini İslamcı olarak belirleyenler de yine büyük oranda AKP'yi (%60) tercih etmişlerdir. Sosyalistlerin öncelikli tercihi DTP (%23) olurken liberallerin yöneldiği partilerin önde gelenleri AKP (%27,8) ve ANAP (%13,9) olmuştur.⁴¹⁹

Sağ – sol düzleminde bir değerlendirme yapıldığında AKP ve CHP, düşük oranlarda da olsa soldan ve sağdan oy alabilirlerken diğer partiler ya tamamen

⁴¹⁹ Şaban Sitembölükbaşı, *Türkiye'de İdeolojik ve Sosyoekonomik Grupların Siyasal Düşünce Kalıpları*, Asil Yayınları, Ankara 2007, s.46–48.

sağdan ya da tamamen soldan oy almaktadırlar. MHP, SP ve ANAP sağdan, DTP ise soldan oy almaktadır.

Şekil 3.6. İdeolojik Grupların Siyasal Partilere Yönelimi

Şekil, Şaban Sitembölükbaşı, **Türkiye’de İdeolojik ve Sosyoekonomik Grupların Siyasal Düşünce Kalıpları**, Asil Yayınları, Ankara 2007, s.45’den uyarlanmış olup ana akım yönelimlerin belirginlik kazanması için %10’un altındaki değerler dikkate alınmamıştır.

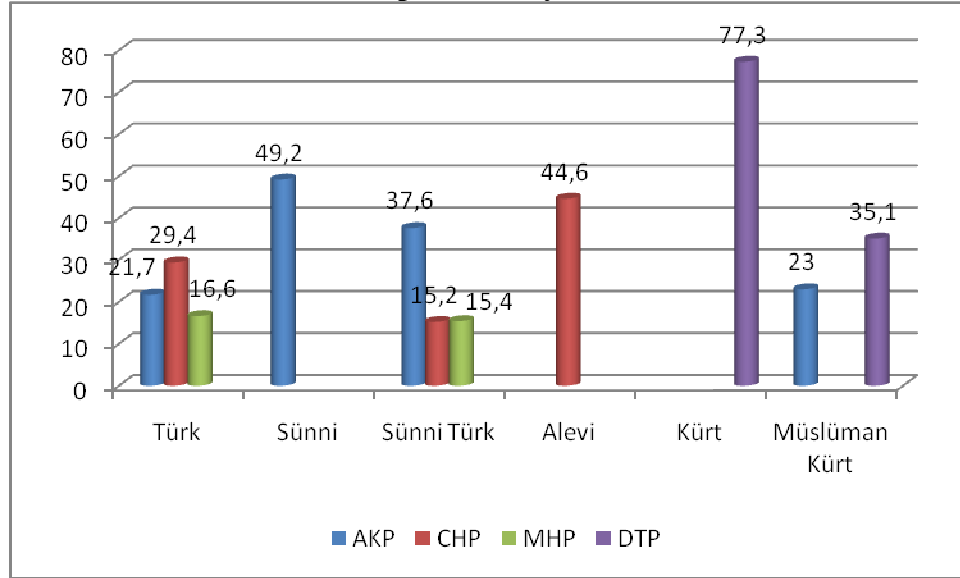
Yine kimlik gruplarının siyasal partilere yönelimlerini saptayan Sitembölükbaşı, etnik ve mezhepsel farklılıkların kutuplaşmanın temel bileşenlerinden olduğunu ortaya koymaktadır. Şekil 3.7.’de görüldüğü gibi, kendini Sünni-Müslüman olarak tanımlayanlar ağırlıklı olarak AKP’de, Alevi olarak tanımlayanlar ise ağırlıklı olarak CHP’de toplanmıştır. Kendini Kürt olarak tanımlayanlar büyük oranda DTP’ye yönelirken hem Müslüman hem de Kürt olarak tanımlayanlar birinci olarak DTP’ye ardından AKP’ye yönelmiş buna karşın Türk olarak tanımlayanlar da sırasıyla CHP, AKP ve MHP’ye yönelim göstermişlerdir.⁴²⁰

Kimlik gruplarının en az yönelim gösterdikleri partileri ortaya koyarak tabloyu tersten okumak da mümkün hale gelmektedir. Bu bağlamda AKP’ye en az destek veren kimliklerin başında Aleviler ve Kürtler bulunmakta, CHP’ye en az desteği Sünni-Müslümanlar ve Kürtler göstermekte, MHP’yi Aleviler ve Kürtler en az desteklemekte ve son olarak DTP, Sünni-Müslüman Türk, Türk ve Sünni-Müslüman

⁴²⁰ Sitembölükbaşı, **Türkiye’de İdeolojik ve Sosyoekonomik Grupların...**, s.44.

grupların desteğini almakta zorlanmaktadır. Bu bakımdan MHP ve DTP'nin paylaştıkları ortak özellik etnik yönelimi baskın olanların kendi etnik karakterini temsil eden partileri daha fazla desteklemeleri ve diğer etnik yönelimli partilere karşı mesafeli durmalarıdır.⁴²¹

Şekil 3.7. Kimlik Gruplarının Siyasal Partilere Yönelimi

Şekil, Şaban Sitembölükbaşı, **Türkiye’de İdeolojik ve Sosyoekonomik Grupların Siyasal Düşünce Kalıpları**, Asil Yayınları, Ankara 2007, s.44’den uyarlanmış olup ana akım yönelimlerin belirginlik kazanması için %10’un altındaki değerler dikkate alınmamıştır.

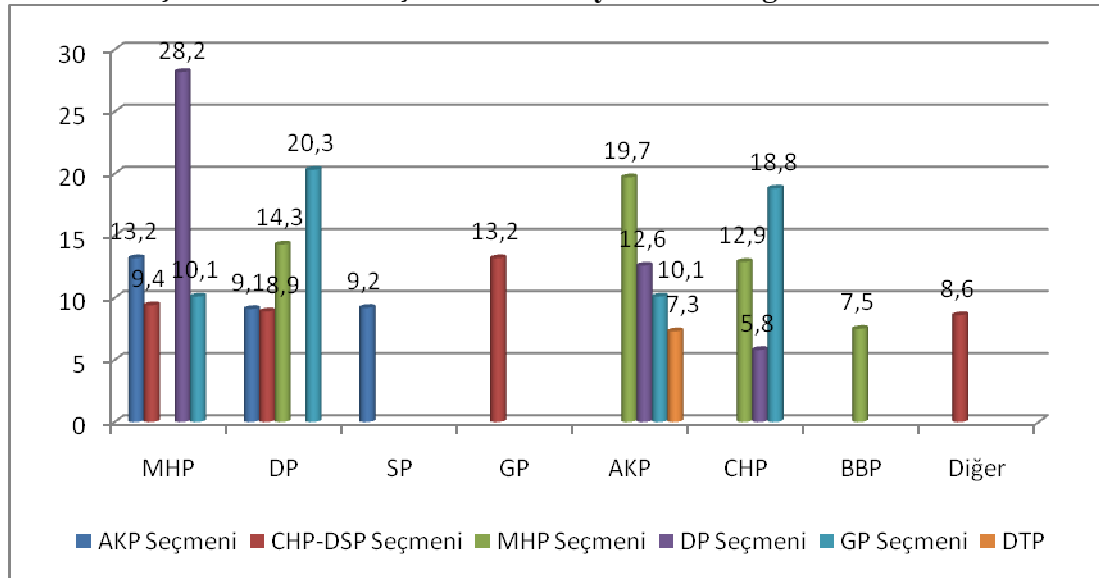
Alevi – Sünni bölünmesi kapsamında Aleviler arasında mezhebe bağlılık arttıkça CHP’nin tercih edilirliğinde de ciddi oranda bir artış olduğunu buna karşın AKP’nin tercih edilirliğinde de aynı oranda bir azalma olduğunu saptayan Çarkoğlu, Alevilerin kendi dinsel serbestliklerini koruyabilmek amacıyla laik CHP’yi Sünni/Hanefi yönelimli AKP’ye tercih ettiklerini belirtmektedir. Araştırmaya göre Alevi mezhebinin gereklerine bağlı olmayanlar arasında AKP yüzde 47,9, CHP yüzde 13 oranında tercih edilirken Alevi mezhebine ileri düzeyde bağlı olanlar arasında AKP yüzde 12,5, CHP ise yüzde 66,7 oranlarında tercih edilmektedir.⁴²²

⁴²¹ Sitembölükbaşı, **Türkiye’de İdeolojik ve Sosyoekonomik Grupların...**, s.45.

⁴²² Ali Çarkoğlu, “Political Preferences of the Turkish Electorate: Reflections of An Alevi – Sunni Cleavage”, Edt. Ali Çarkoğlu ve Barry Rubin, **Religion and Politics in Turkey**, Routledge 2006, s.144.

KONDA Araştırma Şirketi'nin 2006'da yürütmüş olduğu araştırma da etnik kimliklere göre siyasi tercihler konusunda benzer sonuçları içermektedir. KONDA'nın araştırmasına göre kimliğini Türk olarak tanımlayanlar, AKP tabanının yüzde 83,8'ini, CHP tabanının yüzde 84,9'unu, DYP tabanının yüzde 85,6'sını ve en yüksek oranda da MHP tabanının yüzde 92,3'ünü oluşturmaktadır. Kürt ve Zazalar ise yüzde 84,3 oranında DTP tabanında yoğunlaşmışlardır.⁴²³ Yine KONDA'nın ardıl bir başka araştırması Kürtler'in destekledikleri başlıca partilerin DTP (bağımsızlar) ve AKP olduğunu ortaya koymaktadır. 2007 seçimlerinin verilerinden yola çıkılarak Nisan 2008 ve Ağustos 2008'de yenilenen bu veriler ışığında, Kürt oylarının Diyarbakır'da DTP lehine olduğu, Güneydoğu Anadolu'da DTP'ye rakip olarak AKP'nin belirttiği, Doğu Anadolu'da ve İstanbul'da Kürt oylarını kazanmada AKP'nin bu kez DTP'nin önüne geçtiği ortaya çıkmaktadır. Türkiye genelinde ise, Kürt oylarını almada AKP yüzde 50'ye yakın oranlarda olmak üzere, yüzde 30'larda seyreden DTP'nin önünde yer almaktadır. CHP ise, Kürt oylarını kazanmada AKP ve DTP'nin oldukça gerisinde kalmaktadır.⁴²⁴

Şekil 3.8. Parti Seçmenlerinin Oy Verebileceği İkinci Parti

⁴²³ KONDA, **Toplumsal Yapı Araştırması 2006 – Biz Kimiz?**

http://www.konda.com.tr/html/dosyalar/ttya_tr.pdf Erişim Tarihi: 15.10.2009.

⁴²⁴ KONDA, **Kürtler ve Kürt Sorunu**, <http://www.konda.com.tr/html/dosyalar/kurtler.pdf> Erişim Tarihi: 15.10.2009.

Şekil A&G Araştırma Şirketi'nin Haziran 2007'de yürütmüş olduğu araştırmanın verilerinden yararlanarak oluşturulmuştur. Ana eğilimlerin belirginlik kazanması amacıyla %5'in altındaki oranlar dikkate alınmamıştır. Bkz. http://www.agarastirma.com.tr/arastirmalar/akp_ile_ilgili.pdf

A&G Araştırma Şirketi'nin Haziran 2007'de yürütmüş olduğu araştırmanın verileri, tüm parti seçmenlerinin kendi partileri dışında en fazla tercih ettikleri partilerin sırasıyla yüzde 9,4 oranında MHP, yüzde 8,7 oranında DP, yüzde 5,5 oranında AKP ve yüzde 4,6 oranında da CHP/DSP olduğunu göstermektedir. Şekil 3.8.'de tek tek partilerin seçmenine ikinci parti tercihi bakımından bakıldığında ise, AKP seçmeninin yüzde 13,2 oranında MHP'ye, yüzde 9,1 oranında DP'ye ve %9,2 oranında SP'ye yönelim içinde olduğu, CHP/DSP seçmeninin yüzde 13,7'lik en yüksek oranda GP'ye, yüzde 8,6 oranında diğer partilere, yüzde 9,4 oranında MHP'ye ve yüzde 8,9 oranında da DP'ye yöneldiği görülmektedir. MHP seçmeni, yüzde 19,7'lik oranda AKP'yi, yüzde 14,3'lük oranda DP'yi, yüzde 12,9'luk oranda CHP/DSP'yi ve yüzde 7,5'lik oranda BBP'yi tercih etmektedir. DP seçmeni, yüzde 28,2'lik en yüksek oranda MHP'yi, yüzde 12,6 oranında AKP'yi, yüzde 5,8 oranında CHP/DSP'yi tercih etmekten GP seçmeni yüzde 20,3 oranında DP'yi, yüzde 18,8 oranında CHP/DSP'yi, yüzde 10,1 oranında MHP'yi ve aynı oranda AKP'yi tercih etmektedir. İkinci bir partiye en az yönelim gösteren seçmenler ise, DTP seçmenleridir. Bu partinin seçmenleri yüzde 7,3 oranında AKP'ye yönelmişlerdir. Yine ikinci bir partiye oy vermeyeceğini belirten DTP seçmenlerinin oranı yüzde 78'dir. AKP seçmenlerinin yüzde 56,9'u, CHP/DSP seçmenlerinin yüzde 50'si, MHP seçmenlerinin yüzde 38,8'i, DP seçmenlerinin yüzde 47,5'i ve GP seçmenlerinin yüzde 39,1'i başka bir partiye oy vermeyeceklerini belirtmiştir.⁴²⁵

A&G Araştırma Şirketi'nin Ocak 2008'de yürüttüğü araştırmanın sonuçlarına göre ise, AKP tabanının yüzde 47'sini ailesinin DP ve AP'li olduğunu belirtenler oluştururken aynı kesim MHP tabanında yüzde 40,2'lik bir oranla yer almaktadır. CHP'nin dayandığı ana kitlenin halen aile geleneği olarak CHP'ye oy verenlerden oluşması dikkat çekicidir. Ailesinin CHP'li olduğunu belirtenler bugünün CHP tabanının yüzde 82,6'sını oluşturmaktadır. DTP tabanının yüzde 55,3'ünü ise aile geleneği hakkında yanıt vermeyen ya da fikri olmayanlar oluşturmaktadır.⁴²⁶

⁴²⁵ Bkz. http://www.agarastirma.com.tr/arastirmalar/akp_ile_ilgili.pdf Erişim Tarihi: 15.10.2009

⁴²⁶ Bkz. http://www.agarastirma.com.tr/arastirmalar/kokleri_nereden.pdf Erişim Tarihi: 16.10.2009

2002'den 2007'ye oy kaymalarını saptayan KONDA Araştırma Şirketi'nin verilerine göre, 2007'de AKP oyunun yüzde 75'i 2002'de yine AKP'ye oy vermiş seçmenlerden oluşmakta iken partinin toplam oyu içinde yüzde 12 oranında 2007 seçimlerinde ilk kez oy kullanmış olan seçmenlerin oyları yer almıştır. 2007'de CHP oylarının yüzde 64'ü, 2002'de yine CHP'ye oy vermiş olan seçmenlerden oluşmakta iken partinin almış olduğu oyun yüzde 16'sı 2007'de ilk kez oy kullanan seçmenlerden, yüzde 9'u 2002'de AKP-CHP-MHP-DP-GP dışındaki bir partiye oy vermiş olan seçmenlerden, yüzde 6'sı da AKP seçmeninden alınmıştır. 2007'de MHP oyunun yüzde 52'si 2002'de yine MHP'ye oy vermiş olan seçmenlerden, yüzde 19'u 2002 seçimlerinde AKP'ye, oy vermiş olan seçmenlerden alınırken yüzde 19'u da 2007'de ilk kez oy kullanan seçmenlerden elde edilmiştir. 2007'deki DP oyunun yüzde 45'i 2002'de yine DP'ye oy veren seçmenlerden alınırken yüzde 16'sı 2002'de AKP'ye oy vermiş olanlardan, yüzde 15'i 2002'de AKP-CHP-MHP-DP-GP dışındaki bir partiye oy vermiş olan seçmenlerden, yüzde 11'i ise 2007'de ilk kez oy kullanan yeni seçmenlerden alınmıştır. 2007'deki GP oyunun ancak yüzde 25'i 2002'deki GP seçmeninden alınırken yüzde 26'sı 2002'deki AKP seçmeninden, yüzde 25'i 2007'de ilk kez oy kullanmış olan yeni seçmenlerden, yüzde 9'u CHP'nin 2002'deki seçmenlerinden ve yine yüzde 9'u 2002'de AKP-CHP-MHP-DP-GP dışındaki bir partiye oy vermiş olan seçmenlerden alınmıştır. Son olarak 2002'deki DEHAP oylarının belirgin bir biçimde 2007'de bağımsızlara yöneldiği eklenmelidir.⁴²⁷

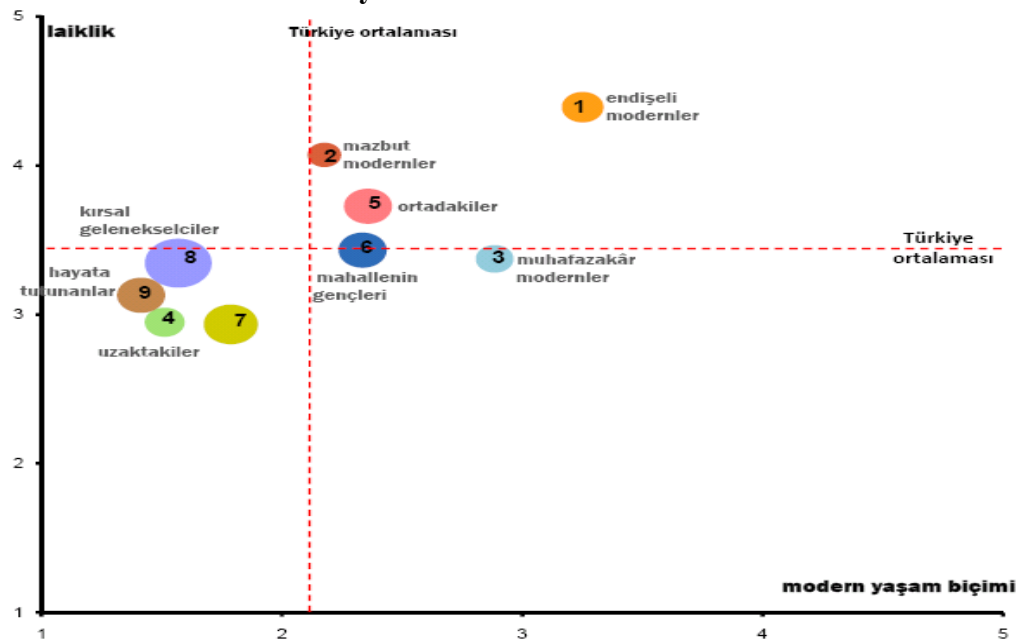
Tablo tersten okunduğunda ise, 2002'deki AKP seçmeni yüzde 72,6'sının 2007'de yine AKP'yi, 2002'deki CHP seçmeni 2007'de yüzde 75,5'inin yine CHP'yi tercih ederken, 2002'deki DYP seçmeni 2007'de yüzde 47 oranında DP'ye, yüzde 23,9 oranında AKP'ye yönelmiştir. 2002'de GP'ye oy veren seçmenin yüzde 35,3'ü yine GP'ye, yüzde 16,5'i CHP'ye, yüzde 11,8'i AKP'ye ve yine yüzde 11,8'i de MHP'ye yönelmiştir. 2002'deki MHP seçmeni 2007'de yüzde 71,1 oranında MHP'yi, ve yüzde 13,5 oranında AKP'yi tercih etmiştir. 2002'deki DEHAP seçmeni ise, 2007'de yüzde 79,4 oranında bağımsızlara ve yüzde 14,7 oranında da AKP'ye oy

⁴²⁷ KONDA, Seçim '07 - Sandığın İçindeki Ne Belirledi?

http://www.konda.com.tr/html/dosyalar/sandigin_icindekini.pdf Erişim Tarihi: 16.10.2009.

vermiş görünmektedir.⁴²⁸ KONDA Raporu'nda en belirgin oy kaymalarının AKP ve MHP tabanları arasında olduğu belirtilmektedir.⁴²⁹ Veriler ışığında 2007 seçimlerinde tabanlarını başka partilere kaptıran iki parti GP ve DYP (DP)'dir. Bunun yanında DEHAP seçmeni neredeyse toplu bir şekilde bağımsız adaylara yönelmiştir. Tabanlarını koruyabilen partiler ise sırasıyla CHP, AKP ve MHP olmuştur.

Şekil 3.9. Modern Yaşam Biçimi ve Laiklik Eksenlerinde Hayat Tarzı Kümelerinin Konumu

Kaynak: KONDA, **Biz Kimiz? Hayat Tarzları Araştırması**, http://www.konda.com.tr/html/dosyalar/KONDA_Hayat_Tarzlari_Ozet.pdf Erişim Tarihi: 20.10.2009.

KONDA Araştırma Şirketi'nin Nisan 2008'de yürütmüş olduğu "Biz Kimiz?" araştırmasında görüşülen kitle, Şekil 3.9.'da görülen dokuz hayat tarzı kümesinde toplanmıştır. Bunlar, görüşülen toplam kitlenin yüzde 10,6'sını oluşturan ve sosyoekonomik göstergeler bakımından ortalamanın üzerinde yer alan *endişeli modernler*, toplam kitlenin yüzde 7,8'ini, Alevilerin ise yüzde 58'ini oluşturan ve sosyoekonomik göstergeler bakımından ortalamanın az da olsa altında yer alan *mazbut modernler*, toplam kitlenin yüzde 8,8'ini oluşturan ve sosyoekonomik

⁴²⁸ KONDA, **Seçim '07 Siyasal Eğilimler Araştırmaları – Özet Rapor**, <http://www.konda.com.tr/html/dosyalar/secim07.pdf> Erişim Tarihi: 16.10.2009.

⁴²⁹ KONDA, **Seçim '07 Siyasal Eğilimler Araştırmaları – Özet Rapor**, s.26.

göstergeler bakımından ortalamanın üzerinde yer alan *muhafazakar modernler*, toplam kitlenin yüzde 11,7'sini oluşturan ve sosyoekonomik göstergeler bakımından ortalama seviyesinde olan *ortadakiler*, toplam kitlenin yüzde 11,4'ünü oluşturan ve özellikle internet ve gazete okuma gibi göstergeleri ülke ortalamasının üzerinde seyreden ağırlıklı olarak öğrencilerin ve yirmi dört yaş altı gençlerin oluşturduğu *mahallenin gençleri*, toplam kitlenin yüzde 12,8'ini oluşturan ve sosyoekonomik bakımdan ortalama bir seviyede yer alıp ağırlıklı olarak başörtülü olan *dini muhafazakarlar*, toplam kitlenin yüzde 9,4'ünü oluşturan ve sosyoekonomik bakımdan dezavantajlı olup ağırlıklı olarak başörtülü olan, Kürt ve Zazaların yüzde 55'ini içinde barındıran ve yüzde 97'si doğuda doğmuş olan *uzaktakiler*, toplam kitlenin yüzde 15,4'ünü oluşturan, ağırlıklı olarak başörtülülerin yer aldığı, çiftçilerin de yarısını içine alan sosyoekonomik olarak ülke ortalamasının altında yer alan *kırsal gelenekçiler* ve son olarak toplam kitlenin yüzde 11,7'sini oluşturan ve ağırlıklı olarak ev kadınlarının ve başörtülülerin yer aldığı *hayata tutunanlar* kümeleridir.

Endişeli modernler grubu yüzde 66 oranında CHP'ye, yüzde 8'erlik oranlarda da AKP ve MHP'ye yönelmiştir. Mazbut modernler yüzde 69 oranında CHP'ye, yüzde 10 oranında AKP'ye, yüzde 7 oranında DTP'ye, yüzde 4 oranında MHP'ye yönelim içindedirler. Muhafazakar modernler yüzde 68'lik oranda AKP'yi, yüzde 12 oranında MHP'yi, yüzde 11 oranında CHP'yi tercih etmektedirler. Ortadakiler, yüzde 35 oranında AKP'yi, yüzde 28 oranında MHP'yi, yüzde 26 oranında da CHP'yi tercih etmektedir. Mahallenin gençleri, yüzde 55 oranında AKP'yi, yüzde 30 oranında MHP'yi ve yüzde 14 oranında CHP'yi tercih etmiştir. Dini muhafazakarların yüzde 86'sı AKP'ye, yüzde 9'u MHP'ye ve yalnızca yüzde 1'i CHP'ye yönelmiştir. Uzaktakiler, yüzde 68 oranında AKP'yi, yüzde 21 oranında DTP'yi, yüzde 6 oranında MHP'yi ve yüzde 3 oranında da CHP'yi tercih etmektedir. Kırsal gelenekselcilerin yarıdan biraz daha fazlası, yüzde 56 oranında, AKP'yi, yüzde 19'u MHP'yi ve yüzde 17'si CHP'yi tercih etmektedir. Son olarak hayata tutunanlar kümesinin yüzde 75'i AKP'ye, yüzde 13'ü MHP'ye, yüzde 6'sı ise CHP'ye yönelmiş durumdadır.⁴³⁰ Buna göre AKP, muhafazakar modernler, mahallenin gençleri, dini muhafazakarlar, uzaktakiler, kırsal gelenekselciler ve

⁴³⁰ Bkz. KONDA, **Biz Kimiz? Hayat Tarzları Araştırması**

http://www.konda.com.tr/html/dosyalar/KONDA_Hayat_Tarzları_Ozet.pdf Erişim Tarihi: 20.10.2009

hayata tutunanların tercih ettiği birinci parti durumundadır. Buna karşın CHP, endişeli modernler ile mazbut modernler tarafından en çok tercih edilmektedir. MHP ancak mahallenin gençlerinin AKP'den sonra tercih edebileceği ikinci parti olarak, DTP ise uzaktakilerin AKP'den sonra seçebileceği ikinci parti olarak belirginlik kazanmaktadır. Bu bulgular, Çarkoğlu ve Hinich'in ortaya koymuş olduğu iki boyutlu kutuplaşma eksenlerinden dinsel bölünmeyi yansıtan birincisinin Türk seçmen davranışları üzerinde daha belirleyici olduğunu doğrular niteliktedir.

3.3. 1965 – 2007 Yılları Arasında Seçimlerde Kullanılan Oy ve Milletvekili Oranlarına Göre Türkiye’de Sağ – Sol Temelli Kutuplaşmanın Genel Görünümü

Bu bölümde oy oranlarından hareketle 1965 – 2007 yılları arasında yapılan milletvekili genel seçimlerinde tek boyutlu sağ ve sol ekseninde yer alan partiler ile bağımsızların ortalama oy oranları ve ortalama sandalye sayıları hesaplanmıştır. Buna ek olarak seçim dönemleri itibarıyla siyasal eğilimlerin aldıkları oy oranları ile kazandıkları milletvekili oranları karşılaştırılmış böylece aşırı ve eksik temsil durumları ortaya konmuş, konjonktürel yönelimler değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Genel bir fikrin ortaya çıkması amacıyla on bir milletvekili genel seçim döneminin göz önüne alındığı aşağıdaki uygulamada siyasal partiler, sağ ve sol olmak üzere iki temel grupta incelenmiştir. Buna ek olarak bağımsızlara ilişkin veriler de inceleme kapsamına eklenmiştir. Oy ve milletvekili oranlarına göre yapılan değerlendirmede, gerek sağ gerekse de solda %1’lik oy oranını aşamamış olan siyasi partiler değerlendirmeye alınmamıştır. Buna göre bir önceki bölümde yer alan parti ve seçmen araştırmalarının verilerini göz önüne alarak yapılan ayırımda Türkiye’de sağ ve sol partiler en genel haliyle şu şekilde gruplandırılabilirler:

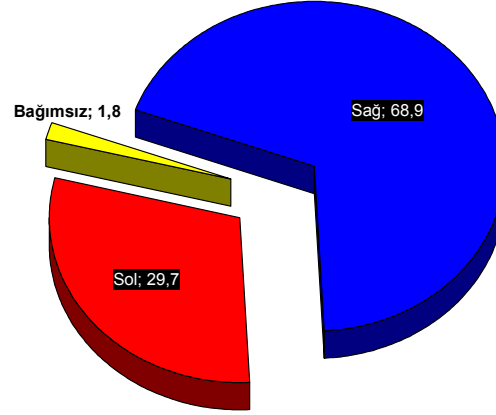
1. *Sağ Partiler:* Adalet Partisi (AP), Yeni Türkiye Partisi 1 (YTP1), Güven Partisi (GP), Demokratik Parti (DkP), Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP), Anavatan Partisi (ANAP), Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), Doğru Yol Partisi (DYP), Demokrat Türkiye Partisi (DTP), Demokrat Parti 2 (DP2),

Millet Partisi (MP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Milli Selamet Partisi (MSP), Refah Partisi (RP), Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP), Büyük Birlik Partisi (BBP), Fazilet Partisi (FP), Saadet Partisi (SP), Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP).

2. *Sol Partiler:* Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Halkçı Parti (HP), Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP), Demokratik Sol Parti (DSP), Türkiye İşçi Partisi (TİP), Birlik Partisi (BP), Türkiye Birlik Partisi (TBP), Halkın Demokrasi Partisi (HADEP), Demokratik Halk Partisi (DEHAP), Demokratik Toplum Partisi (DTP).

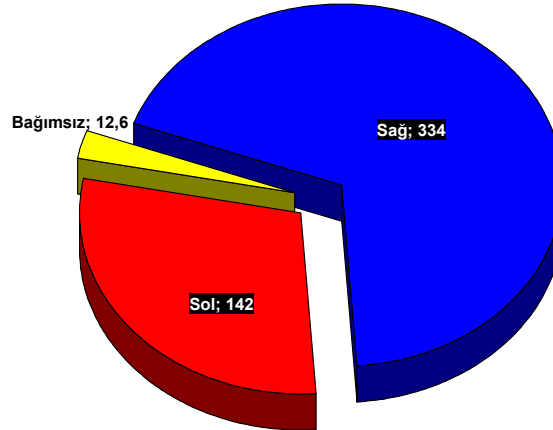
Burada ilk olarak siyasi partilerin 1965 – 2007 arasında yapılan on bir seçimde aldıkları oy oranları, sağ – sol partiler ve bağımsızlar olarak gruplandırılmış ve her grup için o seçimde elde edilen toplam oylar kullanılarak tüm seçim dönemleri için geçerli bir ortalama oy oranı bulunmuştur. (Bkz. Şekil 3.10) Buna göre Türkiye’de 1965 – 2007 arasında sağ partilerin ortalama oy hacmi yüzde 68,9 iken sol partiler için ortalama oy hacmi yüzde 29,7 olmuştur. Bu durum siyasetin sağ partiler ağırlıklı olarak yürütüldüğünü göstermektedir. Buna ek olarak bağımsızların ortalama oy oranı yüzde 1,8’dir. Bu oran Türk siyasetinde herhangi bir siyasal parti dışında bağımsız olarak faaliyet göstermenin oldukça kısıtlı olduğuna işaret etmektedir.

Şekil 3.10. 1965 – 2007 Arasında Yapılan Milletvekili Genel Seçimlerinde Sağ ve Sol Partiler ile Bağımsızların Ortalama Oy Oranları (Yüzde)

Yine 1965 – 2007 arasında yapılan on bir seçimin verilerinden hareketle sağ partilerin ortalama temsilci sayısı 334, sol partilerin ortalama temsilci sayısı 142’dir. Ayrıca bağımsızlar 12,6 temsilci ortalamasına sahiptir. (Bkz. Şekil 3.11)

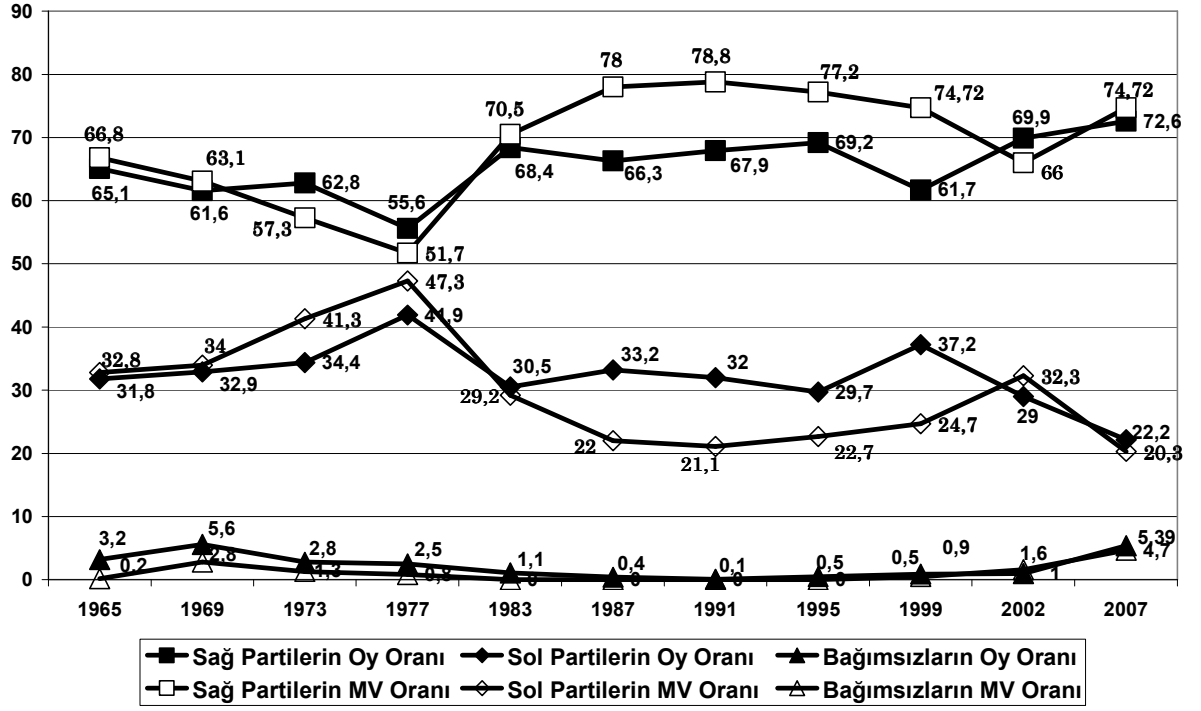
Şekil 3.11. 1965 – 2007 Arasında Yapılan Milletvekili Genel Seçimlerinde Sağ ve Sol Partiler ile Bağımsızların Ortalama Milletvekili Oranları (Yüzde)

Türkiye’de görülmektedir ki, sağ eğilimleri temsil eden siyasi partiler oy ve temsil oranları bakımından sol partilere karşı önemli bir üstünlüğe sahiptir. Sağ partiler genellikle aldıkları oy oranlarından daha fazla oranda mecliste temsil edilmişlerdir. (Bkz. Şekil 3.12) Bununla birlikte sadece 1973 ve 1977 ile 2002 seçimlerinde sağ partilerin eksik temsil edildiği görülmektedir. 1970’lerdeki her iki

seçimde de bir sol parti olarak konumlandırılan CHP seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır. 2002’de ise biri sağda diğeri solda yer alan iki parti ülke barajını aşarak milletvekilliklerini paylaşmıştır.

şekil 3.12. 1965 – 2007 Arasında Yapılan Milletvekili Genel Seçimlerinde Sağ ve Sol Karşıtlığının Oy ve Sandalye Oranlarına Yansıması (Yüzde)

Yukarıdaki grafikte 1965 – 2007 arasında yapılan milletvekili genel seçimlerinde sağ ve sol karşıtlığının oy ve temsil oranlarına yansıma yüzdelerinin sunulduğu şekil 3.12.’de grldğu gibi sol partiler, 1980 ve 1990’larda yapılan seçimlerde eksik temsil edilmişlerdir. Bağımsızlar ise, en yüksek oy ve temsil oranlarına 2007 seçimleri ile ulaşmışlardır. 1960 ve 1970’lerde mecliste görünür bir durum elde eden bağımsız milletvekilleri, 1980 ve 1990’lara gelindiğinde varlık gösterememişlerdir. 1980 sonrasında ardı ardına yapılan dört seçimde (1983, 1987, 1991 ve 1995) bağımsızlar çok düşük oy oranlarına sahip olmuş ve bu yüzden meclise girememişlerdir. Bu genel tablonun ötesinde 1980 sonrası partilerin oy ve temsil oranları, V. bölümde detaylı olarak ele alınmıştır.

BÖLÜM IV ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

4.1. Araştırmanın Amacı

Araştırma, siyasal eğilimleri merkezde toplayarak, kutuplaşmalardan uzak ılımlı çoğulculuğa dayalı bir parti sistemi oluşturmayı hedefleyen 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında yeniden kurulan Türk parti sisteminde çok geçmeden yeniden ortaya çıkan kutuplaşmaları ölçmeyi ve bu kutuplaşmaların dinamiklerini açıklamayı amaçlamaktadır.

4.2. Araştırmanın Kapsamı

Çalışma Türk parti sistemindeki kutuplaşmayı 1991, 1995, 1999, 2002 ve 2007 yıllarında yapılan milletvekili genel seçimleri temelinde, Türkiye genelinde ortaya koymayı hedeflemektedir. Kutuplaşma; partilerin sağ – sol ideolojik kutuplaşmasının yanında, 2007 seçimlerinde ayrıca din - laiklik ve milliyetçilik eksenlerinde de incelenmiştir. 2007 yılı için ayrıca kutuplaşmanın coğrafyası harita üzerinde gösterilmiştir. 1983 tarihli milletvekili genel seçimleri, parti sisteminde eksik ve kısıtlı rekabete sahne olduğundan ve parti konumlarına ilişkin veri yetersizliğinden inceleme kapsamı dışında bırakılmıştır. Yine 1987 seçimleri için de veri yetersizliği söz konusudur. Söz konusu seçimlerle ilgili olarak sadece seçime katılan partilerin oy ve temsil oranları hakkında bilgi vermekle yetinilmiştir.

4.3. Araştırmanın Veri Kaynakları

Türkiye’de siyasal partilerin 1991 – 2007 arasındaki dönemde sağ – sol ideolojik kutuplaşmasını ölçmek üzere, *Dünya Değerler Araştırması (World Values Survey)* – *Türkiye Değerler Araştırması (Turkish Values Survey)*, *Avrupa Sosyal Araştırmaları (European Social Survey)*, Yılmaz Esmer’in *At The Ballot Box: Determinants of Voting Behavior* verilerinden yararlanılmıştır. Dünya Değerler Araştırması kapsamında 1990 yılından bu yana Türkiye verileri derlenmektedir. Araştırma verileri 1990, 1996 ve 2001 yıllarına aittir. Buna ilaveten Avrupa Sosyal Araştırmaları’nın Türkiye verileri ikinci tur araştırmalar kapsamında 2004 yılında

derlenmiştir. Yılmaz Esmer'in yürütmüş olduğu araştırma 1999 yılı verilerinin temelini oluşturmaktadır. Bunun yanında 2007 seçimlerinde farklı eksenlerdeki kutuplaşmayı ölçmek üzere Kenneth Benoit ve Michael Laver'in *Party Policy in Modern Democracies*'de yer alan verilerinden yararlanılmıştır. Milletvekili genel seçimlerine hangi partilerin girdiği, bu seçimlerde partilerin aldığı oy oranları ve meclisteki temsil oranları gibi seçim verileri ise, TUIK (DİE) ve YSK'dan sağlanmıştır.

4.4. Araştırmanın Katkısı

1980 Askeri Müdahalesi sonrasında siyasal eğilimleri merkezde toplama ve ılımlı çoğulcu parti sistemi oluşturma hedefinin gerçekleşmediği kısa zamanda anlaşılmıştır. Özellikle 1990'larla birlikte Türk parti sisteminde kutuplaşmanın varlığı 1970'lerde olduğu gibi, yaygın olarak tartışılmaya başlanmıştır. Bu çalışma Türk parti sisteminde ortaya çıkan kutuplaşmanın eksenlerini, her bir eksenin kutuplaşma bakımından önemini sayısal veriler ışığında ortaya koymakta ve kutuplaşmanın dinamiklerini açıklamaktadır.

Siyaset biliminde istatistiksel ölçme tekniklerine ve sayısal skorlar elde etmeye olan ihtiyaç ise gün geçtikçe artmaktadır. Bu kapsamda, kutuplaşmayı sayısal verilerle somut olarak, tarihsel bir çerçevede ortaya koyan başka bir çalışma Ersin Kalaycıoğlu'nun 2007 tarihli çalışması bir yana bırakılırsa, yoktur. Bunun yanında parti sistemindeki kutuplaşma klasik ayrım olan sağ – sol ayrımına göre partilerin konumlanmasını dikkate alarak saptanmaktadır. Bu çalışma söz konusu ayrıma ek olarak 2007 seçimlerinde farklı eksenlerdeki kutuplaşmanın görünümünü de ortaya koyarak araştırmanın açıklayıcılığını arttırmayı hedeflemiştir. Dolayısıyla çalışma, özellikle 1983 ve 1987'ye dair veri yetersizliklerine rağmen, sayısal ve somut bir temelde Türk parti sisteminde kutuplaşmayı ortaya koyarak ilgili alana önemli bir katkı sağlama hedefindedir.

Parti sistemindeki kutuplaşmanın hem oy oranlarına hem de temsil oranlarına göre ölçülmesinin de önemli katkıları bulunmaktadır. Oy oranına göre kutuplaşma, parti sisteminde, seçmen tabanındaki gerçek kutuplaşmayı gösterirken temsil oranına

göre kutuplaşma ise, yasama süreçlerinde birincil derecede etkide bulunabilen temsil hakkı kazanmış olan partiler arasındaki kutuplaşmaya işaret etmektedir.

2007 tarihinde yapılan milletvekili genel seçimleri sonucunda farklı eksenler kapsamında kutuplaşmanın coğrafyası il düzeyinde ortaya konmuştur. Kutuplaşmanın coğrafyası, hangi il ve bölgelerde hangi türden bir kutuplaşmanın öne çıktığını ve kutuplaşmanın şiddetinin ne düzeyde olduğunu göstermektedir. Siyasal parti sistemindeki kutuplaşmayı temel alan böyle bir haritalama çalışması da il düzeyindeki kutuplaşmanın sınıflandırılması bakımından parti sistemini anlama açısından önem taşımaktadır.

4.5. Kutuplaşma Ölçekleri

Parti sisteminde ortaya çıkan kutuplaşma genelde sağ – sol ideolojik ayrımı temelinde değerlendirilmiştir. Ancak, özellikle 2007 seçimlerinde ortaya çıkan tablo, bu klasik temelde açıklanamayacak bir şekil almıştır. Bu ise, farklı eksenlerde parti sisteminin kutuplaşması düzeyini ele almayı gerekli kılmaktadır. Bu araştırma kapsamında sağ – sol kutuplaşmasına ek olarak, 2002 milletvekili genel seçimleri sonrasında belirginlik kazanan din ve milliyetçilik eksenlerinde de kutuplaşma düzeyi ortaya konmuştur. Ancak bu eksenlerle ilgili veriler oldukça kısıtlı olduğundan sadece 2007 seçimlerinin değerlendirilmesi ile yetinilmiştir.

Kutuplaşma skorlarını elde etmek üzere temel olarak Dalton'un daha önce Avrupa'nın farklı parti sistemlerinde kutuplaşma oranlarını saptamak üzere kullandığı formül tercih edilmiştir. Bu formül karşılaştırma için daha güncel verileri sağladığı için de avantajlıdır. Bu formül parti kutuplaşmasını hem oy oranına hem de temsil oranına göre ölçebildiği için yüzde 10 gibi yüksek bir seçim barajına sahip olan Türk parti sistemine daha uygun düşmektedir. Yine elde edilen verilerin diğer ülkelerle karşılaştırılabilir olması bakımından da bu formülün kullanılması tercih edilmiştir. Dalton'un formülü şöyledir:

$$Kutuplaşma = SQR \left\{ \sum (partinin\ oy\ oranı_i) * ([partinin\ sol/sağ\ skoru_i - parti\ sisteminin\ ortalama\ sol/sağ\ skoru]/5)^2 \right\}$$

Formülü kullanabilmek için bir seçim döneminde partilerin oy oranlarına, sağ – sol yelpazesi üzerindeki konum değerlerine (*ya da partinin farklı eksenlerdeki konum değerlerine*), seçime katılan ve belli bir oranın üzerinde oy almış olan partilerin sayısına ve parti sisteminin ortalama sağ – sol konum değerine (*ya da parti sisteminin farklı eksenlerdeki ortalama konum değerine*) ihtiyaç duyulmaktadır. Yine temsil oranları bakımından da kutuplaşma skorunu elde etmek için aynı yöntem kullanılmaktadır. Bu kez de, oy oranları yerine temsil oranları dikkate alınmaktadır. Türk parti sisteminde 1980 sonrasında ülke genelinde yüzde 10'luk oy barajı olduğundan, formülde yer alan temsil oranları hesaplanırken, sadece yüzde 10 barajını geçebilen partiler değerlendirmeye katılmaktadırlar. Bunun tek istisnası, 2007 seçimlerinde bağımsız olarak seçime girip, seçim sonrasında mecliste DTP grubunu kuran 21 milletvekilinin de formül ile skorların hesaplanmasında temsil oranları açısından dikkate alınmasıdır.

Ancak, Türk parti sisteminde kutuplaşmanın hesaplanmasında sadece Dalton'un formülü ile yetinilmemiştir. Sistemin merkezci eğilimlerden uzaklaşıp merkezkaç eğilimlerin güç kazanmasını görsel hale getirmek amacıyla geliştirilen bir diğer ölçek; parti sisteminin merkezkaç kuvvetini ortaya koymaktadır. Bu ölçek, parti sisteminin orta noktasına göre parti konumlarını dikkate alarak farklı seçimlerde partilerin merkezden uzaklık toplamalarını ele almaktadır. Merkezkaç kuvveti ölçeği, bazı kutuplaşma hesaplamalarında dikkate alınan partilerin oy oranları ya da temsil oranlarını hesaba katmayarak, her bir seçimde yer alan partilerin oluşturduğu yelpazede, her bir partinin merkezden sapmasını (ya da diğer bir ifade ile merkeze olan mesafesini) ölçmektedir. Merkezkaç kuvveti ölçeğini belirlemek için, merkezden farklı konumlarda yer alan partilerin, bu konum değerleri merkezi temsil eden değerden çıkarılmıştır. Böylece partinin merkez – uçlar arasında nasıl bir yayılım gösterdiği belirlenmiştir. Bu ölçek çerçevesinde merkeze görece uzak noktalarda konumlanan bir partinin merkezkaç kuvveti skoru, yani kutuplaşmaya etkisi de daha fazla olmaktadır. Ölçek hesaplanırken oy oranına göre kutuplaşmada olduğu gibi yine sadece yüzde 1'in üzerinde oy oranına sahip partiler dikkate alınmakta ve yüzde 1 ve üzerinde oy alan partilerin sayısı çoğaldıkça dolayısıyla merkezkaç kuvveti de artmaktadır. Bu çalışmada kullanılan verilerin ve çalışmanın konusu, amacı ve kapsamı çerçevesinde geliştirilen merkezkaç kuvveti ölçeği,

Sartori'nin merkezkaç kavramını sayısal olarak ifade etmeye çalışmaktadır. Ölçek merkezkaç eğilimlere doğrusal bir yöntemle hesaplandığından bu ölçeğin kullanıldığı her parti sistemi mutlaka bir merkezkaç kuvvetine sahip olacaktır. Ancak merkezkaç kuvveti skorunun iki basamaklı skorlara erişmesi parti sistemindeki merkezkaç eğilimin baskınlığını göstermektedir denilebilir. Bunun yanında parti sisteminin ve bu sistemde yer alan partilerin dağılımı merkezkaç kuvvetinin gücü hakkında bilgi verecektir. Bu veriler göz önüne alınmadığında ılımlı noktalarda çok sayıda partinin bulunması merkezkaç kuvvetine yine pozitif değer katacaktır ancak bu durumun etkisi yelpazenin uç noktalarında yer alan az sayıda partinin etkisinden farklı olacaktır. Bu ölçeğin sadece merkezkaç kuvvetinin ölçülmesine dayalı olması 1991 sonrasında Türk parti sistemine uygun düşmekle beraber merkezci eğilimleri ölçmekte yetersiz kalması bir noksanlığın söz konusu olduğu unutulmamalıdır.

Son olarak 2007 seçimleri itibariyle il düzeyinde kutuplaşmanın haritası çıkarılmış ve bu düzeyde nasıl bir kutuplaşmanın hakim olduğu ortaya konmuştur. İl düzeyinde tek, iki ve çok partinin bulunması ve bu partilerin kuvveti bakımından hakim olan kutuplaşma da farklılık göstermektedir.

4.6. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın temel hipotezleri şu şekildedir:

Hipotez 1. Seçime katılan parti sayısı arttıkça bölünme skoru (değeri) artmakta buna karşın parti kutuplaşması skoru (değeri) azalmaktadır.

Hipotez 2. Partilerin merkeze veya birbirlerine yakın olarak konumlanması kutuplaşmayı yumuşatan, sistemi ılımlı hale getiren bir etkidir.

Hipotez 3. Seçmenlerin siyasal bir kurum olan meclise olan güven düzeyleri arttıkça parti kutuplaşması skorları azalmaktadır.

Hipotez 4. Türk parti sisteminde dinsel, mezhepsel ve etnik kutuplaşmalar sosyoekonomik değerler bağlamında ele alınan klasik sağ – sol ayrımından daha belirgin bir değere sahiptir ve daha keskin bir karşıtlığa işaret etmektedir. (Sadece 2007 seçimleri için).

Hipotez 5. Türkiye’de kutuplaşma düzeyinin belirlenmesinde ekonomik göstergelerden çok ideolojik unsurlar etkilidir. (Çalışmada bu hipotez, gelir dağılımındaki adaletsizliğin kutuplaşma düzeyine etkisi bazında sınanacaktır.)

4.7. Araştırmanın Değişkenleri

Parti sistemindeki bölünme, meclise olan güven düzeyi ve gini endeksi araştırmanın bağımsız değişkenlerini oluştururken kutuplaşma araştırmanın bağımlı değişkenidir.

4.8. Araştırmanın Kısıtları

İkinci bölümden hatırlanacağı üzere Türkiye’de genellikle sağ partiler oy oranlarına göre *fazla temsile* erişirlerken sol partilerde *eksik temsil* durumu görülmektedir. 1980 sonrasında seçim sonuçlarına bakıldığında seçim sisteminin seçimi birinci olarak kazanan parti lehinde özellikle 1987 ve 2002 seçimlerinde oldukça adaletsiz bir sonuç ortaya çıkardığı görülmektedir. Bu adaletsiz sonuç büyük ölçüde yüzde 10’luk seçim barajının oy oranları ile temsil oranları arasındaki farklılaşmayı arttırmasından ileri gelmektedir.

Oy oranları ve temsil oranları arasındaki bu farklılıklar, kutuplaşmanın ölçülmesinde de ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan partilerin oy oranlarına bağlı olarak ortaya çıkan kutuplaşmayla temsil oranları bakımından ortaya çıkan kutuplaşma birbirinden önemli ölçüde farklılaşabilmektedir. Hangi kutuplaşma skorunun önemli olduğunu saptamak şüphesiz araştırmanın önceliğine göre değişecektir. Örneğin seçmen tabanındaki kutuplaşmayı değerlendirmeyi amaçlayan bir araştırma seçim barajını dikkate almadan oy oranlarına göre elde ettiği skarlardan yola çıkmalıdır. Buna karşın yasama faaliyetleri ve kamu politikası süreçlerindeki kutuplaşmanın etkisini ele alacak bir araştırma ise, temsil oranlarına bağlı kutuplaşmayı dikkate almalıdır.

Bu tez araştırmasında gerek seçmen tabanındaki kutuplaşmanın parti sisteminde ortaya çıkardığı gerekse de seçim sisteminin etkisiyle farklılaşan temsil oranlarına bağlı her iki kutuplaşma skoru da saptanmıştır. Bu saptamalar

kapsamında belirtilmesi gereken bir diğ er nokta, bu tür hesaplamalarda pek çok siyaset bilimcinin başvurduğu bir yola başvurularak belli bir yüzdenin altında oy oranına sahip olan partiler dikkate alınmamıştır. Bu çalışmada oy oranı bakımından söz konusu sınır yüzde 1 olarak belirlenmiştir. Temsil oranı bakımından ise, zaten h lihazırda mevcut olan yüzde 10'luk seçim barajı bu işlevi görmektedir. Ancak bu durumun bir istisnası bulunmaktadır. 2007 seçimlerine bağımsız olarak katılan adayların bir kısmının seçildikten sonra bir partiye girerek o partinin mecliste temsil edilmesini sağlamaları bu konudaki istisnai durumu oluşturmaktadır. Yine seçim sonrası oluşan tablo dışında yasama dönemi içinde meydana gelen parti bölünmeleri ya da birleşmeleri formülasyonun uygulamasında dikkate alınmamıştır. Bunun nedeni, söz konusu bölünme ya da birleşmelerin seçmen tabanları ile ilişkisinin saptanmasının g   olmasındır.

Araştırma kapsamında söz edilmesi gereken bir diğ er nokta veri kısıtlılığıyla ilgilidir. Seçmen ve parti araştırmalarının görece az olması bu kısıtlılığın temel nedenini oluşturmaktadır. Bu veri kısıtlılığı, 1983 ve 1987 seçimlerinde kutuplaşma skorlarının saptanmasına engel olmaktadır. Bu nedenle somut veriler 1991 – 2007 arasında yapılan milletvekili genel seçimlerini kapsamaktadır.

Araştırmada kullanılan  l  eğin gerçekliği m kemm l olarak yansıtmadığı göz önüne alınmakla birlikte sayısallaştırma ve somutlaştırma adına m kemm llikten ödün verilmesi makul karşılanabilir. Örneğin açıklanan enflasyon oranı gerçekte her bir vatandaşın yaşadığı gerçek orana karşılık gelmemektedir. Bu oran sadece seçilen bir mal ve hizmetler sepetindeki malların fiyatlarındaki değişimi yansıtır ve bu kapsamda enflasyon oranına ilişkin genel ve somut bir bilgi verir. Bu nedenle araştırma  l  eklerinde eldeki verilerin mümkün hale getirdiği gerçeğe en yakın sonuç saptanmaya çalışılmıştır.

BÖLÜM V

VERİ ANALİZİ VE BULGULAR

5.1. Türk Parti Sisteminde 1980 Sonrası Sağ – Sol İdeolojik Kutuplaşması

1980 sonrasında yeni partiler kurulmuş ve yeni bir parti sistemi hayata geçirilmiştir. 12 Eylül 1980 müdahalesi sonrasında 02.06.1981 tarihini taşıyan MGK kararı ile önce siyasi parti üyelerinin beyanda bulunmaları ve toplantı yapmaları yasaklanmıştır. Ardından 16.10.1981 tarihli 2533 sayılı kanun ile tüm siyasi partiler, merkez, il, ilçe ve diğer şube teşkilatları, kadın ve gençlik kolları, temsilcilik, lokal ve diğer adlarla kurulan her türlü yardımcı kuruluş ve yan organları ile birlikte feshedilmiştir. Ayrıca, 1965 tarihli 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu da yürürlükten kaldırılmıştır. Bu kararlarla birlikte 1900'lü yılların başlarından bu yana siyasi partilerin mevcut olduğu Türk siyasi hayatında hiçbir siyasi partinin olmadığı bir dönem yaşanmıştır. Siyasi partilerin yeniden faaliyete başlaması ise, 2820 sayılı yeni Siyasi Partiler Kanunu'nun yürürlüğe girmesinin MGK'nın 24.04.1983 tarihli 76 sayılı kararında siyasi faaliyetleri serbest bırakması ile olmuştur. 12 Eylül müdahalesi sonrasında siyasi partilerin kapatılması ve siyasi faaliyetlerin yasaklanması, 1980 öncesi ve 1980 sonrası birbirinden ayıran somut gelişme olarak okunabilir.

Siyasi parti faaliyetlerinin serbest bırakılmasının ardından pek çok yeni parti kurulmaya başlamıştır. Bununla birlikte 1982 Anayasası ve seçim kanunlarında istikrar beklentisi ön planda olmuş ve bu amaçla parlamentoda farklı siyasi taleplerin temsil edilmesi olanağı kısıtlanmıştır. Bu yolla özellikle *yıkıcı sol*, *bölücü Kürt* ve *irticai sağ* diye adlandırılan hareketler engellenmek istenmiştir.⁴³¹ Bu durum sadece merkezin hemen sağında ve solunda konumlanan üç partinin seçime katılabilmesiyle de kendini göstermiştir.

1983'te kurulan partiler arasında önde gelenleri şunlardır: 16 Mayıs'ta kurulan Milliyetçi Demokrasi Partisi; 20 Mayıs'ta kurulan üç parti Büyük Türkiye Partisi, Halkçı Parti, Anavatan Partisi; 6 Haziran'da kurulan Sosyal Demokrasi

⁴³¹ Pınar Bedirhanoğlu, "Türkiye'de Neo-liberal Otoriter Devletin AKP'li Yüzü", Edt. İlhan Uzgöl, Bülent Duru, **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu**, Phoenix Yayınları, Ankara 2009, s.57.

Partisi, 7 Temmuz'da Muhafazakar Parti ve 19 Temmuz'da kurulan Refah Partisi'dir. Kısa süre sonra Büyük Türkiye Partisi'nin kapatılması, 23 Haziran'da aynı kadrolar tarafından Doğru Yol Partisi'nin kurulmasına yol açmıştır. Muhafazakar Parti, MHP'nin çekirdeğini oluştururken, Halkçı Parti ve Sosyal Demokrasi Partisi'nin 1985'te birleşmesi SHP'yi meydana getirmiştir.⁴³²

12 Eylül askeri müdahalesi sonrasında Türk siyasal parti sisteminin yeniden nasıl kurulduğuna kısaca değindikten sonra, aşağıdaki alt bölümlerde 1983'ten başlayarak yapılan milletvekili genel seçimleri çözümlenmektedir. Bu çözümlemelerde; seçime giren ve yüzde 1'in üzerinde oy alan partiler, bu partilerin aldıkları oy oranları, mecliste elde ettikleri temsil oranları, siyasal yelpaze üzerindeki konumları, oy ve temsil oranlarına göre parti sisteminin kutuplaşma skorları ve merkezkaç yönelimi skorları değerlendirilmektedir. Ayrıca, 1991 seçimlerinden itibaren partilerin temsil oranlarına göre siyasal yelpazedeki konumları grafiklendirilmektedir. Son olarak, 2007 seçimleri temelinde Türkiye haritası üzerinde siyasal parti sistemindeki kutuplaşmanın il bazında görünümü sunulmaktadır.

5.1.1. 1983 Seçimleri

1983 seçimlerinden önce pek çok partinin kurulmuş olmasına karşın seçime sadece üç partinin girme hakkı elde etmesi bakımından bu seçimler *eksik rekabete* sahne olmuştur. Diğer bir deyişle seçime girebilen partiler siyasal yelpazeyi ve bu yelpazede özellikle uçlarda konumlanan seçmenleri temsil etmekte yetersiz kalmaktadır. 1983 seçimlerinde katılma oranı yüzde 92,3, katılmama oranıysa yüzde 7,7 olmuştur.

Tablo 5.1. 1983 Seçimleri'ne Katılan Partilerin Oy ve Temsil Oranları

Siyasal Parti	Oy Oranı	Milletvekili Oranı
ANAP	45,1	52,7
HP	30,4	29,2
MDP	23,2	17,7

⁴³² Bkz. Kaynar.

6 Kasım'da yapılan 1983 seçimlerine, Milliyetçi Demokrasi Partisi, Halkçı Parti ve Anavatan Partisi katılmıştır. Seçim sonuçlarına göre ANAP yüzde 45,1'lik oy oranıyla 211 milletvekilliği, HP yüzde 30,4'lük oy oranıyla 117 milletvekilliği ve MDP yüzde 23,2'lik oy oranıyla 71 milletvekilliği kazanmıştır. Bu seçimde bağımsız adaylar da yüzde 1,1 oranında oy almışlardır. Ancak bağımsız bir milletvekili meclise girememiştir. 1983'te milletvekili sayısı 400'dür. ANAP, oy oranından biraz daha fazla oranda temsil hakkı elde ederken diğer partilerin temsil oranı oy oranının altında kalmıştır.

5.1.2. 1987 Seçimleri

29 Kasım 1987 Milletvekili Genel Seçimleri'ne yedi parti katılmıştır. Bu partiler, ANAP, SHP, DSP, DYP, RP, MÇP (Milliyetçi Çalışma Partisi) ve IDP (İslahatçı Demokrasi Partisi)'dir. Bununla birlikte meclise sadece ANAP, DYP ve SHP girebilmiştir. Bağımsızlar yüzde 0,3'lük oy oranına sahiptirler. Bu dönemde de bağımsız bir aday meclise girememiştir. 1987'de toplam milletvekili sayısı 450'ye çıkarılmıştır. Bu seçimlerde katılma oranı yüzde 93,3 olurken, seçime katılmayanlar yüzde 16,1 oranındadır. Seçime katılıp mecliste temsil edilmeyenlerin oranı ise yüzde 19,8'dir.

Tablo 5.2. 1987 Seçimlerine Katılan Partilerin Oy ve Temsil Oranları

Siyasal Parti	Oy Oranı	Milletvekili Oranı
ANAP	36,3	64,8
DSP	8,5	0
DYP	19,1	13,1
RP	7,2	0
SHP	24,8	22
MÇP	2,9	0

1987 seçimlerinde temsil oranlarına bakıldığında; meclise giren üç partiden yüzde 36,3 oranında oy alan ANAP'ın toplam sandalye sayısının yüzde 64,8'ini elde ettiği görülmektedir. Buna karşın oyların yüzde 19,1'ini alan DYP, toplam

sandalyelerin sadece yüzde 13,1'ini elde edebilmiştir. SHP ise, yüzde 24,8'lik oy oranına karşın, mecliste yüzde 22 oranında temsil hakkı elde edebilmiştir. Dolayısıyla 1987 seçimleri sonucunda milletvekili dağılımı ANAP lehine işlemiş, bu parti aldığı oy oranının iki katına yakın bir temsil olanağına erişirken diğer iki parti oy oranlarına göre eksik temsil edilmişlerdir. 1987 seçimleri 1983'e göre daha rekabetçi bir ortamda yaşanmıştır. Özellikle siyasi yasakların kaldırılması ile Demirel, Ecevit, Erbakan ve Türkeş'in siyasal hayata aktif olarak geri dönmesi seçim rekabetini arttıran öncelikli unsur olmuştur. Bu durum 1987 seçimlerini 1983 seçimlerine göre daha serbest bir ortama sahip kılmıştır. Yine de 1983'ün üç partili ılımlı parti sistemi yüzde on barajının da katkısıyla 1987'de de devam etmiştir.

5.1.3. 1991 Seçimleri

20 Ekim 1991 Milletvekili Genel Seçimleri'ne altı parti katılmıştır. Bu partiler ANAP, DSP, DYP, RP, SHP ve SP (Sosyalist Parti)'dir. Meclise SP dışındaki beş parti girmiştir. 1991'de bağımsızların oy oranı yüzde 0,1'e gerilemiştir. Dolayısıyla bağımsız hiçbir aday meclise girememiştir. 1991'de de milletvekili sayısı 450'dir. 1991 seçimlerinde katılma oranı yüzde 83,9 olurken katılmama oranı yüzde 16,1 olmuştur. Seçime katılan ancak mecliste temsil edilmeyenlerin oranı ise sadece yüzde 0,5 gibi çok düşük düzeyde kalmıştır.

1991 seçimleri 1987 seçimlerine göre gerek seçime katılan gerekse de meclise giren partiler bakımından daha bölünmüş bir yapı ortaya çıkarmıştır. Bu kez seçim sistemi DYP lehine işlemiş ve partinin yüzde 27'lik oy oranına karşın yüzde 39,5'lik bir temsil olanağına sahip olmasını sağlamıştır. DYP'nin tersine DSP yüzde 10,8 oranında oy almasına karşılık mecliste sadece yüzde 1,5 oranında temsil edilmiştir. ANAP da az da olsa oy oranının üzerinde temsil elde edilen partilerden olmuştur. Bu parti yüzde 24'lük oy almış, yüzde 25,5 oranında temsil hakkı elde etmiştir. SHP ve RP ise oy oranlarına göre daha az bir temsil oranına sahip olmuşlardır. SHP yüzde 20,8'lik oyuna karşın yüzde 19,5; RP, yüzde 16,9'luk oyuna karşın yüzde 13,7 oranında temsil edilmişlerdir.

Tablo 5.3. 1991 Seçimlerine Katılan Partilerin Oy ve Temsil Oranlarına Göre Sağ – Sol Kutuplaşma Skoru

Siyasal Parti	Oy Oranı	Milletvekili Oranı	Konum
ANAP	24	25,5	5,14
DSP	10,8	1,5	4,03
DYP	27	39,5	5,02
RP	16,9	13,7	5,51
SHP	20,8	19,5	3,38
Parti Kutuplaşması Skorları			
Oy Oranına Göre		Milletvekili Oranına Göre	
1,55		1,48	
Merkezkaç Kuvveti			
3,17			

1991 seçimleri partilerin çeşitli ittifakları denediği bir seçim olmuştur. Partilerin ittifak yöntemi bir partinin adaylarını başka partinin çatısı altında seçime sokması şeklinde olmuştur. Bunlardan MÇP ve IDP adayları, RP çatısında altında; HEP adayları da, SHP çatısı altında seçime girmiştir.

Yine 1991 seçimleri, 1980 öncesinde gerçekleşmeyen bir koalisyon formülü ortaya çıkarmıştır. Seçimlerin ardından birinci ve merkez sağın büyük partisi olan DYP, merkez sol parti SHP ile koalisyon kurmuştur. Dolayısıyla iktidarın çevresel devri merkez sağ parti olan ANAP'tan merkez sağ ve merkez sol partiler DYP ve SHP'ye yönelerek merkezde kalmayı sürdürmüştür. Bu dönemde parti kutuplaşmalarının gerek oy gerekse de temsil oranına göre düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Kutuplaşmanın bu dönemde sahip olduğu değerler istikrarlı Avrupa demokrasilerini andırmaktadır. Yine merkezkaç kuvveti de oldukça düşük bir skora sahip bulunmaktadır. Bu durum seçime katılan ve temsil hakkı kazanan beş partinin birbirine ve merkeze yakın konumlandığını göstermektedir.

5.1.4. 1995 Seçimleri

24 Aralık 1995 Milletvekili Genel Seçimleri'ne katılan parti sayısı önceki seçimlere göre bir hayli artmıştır. 1995 seçimlerine on iki parti katılmıştır. Bu partiler, RP, ANAP, DYP, DSP, CHP, MHP, HADEP, YDH (Yeni Demokrasi Hareketi), MP (Millet Partisi), YDP (Yeniden Doğuş Partisi), İP (İşçi Partisi) ve YP (Yeni Parti)'dir. Meclise ANAP, CHP, DSP, DYP ve RP'den oluşan beş parti girmiştir. O dönemde toplam milletvekili sayısı 550'ye yükseltilmiştir. 1995'te katılım oranı yüzde 85,2 olurken, katılmama oranı yüzde 14,8'dir. Seçime katılan ancak mecliste temsil edilmeyenlerin oranı ise yüzde 14,5 olmuştur.

1995 seçimleri temsil oranları bakımından RP, DYP ve ANAP lehine bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Bu seçimlerde birinci parti olan RP, yüzde 21,4 oranında oy almış, yüzde 28,7 oranında temsil hakkı elde etmiş; DYP, yüzde 19,2 oranında oy almış, yüzde 24,5 oranında temsil hakkı elde etmiş ve ANAP, yüzde 19,6 oranında oy almış, yüzde 24 oranında da temsil hakkı elde etmiştir. CHP ve DSP ise oy oranlarına göre daha düşük oranlarda temsil edilmişlerdir. CHP yüzde 10,7 oranında oy alıp yüzde 8,9 oranında temsil hakkı kazanırken DSP, yüzde 14,6'lık oyuna karşın yüzde 13,8 oranında temsil edilmiştir. 1995 seçimlerinde önemli oranlarda oy alan MHP ve HADEP, yüzde 10'luk seçim barajı nedeniyle meclise temsilci gönderememiştir. Ayrıca BBP adayları ANAP listesinden, SİP adayları da HADEP listesinden seçime katılmışlardır.

Bu seçimlerde merkezde yer alan partiler, özellikle de ANAP ve DYP, RP'den korkan merkezdeki kararsız seçmeni kendilerine çekmeye çalışmışlardır.⁴³³ Bu bakımdan 1995 seçimleri kutuplaşmış çoğulculuğa yönelimin iyi bir örneğini oluşturmaktadır. Ayrıca 1995 seçimleriyle birlikte üç kutup ortaya çıkmıştır. Merkez sağ ve merkez sol kutupların yanında RP'nin birinci parti olarak oluşturduğu bir kutup daha Türk parti sistemine eklenmiştir. Merkezdeki partilerin ANAYOL adı altında bir araya gelme çabaları karakteristik bir kutuplaşmış çoğulculuk göstergesidir. Ayrıca bölünmenin artması ve yeni partilerin etkinlik kazanması da bu kapsamda bir gösterge oluşturmaktadır. 1991'e göre kutuplaşma skorlarında yükselme dikkati çekmektedir. Seçimlerin ardından çevresel devir yine merkez

⁴³³ Turan, s.146.

partiler arasında sınırlı tutulmaya çalışıldıysa da uç parti RP'nin hükümet formüllerine dahil olması uzun sürmemiştir.

Tablo 5.4. 1995 Seçimlerine Katılan Partilerin Oy ve Temsil Oranlarına Göre Sağ – Sol Kutuplaşma Skoru

Siyasal Parti	Oy Oranı	Milletvekili Oranı	Konum
ANAP	19,6	24	6,57
CHP	10,7	8,9	3,17
DSP	14,6	13,8	3,49
DYP	19,2	24,5	6,85
HADEP	4,2	0	2,33
MHP	8,2	0	7,72
RP	21,4	28,7	7,27
Parti Kutuplaşması Skorları			
Oy Oranına Göre		Milletvekili Oranına Göre	
3,21		2,78	
Merkezkaç Kuvveti			
14,42			

RP'nin birinci parti haline gelmesi, Türk siyasetinin bir sağ – sol kutuplaşmasından laik – dinci eksenli bir kutuplaşmaya yöneldiği göstermektedir.⁴³⁴ Bu seçimlerde İslami kimliğe dayalı olarak siyaset yapan RP'nin birinci parti olmasının yanında, Aleviler'in SHP – CHP çizgisinden köktendinci tehdide karşı daha fazla güvence olarak gördükleri DSP'ye yönelmesi ve etnik temelli siyaset yapan HADEP'in güç kazanması,⁴³⁵ kimlik politikalarının Türk siyasetinde önemli bir etken haline geldiğini göstermiştir. Farklı kimlikleri temsil eden üç parti; İslami kimliği temsil eden RP, aşırı milliyetçi kimliği temsil eden MHP ve Kürt kimliğini temsil eden HADEP toplam oyların üçte birini almıştır. Ayrıca kimlik bilinçleri giderek yükselen Aleviler, CHP oyları içinde önemli bir ağırlığa sahip olmuşlardır.⁴³⁶ Bu seçimlerde partilerin 1991'e göre orta noktadan uçlara doğru bir yayılım içinde olması ve etkili parti sayısındaki artış merkezkaç kuvvetini de arttırmıştır.

⁴³⁴ Özbudun, *Contemporary Turkish Politics...*, s.143.

⁴³⁵ Turan, s.149.

⁴³⁶ Özbudun, *Contemporary Turkish Politics...*, s.142.

5.1.5. 1999 Seçimleri

18 Nisan 1999 Milletvekili Genel Seçimleri'ne katılan parti sayısı 1980 sonrasındaki en yüksek sayıya erişmiştir. 1999 seçimlerine katılan parti sayısı yirmi olmuştur. Bu partiler, DSP, MHP, FP, ANAP, DYP, CHP, HADEP, BBP (Büyük Birlik Partisi), ÖDP (Özgürlük ve Dayanışma Partisi), DTP (Demokratik Türkiye Partisi), LDP (Liberal Demokrat Parti), DP (Demokrat Parti), MP (Millet Partisi), BP (Barış Partisi), İP (İşçi Partisi), EMEP (Emek Partisi), YDP (Yeniden Doğuş Partisi), SİP (Sosyalist İktidar Partisi), DEPAR (Değişen Türkiye Partisi) ve DBP (Demokrasi ve Barış Partisi)'dir. Bununla birlikte meclise giren parti sayısı ise yine beş olmuştur. Bu partiler DSP, MHP, FP, ANAP ve DYP'dir. Bağımsızlar bu dönemde yüzde 0,8 oy almış ve üç bağımsız milletvekili meclise girmiştir. O dönemde toplam milletvekili sayısı 550'dir. 1999'da katılım oranı yüzde 87,1, katılmama oranı ise yüzde 12,9'dur. Seçime katılan ancak mecliste temsil edilmeyenlerin oranı ise yüzde 19,2 dolayındadır.

Tablo 5.5. 1999 Seçimlerine Katılan Partilerin Oy ve Temsil Oranlarına Göre Sağ – Sol Kutuplaşma Skoru

Siyasal Parti	Oy Oranı	Milletvekili Oranı	Konum
ANAP	13,2	15,6	6,7
BBP	1,5	0	7,65
CHP	8,7	0	2,7
DSP	22,2	24,7	4,2
DYP	12	15,4	7,5
FP	15,4	20,1	8,1
HADEP	4,7	0	2,04
MHP	18	23,4	7,9
Parti Kutuplaşması Skorları			
Oy Oranına Göre		Milletvekili Oranına Göre	
3,55		3,08	
Merkezkaç Kuvveti			
18,91			

1999 seçimleri sonucunda meclise giren tüm partiler oy oranına göre daha avantajlı temsil oranları elde etmişleridir. Bu durum yüzde 10'luk seçim barajının

seçim sonuçlarını belirlemedeki etkisini ortaya koymaktadır. ANAP, yüzde 13,2’lik oy oranına karşın yüzde 15,6 oranında temsil hakkı; DSP, yüzde 22,2’lik oy oranına karşın yüzde 24,7 oranında temsil hakkı; DYP, yüzde 12’lik oy oranına karşın yüzde 15,4 oranında temsil hakkı; FP, yüzde 15,4’lük oy oranına karşın yüzde 20,1 oranında temsil hakkı ve MHP, yüzde 18’lik oy oranına karşın yüzde 23,4 oranında temsil hakkı elde etmiştir.

RP’nin kapatıldığı, ülkenin 28 Şubat sürecini yaşadığı ve PKK’nın lideri Abdullah Öcalan’ın Kenya’da yakalanarak Türkiye’ye getirildiği bir dönemin sonrasında yapılan 1999 seçimleri, milliyetçilik etkeninin belirleyici olduğu sonuçları ortaya çıkarmıştır. Bu seçimlerde milliyetçi partilerin, sağda MHP, solda DSP’nin, seçimleri kazandığı görölmektedir. Bu sonuçlar koalisyon kurulumuna da yansımıştır. 1999 seçimlerinin ardından DSP ve MHP, ANAP’ı da koalisyona katarak hükümet kurmuştur. DSP ve MHP’nin milliyetçilik ekseninde bir araya gelmesi de yine Türk siyaseti için yeni bir deneyim ortaya çıkarmıştır. Bu koalisyon iktidarı, milliyetçiliğin siyasal parti sisteminde önde gelen bir bileşen haline geldiğinin bir göstergesi olarak alınmalıdır.

1990’lı yıllar merkez sağın ve merkez solun oy tabanlarının eridiği buna karşın aşırı sağ diye adlandırılan RP ve MHP’nin seçmen desteğini ve parlamento gücünü arttırdığı, parçalanmış bir parlamento, istikrarsız bir siyasal yapı ortaya çıkarmıştır.⁴³⁷ Parçalanma ve istikrarsızlığa ek olarak 1995 ve 1999 seçimlerinde kutuplaşma skorlarının yükselmeye başladığı da görölmektedir. Bu haliyle parti sistemindeki kutuplaşma ileride ayrıntılarıyla ele alınacağı üzere, 1991’deki değeri ile dahil olduğu istikrarlı Avrupa demokrasilerinden ayrılmakta ve daha istikrarsız ve yeni demokrasilere yönelim içinde görönmektedir. 1999 seçim sonuçlarına göre, kutuplaşma skorlarında ve merkezkaç kuvvetinde artış sürmektedir. Bu artış merkez partilerinin güçlerini yitirmesine karşın daha uçtaki partilerin güç kazanması eğilimiyle paralel bir seyir izlemektedir.

⁴³⁷ Akgün, **Türkiye’de Seçmen Davranışı...**, s.49.

5.1.6. 2002 Seçimleri

3 Kasım 2002 Milletvekili Genel Seçimleri'ne katılan parti sayısı da oldukça fazladır. Bu seçime katılan on sekiz parti şunlardır: AKP, CHP, DYP, MHP, GP, DEHAP, ANAP, SP (Saadet Partisi), DSP, YTP (Yeni Türkiye Partisi), BBP, YP, İP, BTP (Büyük Türkiye Partisi), ÖDP, LDP, MP ve TKP (Türkiye Komünist Partisi).

Seçime katılan parti sayısındaki fazlalığa karşı meclise sadece iki parti girebilmiştir. Bağımsızların oy oranı 2002'de yüzde 0,9 olmuş ve sekiz bağımsız milletvekili bu seçimlerde meclise girmiştir. Bu dönemde toplam milletvekili sayısı 550'dir. 2002 seçimlerinde katılım oranı yüzde 79,1 olarak gerçekleşmiştir. Bu seçimlerde katılmayanların oranı ise yüzde 20,9'dur. Bu oranlar, 2002 seçimlerini 1980 sonrasında en düşük katılımı ile gerçekleştiren seçim yapmaktadır. Seçime katılan ancak mecliste temsil edilmeyenlerin oranı yüzde 46,3 olmuştur. Yüzde 46,3 gibi yüksek bir oranda olan mecliste temsil edilme şansı bulamayan seçmen kitlesi, çok partili hayat süresince temsil edilmeyen en büyük kitleyi oluşturmuştur. Bu durum, temsile dayalı bir demokrasi açısından meşruiyet sorununu ortaya çıkarmıştır.

Tablo 5.6. 2002 Seçimlerine Katılan Partilerin Oy ve Temsil Oranlarına Göre Sağ – Sol Kutuplaşma Skoru

Siyasal Parti	Oy Oranı	Milletvekili Oranı	Konum
AKP	34,3	66	7,74
ANAP	5,1	0	6,73
BBP	1	0	6,53
CHP	19,4	32,3	3,14
DEHAP	6,2	0	1,78
DSP	1,2	0	3,38
DYP	9,5	0	7,43
GP	7,2	0	5
MHP	8,4	0	8,62
SP	2,5	0	8,89
YTP	1,2	0	3,38
Parti Kutuplaşması Skorları			
Oy Oranına Göre		Milletvekili Oranına Göre	
2,34		4,55	
Merkezkaç Kuvveti			
24,26			

2002 seçimleri özellikle temsil oranları bakımından parti kutuplaşmasının iyi bir örneğini oluşturmuştur. Seçim barajı burada yapay ancak keskin ve etkili bir kutuplaşma ortaya çıkarmıştır. Oy oranına göre kutuplaşma 1999'a göre düşük bir düzeyde seyrederken, seçim barajını sadece iki partinin geçmesi, sağ – sol ekseninde sert bir kutuplaşmanın görsellik kazanmasına yol açmıştır. Seçim barajı 1980 sonrasında ilk kez 2002'de iki partili bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. Bu seçimlerde 1987'de ANAP örneğine benzer şekilde AKP, yüzde 34,3'lük oy oranına karşın yüzde 66'lık bir temsil hakkına sahip olmuştur. CHP de yüzde 19,4 oranında oy almış ancak yüzde 32,3 oranında temsil edilmiştir. 2002'de merkezkaç kuvveti de yükselmeye devam etmiş ve 1980 sonrasındaki en yüksek noktaya erişmiştir.

5.1.7. 2007 Seçimleri

22 Temmuz 2007 Milletvekili Genel Seçimleri'ne katılan parti sayısı on beş olmakla birlikte meclise bu kez üç parti girmiştir. Seçime katılan partiler, AKP, CHP, MHP, DP (Demokrat Parti), GP, SP, BTP, HYP (Halkın Yükselişi Partisi), İP, ATP (Aydınlık Türkiye Partisi), TKP, ÖDP, LDP ve EMEP iken meclise giren partiler AKP, CHP ve MHP'dir. 2007 seçimlerinin ayırt edici yanıysa bağımsızların daha önce erişemedikleri bir oranda oy almasıdır. Bağımsız adaylar bu seçimlerde yüzde 5,3 oranında oy almışlar ve yirmi altı bağımsız milletvekili meclise girmiştir. 2007'de de toplam milletvekili sayısı 550'dir. 2007 seçimlerinde katılım oranı, yüzde 84,2, katılmayanların oranı yüzde 15,8 olmuştur. Seçime katılan ancak mecliste temsil edilmeyenlerin oranı yüzde 13'tür.

2007 seçimlerini farklı kılan bir özellik bağımsız adayların çokluğu olmuştur. Özellikle Güneydoğu Anadolu illerinden çok sayıda aday bağımsız olarak seçimlere girmiştir. DTP'li siyasetçiler ÖDP, EMEP ve SDP ile birlikte *bin umut adayları* adı altında bağımsız olarak seçime katılmışlardır. Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu'nun bazı illerinden ve İstanbul üçüncü bölgeden seçilen bağımsız yirmi iki milletvekili seçimlerin ardından DTP'ye katılmış ve mecliste DTP grubunu oluşturmuştur. DTP'ye katılan bağımsızların dışında Rize'de eski başbakan ve ANAP lideri Mesut Yılmaz, yine bin umut adaylarından İstanbul birinci bölgeden ÖDP'li Ufuk Uras, Tunceli'de meclisin eski başkanvekillerinden Kamer Genç,

Sivas'ta BBP liderliğinden ayrılan Muhsin Yazıcıoğlu da diğer bağımsız milletvekilleri olmuşlardır.

Tablo 5.7. 2007 Seçimlerine Katılan Partilerin Oy ve Temsil Oranlarına Göre Sağ – Sol Kutuplaşma Skoru

Siyasal Parti	Oy Oranı	Milletvekili Oranı	Konum
AKP	46,58	62	7,15
CHP	20,88	20,3	3,75
DP	5,42	0	7,6
GP	3,04	0	8,45
MHP	14,27	12,9	9,2
SP	2,34	0	8,89
DTP	0	3,8	2,6
Parti Kutuplaşması Skorları			
Oy Oranına Göre		Milletvekili Oranına Göre	
3,70		3,85	
Merkezkaç Kuvveti			
17,54			

2007 seçimlerinde oy oranına göre kutuplaşmada önemli bir artış gözlenmektedir. Bunun en önemli nedeni, seçime katılan ve yüzde 1'in üzerinde oy alan parti sayısının 2002 seçimlerine göre düşük olmasıdır. Bu oranlar ilk bakışta 2002'deki gibi iki karşıt partinin yanında diğer partilerin de meclise girebilmesinin kutuplaşma skorunu gerilettiği düşüncesi oluşturabilir. Ancak, bu eksik bir yargıdır. Çünkü temsil oranına göre kutuplaşmanın gerilemesinin nedenleri; bu seçimler sonrasında mecliste iki yerine dört partinin meclise girmesinin yanında, iki büyük parti olan AKP ve CHP'nin 2002 seçimlerine göre merkeze daha yakın konumlanmasıdır. Merkezkaç kuvveti de bu seçimlerde yine 2002'ye göre daha düşük bir noktadadır.

5.2. Türk Parti Sisteminde 2007 Seçimlerinde Din - Laiklik Eksenli Kutuplaşma

2007 seçimlerinde sağ – sol ideolojik ayrımının ötesinde detaylı incelenen birinci boyutu din – laiklik eksenini oluşturmaktadır. Bu ekseninde partiler, en uç noktalarda yer alan iki parti olan AKP ve CHP arasındaki farklı konumlarda yer almaktadırlar. Bu aralıkta DYP, GP ve MHP ılımlı partiler olarak konumlanmışlardır. SP ise, AKP’den daha uç bir noktada konumlanmakla birlikte, oy oranı oldukça düşük bir düzeydedir. Ayrıca SP mecliste temsil hakkına da ulaşamamıştır. Bu nedenle bu partinin, parti sistemindeki kutuplaşmaya önemli bir etkisi bulunmamaktadır. Bu seçimler özellikle temsil oranları bakımından 1980 sonrasındaki en yüksek kutuplaşma skorunu ortaya çıkarmıştır.

Din – laiklik eksenindeki kutuplaşmayı bu kadar keskin hale getiren en önemli unsur, bu eksenindeki en karşıt partilerin aynı zamanda en güçlü partiler olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer partilerin bu ekseninde merkeze yakın konumlamaları ise, merkezkaç kuvvetini azaltmaktadır.

Tablo 5.8. 2007 Seçimlerine Katılan Partilerin Oy ve Temsil Oranlarına Göre Din – Laiklik Eksenindeki Kutuplaşma Skoru

Siyasal Parti	Oy Oranı	Milletvekili Oranı	Konum
AKP	46,6	62	2,35
CHP	20,9	20,3	9,35
DP	5,4	0	5,2
GP	3	0	5,65
MHP	14,3	12,9	4,8
SP	2,3	0	1,1
DTP	0	3,8	7
Parti Kutuplaşması Skorları			
Oy Oranına Göre		Milletvekili Oranına Göre	
4,37		6,46	
Merkezkaç Kuvveti			
13,95			

5.3. Türk Parti Sisteminde 2007 Seçimlerinde Milliyetçilik Eksenli Kutuplaşma

2007 seçimlerinin diğer boyutunu milliyetçilik eksenini oluşturmaktadır. Bu ekseninde partiler en uç noktalarda yer alan DTP ile MHP arasında sıralanmaktadırlar. Dolayısıyla bu ekseninde AKP ve CHP merkezdeki ılımlı partiler olurken, DP ve GP, MHP'ye daha yakın konumdadırlar.

Milliyetçilik ekseninde din – laiklik ekseninden farklı olarak, merkezde yer alan ılımlı partiler güçlerini korumaktadırlar. Bununla birlikte uçlarda yer alan partiler de önemli oranda güce sahiptirler. Bu ekseninde merkez partilerinin gücünü korumaları nedeniyle kutuplaşma skorları din – laiklik eksenine göre daha düşük değerlerde seyretmektedir. Buna karşın diğer partiler din – laiklik ekseninden farklı olarak, daha fazla yayılım göstermişlerdir. Bu da merkezkaç kuvveti skorunu arttırmıştır. Bu sonuçlar, Türk parti sisteminde baskın ya da ana akım kutuplaşma ekseninin din laiklik eksenini olduğu göstermektedir. Dolayısıyla, sağ –sol eksenli kutuplaşma ile Türk ve Kürt milliyetçiliği eksenli kutuplaşmalar daha ikincil konumda kalmaktadır.

Tablo 5.9. 2007 Seçimlerine Katılan Partilerin Oy ve Temsil Oranlarına Göre Milliyetçilik – Etnik Milliyetçilik Eksenindeki Kutuplaşma Skoru

Siyasal Parti	Oy Oranı	Milletvekili Oranı	Konum
AKP	46,6	62	5,6
CHP	20,9	20,3	5,5
DP	5,4	0	8,05
GP	3	0	8,85
MHP	14,3	12,9	9,9
DTP	0	3,6	1,15
Parti Kutuplaşması Skorları			
Oy Oranına Göre		Milletvekili Oranına Göre	
3,77		4,41	
Merkezkaç Kuvveti			
16,75			

Din – laiklik ekseninde ve milliyetçilik ekseninde ölçülen kutuplaşma skorları, klasik sağ – sol ekseninde yer alan kutuplaşma skorlarından özellikle din –

laiklik ekseninde daha yüksektir. Bu veriler ışığında söz konusu iki eksenin Türk parti sisteminde belirleyiciliğinin sağ – sol ekseninden daha yüksek olduğu görülmektedir.

5.4. Parti Sistemindeki Kutuplaşmanın Görünümü

5.4.1. Kutuplaşmanın Genel Görünümü

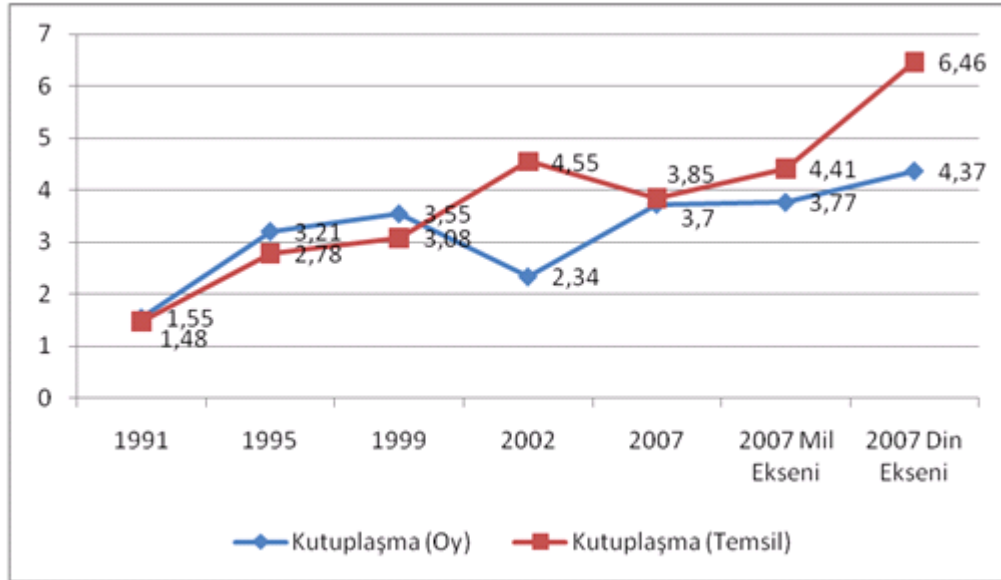
Kutuplaşmanın görünümü her seçimde, oy ve temsil oranlarına göre farklılık göstermektedir. Yine her seçimde partilerin konumlarındaki değişiklikler kutuplaşma skorlarını da doğrudan etkilemektedir.

1991, 1995 ve 1999 seçimlerinde temsile göre kutuplaşma skorları oy oranına göre kutuplaşma skorlarının altında kalmaktadır. 2002’de ve 2007’de temsil kutuplaşması oy kutuplaşmasına göre yüksek skorlara sahiptir. 2002 seçimleri oy kutuplaşmasının gerilediği, buna karşın temsil kutuplaşmasının arttığı bir seçimdir. 2007 milletvekili genel seçimlerinde laiklik – din ekseninde, 1991 – 2007 arasındaki tüm seçimlerin en yüksek kutuplaşma değeri ölçülmüştür. Kısaca belirtmek gerekirse, seçim barajı, 1991 – 1999 arasında mevcut kutuplaşmaları azaltıcı bir işlev görürken, 2002 ve 2007’de ve 2007’deki farklı eksenlerde mevcut kutuplaşmaları sertleştirmiştir. 2002’de ve 2007’de meclise giren parti sayısının azalması bu durumun ortaya çıkmasında önemli bir etken olarak rol oynarken, bu partiler arasındaki ideolojik mesafenin fazla olması ve merkezde yer alan partilerin azalması da böyle bir tablonun ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

2002 ve 2007 seçimleri parti kutuplaşması kapsamında ayrıntılı olarak ele almaya değer örnekler sunmaktadırlar. 2002 seçimlerinde oy oranlarına göre oldukça bölünmüş bir tablo olmasına karşın, sadece iki parti (AKP ve CHP) meclise girebilmiştir. Bu seçimlerde DYP, MHP, GP, DEHAP ve ANAP yüzde beşle yüzde onluk arada kalmışlardır. Bu durum oy ve temsil kutuplaşması skorlarını farklılaştırmış ve temsil kutuplaşması skorunun daha yüksek çıkmasına neden olmuştur. Bunun en temel nedeni, seçimlere katılıp yüzde 1’in üzerinde oy alan çok sayıda parti olmasına rağmen, yüzde 10’un üzerinde oy alıp meclise girebilen parti sayısının iki ile sınırlı kalmasıdır. Seçime girip yüzde 1’in üzerinde oy alan parti sayısının çokluğu ve bu partilerin yelpaze üzerinde merkeze yakın konumlanması

(ANAP, GP, DYP, DSP gibi), oy oranına göre kutuplaşma skorunu görece düşük tutmuştur. Buna karşın, sadece iki partinin mecliste temsil edilmesi, temsil oranına göre hesaplanan kutuplaşma skorunu artırmaktadır. 2002 seçimlerinde oy oranına göre kutuplaşma skoru ile temsile göre kutuplaşma skoru arasındaki fark 2.21'dir. Şekil 5.1.'de 2002 genel seçimleriyle ilişkili skorlarda görüldüğü gibi, 2.21'lik bu skor, oy ve temsil oranlarına göre kutuplaşmaların en fazla olduğu dönem olmuştur. Diğer taraftan, meclise giren iki partinin AKP ve CHP gibi karşıt partiler olması da yine temsil oranına göre kutuplaşmayı arttırmıştır.

Şekil 5.1. 1991-2007 Arası Milletvekili Genel Seçimlerinde Kutuplaşmanın Oy ve Temsil Oranına Göre Görünümü

Bu noktada seçim barajının 2000'li yıllarda kutuplaşmanın değerini yapay olarak arttıran bir işlev gördüğünü söylemek mümkün görünmektedir. Başka bir deyişle, yüzde 10 seçim barajı, zorunlu olarak mecliste temsil edilen parti sayısını azaltırken, bunun sonucu olarak da temsil temelli kutuplaşmayı artırmaktadır. Ancak, barajı aşmadığı halde yüzde 1'den fazla oy alan parti sayısı çok olduğu için, bu kez oy temelli kutuplaşma skoru daha düşük çıkmaktadır. Örneğin, 2002 seçimlerindeki DYP örneğinde olduğu gibi, yüzde 10'un az farkla altında kalan bir parti, seçmenlerini mecliste temsil olanağından mahrum kalmakta ve yasama sürecinden de dışlanmaktadır. Dolayısıyla, DYP oy oranına göre kutuplaşmada etkin rol oynarken,

temsil oranına göre kutuplaşmada dikkate alınmamaktadır. Bu durum, oy oranına göre hesaplanan kutuplaşmanın, daha çok partilerin seçmen tabanında oluşan kutuplaşma hakkında ipucu vermektedir.

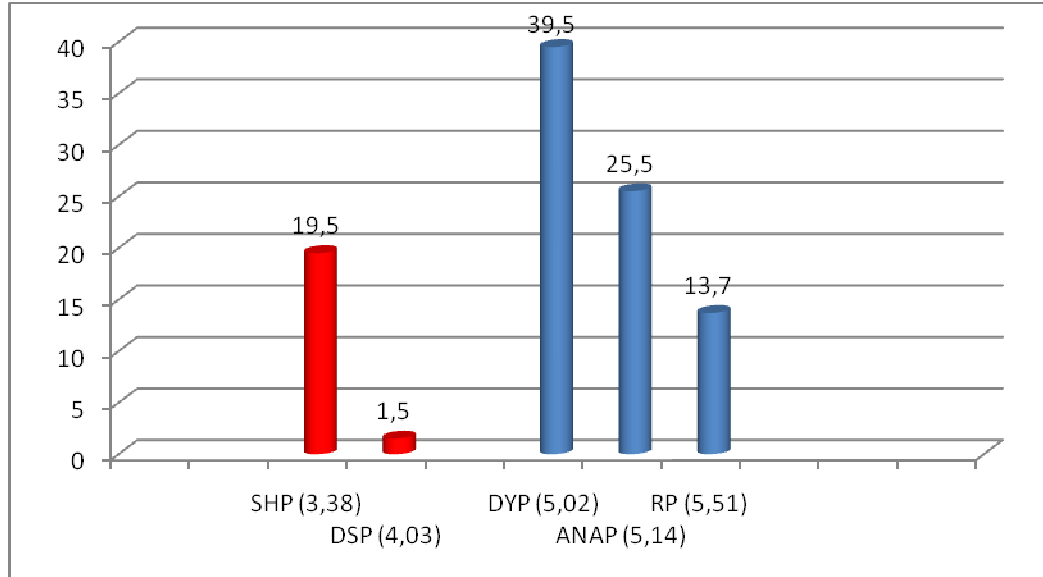
Parti kutuplaşmalarına karşılaştırmalı olarak bakıldığında Türkiye’de genel görünümün Avrupa’da yüksek düzeyli kutuplaşmaların görüldüğü demokrasilerle benzerlik taşıdığı ortaya çıkmaktadır. Dalton’un 2000’li yıllarda yapılan seçimlerin sonuçlarına dayandırdığı verilerine göre, yerleşmiş demokrasilerden İsveç ve İzlanda, yeni demokrasilerden de Çek Cumhuriyeti ve Polonya yüksek düzeyde kutuplaşmaya sahip parti sistemleridir. İsveç’te 5,19, İzlanda’da 4,49 olan en yüksek kutuplaşma skoru, Polonya’da 5,18, Çek Cumhuriyeti’nde ise 5,44 olmuştur. Buna karşın kutuplaşma skoru istikrarlı demokrasilerden İngiltere’de 2,37, Fransa’da 3,29, Kanada’da 1,83 ve Almanya’da 2,51 düzeyindedir.⁴³⁸ Bu çerçevede Türkiye’de kutuplaşmanın değerlerinin son dönemde, meclise giren parti sayısının düşük olmasından dolayı, özellikle temsil oranları bakımından yüksek düzeyli kutuplaşmalara sahip demokrasiler arasında yer aldığı söylenebilir.

Türkiye’de kutuplaşmanın görünümünün istikrarlı demokrasileri andırdığı seçim ise 1991 seçimleri olmuştur. Bunun dışında kutuplaşma sürekli olarak artan bir eğilime sahip olmuş ve görece daha yeni ve istikrarsız demokrasilere yaklaşan bir görünüm sergilemiştir. Din – laiklik ekseninde temsil oranları bakımından oluşan kutuplaşma ise, tüm parti sistemleri içindeki en yüksek değerli kutuplaşma skorlarından biri olarak görünmektedir.

Şekil 5.2.’de sunulan grafikte, 1991 seçimlerinde partilerin konumlarına ve temsil oranlarına ayrıntılı olarak bakıldığında, SHP dışındaki tüm partilerin merkeze yakın noktalarda konumlandığı görülmektedir. Ayrıca, merkezde yüzde 40’a ulaşan bir oy oranı ile güçlü bir parti olarak DYP’nin konumlanmış olması da kutuplaşmayı yumuşatmaktadır. Özellikle sağdaki partiler hem merkeze hem de birbirlerine yakın durmaktadırlar. Ayrıca, DSP de bir sol parti olarak merkeze yakın konumlanmıştır. 1991’de parti sistemindeki en uçta yer alan parti SHP olmuştur ki, bu parti de yine siyasal yelpaze üzerindeki 3,38’lik konumu ile, merkezin hemen solunda yer almaktadır.

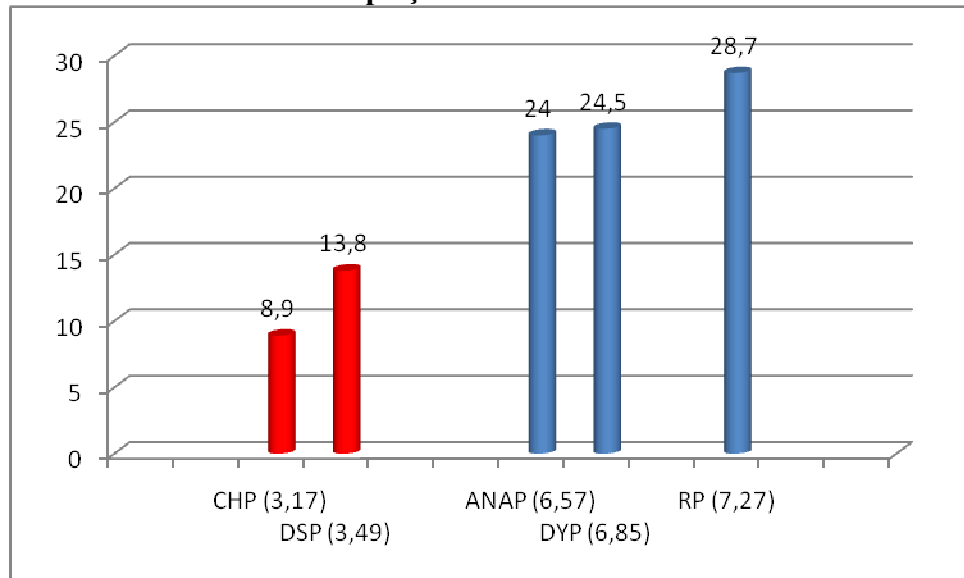
⁴³⁸ Bkz. Russell J. Dalton, “Social Modernization and the End of Ideology Debate: Patterns of Ideological Polarization”, *Japanese Journal of Political Science*, Vol.7 No.1, 2006, s.907.

Şekil 5.2. 1991’de Sağ/Sol Ekseninde Temsil Oranına Göre Kutuplaşmanın Görünümü*

*Parantez içindeki rakamlar partilerin konumlarını, sütunların üstündeki rakamlarsa temsil yüzdelerini göstermektedir.

Şekil 5.3. 1995’te Sağ/Sol Ekseninde Temsil Oranına Göre Kutuplaşmanın Görünümü*

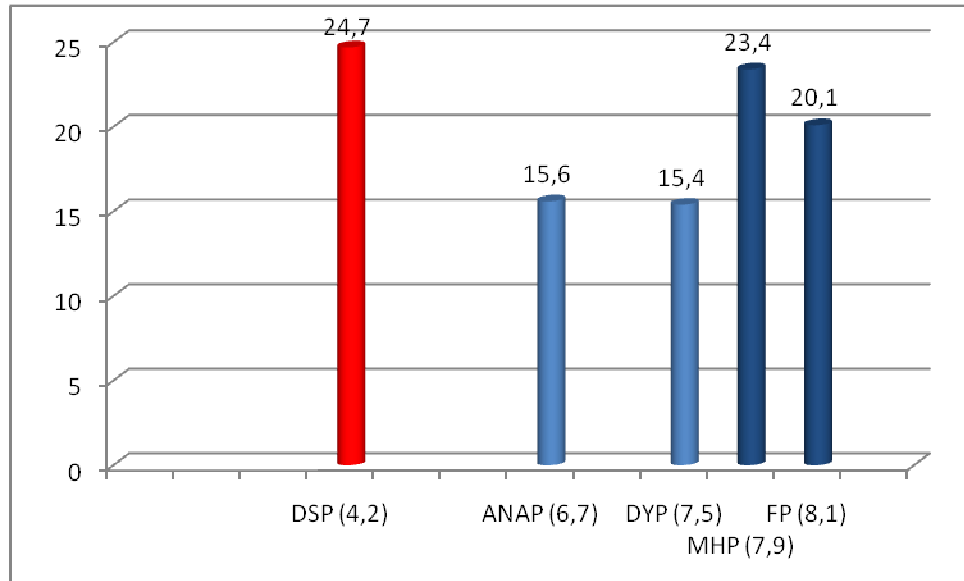
*Parantez içindeki rakamlar partilerin konumlarını, sütunların üstündeki rakamlarsa temsil yüzdelerini göstermektedir.

Şekil 5.3.’te ise 1995 seçimlerinde partilerin konumları ve temsil oranları görülmektedir. 1995’te parti sisteminde merkezkaç eğilimlerin ağırlık kazandığı ve

1991’de merkezde yer alan partilerin uçlara doğru yönelim içine girdiği görülmektedir. 1995 seçimleri 1980 sonrasında parti sisteminin kutuplaşmış çoğulculuğa yöneldiği seçim olmuştur. Daha önce de söz edildiği gibi, bu dönemde sistem kutuplaşmış çoğulculuğun pek çok özelliğini taşımaktadır.

Şekil 5.4.’te 1999 seçimlerinde partilerin konumları ve temsil oranları görülmektedir. Bu seçimlerde dikkat çeken en önemli nokta solun tek partiyle temsil edilmesine karşın sağda dört partinin de temsil olanağını elde etmesidir. 1999 seçimleri bu bakımdan Türk parti sisteminde yelpazenin sağının baskın olduğu bir görünümü tekrarlamıştır. Bu seçimlerde de yine birden fazla kutbun bulunduğu söylenebilirse de 28 Şubat sürecinin sonrasına gelen bu dönemde milliyetçilik rüzgarının belirleyici olduğu söylenmelidir.

Şekil 5.4. 1999’da Sağ/Sol Ekseninde Temsil Oranına Göre Kutuplaşmanın Görünümü*

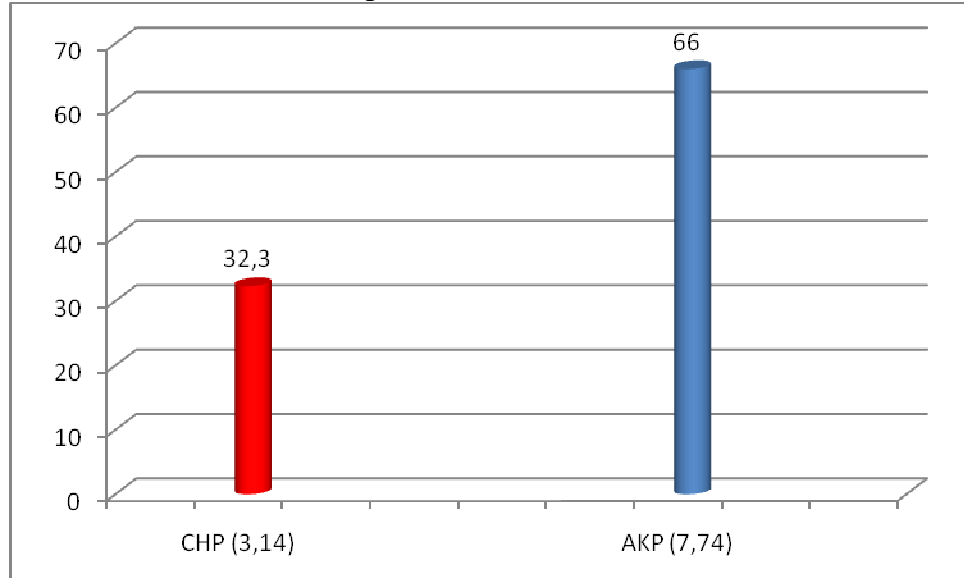

*Parantez içindeki rakamlar partilerin konumlarını, sütunların üstündeki rakamlarsa temsil yüzdelerini göstermektedir.

Şekil 5.5. 2002 seçimlerinde partilerin konumlarını ve temsil oranlarını göstermektedir. 2002 seçimlerine pek çok parti girmesine rağmen sadece iki parti temsil olanağı elde etmişlerdir. 2002’de mecliste temsil edilen iki kutbun temsil oranları ve konumları gözönüne alındığında AKP ve CHP’den oluşan iki partinin iyi

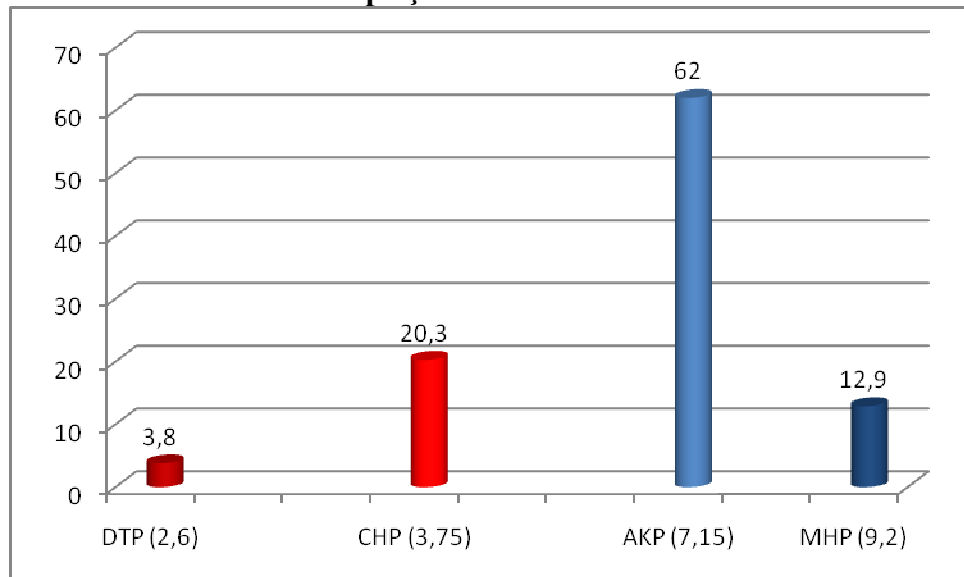
bir parti kutuplaşması örneği oluşturduğu görülmektedir. Burada görsel hali olmamakla birlikte aslında 2002’de seçime katılan diğer partiler ve oy oranları bakımından yine oldukça bölünmüş bir yapının varolduğu söylenebilir.

Şekil 5.5. 2002’de Sağ/Sol Ekseninde Temsil Oranına Göre Kutuplaşmanın Görünümü*

*Parantez içindeki rakamlar partilerin konumlarını, sütunların üstündeki rakamlarsa temsil yüzdelerini göstermektedir.

Şekil 5.6. 2007’de Sağ/Sol Ekseninde Temsil Oranına Göre Kutuplaşmanın Görünümü*

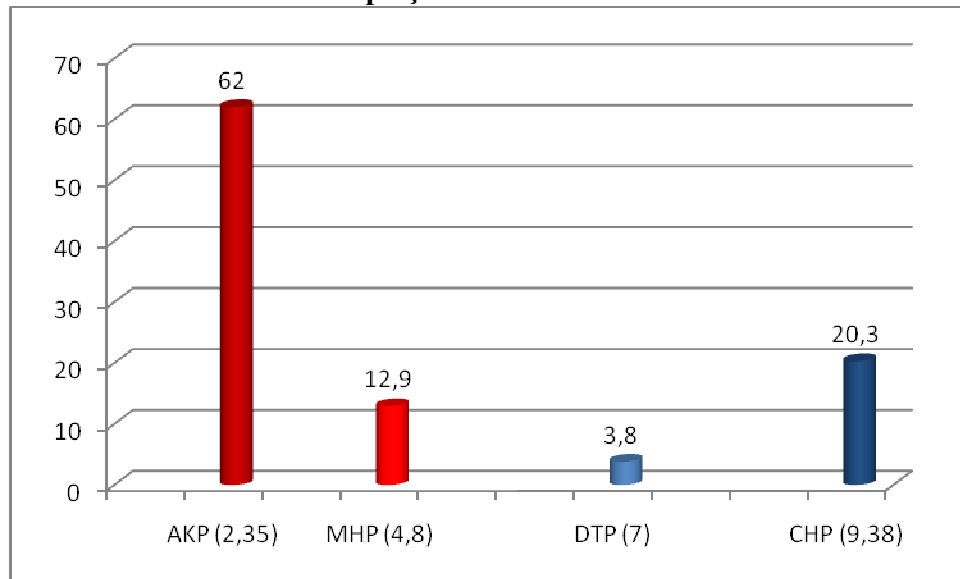

*Parantez içindeki rakamlar partilerin konumlarını, sütunların üstündeki rakamlarsa temsil yüzdelerini göstermektedir.

Şekil 5.6.'da bu kez 2007 seçimlerinde partilerin konumları ve temsil oranları görülmektedir. 2002'den farklı olarak bu seçimlerde iki uçta iki parti daha meclise girmiştir. Buna karşın iki büyük parti ise, 2002'ye göre daha merkezi konumlara kaymışlardır. 2007 seçimlerinde sağ – sol ekseninde kutuplaşmanın görünümü merkez sağ ve merkez solda yer alan güçlü partilerle, sağın ve solun uç noktalarındaki daha az güçlü partilerden oluşmaktadır. Bir diğer dikkat edilmesi gereken nokta da, geleneksel olarak Türk parti sisteminde baskın özelliklerden biri olan, sağın soldan daha güçlü yapısının tekrar etmesidir. Merkez sağ parti, merkez sol partiden güçlüyken, uç sağ parti de yine uç sol partiden daha güçlü oy ve temsil olanağına sahiptir.

Şekil 5.7.'de ise, 2000'li yıllarda daha çok baskın bir anlam kazanan din – laiklik eksenindeki kutuplaşma görülmektedir. Cumhurbaşkanlığı seçimi tartışmalarının ardından gidilen 2007 seçimleri bu ekseninde görece ılımlı bir parti olan MHP'nin ve bağımsızlarla da DTP'nin meclise girmesini sağlarken; yine bu ekseninde iki uç noktada yer alan AKP ve CHP arasındaki ideolojik mesafenin arttığı da görülmektedir. Ancak yine kutuplararasıda temsil gücü bakımından farklılık olduğu belirtilmelidir. Din – laiklik ekseninde belirleyici partilerin uç noktalarda yer alması kutuplaşmayı arttırmaktadır.

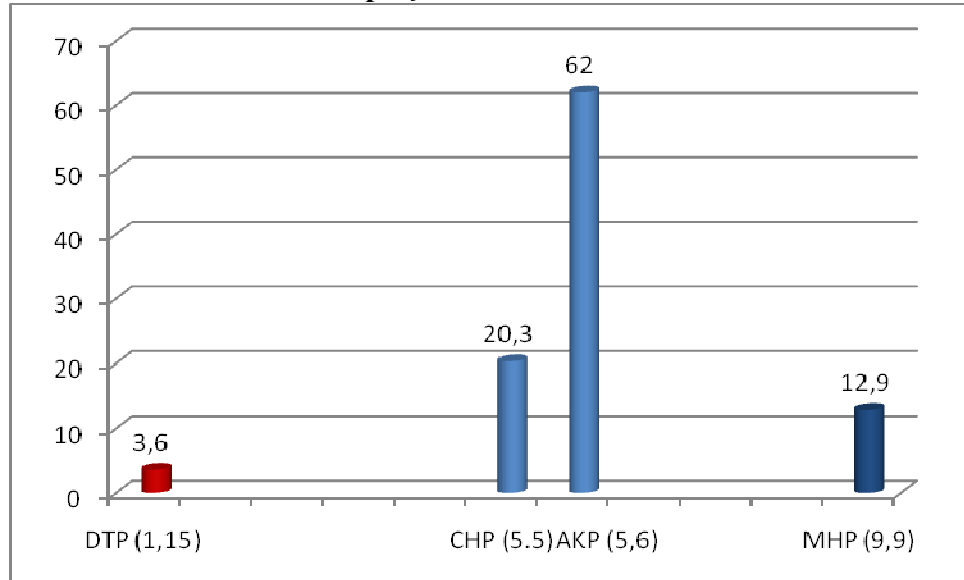
Şekil 5.7. 2007'de Temsil Oranlarına Göre Din - Laiklik Ekseninde Kutuplaşmanın Görünümü*

*Parantez içindeki rakamlar partilerin konumlarını, sütunların üstündeki rakamlarsa temsil yüzdelerini göstermektedir.

Şekil 5.8.'de görüldüğü gibi, etniklik – milliyetçilik ekseninde kutuplaşmanın din - laiklik eksenine göre daha düşük skorlara sahip olduğu görülmektedir. Bunun başlıca nedeni bu eksenin uçlarda yer alan partilerin oy ve temsil güçlerinin din ekseninde olduğu gibi belirleyici bir güce sahip olmaması gelmektedir. Milliyetçilik ekseninde merkez konumdaki partiler halen daha güçlüdür ve belirleyiciliklerini korumaktadırlar.

Şekil 5.8. 2007’de Temsil Oranlarına Göre Milliyetçilik Ekseninde Kutuplaşmanın Görünümü*

*Parantez içindeki rakamlar partilerin konumlarını, sütunların üstündeki rakamlarsa temsil yüzdelerini göstermektedir.

Merkeze yakın noktalarda konumlanan partilerin fazla olması kutuplaşmayı yumuşatan bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun en iyi örneğini 1991 seçimlerinde görmek mümkündür. 1991 seçimleri neredeyse tüm partilerin merkeze yakın noktalarda konumlandığı bir seçim olmuştur. 1991’de ortaya çıkan kutuplaşma skorları da 1990’lı ve 2000’li yıllar için saptanan en düşük değerlere sahip skorlardır.

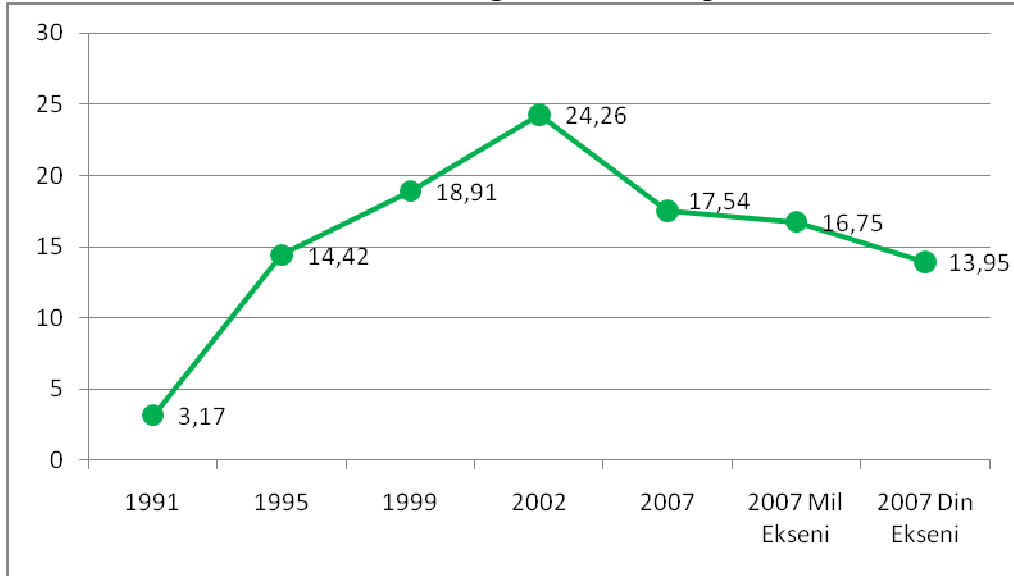
Bir diğer çarpıcı örnek 2007’de iki eksenin birbiriyle karşılaştırılmasında ortaya çıkmaktadır. Din ve laiklik ekseninde güçlü partilerin uç noktalarda yer alması

kutuplaşma değerini arttırırken milliyetçilik ekseninde uç noktalarda yer alan partilerin merkezdeki partilere oranla daha güçsüz olması kutuplaşmanın artmasını sınırlandırmaktadır.

5.4.2. Merkezkaç Kuvvetinin Görünümü

1990'lı yıllar merkezkaç kuvvetinin sürekli olarak arttığı bir dönem olmuştur. 2002 seçimlerinde de bu artış devam etmiştir. Bu durum, oy oranları göz önüne alınmadığında, seçimlere katılan partilerin artması anlamına gelmektedir. Bununla birlikte söz konusu artış eğilimi her zaman uçta yer alan partilerin artması anlamına gelmeyebilir. Farklı konumlardaki ılımlı partilerin sayıca artması da merkezkaç kuvvetinin artmasına etkide bulunabilir.

Şekil 5.9. Merkezkaç Kuvveti Ölçeğine Göre Kutuplaşmanın Görünümü

Bu ölçeğin açıklığa kavuşması için seçimlere detaylı olarak bakmakta yarar vardır. 1991'de merkezkaç kuvveti en düşük seviyede bulunmaktadır. Çünkü seçimlere katılan parti sayısı 1995 ve 1999 seçimlerine göre düşüktür. Ayrıca seçimlere katılan partilerin konumları da yine daha sonraki seçimlere göre oldukça ılımlı noktalarda yer almaktadır. 1995 seçimlerine gelindiğinde hem seçimlere katılan parti sayısı 1991'e göre artmıştır hem de partilerin konumları 1991'e göre

daha uç noktalara yönelmiştir. 1999'da da yine 1995'e göre partiler bulundukları konumdan daha uç noktalara yönelmişlerdir. Bu durum da yine merkezkaç kuvvetini arttırmıştır. 2002 seçimlerinde ise, seçimlere katılıp yüzde 1'in üzerinde oy alan toplam 11 parti olmuştur. 2007 seçimlerinde sağ – sol ve milliyetçilik eksenlerinde yakın değerler elde edilirken din – laiklik ekseninde 1991 seçimlerinin ardından en az merkezkaç değeri ölçülmüştür. Parti sayısı ve konumları dikkate alındığında en yüksek merkezkaç değerini 2002 seçimleri vermiştir.

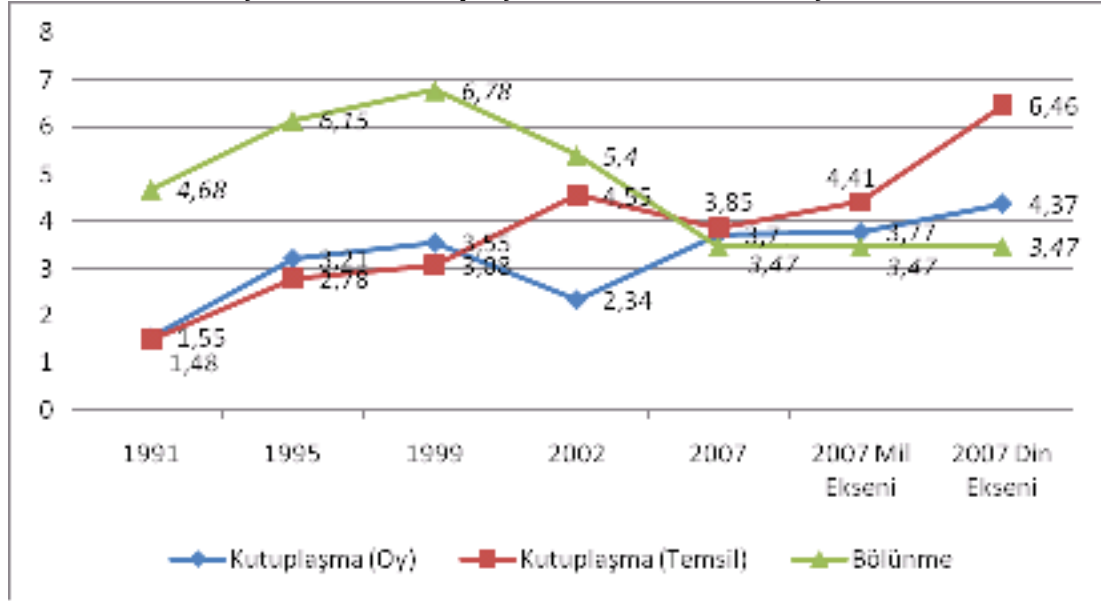
5.5. Kutuplaşmanın Diğer Değişkenlerle İlişkisi

Kutuplaşmanın pek çok değişkenle ilişkisi tartışılmaktadır. Batı demokrasileri için geliştirilen modellerde kutuplaşma, gelir eşitsizliği, gelir dağılımı, sanayi üretimi gibi sosyoekonomik değişkenlerle ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında kutuplaşmanın siyasal ve demokratik kurumlara güven düzeyi, parti sistemindeki bölünme gibi değişkenlerle de ilişkisi sorgulanmıştır.

5.5.1. Kutuplaşmanın Bölünme İle İlişkisi

En yüksek kutuplaşma değerinin karşıt kutuplarda yer alan iki parti arasında ölçülebileceğinden hareketle kutuplaşmanın genel olarak bölünme ile ters orantılı olduğu varsayılmıştır. Çünkü parti sayısının artması aynı zamanda karşıt kutupların etkinliğini kısıtlayacak bir durum ortaya çıkaracaktır. Buna karşın söz konusu ilişkinin her zaman bu doğrultuda olmadığı, hatta Türk parti sisteminde özellikle 1990'larda kutuplaşmanın bölünme ile aynı yönde bir ilişkiye sahip olduğu ve böylece kutuplaşmış bir çoğulculuğa yönelimin olduğu görülmektedir. 1991, 1995 ve 1999'da bölünmenin ve kutuplaşmanın aynı anda arttığı seçimler olmuştur. Ancak 1999 sonrasında bölünme azalmış buna karşın oy oranına göre kutuplaşma daha sınırlı bir artışa sahip olmuştur. 1999 sonrasında kutuplaşma artarken bölünme azalmaktadır şeklinde bir yargı elde etmek, 2002'den 2007'ye temsil kutuplaşmasındaki düşüş istisna tutulursa, mümkün hale gelmektedir.

Şekil 5.10. Kutuplaşmanın Bölünme İle İlişkisi

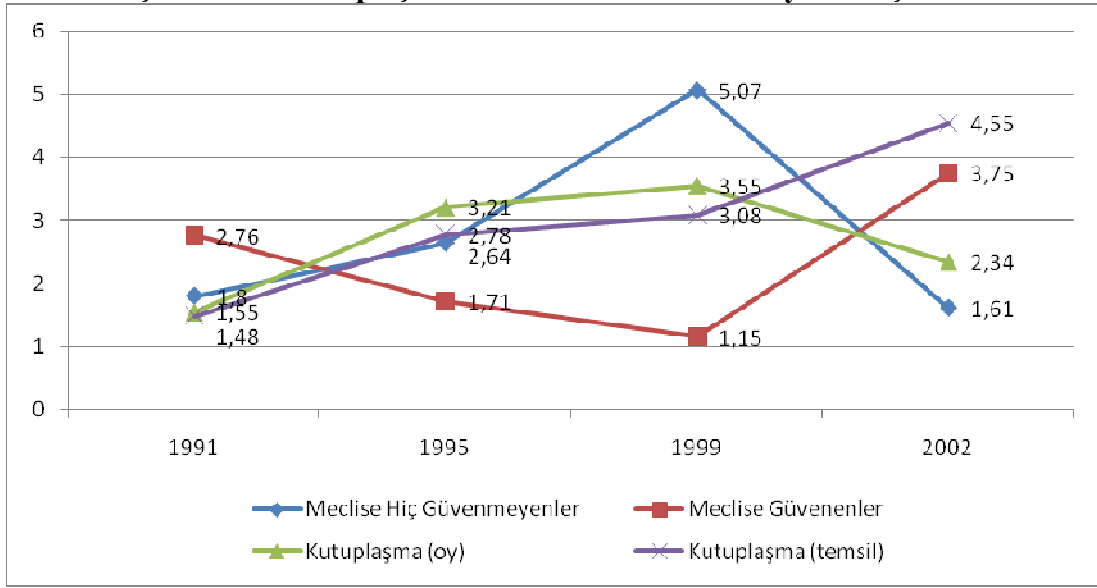
Tabloda yer alan bölünme skorları, Eser Şekercioğlu ve Gizem Arıkan, “Trends in Turkish Party System for the July 2007 Turkish Elections”, **Turkish Studies**, Vol 9, No 2, June 2008, s.216’dan alınmıştır.

Kutuplaşma ve bölünme ilişkisinde asıl önemli olan nokta ise başkadır. Kutuplaşmanın değeri, bölünmeden daha çok bölünmenin ortaya çıkardığı siyasal yelpaze ve bu yelpazedeki partilerin konumlanması ve güçleri ile ilgilidir. Örneğin CHP, DSP, ANAP ve DYP gibi merkez ol ve merkez sağ partilerden oluşan bir parti yelpazesinde kutuplaşma daha sınırlı bir düzeyde oluşurken MHP, RP, HADEP gibi partilerin uç noktalarda yer aldığı bir yelpazede kutuplaşmanın değerinin daha fazla artacağı ileri sürülebilir. Buna ek olarak uçtaki partilerin oy ve temsil güçlerini arttırması da kutuplaşmayı arttıran bir diğer unsur olarak belirtilmelidir. Merkez partilerin güçlü olduğu bir sistemde uçtaki partiler kutuplaşmayı arttırıcı rol oynasalar da bu etki sınırlıdır. Oysa uçtaki partilerin güçlü olması durumu kutuplaşmayı sertleştirecek ve arttıracak bir sonuç ortaya çıkarır.

5.5.2. Kutuplaşmanın Güven İle İlişkisi

Türkiye Değerler Araştırması verilerinden yola çıkarak vatandaşların karşılıklı güvenlerinin diğer toplumlara göre oldukça düşük bir düzeyde olduğunu vurgulayan Esmer, kişilerarası güven düzeyiyle demokrasi arasında güçlü bir ilişkinin varlığını hatırlatmaktadır.⁴³⁹ Fukuyama'nın da belirttiği gibi, güven düzeyi düşük olan toplumlarda kutuplaşmanın ortaya çıkması çok daha kolay olmaktadır.

Şekil 5.11. Kutuplaşmanın Meclise Güven Düzeyi İle İlişkisi*

* Meclise güven düzeyini gösteren veriler, Türkiye Değerler Araştırması ve Avrupa Sosyal Araştırmaları'ndan alınmıştır.

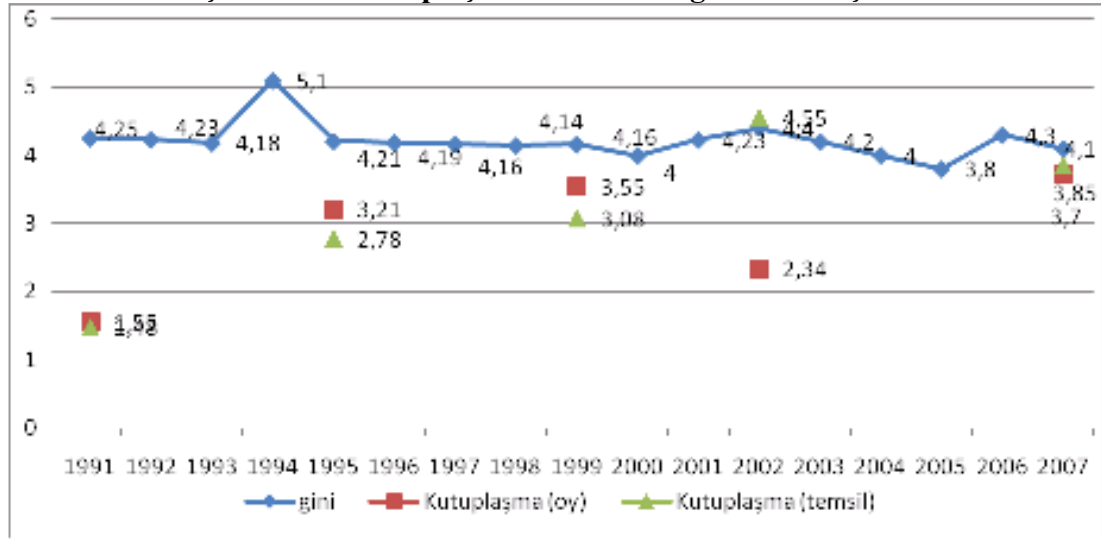
Meclise güvenenler/güvenmeyenler ile kutuplaşmanın ilişkisi genel olarak anlamlı sonuçlara sahip görünmektedir. 1991 – 1999 arasındaki dönemde meclise güven azalmış buna karşın hem oy hem de temsil kutuplaşması artmıştır. Buna karşın 2002’de meclise güven oranının artmış, oy oranına göre kutuplaşma azalmış ancak temsil oranına göre kutuplaşma da artmıştır. Bu durum güven düzeyi ile kutuplaşma arasındaki ilişkinin genel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

⁴³⁹ Yılmaz Esmer, **Devrim Evrim Statüko**, TESEV Yayını, İstanbul 1999, s.26.

5.5.3. Kutuplaşmanın Gelir Dağılımı İle İlişkisi

Kutuplaşmanın gelir dağılımı ile ilişkisi anlamlı bir sonuca sahip değildir. 1991 – 2002 arasındaki seçim dönemlerinde gelir dağılımının seyri ile kutuplaşmanın seyri birbiriyle herhangi bir orantıya sahip görünmemektedir. Bu durum Türk siyasetinde sosyoekonomik göstergelerin ideolojik etkenlere göre oldukça etkisiz olduğu kanısını güçlendirmektedir.

Şekil 5.12. Kutuplaşmanın Gelir Dağılımı İle İlişkisi

5.6. Kutuplaşmanın Coğrafyası

Kutuplaşmanın coğrafyası il düzeyinde siyasal partilerin 2007 tarihli milletvekili genel seçimlerinde aldıkları oy oranlarına bağlı olarak saptanmıştır. Bu saptama dâhilinde birinci bölümde yer alan kutuplaşmış dağılımlar da hatırlanmalıdır. Buna göre parti kutuplaşmasının görünümleri dört grupta toplanmıştır:

1. Tek Kutup: Belirli bir oy oranının üzerinde sadece bir partinin ya da parti bloğunun bulunması durumudur. Tek kutbun etkin olması diğer kutupların etkinlik kazanmadığı bir ortamda geçerlilik kazanmaktadır. Bu bağlamda kutuplaşmanın olmadığı bir durum ortaya çıkmaktadır.

2. İki Kutup: Belirli bir oy oranının üzerinde iki partinin ya da parti bloğunun bulunması durumudur. İki kutuplu bir dağılım kendi içinde ikiye ayrılmaktadır.
 - a. Yakın İki Kutup: İki partinin oy oranının birbirine yakın olması durumudur. Bu tür bir kutuplaşma seçmenlerin neredeyse ortadan ikiye ayrıldığı bir tablo ortaya çıkarmaktadır.
 - b. Uzak İki Kutup: İki partinin oy oranı arasındaki farkın büyük olması durumudur. Görünürde iki kutup olmakla birlikte oy oranları arasındaki fark bu kutupları asimetrik hale getirmektedir.
3. Üç Kutup: Belirli bir oy oranının üzerinde üç parti ya da parti bloğunun olması durumunu ifade etmektedir. Üç kutuplu dağılım kendi içinde ikiye ayrılabilir:
 - a. Yakın Üç Kutup: Partilerin üçünün de oy oranının birbirine yakın olması durumudur.
 - b. Uzak Üç Kutup: Üç partiden birinin oy oranının diğer iki partiye göre oldukça farklı olmasıdır. Uzak üç kutup kendi içinde üçe ayrılabilir:
 - b.a. Düşük Üç Kutup: İki parti birbirine yakın oy oranına sahipken diğer partinin bunlara göre düşük oy oranına sahip olması durumudur.
 - b.b. Yüksek Üç Kutup: İki parti birbirine yakın oy oranına sahipken diğer partinin bunlara göre yüksek oy oranına sahip olması durumudur.
 - b.c. Sıralı Üç Kutup: Üç partinin oy oranları bakımından belirli aralıklarla sıralandığı durumdur.
4. Dört Kutup: Belirli bir oy oranının üzerinde dört parti ya da parti bloğunun olması durumunu ifade etmektedir. Dört kutup diğer yandan bölünmeye de işaret edeceğinden parti kutuplaşması bakımından bir gerileme söz konusu olabilir.

Kutuplaşmanın coğrafyasını il düzeyinde ele alan bu araştırma kapsamında yüzde 10'luk bir oranın üzerinde oy alan partilerin ya da parti bloklarının bir kutup

halinde ele alınabileceğini kabul edilmiştir. Buna göre, Türkiye coğrafyasında parti kutuplaşmalarının görünümü oldukça farklılaşmaktadır.

Tek kutuplu yani bir partinin ağırlıklı olarak güç kazanmış olduğu iller şunlardır: Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Muş, Rize, Siirt, Şanlıurfa, Van, Bayburt, Batman, Şırnak. Bu illerden Bayburt, tek bir partinin görünür olduğu bir seçim bölgesiyken diğer illerde bir partinin karşısında bağımsız adaylar bulunmaktadır. Bu bakımdan Bayburt tek kutuplu sonuca sahip tek seçim bölgesi olarak kabul edilebilir. Bağımsız adayların tek partinin karşısında yer aldığı illerin bazılarında da bağımsızlar, tek başına bulunan partiyi oy oranı bakımından geçerlerken (Diyarbakır, Hakkari, Muş, Şırnak), diğerlerinde (Ağrı, Bingöl, Bitlis, Mardin, Rize, Siirt, Şanlıurfa, Van, Batman) bu partinin arkasında önemli bir oy oranına sahip bulunmaktadır. Bağımsız aday olarak seçime katılıp seçilen milletvekillerinin 2007’de özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde çok olması bu tür sonuçların artmasına neden olmuş görünmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nden seçilen bağımsız milletvekillerinin daha sonra mecliste DTP grubunu kurması da bağımsızların ayrı bir kutup olarak değerlendirilebileceğini ortaya çıkarmaktadır. Buna ek olarak Rize’den ANAP eski genel başkanı Mesut Yılmaz’ın da bağımsız aday olarak seçildiği ve AKP’nin ardından en yüksek ikinci oy oranını elde ettiği unutulmamalıdır.

İki kutuplu iller arasında kutupların birbirine yakın olduğu diğer bir deyişle *yakın iki kutup* olan illerin başında Ardahan gelmektedir. Ardahan’da yüzde 40’lık oy oranına sahip olan partinin yanında yüzde 32,3’lük oy oranına sahip diğer bir parti bulunmaktadır. Bu iki partinin AKP ve CHP olması ise kutuplaşmanın eksenini hakkında bilgi vermektedir. Yakın iki kutbun farklı bir şekilde dört kutuplu bölünmüş bir tablo içinde de bulunduğu kabul edilebilir. Bu örnekte de dört kutbun içinde iki kutbun diğer iki kutba göre farklı sonuç elde ederek güçlü bir konumda olduğu görülmektedir. Bunlar arasında da, Artvin, Isparta ve Tekirdağ gelmektedir. Artvin ve Tekirdağ’da AKP – CHP, Isparta’da ise AKP – MHP kutupları diğerlerine göre daha yüksek oy oranları iki kutup oluşturmaktadır.

Uzak iki kutup ise daha sık rastlanan bir örnektir. Uzak iki kutup örneğinde ele alınabilecek iller Adıyaman, Çankırı, Elazığ, Erzurum, Gümüşhane, Kayseri,

Konya, Kütahya, Malatya, Kahramanmaraş ve Karabük'tür. Tüm illerde AKP oldukça farklı oranlarla birinci parti olurken, Adıyaman'da ve Malatya'da CHP, Çankırı'da, Erzurum'da, Gümüşhane'de, Kayseri'de, Konya'da, Kütahya'da, Kahramanmaraş'ta ve Karabük'te MHP, Elazığ'da DP, AKP'ye oranla düşük oy oranlarına sahip olmalarına rağmen görünür durumdaki ikinci kutbu oluşturmuşlardır. Uzak iki kutup bu doğrultuda asimetrik kutuplara sahip bir tablo ortaya çıkarmaktadır.

Yakın üç kutuplu bir sonuca sadece iki il sahiptir. Bu iller, Aydın ve Mersin'dir. Her iki ilde de AKP, MHP ve CHP birbirine yakın oy oranlarına sahip olmuştur.

Uzak üç kutuplu sonuçlara sahip illerse oldukça fazladır. Bunlardan düşük üç kutuplu sonuca sahip iller şunlardır: Antalya ve İzmir'dir. Bu illerde AKP ve CHP yakın oranlarda sonuçlar elde etmişken MHP bu iki partiyi daha düşük oranlarda izlemektedir.

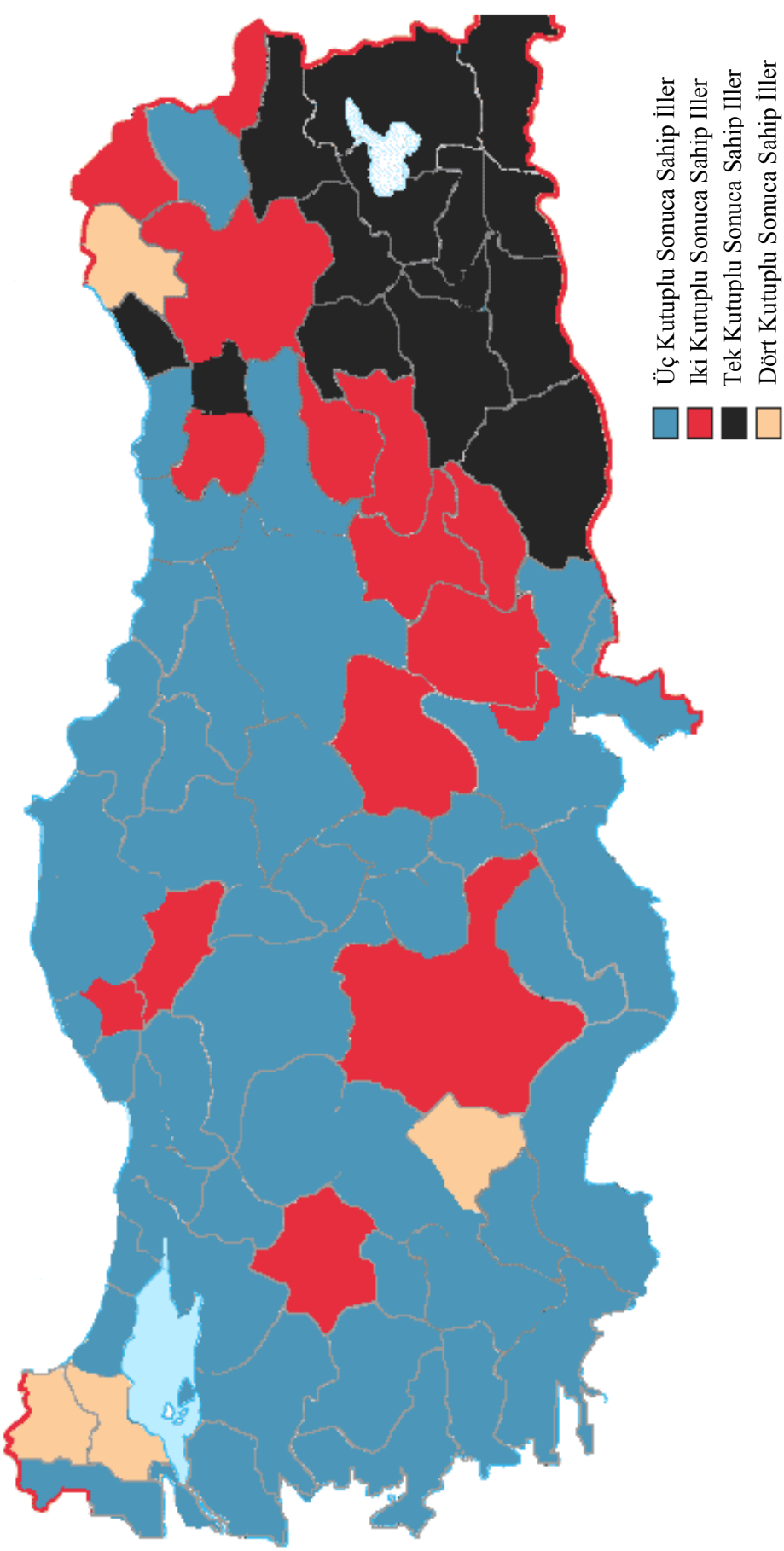
Yüksek üç kutuplu sonuçlara sahip olan iller de şunlardır: Adana, Bilecik, Bolu, Burdur, Bursa, Denizli, Edirne, Gaziantep, Giresun, Kastamonu, Manisa, Nevşehir, Niğde, Ordu, Sakarya, Samsun, Sivas, Tokat, Trabzon, Uşak, Yozgat, Aksaray, Karaman, Bartın, Düzce. Adana'da, Bilecik'te, Bolu'da, Burdur'da, Bursa'da, Denizli'de, Gaziantep'te, Giresun'da, Kastamonu'da, Manisa'da, Nevşehir'de, Niğde'de, Ordu'da, Sakarya'da, Samsun'da, Sivas'ta, Tokat'ta, Trabzon'da, Uşak'ta, Yozgat'ta, Aksaray'da, Karaman'da, Bartın'da ve Düzce'de AKP, CHP ve MHP'nin; Edirne'de ise CHP, AKP ve MHP'nin oldukça önünde yer almaktadır.

Sıralı üç kutuplu sonuçlara sahip olan iller ise şunlardır: Afyon, Amasya, Ankara, Balıkesir, Çanakkale, Çorum, Erzincan, Eskişehir, Hatay, İstanbul, Kars, Kırşehir, Kocaeli, Muğla, Sinop, Zonguldak, Kırıkkale, Yalova ve Kilis'tir. Bu illerde AKP, CHP ve MHP birbirine yakın oy oranları elde etmişlerdir.

Son olarak, Kırklareli, Tekirdağ, Artvin, Isparta illerinde güçlü kutupların yanında yüzde 10'un üzerinde kalan ikiye parti daha bulunmaktadır. Bu söz konusu kentlerde belirli oranlarda bir bölünmeyi beraberinde getirmekle birlikte güçlü kutuplarla daha düşük oy oranına sahip kutuplar arasında güç farkı oldukça fazladır.

Dolayısıyla bu illerde iki kutup arasındaki karşıtlık anlamlı bir düzeydedir. Öte yandan Tunceli ve Iğdır iki partiye sahipken buna bir de bağımsızların eklendiği örnekler olmuştur. Bu haliyle Tunceli’de bağımsızlar en büyük kutup olarak görünmekte; Iğdır’da ise, bağımsızlar, AKP ve ardından da MHP’den oluşan bir sıralanma ortaya çıkmaktadır.

Şekil 5.13. 2007 Seçimleri Sonuçlarına Göre Türkiye’de İl Düzeyinde Parti Kutuplaşmalarının Görünümü

BÖLÜM VI

TÜRK PARTİ SİSTEMİNDE 1980 SONRASI KUTUPLAŞMANIN DİNAMİKLERİ ve AKTÖRLERİ

Türk parti sisteminde demokratik işleyişin yerleşmesinin önündeki önemli engellerden biri yüksek düzeyli kutuplaşmadır.⁴⁴⁰ Yüksek düzeydeki kutuplaşmanın oluşumunda etkili olduğu askeri müdahaleler, sonrasında anayasaların yeniden kurgulayıcı düzenlemeleri, partilerin yargılanması ve kapatılması gibi diğer gelişmeler aslında kutuplaşmayı makul düzeylerde tutacak yönde düşünülürken yaşanan süreçte bu düşüncenin tersine kutuplaşmaların biçim değiştirerek varlığını sürdürmesine neden olmuştur. Partilerin siyaset alanının daraltılması da, parti sistemindeki kutuplaşmanın değerler üzerinden yürütülerek keskin bir hal almasına neden olmuştur.

Türk siyasal hayatında 1980 sonrası kutuplaşma, gerek dünyada gerekse de ülke içinde yaşanan gelişmelerden yoğun biçimde etkilenerek oluşmuştur. Bu dönemde özellikle etkinliği giderek artan kimlik farklılıklarına bağlı olarak dinsel, mezhepsel ve milliyetçi eksenlerdeki kutuplaşmalar önem ve öncelik kazanmıştır. Bu kutuplaşmaların parti sistemine yansımaları siyasal İslam'ın iktidar olması, Kürtçü partilerin mecliste temsil edilmesi, buna karşı devletçi seçkinlerin reaksiyonları sonucunda iktidarın el değiştirmesi, devletin içindeki bu reaksiyonlar kesime yaklaşan partilerin meşruiyetini kaybetmesi ve seçmen tabanlarının erimesi, merkez partilerin güç kaybetmeleri, sosyoekonomik temelli sağ – sol ekseninin yanında din – laiklik ve milliyetçilik eksenlerinde karşıt kutupların güçlenmesi gibi çeşitli şekillerde olmuştur.

1990'larla birlikte belirginleşen kutuplaşmanın dayandığı bu eksenler dünya üzerinde soğuk savaş dönemi sonrası ortamından, yaygın kimlik tartışmalarından, küreselleşmeden ve Türkiye'deki terör, AB entegrasyon süreci ve ekonomik krizlerden etkilenmişlerdir. Bu bölüm kutuplaşmaya etki eden ve kimlik tartışmalarını ön plana çıkaran uluslararası ve Türkiye konjonktürü genel olarak ele almakta ve bu kapsamda da parti sistemindeki kutuplaşmaların temel eksenlerini

⁴⁴⁰ Özbudun, *Contemporary Turkish Politics*, s.149.

oluşturan karşıt kimliklere değinmekte ve bu kutuplaşmaların etkisini güncel gelişmeler ışığında tartışmaktadır.

6.1. Kutuplaşmanın Dinamikleri

6.1.1.Uluslararası Konjonktür

1980’li yıllarla birlikte sadece Türkiye’de değil, dünyada da büyük bir değişim dönemi başlamıştır. Yeniden gündeme gelen liberal politikalarla hızlanan küreselleşme süreci 1980’lerin sonunda Berlin Duvarı’nın yıkılmasını izleyen 1991’deki Sovyetler Birliği’nin dağılması küresel siyasete hakim olan iki kutupluluğun sona ermesiyle birlikte dünya üzerinde egemen paradigma haline gelmiştir. Bu dönemde küreselleşen dünyanın herhangi bir köşesinde yaşanan bir gelişme, tüm dünyayı daha fazla etkiler hale gelmiştir. Soğuk savaş döneminin bitimiyle devlet, toplum ve bireyler, yeni dünyanın yeni gerçekleriyle yüzleşmek ve bunlara ayak uydurmak zorunda kalmıştır.⁴⁴¹ Sovyetler Birliği’nin çökmesi insanlar ve toplumlararası siyaset ve ekonomik farklılıklar yerine dinsel ve kültürel farklılıkları daha ön plana çıkarmıştır. Böylece küresel siyaset, iki karşıt kutup yerine çok kutuplu ve çok uygarlıklı bir görünüme sahip olmuştur.⁴⁴²

Küreselleşmenin arkasındaki itici güç ise, serbest piyasa kapitalizm ve onun tanımlayıcı ideolojisi olan yeni liberalizmdir. Küreselleşme de aslında serbest piyasa kapitalizminin her ülkeye yayılmasını ifade etmektedir. Bu yayılım soğuk savaş dünyasını yeni bir dünyaya dönüştürmektedir. Bu dönüşüm bölünmenin yerini bütünleşmenin aldığı, katı duvarlar ve sınırlar yerine iletişim ve işbirliği ağlarının öne çıktığı ve kutuplar, paktlar yerine çok uluslu iş sözleşmelerinin geçerlilik kazandığı bir dünyayı ortaya çıkarmıştır. Soğuk savaş döneminin egemen gücü olan ulus devletler, yeni dünyada bu egemenliklerini küresel piyasalarla ve *süper güçlendirilmiş bireylerle* paylaşmak durumunda kalmışlardır.⁴⁴³

Soğuk savaş döneminin ardından oluşan yeni koşullarda, insanı ilgilendiren hiçbir önemli olgu sadece ulusal boyutta kalmamış, uluslararası ilginin ve ilişkilerin

⁴⁴¹Thomas Friedman, **Lexus ve Zeytin Ağacı – Küreselleşmenin Geleceği**, (Çev. Elif Özsayar), Boyner Yayınları, 3.Baskı, İstanbul 2003, s.9.

⁴⁴² Kongar, s.235.

⁴⁴³ Friedman, s.31.

de bir parçası durumuna gelmiştir. Hatta insan hakları konusu ulusal egemenliklerin önüne geçmiş görünmektedir.⁴⁴⁴ Uluslararası organizasyonların kabul ettiği insan hakları standartları, siyasal yönetimlerin karşısına gerçekleştirilmesi gereken hedefler olarak çıkmıştır.

Küreselleşme sürecinin ülke siyasetlerini yüzyüze bıraktığı pek çok kültürel etkisi olmuştur. Küreselleşme dalgası bir yandan aşırı milliyetçi ve dinsel köktenci partileri güçlendirirken, diğer yandan da kültürel farklılıkların tanınmasını gündeme getirmekte ve kültürel türdeşliği ön plana alan ulus devletlere karşı kimlik odaklı politikaları desteklemektedir. Bu durum, ulus devletin küresel ve yerel düzeylerde kuşatılmasını beraberinde getirmekte ve ulus devletin egemenlik alanının sorgulandığı bir tartışma alanı yaratmaktadır.⁴⁴⁵ Eş zamanlı olarak refah, istikrar ve dayanışma gibi vaatleri gerçekleştirmede ulus devletin zafiyete düşmesi, toplumun sosyal dayanışmayı dinsel ve etnik referanslara ya da sivil topluma yönelerek sağlama eğilimini arttırmıştır. Dinsel ve etnik kutuplaşmanın belirleyicilik kazanması veya gün ışığına çıkması, bu durumun bir göstergesi olmuştur.⁴⁴⁶

1990’larda dinin ve etnisitenin artan önemi Avrupa’da, Ortadoğu’da ve Transkafkasya’da sınırları yeniden çizirken, iletişimin ve ulaşımın küreselleşmesi, ekonomik etkileşim ve yerel politikanın yeniden ortaya çıkması ulusal egemenliği tehdit etmiştir.⁴⁴⁷ Keyman da bu süreçte, dinin artan öneme ve gücüne dikkat çekmektedir.⁴⁴⁸ Özellikle bu yeni dünyada dinin kimlik ve siyasetle ilgili farklı önerileri, sistemi dönüştürücü önemli etkiler ortaya çıkarmaktadır. Dinin bu şekilde yeniden önem kazanması köktendincilik, çok kültürlülük, cemaatçilik, din devleti, dinsel sivil toplum gibi pek çok ve farklı tartışmayı beraberinde getirmektedir.

Dini hareketlerin canlanması paradoksal olarak sekülerleşme ve laik örgütlenmeden kaynaklanmaktadır. Bu dönemde Hristiyan, Musevi ve İslami hareketlerin dayanak noktası, akli inanca üstün tutan modernliğin ve laikliğin açık

⁴⁴⁴ Ergil, s.117.

⁴⁴⁵ Özbudun, *Contemporary Turkish Politics...*, s.141.

⁴⁴⁶ Ergil, s.218.

⁴⁴⁷ Kalaycıoğlu, “The Shaping of Party...”, s.51.

⁴⁴⁸ Fuat Keyman, “Türkiye’de Laiklik Sorununu Düşünmek: Modernite, Sekülerleşme, Demokratikleşme”, Edt. Adnan Küçük, Selahaddin Bakan, Ahmet Karadağ, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat**, Cilt II, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2005, s.919.

eleştirisi olmuştur.⁴⁴⁹ Kepel, dinin yeniden canlandığı bu süreci *tanrının intikamı* olarak adlandırmaktadır.⁴⁵⁰

Huntington ve Dominguez, Hristiyanlık, Musevilik ve İslamiyet gibi tarihsel dinlerin, sosyal mobilizasyonun etkisiyle, dinsel bağlantıları olan, değişime yönelik ideolojik partilere güç verebileceğini belirtmektedir. Dogmatik dayanaklarının olması ve ideolojik tutarlılığa sahip olması ile diğer partilere göre öne çıkan bu tür partilerin⁴⁵¹ parti sistemlerinde önemli roller üstlenecekleri öngörülebilir.

11 Eylül 2001’de ABD’nin kendi topraklarında karşı karşıya kaldığı terör saldırısı, bunun sonrasında Irak ve Afganistan işgalleri, İran’a yönelik baskılar ve bu ülkenin elde ettiği konum, Huntington’un *medeniyetler çatışması* tezini güçlendirmiş, Batı’da gerek yönetimler gerekse de toplumlar açısından geçerlilik kazanan *İslamofobia*’yı beraberinde getirmiştir. Son dönemde İsviçre ve Kuzey Avrupa ülkelerinde gündeme gelen *minare yasağı* bunun güncel bir sonucu olarak da okunabilir.

1980 döneminde ABD’nin *Yeşil Kuşak Projesi*’yle *Türk İslam sentezi* yaklaşımındaki paralellik gibi, son dönemde *Büyük Ortadoğu Projesi* kapsamında Türkiye’de *ılımlı İslam modeline* destek verdiği tartışması başlamıştır.⁴⁵² Bu model çerçevesinde bazı yazarlar Türkiye’nin gelecek on yıllarda tarihsel rolüne geri dönerek ulus devletinin sınırlarını aşan bir etki alanına sahip olabileceğini tartışmaktadırlar.⁴⁵³ Bu doğrultuda dış politikada yaşanan gelişmelerin etkisiyle Türkiye’de de *neo-Osmanlılık* tartışmaları gündeme gelmiştir.

⁴⁴⁹ Erdoğan, s.289.

⁴⁵⁰ Gilles Kepel, **Tanrının İntikamı**, (Çev. Selma Kırmızı), İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s.8.

⁴⁵¹ Huntington ve Dominguez, s.98-99.

⁴⁵² Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde**, s.226.

⁴⁵³ Bu yazarlar arasında yer alan Friedman, Türkiye’nin tüm İslam dünyasının en modern ekonomisi olduğunu, bu ekonominin dünyanın sayılı büyük ekonomilerinden biri olduğunu, ülkenin bölgesinde pek çok farklı yöne hareket edebilecek yeteneğe sahip olduğunu, henüz küresel bir güç olmasa da gelecek yüzyıl içinde yeni büyük güçlerden biri olmaya aday olduğunu söylemektedir. Bkz. George Friedman, **Gelecek 100 Yıl – 21. Yüzyıl İçin Öngörüler**, Pegasus Yayınları, İstanbul 2009, s.114-115.

6.1.2. Türkiye Konjonktürü

Soğuk savaş sonrası dönem Türkiye’de de 12 Eylül askeri müdahalesinin ardından sistemin yeniden kurgulandığı döneme rastgelmektedir. Bu dönemde Türk parti sisteminde 1970’lerde ağırlıklı bir rol oynayan sağ – sol rakip ideolojileri arasındaki kutuplaşmanın gerilemesine karşın, bu kez laikler ve İslamcılar arasındaki kutuplaşmanın yükseldiği bir durum ortaya çıkmıştır. Bu durum kendini en iyi koalisyon kurulumunda göstermektedir. Bu dönemde merkezdeki partiler rekabet halinde olmalarına karşın koalisyonlarda yer almışlardır. Daha önce bir araya gelmeyen sağ ve sol partiler birbirleri ile koalisyon ortakları olmuşlardır.⁴⁵⁴

1990’lı yılların bu konjonktürü Türkiye’de geçerliliği tartışmalı durumda olan sosyoekonomik temelli sağ – sol ayrımının belirleyiciliğini iyice kaybetmesine neden olmuştur. Ekonomik politikalara, devletin rolüne ve sınıflara dayanan klasik sosyoekonomik ideolojik ayrıma karşın bu dönemde Türkiye’de etnik kimlik, milliyetçilik, laiklik ve İslamcılık kavramlarının belirlediği bir siyasal hayat ortaya çıkmıştır.⁴⁵⁵ Özellikle din ve etnik kimlik odaklı tartışmaların gündeme gelmesi aynı zamanda resmi ideoloji kavramının ve yerleşik devlet ve siyaset algısının sorgulanmasına yol açmıştır. Siyasal İslam’ın ve Kürt milliyetçiliğinin yükselmesi, devletçi elitlerin hakim ideoloji ve konumlarını tehdit eden başlıca gelişmeler olmuştur.⁴⁵⁶ Dolayısıyla merkezi elitlerin laiklik ve milliyetçilik vurgularının belirginleşmesinde bu durumun önemli bir rolü olduğu söylenebilir.

Türkiye’de siyasal, toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin İslamcı partilerin güçlenmesini ortaya çıkardığını belirten Fuller’e göre bu durum, modern yaşam tarzıyla İslami geleneklerin harmanlandığı bir anlayışı hayata geçmesidir. AKP’nin evriminin diğer İslamcı partilere göre değerlendirilmesi ve partinin bu anlayışıyla 2000’li yıllarda tek başına iktidara gelmesi Türkiye’deki bu uzlaşma arayışının sonucu olarak okunabilir.⁴⁵⁷

⁴⁵⁴ Sayarı, “The Changing Party System”, s.21.

⁴⁵⁵ Ali Çarkoğlu – Melvin J. Hinich, “The Changing Political Space of Turkey From 2001 To 2004”, Edt. Serap Yazıcı, Kemal Gözler, Fuat Keyman, **Prof. Dr. Ergun Özbudun’a Armağan**, Cilt 1 Siyaset Bilimi, Yetkin Yayınları, Ankara 2008, s.110.

⁴⁵⁶ Özbudun, **Contemporary Turkish Politics...**, s.141.

⁴⁵⁷ Graham E. Fuller, **Yükselen Bölgesel Aktör Yeni Türkiye Cumhuriyeti**, (Çev. Mustafa Acar), Timaş Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 2008, s.101.

Uzgel, Türkiye’de özellikle 1980 sonrasında resmi ideoloji ve dinin karşıt olgular olarak tanımlanamayacağını ileri sürmektedir.⁴⁵⁸ Bu görüşe göre 1980 sonrasında *Türk – İslam sentezi*, ABD’nin *yeşil kuşak projesine* de paralel olarak, sol hareketlere karşı resmi ideoloji olarak benimsenmiş ve desteklenmiştir.

1990’lı yılların değişim konjonktüründe ekonomik krizlerin de siyasal hayatın biçimlenmesinde yaygın bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Özellikle 1994, 2000 ve 2001 ekonomik krizleri siyasal gelişmelerle etkileşim içindedir. Krizlerin iyi yönetilememesinin ardında bölünmüş ve kutuplaşmış bir siyasal ortam bulunmaktadır. 2000 krizinin ardından Kemal Derviş’in uluslararası sermayenin etkisiyle üçlü koalisyon hükümetine *dördüncü bir ortak* olarak eklenmesi siyasal istikrarsızlığın ve güvensizliğin bir göstergesi olarak okunmalıdır.⁴⁵⁹ Bu dönemde ekonomi politikalarındaki tercihlerin sağ – sol ayrımında belirleyicilik kazanmamasına rağmen ekonomik istikrar ve gelişme talebi ayrım gözetmeksizin seçmenlerin öncelikli taleplerinden olmuştur.⁴⁶⁰

Küreselleşme sürecinin her ülkede olduğu gibi Türkiye’de de kazananları ve kaybedenler vardır. Bu dönemde, sınıfsal temelde emekçiler ve köylüler, sermaye içi rekabette küçük ve orta ölçekli sermaye kesimleri, dini ve etnik aidiyetler bakımından Alevi ve Kürt vatandaşları çoğunluk itibarıyla emekçi kesimler arasında yer aldıklarından, İslami hayat şekline sahip olanlar da küçük ve orta ölçekli sermaye sahibi olmaları bakımından dezavantajlı konumda yer almaktadırlar. Bu nedenle Türkiye’de devletin meşruiyeti, neo-liberal süreçte kaybeden kesimlerin tepkilerini idare edebilme gücü ve yeteneğine bağlı olmaktadır.⁴⁶¹

AB’ne entegrasyon süreci de Türkiye’de siyaseti etkileyen temel konu başlıklarından biridir. 1990’lı yıllara kadar soğuk savaşın etkisiyle ve AB gibi bir dış dinamiğin etkili olmaması nedeniyle Türkiye’de demokratikleşme yavaş adımlarla

⁴⁵⁸ Uzgel, s.13.

⁴⁵⁹ Hidayet Keskin, Hakan M. Kiriş, Canan Şentürk, “2001 Krizinin Ekonomik ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir Değerlendirme Çabası”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Yıl 2, Sayı 4, Güz 2006, s.50.

⁴⁶⁰ Bkz. Ömer Çaha, **Seçmen Davranışı ve Siyasal Partiler**, Fatih Üniversitesi Yayını, İstanbul 2004; Şaban Sitebölükbaşı, **Parti Seçmenlerinin Siyasal Yönelimlerine Etki Eden Sosyoekonomik Faktörler**, Nobel Yayınları, Ankara 2001.

⁴⁶¹ Bedirhanoglu, s.50.

ilerlemiştir.⁴⁶² Türkiye’de, Kopenhag siyasi kriterleri uzun süren tartışmalara neden olmuştur. Bu kriterler arasında istikrarlı ve kurumsallaşmış bir demokrasinin gereğine vurgu yanında, hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı, azınlıkların korunması gibi ilkeler yer almaktadır. AB konusunda siyasal partiler, sivil toplum örgütleri, iş örgütleri ve ordu taraf olmayı sürdürmektedirler. Örneğin Ulusal Program’ın Katılım Ortaklığı Belgesine Kopenhag siyasi kriterleri doğrultusunda kısa vadede uyumu konusunda en sorunlu maddeler, *anadilde yayın, bölgelerarası dengesizlik, insan hakları ihlalleri, gözaltı* konularıdır. Orta vadeli uyum konusunda *kültürel çeşitliliğin sağlanması* maddesi sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

6.2. Kutuplaşmanın Aktörleri

Kutuplaşmada sosyoekonomik etkenlerin görece daha az belirleyici olduğu Türkiye konjonktüründe ideolojik etkenler öne çıkmaktadır. İdeolojik etkenler 1990’lı yıllara kadar sağ – sol ikiliği olarak kabul edilirken günümüzde bu ikiliğin ötesinde özellikle kimlik sorunlarını temel alan bir kutuplaşma belirginlik kazanmıştır.

Kutuplaşmanın aktörleri, farklı eksenlerde yer almakla birlikte, birbirleriyle de ilişkilidir. Kutuplaşmada belirleyici rol oynayan bu aktörlerin siyasal kültürün oluşumunda rol oynadığı ve bu tarihsel mirastan günümüzde de beslenmeye devam ettiği ifade edilmelidir. Türkiye’de modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan *laik – İslamcı* ayrımı uzun süreli bir belirleyiciliğe sahip olup günümüzde de önemini korumaktadır. Öte yandan *milliyetçiler – Kürtçüler*, etnik temele dayalı bir ayrımdır. Her iki kutup da milliyetçilik temelinden beslenmektedir. Bu bakımdan *Türk milliyetçileri – Kürt milliyetçileri* olarak da bu ayrımı isimlendirmek mümkün hale gelmektedir. Bir diğer ayrımı da mezhep temelinde *Aleviler – Sünniler* oluşturmaktadır.

Ergil, Türkiye’nin yaşadığı kimlik temelli sorunların nedenini ulus – devletin oluşum sürecinde *birlik* yerine giderek *aynılık* politikasına yönelmede

⁴⁶² Ahmet Sözen, “Türkiye’de Kopenhag Kriterleri Çerçevesinde Demokratikleşme ve Türk Dış Politikasına Yansımaları”, <http://ir.emu.edu.tr/staff/asozen/pub/tanoryazi.pdf> Erişim Tarihi: 02.01.2010.

görmektedir.⁴⁶³ Ulus – devletleştirme sürecinde; etnik olarak Türklük, din bakımından Müslümanlık, mezhep bakımından Sünnilik ve Sünnilik içinde de Hanefilik şeklinde tanımlanan ortak kimlik etrafında toplumun standart hale getirilmesi amaçlanmıştır. Tanımlanmış bu kimliğin dışında kalanlar ise, Türk, Müslüman ve Sünni olmayanlar olmuştur.⁴⁶⁴ Tanımlanmış ve tanımlanmamış kimlikler arasındaki çekişmenin parti sistemine yansması da genellikle kutuplaşma şeklinde ortaya çıkmıştır.

6.2.1. Laikler ve İslamcılar

Dinin Kurtuluş Savaşı sürecinde halkın harekete geçirilmesi için kullanılmasına rağmen ulus – devletin kuruluş sürecinde eski düzenin siyasal, sosyal ve kültürel sembollerini ortadan kaldırmayı amaçlayan Fransa modeli laiklik anlayışının yönetici seçkinler tarafından benimsenmesiyle ortaya çıkan radikal laikleştirme politikası, kentli ve eğitimli seçkinler kadar kırsal kesimde yaşayan Aleviler tarafından da desteklenmiştir.⁴⁶⁵

Soğuk savaş döneminin sona ermesi, milli güvenlik devleti modelinin çözülmeye başlaması ve neo-liberal dönüşümler, asker – sivil orta sınıfın, modernist ve laikliği benimseyen kesimlerin önemli bir kısmının küreselleşmeden şüphe duymasına yol açmıştır. Son dönemde ulusalcı da denilen bu kesim, özelleştirmeye, devletin ekonomiden çekilmesine, kimliğin ve laikliğin yeniden tanımlanmasına genelde karşı çıkmış ve giderek daha fazla oranda Batılı ülkelerle ilişkilerden şüphe duyar hale gelmiştir. Buna karşı İslamcılar, devletin gücünü kısıtlayıp Kemalizm’in etkisini zayıflatacak bir fırsat olarak algıladıkları küreselleşmeye ve liberal piyasacı politikalara sempatiyle yaklaşmaya başlamışlardır.⁴⁶⁶

Keyman’a göre, Türkiye’deki laikliği yerleştirmeye yönelik politikalara rağmen beklenenin tam tersine bir eğilimle dinin etkisi kaybolmamıştır. Bu etki

⁴⁶³ Doğu Ergil, “Aspects of the Kurdish Problem in Turkey”, Edt. Debbie Lovatt, **Turkey Since 1970**, Palgrave Publishers, NY 2001, s.167.

⁴⁶⁴ Ergil, “Aspects of the Kurdish...”, s.168.

⁴⁶⁵ Pınar Tank, “Political Islam in Turkey: A State of Controlled Secularity”, **Turkish Studies**, Vol.6, No.1, 2005, s.6.

⁴⁶⁶ Uzgel, s.25.

kaybolmadığı gibi, İslamcılık egemen bir ideoloji olarak varlığını sürdürmüştür.⁴⁶⁷ Laikliğin *sivil bir din* olarak nitelendirildiğini belirten Erdoğan, laik kutbun içinde otoriter ve demokrasi karşıtı bir anlayışın barınmayı sürdürdüğünü iddia etmektedir. Bu anlayış dinin siyasallaşmasını bir meydan okuma olarak görmektedir.⁴⁶⁸

Türk siyasal hayatında ordu gerek doğrudan gerekse de dolaylı olarak önemli rol oynayan aktörlerin başında gelmektedir. Ordunun tarihten gelen bu önemli konumu, siyasal partilerin tutumlarına etki eden başlıca unsurlardan biri olmayı sürdürmektedir. Hale, modernleşme ile birlikte Türkiye'nin patrimonyal bir düzenden preatorian⁴⁶⁹ bir siyasal düzene geçtiğini görüşlerine yer vererek bu dönemde ordunun siyasal hayat ve devlet yapısı içinde rejimin kaderini belirleyen bağımsız bir aktör olarak yer aldığını söylemektedir.⁴⁷⁰ Türk Silahlı Kuvvetleri'nin siyasal bir organ olduğunu belirten Erdoğan, TSK'nın siyasal hayattaki rolünün *denetimli bir demokrasi* modeli ortaya çıkardığını söylemektedir. Bu tür demokrasilerde darbe veya müdahaleden sonra iktidar sivil yönetime devredilse de silahlı kuvvetler perde arkasında etkin bir güç olarak varlığını sürdürmektedir.⁴⁷¹

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Türkiye'de siyasetin başat aktörü olduğunu belirten Erdem'e göre askeri vesayet rejimi, anayasa ve yasalarla güvence altına alınmıştır. Bunun yanında yerleşik siyasi kültür ve resmi ideoloji de bu tabloyu pekiştirmektedir.⁴⁷² Bu doğrultuda laik kutbun içinde en önemli aktör olan ordu,

⁴⁶⁷ Keyman, "Türkiye'de Laiklik...", s.927.

⁴⁶⁸ Erdoğan, s.313.

⁴⁶⁹ Preatorianism terimi, Roma imparatorunun muhafız birliğinin adı olan preatorian kelimesinden doğmuştur. Preatorian muhafızları başlangıçta muhaliflerine kendisini ve yönetimini korumak amacıyla imparator Augustus tarafından oluşturulmuştur. Zamanla devlet içindeki güçleri artan bu birlik imparatoru tahta çıkarıp indirebilen bir güce erişmiş ve devlet içinde bağımsız bir unsur haline gelmiştir. Preatorianism terimi ise askerin fiilen güç kullanmak veya güç kullanma tehdidinde bulunmak yoluyla hakim bir rol oynadığı siyasal sistemleri ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Bkz. William Hale, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, (Çev. Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul 1996, s.255 ve Mustafa Erdoğan, "Türkiye'de Asker ve Siyaset", Edt. Adnan Küçük, Selahaddin Bakan, Ahmet Karadağ, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat**, Cilt II, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2005, s.749.

⁴⁷⁰ William Hale, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, (Çev. Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul 1996, s.256.

⁴⁷¹ Mustafa Erdoğan, "Türkiye'de Asker ve Siyaset", Edt. Adnan Küçük, Selahaddin Bakan, Ahmet Karadağ, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat**, Cilt II, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2005, s.741.

⁴⁷² Fazıl Hüsnü Erdem, "Türkiye'nin AB'ye Tam Üyelik Sürecinde Sivil – Asker İlişkilerinin Genel Görünümü", Edt. Adnan Küçük, Selahaddin Bakan, Ahmet Karadağ, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat**, Cilt II, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2005, s.753.

gerekli gördüğünde anayasaya ve aynı paraleldeki yasal düzenleme ve teamüllere uygun davranarak müdahil olmaktadır.

Bununla birlikte Türkiye’de ordunun, dine ve din tandanslı partilere karşı mesafeli durmasına rağmen dinin yeniden yükselmesine de katkı yaptığını iddia etmek de yanlış olmayacaktır. 12 Eylül’ün liderleri sistem karşıtı sol ideolojilere karşı din ve milliyetçilik ideolojilerini *Türk – İslam sentezi* olarak öne çıkarmıştır. Bu birleştirici kimlik tanımı, o dönemde ideolojik kutuplaşmaların önlenmesi, daha türdeş ve daha az politik, İslami vurgulu bir toplum ortaya çıkarmak amacıyla ortaya atılmıştır. Ancak aynı kimlik tanımının aslında Kemalist ideolojiyle keskin bir karşıtlığı da içerdiği ileri sürülmektedir.⁴⁷³ Daha önce de sözü edildiği üzere, 1980 sonrasının bu gelişmelerinde Sovyetlere karşı ABD liderliğinde uygulanan yeşil kuşak projesinin ve komünizm karşıtlığının etkisi bulunmaktadır. Türkiye’de halihazırda 1950’li yıllardan bu yana parti sisteminin bir girdisi olan din bu kez resmi ideoloji içinde de anti-sosyalist bir bakışa güç kazandırmıştır.

1990’larda Türk demokrasisinin en büyük çelişkisinin siyaset adamlarının ordu üzerinde denetim sağlayamaması olduğunu söyleyen Cizre’ye göre bu durum, siyasal mekanizmaların ikili bir iktidar yapısının etkisinde kalmasına yol açmıştır.⁴⁷⁴ Bu durum askerin duyarlılığının siyasetin hareket alanını özellikle din ve etnisite boyutunda kısıtlamasında somutlaşmıştır.

TSK, din, mezhep ve etnik kimlikler karşısında ulusal bütünlüğü koruma refleksi geliştirerek partizan bir tutuma yönelmemiş, bunun yerine toplum ve parti kutuplaşmalarında taraf olmayıp ulusal çıkarların savunuculuğunu üstlenen bir rol benimsemiştir. Üstlendiği bu rol TSK’ya belirli bir toplum kesimi veya belirli bir parti yerine, değişik toplum kesimleri ve partilerle ittifak yapabilme esnekliği kazandırmıştır.⁴⁷⁵ Ancak TSK’nin partilerüstü bu belirleyici konumu, her müdahale sonrası yeniden şekillenmek zorunda kalan demokrasinin kendi geleneklerini oluşturması ve bunalım dönemlerinde çözüm üretecek yeteneğe sahip olması konusunda bir engel oluşturmuştur. Demokratik işleyişte oluşan bunalımın yine

⁴⁷³ Tank, s.11.

⁴⁷⁴ Cizre, s.57.

⁴⁷⁵ Cizre, s.63.

demokratik mekanizmalarca çözümlenememesiyle oluşan iktidar boşluğu tekrar askerin belirleyici rolünü üstlenmesine zemin hazırlamıştır.⁴⁷⁶

Hale, demokratik değerlerin ve kurumların askeri müdahalelerle engellendiği görüşünün, müdahale olmaması durumunda demokratik değerlerin gelişmesi olasılığının yanında, ülkenin iç savaşa ve genel bir anarşi ortamına sürüklenme olasılığının da mevcut olması nedeniyle, mutlak bir doğru olarak sunulmasının yanıltıcı olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre özellikle 1980 müdahalesi buna iyi bir örnek oluşturmaktadır.⁴⁷⁷ Hale'e göre, Türkiye'de ordunun bir yandan devletin muhafızlığına, diğer yandan da toplumsal ve ekonomik modernizasyona olan bağlılığı, onun siyasal demokrasiye olan tutumunu belirsiz hale getirmektedir.⁴⁷⁸ Ordu bir yandan her müdahale sonrası demokrasiye geri dönüş çabasına girmekte diğer taraftan kendini siyasal süreçlerin belirleyicisi olmaktan dışlayamamaktadır.

1945'te çok partili sisteme geçildiğinden bu yana din, tüm siyasal partilerin seçmenleriyle bağ kurmak amacıyla kullandıkları bir referans noktası olmuştur. Dinin 1980 sonrasında buna ek olarak etkili bir güç haline gelmesi, toplumun sekülerleşme yerine *sekralizasyon* (dinin yeniden canlanması) sürecine girdiği bir konjonktürü ortaya çıkarmıştır.⁴⁷⁹ Bu dönemde ekonomik ve siyasal liberalleşme İslami ve etnik uyanışı ortaya çıkarmıştır. 1980'lerde ulus – devlet anlayışının aşınmaya başlaması İslami hareketler için kendi özerk sosyal, siyasal ve kültürel alanlarını oluşturacakları bir ortam yaratmıştır.⁴⁸⁰ Din ve mezhep vurgulu partilerin kurulması ve siyasal sistemde etkinlik kazanması, kutuplaşmanın görünümünü değiştiren ve sertleştiren başlıca gelişmelerden biri olmuştur. Yavuz bu kapsamda söz konusu İslami ve etnik kimliklerin siyasal alanda radikalleşmesiyle oluşan kutuplaşmaların önlenmesi için demokratik siyasal açılım ve bunun ekonomik büyüme ile tamamlanması gerekliliğini savunmaktadır.⁴⁸¹

Son dönemde AKP'nin durumu bu kapsamda ilgi çekicidir. Parti kendini devlet ve merkez karşıtı, çevrenin ve dışlanmışların temsilcisi olarak kabul ettirmekle

⁴⁷⁶ Erdem, s.754.

⁴⁷⁷ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s.279.

⁴⁷⁸ Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s.279.

⁴⁷⁹ Keyman, "Türkiye'de Laiklik...",s.927.

⁴⁸⁰ Yavuz, s.16.

⁴⁸¹ Yavuz, s.27.

birlikte,⁴⁸² bir yandan yerel ve küresel sermayenin desteğini kazanıp diğer yandan da kendini mağdur ilan etmiştir. Özellikle başörtüsü yasağı, kapatılma davası, 27 Nisan 2007'deki e-muhtıra gibi gelişmeler bu tabloyu pekiştirmiştir.⁴⁸³ İktidara geldiğinde gizli bir gündemi olmadığını ilan eden partinin bu görünümü, AKP'yi *muhaliif ama iktidar* bir konumda siyaset yapar duruma getirmiştir.⁴⁸⁴ Siyasal merkeze yerleşen *merkezin yabancı bir parti* ve kadro olarak AKP'nin içinde bulundukları bu konum yürütmekte olduğu açılım ve reform çabalarının *merkezin sahibi* diğer partiler tarafından desteklenmemesinin bir gerekçesi olabilir.⁴⁸⁵

Kılıçbay, ordunun ve dinin Türkiye'de başat siyaset aktörleri olduğunu belirtmektedir.⁴⁸⁶ Ekonomik temelli sınıfların oluşmadığı Türkiye'de ordu başar kurucu irade olarak konumlanırken etnik, dinsel ve dilsel bağlantıların ötesinde bir ulusun oluşmamasının Sünni İslam'a dayalı bir dinsel kimlik belirleyicilik kazanmıştır. Kılıçbay'a göre Avrupa tarihinde de tecrübe edildiği üzere söz konusu bu iki aktörün siyasal mekanizmalarda ana belirleyicisi olması demokratik gelişmeyi engellemektedir. Bugün bir yandan gerçek ya da üretilmiş bir uluslar arası tehdit algısının azalması ve iç tehdit algısının demokratik talepler olduğunun anlaşılmaya başlanması ordunun alanını daraltırken, dini siyaset üzerinde belirleyiciliğini artırma gayretinde olan tek aktör konumuna yükseltmiştir.⁴⁸⁷

Türkiye'de din – laiklik eksenindeki kutuplaşmanın siyaset üzerinde birincil düzeyde belirleyiciliğe sahip olması demokratik mekanizmaların işlerlik kazanmasının önünde bir engel olarak da belirmektedir. Bu kapsamda gerek ordunun gerekse de dinin özellikle siyaset ve diğer toplumsal dinamikler üzerindeki etkisinin sorgulanması gerekmektedir. Oysa Türkiye'de güncel siyaset pratiği söz konusu iki kutbun hesaplaşmasına dayalı bir kan davası şeklinde yürütülmektedir. Bu ise,

⁴⁸²Tempo Dergisi'nde (Mart 2006) *Türkiye'nin Zencileri* başlığı altında Recep Tayyip Erdoğan ve eşi yer almıştır. İlgili haberde Başbakan Erdoğan'ın türbandan yola çıkarak İslami kesimi ABD'de ezilen zencilere benzetmesinden söz edilmekte ve AKP'nin beyaz Türkler'den oluşan merkezin dışında kalan kimliği vurgulanmaktadır. Bkz. **Tempo Dergisi**, 23 Mart 2006, Sayı 12, s.22-26.

⁴⁸³ Uzgel, s.38.

⁴⁸⁴Bedirhanoglu, s.40.

⁴⁸⁵ B. Berat Özipek, "Kenar Mahalle Çocukları Hiç Sevilmedi!", <http://www.zaman.com.tr> Erişim Tarihi: 03.01.2010.

⁴⁸⁶ Mehmet Ali Kılıçbay, "Demokratikleşmenin Tek Yolu", **Newsweek Türkiye**, Sayı 73, 21 Mart 2010, s.23.

⁴⁸⁷ Kılıçbay, s.29.

toplumsal dinamiklere ket vurmayı işlev haline getirmiş olan siyaset kurumunun kendini tekrarından başka bir sonuç ortaya çıkarmayacaktır.

6.2.2. Türk Milliyetçiliği ve Kürt Milliyetçiliği

1990'lı yıllara kadar Türkiye'de Kürtlerden etnik bir grup olarak nadiren söz edilmiştir. Bu tarihe kadar Türkiye'de resmi söylem ülkede Kürt sorunu olmadığı, terörizm sorunu olduğu şeklindedir. Resmi söylemin Kürt kimliğini tanımaması ve barışçı çözümlerin etkinlik kazanamaması PKK'yı bir alternatif olarak öne çıkaran başlıca nedenlerden biri olmuştur.⁴⁸⁸ Ancak devlet, 1990'lı yılların başında bu politikasından vazgeçmeye başlamış, Kürt kimliğini bilinçli olarak gözardı etmeyi bırakmıştır. Bu dönemde Kürt sorunu tartışmaları da gündeme gelmeye başlamıştır. SHP'nin Kürt Raporu'nu yayınlaması, DYP lideri Demirel'in *Kürt realitesini tanıdığını* açıklaması ve Cumhurbaşkanı Özal'ın Kürt sorununu gündeme getirmesi yine bu döneme rastlamaktadır.⁴⁸⁹

1990'larla birlikte Türkiye'de *etnik duyarlılığın yükselmesi* ve bunun siyasal hayata yansımaları, askerin siyaset üzerindeki etkisini arttıran bir başka etken olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde Güneydoğu yoğunluklu yaşanan terör sorunu ve kimlik temelli kutuplaşma, bu etkiyi meşrulaştıran bir durum yaratmış görünmektedir.⁴⁹⁰ Bu dönemde TSK, siyasetin zirvesindeki kutuplaşmadan, TBMM'nin yeterince hızlı çalışmamasından ve Kürtler'e yeni demokratik ve kültürel hak önerilerinden rahatsızlık duyduğunu belirtmekte ve yerel seçimlerde DEP dışındaki partilerden Güneydoğu'da ortak aday çıkarmasını talep etmektedir.⁴⁹¹

Bu dönemde Türkiye'de siyasal alanın sınırlandırılması, farklı kimliklere ifade ve temsil olanağının kısıtlılığı, Kürt sorununu derinleştiren bir etken olmuştur. Bu durum farklı kimliklerin yasal örgütlenmelerini ve siyasal sisteme entegre olmalarını güçleştirerek onları meşru alanın dışına itmiştir.⁴⁹² Diğer taraftan Kürt kökenli terörün artışı, siyasal yelpazede MHP, RP gibi uç sağ partilere yönelimi

⁴⁸⁸ Ergil, "Aspects of the Kurdish...", s.171.

⁴⁸⁹ Metin Heper, **Devlet ve Kürtler**, (Çev. Kadriye Göksel), Doğan Kitap, İstanbul 2008, s.21.

⁴⁹⁰ Erdoğan, s.743.

⁴⁹¹ Kemali Saybaşı, **DYP – SHP Koalisyonunun Üç Yılı**, Bağlam Yayınları, İstanbul 1995, s.75.

⁴⁹² Bülent Tanör, "Siyasal Tarih 1980 – 1995", Edt. Bülent Tanör, Korkut Boratav, Sina Akşin, **Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980 – 1995**, Cem Yayınları, 3.Baskı, İstanbul 2000, s.101.

hızlandırmış, bu partilerin seçim başarıları kutuplaşmayı arttırırken mevcut sistemin işleyişini olumsuz etkilemiştir.⁴⁹³ Yine Kürtçü partilerin PKK ile aynı tabanda siyaset yaptıkları, bu partilerin en çok eleştirildikleri nokta olan PKK etkisinden kurtulmalarının zorluğu vurgulanmaktadır.⁴⁹⁴ Bu nedenle Kürtçü partiler, çoğunlukla siyasetin yasal düzenlemelerle tanımlanmış ve diğer pek çok parti için sorun oluşturmayan meşru alanının dışında kalmanın sorunlarıyla yüzleşmektedirler.

Türkçü ve Kürtçü milliyetçilikler karşılıklı olarak kutuplaşmayı ve kutupların tarafı olan partileri güçlendiren bir işlev görmektedir.⁴⁹⁵ Milliyetçiliklerin güçlenmesi, ılımlı partilerin de bu eksenindeki duyarlılığını arttırmaktadır.

6.2.3. Sünniler ve Aleviler

Dini mezhepler, toplumda farklılaşma yaratan etkenlerden biridir. Mezhepler, genel olarak yerleşik bir devlet dinine karşı olabilir, ona muhalif ve onunla rekabet halinde olabilir. Mezhepler üyelerini siyasal süreçlere yöneltme ya da alıkoyma yoluyla siyasete etki edebilirler.⁴⁹⁶ Türkiye’de mezhepsel kutuplaşmanın başlıca iki kutbunu Sünni Müslümanlar ve Alevi Müslümanlar oluşturmaktadır. Bu mezhep kutupları kendi içlerinde hiziplere ayrılrsa da, ana akım mezhepsel kutuplaşma bu iki grup arasındadır.

1970’lerdeki siyasal kutuplaşma ortamında, geçmişteki Alevi isyanların bir tür ön komünist hareket olduğu kabul edilmiş ve Aleviler, aşırı sola yaklaşmıştır. Dinci – milliyetçi cephe ise, Sünni Müslümanlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu dönemde Alevi – Sünni çatışması aynı zamanda toplumun sınıfsız, etnik ve dinsel açıdan farklı olmayan üniter bir ulus iddiasındaki Kemalizm’den uzaklaşmaya işaret

⁴⁹³ Tanör, s.101.

⁴⁹⁴ Örneğin Bildirici, Zana’nın Öcalan ile politik gelişmeler hakkında telefon görüşmeleri yaptığını, Öcalan’ın HEP ve DEP’in faaliyetlerini yönlendirdiğini, partilerin yerel örgütlerinde *komiser* unvanlı PKK’lıların bulunduğunu belirtmektedir. Bildirici, PKK’nın onaylamadığı bir adayın bölgede seçilmesinin hatta seçim kampanyası yapmasının güçlüğüne işaret etmektedir. Bkz. Faruk Bildirici, **Yemin Gecesi – Leyla Zana’nın Yaşamöyküsü**, Doğan Kitap, İstanbul 2008, s.104. Cemal de benzer bilgileri okuyucuyla paylaşmakta ve kitabında “HADEP’lilere PKK-HADEP hattını sordum. Reddeden çıkmadı...öteki partilerin HADEP karşısında uzun yıllar herhangi bir şansları olamayacağını, tabela partisi olarak kalmaya mahkum olduklarını belirttiler.” demektedir. Bkz. Hasan Cemal, **Kürtler**, Doğan Kitap, İstanbul 2003, s.502.

⁴⁹⁵ Ergil, “Aspects of the Kurdish...”, s.172.

⁴⁹⁶ Huntington ve Dominguez, s.108.

etmektedir.⁴⁹⁷ 1980 sonrasında ise, Aleviler için bir çatı oluşturan sosyalizmin çökmesi, bu grubun kimlik arayışlarını gündeme getirmiştir. Bu kapsamda 1990'lı yıllar Alevi kimliğinin özerklik kazanmasına yol açmıştır. Bu süreçte 1993'teki Sivas ve 1995'teki Gazi Mahallesi olayları Alevilerin devlet ve Sünni çoğunluk karşısında güvensizliklerini pekiştiren gelişmeler olmuştur. Bu güvensizlik Alevi kimlik bilincinin artmasına ve Alevilerin örgütlenmesinin hızlanmasına yol açmıştır.⁴⁹⁸ Bu dönemde Alevilik, sosyalizme göre daha eşitlikçi ve özgürlükçü bir ideoloji olarak algılanmaya başlanmıştır.⁴⁹⁹

Sosyalizmin çökmesinin yanında Alevilik ideolojisinin ortaya çıkmasını hazırlayan diğer nedenler, Sünni İslam'ın yükselişi ve Kürt sorunu olmuştur.⁵⁰⁰ Sünniler, nüfusun çoğunluğunu oluşturan toplumsal grup olarak, Alevilerle herhangi bir eşitlik fikrine sıcak bakmamaktadırlar. Hatta bazı Sünniler, Aleviliğin İslam dışı ve sapkın olduğunu kabul etmektedirler. Bu sebeple Alevilerin en önemli siyasal gündemi, Sünni köktencilığe karşı Türkiye'deki laikliğin korunması ve geliştirilmesi olarak öne çıkmıştır.⁵⁰¹ Bu durum Alevi uyanışının siyasal platformda laiklerle doğal müttefik olmasını ortaya çıkarmaktadır. Yine önemli bir Alevi nüfusunun aynı zamanda Kürt olması, yükselen Kürt milliyetçiliği karşısında resmi otoritenin Aleviliği bir kimlik olarak desteklemesini hızlandırmıştır.⁵⁰² Kürt sorununun ortaya çıkardığı milliyetçi çatışmalardan Alevilerin de doğrudan etkilenmesi dolayısıyla din – laiklik ekseninde Sünnilere karşı Aleviler, laiklik taraftarı olarak öne çıkarılarken; milliyetçilik ekseninde etnobölgecilerle milliyetçiler arasındaki çatışmalar gündeme geldiğinde, bu kez dinsel referansa sahip Alevi kimliklerini vurgulamaya başlamaktadırlar.⁵⁰³

⁴⁹⁷ Martin Van Bruinessen, **Kürtlük, Türklük, Alevilik – Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri**, İletişim Yayınları, (Çev.Hakan Yurdakul), 8. Baskı, İstanbul 2009, s.120.

⁴⁹⁸ Yavuz, s.112.

⁴⁹⁹ Reha Çamuroğlu, "Alevi Revivalism in Turkey", Edt. Tord Olsson, Elisabeth Özdalga, Catharina Raudvere, **Alevi Identity Cultural Religious and Social Perspectives**, Swedish Research Institute, London 1998, s.94.

⁵⁰⁰ Çamuroğlu, s.94.

⁵⁰¹ Ruşen Çakır, "Political Alevism Versus Political Sunnism: Convergences and Divergences" Edt. Tord Olsson, Elisabeth Özdalga, Catharina Raudvere, **Alevi Identity Cultural Religious and Social Perspectives**, Swedish Research Institute, London 1998, s.75-76.

⁵⁰² Bruinessen, s.123.

⁵⁰³ Çamuroğlu, s.95.

Çakır'a göre Alevilik ve Sünnilik, rakip ve karşıt mezhepler olarak gelişirken aynı zamanda karşı tarafı da güçlendirmektedirler.⁵⁰⁴ Alevi ve Sünni kimliklerinin güçlenmesi ve siyasal alanda belirleyicilik kazanması ise, tıpkı iki milliyetçiliğin karşı karşıya gelmesi durumunda olduğu gibi, bu eksendeki kutuplaşmaların da aynı ölçüde artmasıyla sonuçlanmaktadır.

6.3. Son Dönemde Kutuplaşmanın Göstergeleri

Türkiye'de son dönemde *kutuplaşma* terimi günlük dilde popüler hale gelmiştir. Siyasal parti liderleri ve sözcüleri, sivil toplum örgütlerinin sözcüleri özellikle de yazılı ve görsel basın bu terimi sıklıkla kullanmaktadır. Genel olarak terimin kullanılış şekli kutuplaşmanın artmasının *tehlikeli olacağına* vurgu yapmaktadır.

Bu dönemde Türkiye'de klasik sağ – sol ayrımının kutuplaşmayı belirleme ve şekillendirme konusunda etkisini iyiden iyiye kaybettiği görülmektedir. Ülkede etkili olan ve öne çıkan eksen de şüphesiz, açılım tartışmalarıyla birlikte gündeme oturan etnik temelli kutuplaşma olmuştur. Bunun yanında din ve mezhep temelli kutuplaşmaların da Türkiye'de siyasetin gündeminde sürekli bir yer edindiği açığa çıkmaktadır. Kutuplaşmayı günlük gelişmelerden izlemek mümkündür. Bu bölümde son dönemde ülke gündeminde yer alan bazı kutuplaşma göstergeleriyle siyasal partilerin tutumlarına kısaca yer verilmiştir.

9 Kasım 2005'te Şemdinli'de meydana gelen olayların ardından siyasetçiler arasında alt kimlik – üst kimlik tartışmaları ortaya çıkmıştır. Başbakanın *Kürt, Türk, Çerkez, Laz kim olursa olsun Türkiye Cumhuriyeti üst kimliğinde birleştiği* iddiasına CHP Lideri *Türk milleti dışında Türkiye Cumhuriyeti üst kimliği diye bir kimliğin olmadığı* itirazıyla yanıt vermiştir.⁵⁰⁵

2006 yılında iktidar partisiyle üniversiteler arasında türban konusunda bir çatışma yaşanmaya başlamıştır. Bu dönemde türbanlı öğrencilerin üniversiteye girememeleri protesto gösterilerine neden olmuştur. Bu da din – laiklik ekseninde bir kutuplaşma olarak görünmektedir.

⁵⁰⁴ Çakır, s.79.

⁵⁰⁵ Bila, s.428.

Nisan 2007’de Ankara’da başlayan Cumhurbaşkanlığı seçim süreci, siyasal hayatı kutuplaşmış ve gergin bir hale getirmiştir. Aynı günlerde iktidar karşıtı cumhuriyet mitingleri düzenlenmiştir. 14 Nisan’da Ankara’da başlayan bu mitingler daha sonra pek çok ilde de yapılmıştır. *Cumhuriyetine sahip çık* mesajının verildiği bu mitinglere CHP, SHP ve DSP’nin yanı sıra Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD) ve Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği (ÇYDD) gibi sivil toplum örgütleri ve Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) ve Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK) gibi iş örgütleri de destek vermiştir. Mitinglerde dikkat çeken sloganlar arasında *Mustafa Kemal’in askerleriyiz, ne şeriat ne darbe, tam bağımsız Türkiye* ve *Türkiye laikdir, laik kalacak*⁵⁰⁶ dikkati çekmiştir.

Ahmad’a göre 2007 seçim döneminde ordunun yönetim kadrosu katı bir laiklik politikası yürütmüş ve İslamcı hareketlerle mücadeleyi anayasal görevi olarak kabul etmiştir.⁵⁰⁷ 27 Nisanda mecliste cumhurbaşkanlığı seçimi için yapılan ilk tur oylamanın gecesini, Genelkurmay Başkanlığı, internet sitesinde yayınladığı ve sonradan *27 Nisan Muhtırası* olarak adlandırılan bildiride, son zamanlarda artan laiklik tartışmalarında taraf olduğunu ve *laikliğin kesin savunucusu* olduğunu açıklamıştır. Bildiride ayrıca dini kullanmanın tehlikeleri belirtilmiş ve *cumhuriyete sözde değil özde bağlı*⁵⁰⁸ olmanın gerekliliği vurgulanmıştır.

27 Nisan muhtırasının kendinden önceki en somut ordu müdahalesi olan 28 Şubat’a göre zorlayıcılığı oldukça sınırlı kalmıştır. Hatırlanacağı üzere, 28 Şubat 1997’de siyasal İslam’ın Kürt milliyetçiliğinden daha tehlikeli bir tehdit olduğu Milli Güvenlik Kurulu’nda ilan edilmişti. Toplantıda alınan kararların temel amacı siyasal İslam’ın ülkedeki etkisini azaltmak ve özellikle de imam hatip okullarının etkinliğini kısıtlamak olmuştu.⁵⁰⁹ Oysa 27 Nisan muhtırası herhangi bir yaptırım öngörmemektedir. Bu bakımdan muhtıra, Türk siyasal geleneğinde yaşanan *en ılımlı askeri müdahale* olarak görülebilir.

27 Nisan’da yapılan cumhurbaşkanlığı seçimiyle ilgili sürece CHP’nin başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesi de katılmıştır. CHP, cumhurbaşkanının seçilebilmesi için Abdullah Gül’ün aldığı 357 oya karşılık, mecliste toplantı yeter

⁵⁰⁶ BBC Web Sitesi, <http://news.bbc.co.uk> Erişim Tarihi: 12.12.2009.

⁵⁰⁷ Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde*, s.228.

⁵⁰⁸ TSK Web Sitesi, http://www.tsk.tr/10_AR_SIV Erişim Tarihi: 15.12.2007.

⁵⁰⁹ Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde*, s.228.

sayısı olarak 367 milletvekilin hazır bulunmamasını gerekçe göstermiştir. Anayasa Mahkemesi'nin cumhurbaşkanlığı seçimlerini iptal etmesi milletvekili genel seçimlerinin yenilenmesini gündeme getirmiştir. 367 yeter sayısının daha önceki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde gündeme gelmemiş olması tartışma yaratmıştır.

12 Haziran 2007'de Ergenekon terör örgütüyle bağlantılı soruşturma süreci başlamıştır. Bu süreçte yürütülen soruşturmalar kapsamında oluşturulan *gözetli dalgalarında* basından, üniversitelerden, sivil toplum kuruluşlarından, ordu mensuplarından ve yargıdan pek çok kişi gözetli altına alınmıştır. Bu gözetliler toplumu ve siyaseti adeta iki parçaya bölmüş ve sert tartışmalar yaratmıştır. AKP Lideri ve Başbakan Erdoğan *Ergenekonun savcısı* olduğunu açıklarken buna karşın CHP Lideri Baykal ise, *Ergenekonun avukatı*⁵¹⁰ olduğunu söylemiştir.

2007 yılının son günlerinde Türkiye gündemine yeni bir protesto yöntemi girmiştir. Özellikle büyük şehirlerde düzenlenen *araç yakma olayları* PKK sempatanları tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu olaylar gündeme göre değişen yoğunluklarda halen devam etmektedir.

26 Eylül 2009'da Bursa'da oynanan Bursaspor – Diyarbakırspor karşılaşmasında olaylar çıkmış, 1 Ekim 2009'da Gaziantepspor – Diyarbakırspor karşılaşmasında da tribünlerden *PKK dışarı* tezahüratları yapılmıştır. Daha sonraki haftalarda Diyarbakırspor maçları, benzer gerginliklerin yaşandığı karşılaşmalar haline gelmiştir. Bunun üzerine Diyarbakırspor'un ligden çekilmesi gündeme gelmiştir. 7 Mart 2010'da ise aynı takımlar arasında bu kez Diyarbakır'da oynanan karşılaşma yaşanan şiddet olayları nedeniyle tatil edilmiştir.

Demokratik açılım süreci kapsamında Kuzey Irak'tan Türkiye'ye giriş yapan bir grup PKK'nın karşılanması sırasında yaşanan kutlamalar da tartışma konusu olmuştur. Bu olaylar gerek partiler ve liderler gerekse de kamuoyunda söz konusu tartışmaları ve kutuplaşmaları sertleştirmiştir.

8 Kasım 2009'da Alevi örgütleri Taksim Meydanı'nda toplanmış ve taleplerini dile getirmişlerdir. Bu miting esnasında 1970'lerdeki gibi bir provokasyon ve infial olasılıklarına karşın geniş güvenlik önlemleri alınmıştır.

⁵¹⁰ Cihan Haber Ajansı, <http://www.cihan.com.tr> Erişim Tarihi: 11.12.2009.

26 Kasım 2009'da Danıştay, YÖK'ün üniversiteye girişte katsayı farkını ortadan kaldıran düzenlemesinin yürütmesini durdurmuştur.⁵¹¹ Bu gelişme meslek liselerine ve özellikle de imam – hatip okullarına odaklanan tartışmaları yeniden gündeme getirmiştir. Bu tartışmalarda imam hatipliler, endüstri ve meslek liseliler, İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği üyeleriyle birlikte protesto gösterileri düzenlemişlerdir. Başbakan yardımcısı ile sanayi bakanı Danıştay kararına karşı görüş açıklarken, CHP Lideri Baykal, sorunun siyasi ve ideolojik olduğunu söyleyerek kararın *hukukun bir gereği olduğunu* belirtmiştir. İtirazlara karşı Danıştay Başkanı Mustafa Birden *yargı kararının siyasi ve ideolojik bir karar olarak görülmemesi*⁵¹² gerektiğini açıklamıştır. Buna karşın YÖK 17 Aralık'ta yeni katsayı düzenlemesini açıklamış ve katsayı farkını en aza indirmiştir. Katsayı tartışmaları 2006 yılında da gündeme gelmiştir. O dönemde hükümetin katsayılarla ilgili düzenlemesi bu kez önce YÖK'ün itirazıyla karşılaşmış ve sonra yine Danıştay tarafından yürütmeyi durdurma kararı alınmıştır. İzleyen günlerde Danıştay saldırısı yaşanmış ve saldırının failinin Danıştay'ın türban kararına karşı eylemi gerçekleştirdiği gündeme gelmiştir. Ancak, daha sonra bu olayın Ergenekon davasıyla birleştirilmesi gündemde yer etmiştir.

Kasım 2009'da DTP'nin İzmir mitingi sırasında kentte çıkan olaylar etnik temelli bir kutuplaşmanın çatışmaya dönüştüğü bir örnek olmuştur. Bu örnek yol kenarında toplananlar ile DTP konvoyundaki partililerin karşılıklı olarak ırkçı sloganlar sarf ederek giriştikleri mücadele toplumun farklı uçlardaki iki grubunun karşı karşıya geldiği bir şiddet olayıdır. Bunun benzeri olaylar, Balıkesir, Manisa gibi batı illerinde Türk ve Kürt vatandaşlar arasında gerginlik şeklinde yaşanmıştır.

2009 yılının son günleri Mersin, Hakkâri, Antalya, Adana, Şanlıurfa, Diyarbakır, İstanbul gibi illerde Kürt kökenli toplulukların protesto gösterilerinin etnik eksenli kutuplaşmanın çatışmaya dönüşmeye başladığını gösteren bir tablo oluşturmuştur. Söz konusu topluluklar kolluk kuvvetleriyle sokak çatışmaları yürütmekte ve *Öcalan'ın hapisane koşullarının iyileştirilmesini* istediğini belirtmektedir.

⁵¹¹ TRT Haber Web Sitesi, <http://www.trt.com.tr> Erişim Tarihi: 16.12.2009.

⁵¹² CNN-Türk web sitesi, <http://www.cnnturk.com> Erişim Tarihi: 12.12.2009.

Dersim krizinin ardından CHP ve AKP liderleri arasında alevi oyları üzerinde yürütülen bir tartışma süreci başlamıştır. Erdoğan *Alevilerin hiçbir partinin arka bahçesi olarak görülemeyeceğini* söylerken; Baykal da, Erdoğan'a cevaben *o kapıdan sana oy yok, başka kapıya*⁵¹³ diyerek, söz konusu *kapının bekçisi* olduğunu ifade etmiştir.

Aralık 2009'da açılım süreci devam ederken Tokat'ta yedi askerin şehit edilmesi toplumdaki tansiyonu tırmandıran gelişmelerden biri olmuştur. Aynı günlerde tartışılan bir diğer konu da Demokratik Toplum Partisi'nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılıp kapatılmayacağı konusudur. Aynı dönemde DTP'li partililerin Van'da düzenledikleri *Barış ve Demokrasi Yürüyüşü*nde polisle çatıştıktan sonra orduevini, Hakkari'de Atatürk heykeli ve askeri lojmanları, Şanlıurfa'da ise yine askeri lojmanları taşlamaları da önemli bir gösterge oluşturmaktadır. Bu dönemde ülkenin pek çok yerinde meydana gelen protesto gösterilerinden belki de en dikkat çeken, Edirne'de basın açıklaması yapan DTP'li öğrencilerin toplanan karşıt kalabalık tarafından *Edirne Türk'tür, Türk kalacak*⁵¹⁴ sloganları ile tartaklanmasıdır.

DTP'nin 11 Aralık 2009'da kapatılmasıyla özellikle Güneydoğu Anadolu kentlerinde protesto gösterileri şiddetlenerek devam etmiştir. DTP kararın ardından sine-i millete gidilip gidilmeyeceği tartışılırken; davayı AİHM'ne taşıma kararı alınmıştır.

MHP ise, 13 Aralık 2009'da demokratik açılıma tepki amacıyla *milli birlik ve bütünlüğe sahip çıkma* mitingleri düzenlemeye başlamış, *farklılıkların körüklenmesinin ülkeyi kutuplaşmaya sürüklediğini* ifade etmiştir. Bahçeli, başbakana *açılım denen yıkımdan vazgeçmesini* salık vermiştir. 14 Aralık 2009'daki bütçe görüşmelerinde hem CHP Lideri Baykal hem de MHP Lideri Bahçeli *etnik kutuplaşma ve ayrışma*⁵¹⁵ tehlikesine dikkat çekmişlerdir. AKP Lideri ve Başbakan Erdoğan ise, demokratikleşme ve açılımın devam edeceğini açıklamıştır.

Yine 13 Aralık'ta Alevi örgütlerinin İstanbul'da düzenlediği *Dersim 38* mitingi kültürel hak taleplerinin konu edildiği bir başka gösteri olmuştur. Açılım

⁵¹³ Günlük Gazeteler 8.12.2009

⁵¹⁴ NTV Web Sitesi, <http://www.ntvmssnbc.com.tr> Erişim Tarihi: 11.12.2009.

⁵¹⁵ Radikal Gazetesi 14.12.2009

çalışmalarının bir diğer muhatap kitlesi olan Aleviler'e ulaşmak amacıyla *Alevi Çalıştaylarından* yararlanılmıştır. Bu çalıştayların ne kadar verimli ve etkili olacağına ilişkin bir şey söylemek için henüz erken görünmektedir. Aynı tarihte TÜSİAD toplumda kutuplaşmanın arttığına dair bir açıklama yapmıştır.

17 Aralık'ta Genelkurmay Başkanı, daha önce de ifade ettiği *TSK'ya karşı yürütülen asimetrik psikolojik harekâtta* yakınmış, ayrıca son zamanlarda özellikle Güneydoğu Anadolu'da yaşanan gösteri ve çatışmaları örnek göstererek *toplumun bütün kesimlerinin sağduyulu olması gerektiğini* söylemiştir.⁵¹⁶

Son dönemde Türkiye gündeminde yer eden önemli konulardan biri de *subayların gözaltına alınması ve intiharları* olmuştur. Ergenekon davasında *irticayla mücadele eylem planı* iddiasıyla iki yılda sekiz subayın intihar etmesi kuşku ve tartışmalara neden olmuştur. İntihar eden sekiz subay arasında alevi olanların da bulunması *alevi subaylar üzerinden bir planın* uygulandığı konusunu gündeme getirmiştir.⁵¹⁷

Bu dönemde gerek MHP gerekse de Kürtler tarafından sokak eylemlerinin bir *ayaklanma provası*⁵¹⁸ olduğu ifade edilmiştir. Mevcut sorunların çözilememesi durumunda sokak çatışmalarının artacağı iddia edilmektedir.

27 Aralık 2009'da Hakkari Yüksekova'da ve İstanbul'da Gazi Mahallesi'nde PKK yandaşlarının protesto gösterileri düzenlenmiş. Bu gösteride yer alan göstericiler güvenlik kuvvetleriyle sert çatışmalara girmişlerdir.

Ocak 2010'da TEKEL işçilerinin eylemleri, neoliberal dönüşüm sürecinin Türk siyasetine yansıyan sosyoekonomik temelli bir gelişme olmuştur. Daha önce demiryolu işçilerinin de benzer bir eyleme girişmesinin ardından gelen bu gelişme, iktidar partisiyle muhalefet partilerini karşı karşıya getirmiştir. Muhalefet partileri CHP ve MHP, TEKEL işçilerine destek verirken AKP, işçilerin mevcut statülerine son vererek yeni bir statüye geçmelerini önermiştir.

Nevruz kutlamaları 1990'lı yılların başından bu yana Türkiye'de gerilimli zamanların yaşanmasına neden olan gelişmelerden biri olmaktadır. 21 Mart

⁵¹⁶ Milliyet Gazetesi 17.12.2009

⁵¹⁷ Hürriyet Gazetesi, "Orduda İki Yılda 8 Sır Ölüm", <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/13273951.asp?top=1>, Erişim Tarihi: 22.12.2009.

⁵¹⁸ Milliyet Gazetesi, 23.12.2009.

2010'daki Nevruz kutlamaları ve ardından siyasal partilerin söylem ve tutumları da benzer karşıtlıkları gün yüzüne çıkarmıştır. Bir yandan iktidar partisinin katılımıyla düzenlenen resmi nevrüz kutlamaları yapılırken diğer tarafta özellikle Diyarbakır'da geniş kitlelerin ve BDP'li parti liderlerinin katılımıyla gerçekleşen ve PKK yanlısı sloganların da yer aldığı kutlamalar yaşanmıştır.

Yine Mart 2010'da anayasa değişikliği için diyalog arayışı bir başka önemli gelişme olmuştur. Bu diyalog arayışı partilerin karşılıklı uzlaşmaz tutumları nedeniyle işlerlik kazanamamış görünmektedir. CHP lideri Baykal bu paket için *Anayasayı AKPlileştirme projesi* diyerek destek vermeyi reddetmiştir. CHP ve MHP, iktidar partisinin irticai faaliyetlerin odağı olduğunun Anayasa Mahkemesi tarafından tescil edildiği ve devletin kırmızı çizgilerini yerle bir ettiği gerekçesiyle olası bir referandumu AKP'ye karşı bir güven oylamasına dönüştürmeye çalışıyor görünmektedir. Newsweek Türkiye, anayasa değişikliği paketinin Türkiye'nin en büyük siyasal mücadelelerinden birini ortaya çıkarabileceğini belirtmekte, bu durumun kutuplaşmanın tescili ya da sonu olacağına vurgu yapmaktadır.⁵¹⁹

Mayıs 2010'da anayasa değişiklik paketi, Türk siyasetinde kutuplaşmayı keskinleştiren ve partilerin karşılıklı hamlelerini sertleştiren meclis görüşmelerine sahne olmuştur. Yılmaz Esmer'e göre anayasa değişiklik paketinin mecliste görüşülüp kabul edilmesinin ardından gelecek Anayasa Mahkemesi ve referandum süreçleri, halihazırda yüz elli yıldır varolan kutuplaşmayı daha da derinleştirecek bir rol oynayabilecektir. Kutuplaşmanın derinleşmesi ise, herkesi taraf olmaya zorlayacak bir ortamı ortaya çıkarabilecektir.⁵²⁰ Wall Street Journal'da yayınlanan bir makale, Türkiye'de laik kurumlarla İslamcı yönelimli iktidar ve destekçileri arasındaki mücadeleyi *kansız bir iç savaş* olarak tanımlamaktadır.⁵²¹ Yüksek Seçim Kurulu, anayasa değişiklikleri ile ilgili referandumun 12 Eylül 2010'da yapılacağını ilan etmiştir.

Bu arada beklenmeyen bir şekilde ortaya çıkan gelişmeler sonucunda ve yine beklenmeyen bir uzlaşının ortaya çıkmasıyla CHP genel başkanı, 22 Mayıs 2010'da toplanan 33. CHP kurultayında değişmiştir. Uzun yıllar *iktidara susamış* olan ve yeni

⁵¹⁹ Newsweek Türkiye, Sayı 74, 28 Mart 2010, s.40.

⁵²⁰ Newsweek Türkiye, Sayı 81, 16 Mayıs 2010, s.30.

⁵²¹ Marc Champion, "Intrigue in Turkey's Bloodless Civil War", Wall Street Journal, 4 May 2010.

liderleri etrafında toplanan CHP kadrolarının talebine karşılık veren Kemal Kılıçdaroğlu, CHP'nin yeni lideri olarak iktidar iddiasını ortaya koymuştur. Bu gelişmeler ışığı altında toplumda ortaya çıkan heyecan dalgası referandumun sonucunu Türk siyaseti açısından daha da önemli bir noktaya taşımış görünmektedir. Diğer taraftan siyasal elitlerin kutuplaşmada oynadıkları rol düşünülürse bu değişikliğin mevcut kutuplaşmalara da etki edeceği öngörülebilir.⁵²² Yine CHP'nin olası bir yükselişi, AKP'nin gücünü koruduğu düşünüldüğünde seçim barajının etkisiyle Türkiye'de iki partili bir sisteme yönelimi arttırabilecek bir gelişme olacağı düşünülebilir. Bu durumda asıl önemli olan partilerin ılımlı seçmenleri kazanmak için mi yoksa kendi seçmen tabanlarının sadakatini pekiştirmek için mi söylem ve politika geliştirecekleridir. Çünkü teorik olarak iki partili sistem partileri orta noktalarda toplanan ılımlı seçmenleri kazanmaya yönlendirmektedir. Ancak 1950 – 1960 döneminde Türkiye'deki iki partili sistem ile yakın zamanda 2002'de meclise giren iki parti olan AKP ve CHP'nin yönelimleri bu doğrultuda olmamıştır.

Son olarak iktidarın Kürt ve Alevi açılımlarına ek olarak bir de Roman açılımına giriştiği eklenmelidir. Bu açılımın Romanlara yönelik konut yapımı, Sulukule kentsel yenilemesi gibi çeşitli projeleri kapsadığı ifade edilmiştir.

6.4. Kutuplaşmış Kimliklerin Geleceği

Tek ve türdeş bir ulusa dayalı devletlerin egemenlik alanlarının her geçen gün aşınmaya devam ettiği güncel konjonktürde Türkiye'de ulus devlet anlayışının tanımladığı alanın dışına taşan farklı kimliklerin belirginliğini ve etkisini arttırması, siyasetin kurulumunu doğrudan etkilemektedir. Günümüzde Türkiye'de siyasal mücadeleler sosyoekonomik temelli sınıflar arasındaki çıkar çatışmasının çok ötesinde bir görünüm kazanmış, kimliklere dayalı bir değerler çatışması halini almıştır. Farklı kimliklerin belirginliğinin artması, siyasal platformlarda uzlaşma

⁵²² Kılıçdaroğlu bu durumu, “toplumu kutuplaştırırsanız herkes birbirinden kopar herkes birbirini hasım olarak görmeye başlar o nedenle insanlık tarihi özellikle etnik ve dini kutuplaşmalarda çok ağır bedeller ödemiştir” diyerek vurgulamaktadır. Bkz. **Kemal Kılıçdaroğlu**, Politika Tasarım Grubu Siyaset ve Gençlik Buluşmaları Konferanslar Dizisi No.1, Süleyman Demirel Üniversitesi, 3 Mart 2010. Kılıçdaroğlu'nun kurultay süreci ve sonrasındaki söylemleri de din – laiklik ya da milliyetçilik ekseninden daha çok işsizlik, yoksulluk gibi ekonomik sorunlar üzerinedir. Ancak özellikle referandum sürecinde siyasal elitlerin tavrının kutuplaşma üzerinde etkili olacağı ve bunun da seçimlere yönelik bir ön yoklama olarak algılanacağı şimdiden söylenebilir.

arayışından daha fazla oranda kutuplaşmayı ortaya çıkarmıştır. Kutuplaşma, partiler arasındaki diyalogu kısıtlamakta, uzlaşmacı bir demokrasinin iyi işlemesinin önünde engel oluşturmaktadır.

Yine 2009 yılında özellikle Aleviler ve Kürtleri kapsayan farklı kimliklere yönelik olarak başlatılan *açılım* çalışmaları pek çok tartışmayı ve çatışmayı beraberinde getirmiştir. Alevi çalıştayları sonucunda cemevlerinin ibadethane statüsüne alınması, din derslerinin Aleviliği de kapsayacak şekilde düzenlenmesi ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yeniden organize edilmesi gibi kararların uygulanması⁵²³; Kürtçe yayının serbest bırakılması, PKK'lı teröristlerin ya da Kuzey Irak'ta bulunan mültecilerin Türkiye'ye geri dönmesi gibi uzlaşma amacını taşıyan *açılımların kendisi başlıca kutuplaşma nedeni* olmuştur. Kutuplaşma sürecinde siyasal elitler ve kamuoyu etkileşim içinde olmaktadır. Özellikle parti tabanlarının duyarlı olduğu konularda parti liderleri hassasiyet açıklamaları yapmakta ve parti tabanlarının bu duyarlılıklarını seslendirebilmektedirler.

Özellikle etnik ve dinsel temelde bir kutuplaşmanın geçerlilik kazanması, Türkiye coğrafyasının bu temelde bir kutuplaşmayı keskin bir şekilde bünyesinde barındırması ve açılım süreçlerinin kutuplaşmayı arttırıcı bir eğilimi işaret etmesi, kutuplaşmış kimliklerin yakın gelecekte Türkiye siyasetinde en etkili dinamiklerden biri olacağını göstermektedir. Kimlikler üzerinden keskin bir kutuplaşmanın varlığı ise, küresel konjonktürde giderek yerleşen kavramlar olan çoklu kültür, çok dillilik ve çeşitlilik sürecinden uzaklaşılacağı anlamına gelmektedir. Kimliklerin birbirine yabancılaşmasını içeren bu süreç, uluslararası ve ulusüstü entegrasyonlara dahil olma konusunda zaten gündemde uzun süredir varolan sıkıntıları daha da arttıracaktır.

⁵²³28 – 30 Ocak 2010 tarihlerinde toplanan VII. Alevi Çalıştayı'nda Alevilere yönelik politikaların yayınlanacak bir son raporda ortaya konacağı açıklanmıştır.

BÖLÜM VII

SEÇMEN TABANINDA KUTUPLAŞMA: *ISPARTA ÖRNEĞİ*

7.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma kutuplaşmanın seçmen tabanında ortaya çıkardığı algıları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaçla Isparta kent merkezinde bir alan araştırması yürütülerek tezin önceki bölümlerinde ortaya konan bulgular sınanmıştır.

7.2. Araştırmanın Yöntemi

Tezin V. Bölümünde yer alan bulguların somut ve ayrıntılı verilerle desteklenmesi amacıyla hazırlanan anket formunda yer alan sorular (Bkz. Ek – 1) Tablo 7.1.’de yer alan evren ve örneklem sayıları göz önüne alınarak görüşülenlere yöneltilmiştir.

Tablo 7.1. Evren & Örneklem Sayıları

Mahalle Adı	Seçmen Sayısı	Yüzde	Örneklem
Anadolu	4292	4	20
Ayazmana	2298	2,1	10
Bağlar	5065	4,7	24
Bahçelievler	4037	3,7	19
Binbirevler	1853	1,7	9
Çelebiler	928	0,8	4
Çünür	2542	2,3	11
Davraz	6736	6,2	31
Dere	986	1	5
Doğancı	1529	1,4	7
Emre	2782	2,5	13
Fatih	4856	4,5	22
Gazi Kemal	988	0,9	4
Gülcü	2031	1,8	9
Gülevler	1247	1,1	6
Gülistan	2881	2,6	13
Halıkent	5489	5	25
Halife Sultan	3191	2,9	15

Hızırbey	3676	3,4	17
Hisar	1490	1,4	7
İskender	851	1	5
İstiklal	3778	3,5	17
Karaağaç	4059	3,7	18
Keçeci	999	1	5
Kepeci	1755	1,6	8
Kurtuluş	785	0,7	3
Kutlubey	458	0,4	2
Mehmet Töngce	1799	1,7	9
Modern Evler	3235	3	15
PiriMehmet	3851	3,5	18
Sanayi	918	1	5
Sermet	1025	1	5
Sidre	1289	1,2	6
Sülübey	922	1	5
Turan	1109	1	5
Vatan	1870	2	10
Yayla	1557	1,5	7
Yedişehitler	7275	6,7	33
Yenice	784	1	5
Zafer	3405	3	15
Muzaffer Türkeş	1832	2	10
Batıkent	2604	2,4	12
Işıkkent	2291	2,1	11
Toplam	107348	100	500

Türk siyasal hayatı bakımından önemli bir yere sahip olan Isparta, söz konusu araştırmayı yürütmek için de uygun bir seçim coğrafyası olarak kabul edilebilir. 2007 yılı adrese dayalı nüfus verilerine göre Isparta kent merkezinde toplam 107.348 kayıtlı seçmen yer almaktadır.

Araştırma Isparta'nın kırk üç mahallesinde seçmen sayılarına göre örneklemin oranlanması ve ilgili mahallelerde tesadüfî örnekleme ulaşılması yoluyla 530 kişi üzerinde yürütülmüştür.

Veriler SPSS programında işlenmiş ve değerlendirmeler bu kapsamda yapılmıştır. Anket formunda kullanılan sorulardan uygun olanlara güvenilirlik analizi yapılmıştır. 9, 10, 11, 12. Soruların güvenilirliği yüzde 72 olarak saptanmıştır. Bu

oran ölçeğin *oldukça güvenilir* olduğunu göstermektedir. Ayrıca 15 ve 16. soruların güvenilirliği yüzde 69 olarak saptanmıştır. Bu oran da yine kullanılan ölçeğin *güvenilir* olduğunu göstermektedir.

7.3. Isparta Seçmen Tabanında Kutuplaşma Araştırmasının Hipotezleri

Isparta seçmen tabanına yönelik olarak yapılan araştırmanın hipotezleri şunlardır:

Hipotez a. Din – laiklik eksenindeki ve milliyetçilik eksenindeki kutuplaşma seçmen tabanında sosyoekonomik temelli bir sağ – sol eksenli kutuplaşmadan daha etkilidir.

Hipotez b. Türk parti sisteminde anaakım kutuplaşma din – laiklik eksenini temsil eden partiler olan AKP – CHP arasındadır. Bu partilerin seçmeni yüksek oranda karşıt partiden kaçınacaktır.

Hipotez c. Kutuplaşmanın etkisi arttıkça siyasal kurumlara olan güven düzeyi gerilemektedir.

7.4. Araştırmanın Kısıtları

Araştırma sonuçlarının Türk parti sisteminin genelini temsil etme iddiası zayıftır. Bununla birlikte bu bölümde sunulan araştırmanın tezin daha önceki bölümlerinde saptanan bulguların seçmen tabanındaki görünümünü ve güncelliğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Verilerin 2010 yılına ait olması son dönemde yaşanan siyasal gelişmelerin etkisini ortaya koyduğu gibi benzer araştırma verilerinin değerlendirmeye alınması karşılaştırma olanağı sunmaktadır. Örneğin tezin yazarının 2005 yılında yine aynı seçim bölgesinde yürütmüş olduğu araştırmanın⁵²⁴ verileri arasında yer alan siyasal görüşlerin dağılımı gibi göstergeler bu amaçla kullanılmıştır.

⁵²⁴ Hakan M. Kiriş, "Kent ve Köy Ayrımının Seçmen Davranışlarının Şekillenmesine Etkisi - Isparta Kenti ve Köyleri Örnekolay Araştırması", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2005.

7.5. Araştırmanın Bulguları

7.5.1. Görüşülenlerin Sosyoekonomik Göstergeleri

Yaş grupları bakımından görüşülen kitlenin dengeli bir dağılıma sahip olduğu görülmektedir. Görüşülen toplam 530 kişinin yüzde 26,2'sini 18 – 25 yaş grubu, yüzde 27,4'ünü 26 – 35 yaş grubu ve yüzde 32,8'ini de 36 – 50 yaş grubu oluştururken geriye kalan yüzde 19,6'lık kesim 51 yaş ve üstünde yer alanlardan oluşmaktadır.

Tablo 7.2. Görüşülenlerin Yaşa Göre Dağılımı

	Sayı	Geçerli Yüzde
18 - 25	131	26,2
26 - 35	137	27,4
36 - 50	164	32,8
51 - +	98	19,6
Toplam	530	100,0

Cinsiyete göre bakıldığında, erkeklerin görüşülenler arasında daha büyük bir kitleyi oluşturduğu gözlenmektedir. Görüşülenlerin yüzde 64'ünü erkekler oluştururken yüzde 36'sını kadınlar oluşturmaktadır. Bu durum erkeklerin siyasal konulara daha ilgili olması buna karşın kadınların erkeklere göre daha geri planda kalmasıyla açıklanabilir.

Tablo 7.3. Görüşülenlerin Cinsiyete Göre Dağılımı

	Sayı	Yüzde
E	339	64,0
K	191	36,0
Toplam	530	100,0

Mesleğe göre bakıldığında en büyük kitleyi yüzde 29,2'lik oranda esnaflar oluşturmaktadır. Esnafların hem gündelik hayatın içinde siyasal gelişmeleri yakından takip eden hem de siyasetle doğrudan ilgilenmesinde herhangi bir yasal kısıtlılık olmayan bir meslek grubu olduğu düşünüldüğünde en büyük kitleyi bu meslek grubunun oluşturması olağan bir durumdur. Esnafları yüzde 17,5'lik oranda öğrenciler takip etmektedir. Isparta öğrenci nüfusu bakımından önemli bir büyüklüğe sahiptir. Süleyman Demirel Üniversitesi il çapında 50.000'i aşan bir öğrenci sayısını

barındırmaktadır. Bu rakamın büyük çoğunluğu da araştırmanın yürütüldüğü kent merkezinde yaşamaktadır.

Mesleğe göre görüşülen üçüncü büyük kitleyi emekliler oluşturmaktadır. Emeklilerin görüşülen kitle içindeki oranı yüzde 13,8'dir. Gündelik hayat içinde emeklilere ulaşmanın daha kolay olması, bu grubun da meslek yaşamlarının ardından siyasetle daha doğrudan bir ilişki kurabilme potansiyelini barındırması ve kent merkezinde emeklilerin önemli bir oranda yer alması bu gurubun görüşülenler arasında önemli bir oranda temsil edilmesi sonucunu ortaya çıkarmış olabilir.

Tablo 7.4. Görüşülenlerin Mesleğe Göre Dağılımı

	Sayı	Yüzde
Memur	59	11,1
İşçi	34	6,4
Çiftçi	3	0,6
İşsiz	14	2,6
Öğrenci	93	17,5
Esnaf	155	29,2
Akademik Personel	7	1,3
Ev hanımı	55	10,4
Emekli	73	13,8
Serbest	30	5,7
Diğer	7	1,3
Toplam	530	100,0

Isparta büyük oranda memur nüfusu barındırmasına karşın araştırmanın görüşülenler grubunda memurlar sayı olarak daha gerilerde yer almışlardır. Bu durum görevleri gereği tabi oldukları yasal kısıtlılıkların bir yansıması olarak kabul edilebilir. Memurların görüşülenler arasındaki oranı yüzde 11,1'dir. Yine ev hanımlarının siyasal gelişmelerle erkekler ve çalışanlar kadar ilgili olmamaları onların görüşmeden kaçınmalarına yol açmıştır. Buna rağmen ev hanımları görüşülenler arasında yüzde 10,4'lük bir oranda yer almaktadırlar.

Bunların dışında görüşülenler daha düşük oranlarda meslek gruplarına göre şöyle yer almışlardır: Yüzde 6,4 oranında işçiler, yüzde 5,7 oranında serbest çalışanlar, yüzde 2,6 oranında işsizler, yüzde 1,3 oranında akademik personel, yüzde 1,3 oranında diğer meslekler ve yüzde 0,6 oranında da çiftçiler.

Tablo 7.5. Görüşülenlerin Eğitime Göre Dağılımı

	Sayı	Geçerli Yüzde
Okur Yazar Değil	4	0,8
Okur Yazar	5	0,9
İlkokul Mezunu	84	15,9
Ortaokul Mezunu	71	13,4
Lise Mezunu	162	30,6
Yüksekokul ve üstü	203	38,4
Toplam	529	100,0

Eğitim durumuna göre görüşülen kitleye bakıldığında en büyük kitleyi üniversite eğitimi alanların oluşturduğu görülmektedir. Yüzde 38,4'lük bu grubun ardından yüzde 30,6'lık lise mezunları, yüzde 15,9 oranında ilkokul mezunları, yüzde 13,4 oranında ortaokul mezunları gelmektedir. Sadece okur – yazar olanlar yüzde 0,9 oranındayken okuma – yazma bilmeyenler de yüzde 0,8'lik bir oranda bulunmaktadır.

7.5.2. Siyasal Değerler

7.5.2.1. İdeolojik Görüşler

Bu bölümde öncelikle görüşülenlere ideolojik görüşleri sorulmuştur. Görüşülenler arasında en büyük kitleyi yüzde 39,5'lik oranda *milliyetçiler* oluşturmaktadır. Buna karşın en küçük grubu yüzde 3'lük oranıyla *liberaller* oluşturmuştur. *Sosyalistler* de yüzde 7,2'lik oranıyla küçük bir gruptur. Bu durum daha önce 2005 yılında yine Isparta kent merkezinde yapılan araştırmayla da uyumludur.⁵²⁵

Türkiye’de ulus devletleşme süreciyle birlikte eğitim kurumları yoluyla da teşvik edilen bir ideoloji olan milliyetçilik, toplumda yaygın olan ve kolaylıkla ifade edilebilen bir ideolojidir. Bu bağlamda milliyetçilik sadece bir ideolojik görüş olmanın ötesinde bir kimlik tanımı olarak da ön plana çıkmaktadır. Buna karşın liberal ve sosyalist görüşler hakkında toplumun yeterli bilgiye sahip olmadığı ve

⁵²⁵ Kiriş, “Kent ve Köy Ayrımının...”, s.122 – 123.

Isparta’da sanayileşmenin son derece sınırlı olduğu göz önüne alındığında sosyoekonomik yapının bu görüşleri desteklemeye elvermediği düşünülebilir.⁵²⁶

Tablo 7.6. Görüşülenlerin İdeolojik Görüşe Göre Dağılımı

	Sayı	Yüzde
Liberal	16	3,0
Muhafazakâr	102	19,4
Sosyal Demokrat	75	14,3
Sosyalist	38	7,2
Milliyetçi	208	39,5
Bilmiyor	49	9,3
Diğer	38	7,2
Toplam	526	100,0

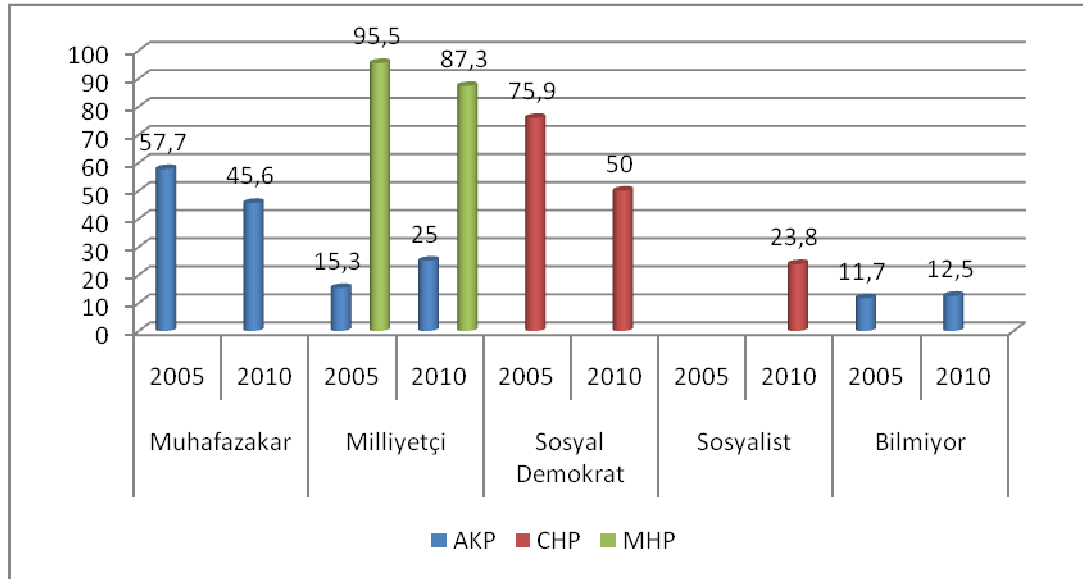
Milliyetçilerin ardından *Muhafazakâr* olanlar en büyük ideolojik grubu oluşturmuştur. Kendini muhafazakâr olarak görenlerin oranı yüzde 19,4’tür. Bir diğer önemli grubu da *sosyal demokratlar* oluşturmaktadır. Görüşülen kitlenin yüzde 14,3’ü kendini sosyal demokrat olarak görmektedir.

Görüşülenlerden yüzde 9,3’lük bir grup ideolojik görüşler konusunda bilgi sahibi olmadığını, kendi ideolojik görüşünü bilmediğini ya da söylemek istemediğini ifade etmiştir. *Diğer* yanıtını veren yüzde 7,2’lik grubun içinde ise kendini *milliyetçi* – *muhafazakâr*, *Atatürkçü*, *milli görüşçü* gibi görüşlerle tanımlayanlar yer almıştır.

Daha önce söz edildiği gibi, 2005’te ve 2010’da Isparta kent merkezinde yapılan iki araştırmanın verileri ideolojik görüşlerin partilere göre kümelenmesi hakkında karşılaştırılabilir bir çerçeve sunmaktadır. Şekil 7.1.’de görüldüğü üzere beş yıllık dönem boyunca ana eğilimlerde büyük bir değişiklik göze çarpmamaktadır. Söz konusu tabloda yine ideolojik görüşlerin partilere göre kümelenmesini ortaya koymak amacıyla yüzde 10’un altında kalan ideolojik görüş ve partiler değerlendirmeye alınmamış, daha çok temel eğilimlerin ortaya konması amaçlanmıştır.

⁵²⁶ Bkz. Kiriş, “Kent ve Köy Ayrımının...”, s.122.

Şekil 7.1. 2005 – 2010 Yıllarında Isparta’da Seçmenlerin İdeolojik Görüşlerine Göre Destekledikleri Partiler

Söz konusu dönem boyunca AKP’nin oylarının çoğunluğunu kendini *muhafazakar* olarak tanımlayan seçmenden aldığı, AKP oyları içindeki muhafazakar oyların 2005’te yüzde 57,7, 2010’da ise yüzde 45,6 olduğu; bu partinin önemli orandaki oyunu ise *milliyetçilerden* aldığı, 2005’te milliyetçilerden aldığı oyun yüzde 15,3, 2010’da ise yüzde 25 olduğu görülmektedir. İdeolojik görüşünü bilmeyen ya da ifade etmeyenler de yine AKP’nin oy tabanı içinde her iki dönemde de yüzde 10’un biraz üzerinde yer almaktadırlar. Bu tablo AKP’nin kendi söylemi olan *muhafazakarlığın* toplumsal tabanda benimsendiğini gösteren bir sonuca işaret etmektedir. Yine milliyetçilerin MHP’den sonra en fazla oranda AKP’ye yönelmesi *milliyetçi* ve *muhafazakar* tabanların birbirine yakın olduğunu göstermektedir.

CHP’nin oy tabanının çoğunluğunu ise *sosyal demokratlar* oluşturmaktadır. 2005’te sosyal demokratların CHP tabanındaki payı yüzde 75 düzeyindeyken 2010’da bu oran yüzde 50 olarak saptanmıştır. Diğer bir deyişle 2005’te CHP’ye oy veren her dört kişiden üçü sosyal demokratken 2010’da bu partiye oy veren her iki kişiden biri sosyal demokrattır denebilir. 2005’ten 2010’a *sosyalistlerin* CHP tabanında arttığı söylenebilir. 2005’te ancak yüzde 5,6 olarak saptanan CHP tabanındaki sosyalistlerin oranı 2010’a gelindiğinde yüzde 23,8’e yükselmiştir. Bu

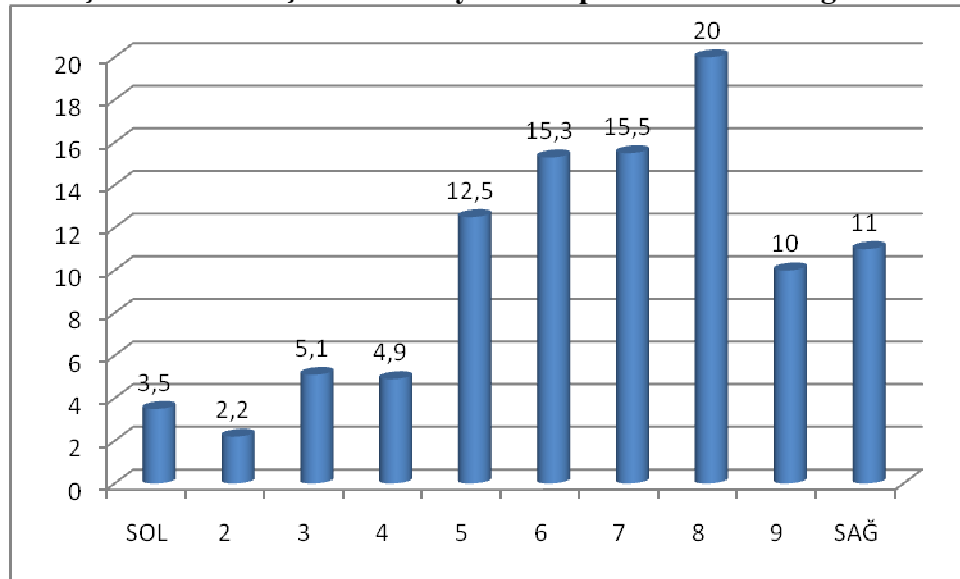
durum Isparta’da sürekli artan ve artık seçmen tabanında da önemli bir konumda bulunan üniversite öğrencisi genç nüfusa bağlı olarak gelişmiş olabilir.

MHP’nin tabanında önemli bir değişiklik göze çarpmamaktadır. MHP seçmeninin tamamına yakını *milliyetçi* seçmenler oluşturmaya devam etmektedir. Tabii burada milliyetçiliği *Türk milliyetçiliği* olarak anlamak gerekmektedir. 2005’te milliyetçilerin MHP tabanındaki oranı yüzde 95,5 iken 2010’da bu oran 87,3 olarak saptanmış bulunmaktadır.

7.5.2.2. Siyasal Yelpaze Üzerindeki Dağılım

Görüşülenlere kendilerini en solu tanımlayan 1’den en sağ tanımlayan 10’a kadar olan siyasal yelpaze üzerinde yerleştirmeleri istendiğinde Isparta seçmeninin bir özelliği kendini teyit etmiş olmaktadır. 1’den 10’a kadar olan bu siyasal yelpazenin orta noktası 5,5’dir. Dolayısıyla bu noktaya *M* ifadesi konarak sağın ve solun birbirinden ayırt edilmesi sağlanmıştır. Buna göre seçmenler kendilerini soldan daha çok sağda konumlandırmışlardır. Diğer bir deyişle Isparta’da seçmen tabanı ağırlıklı olarak siyasal yelpazenin sağına yönelimlidir. Bu durum kendini çok partili hayat boyunca yapılan seçimlerdeki parti tercihlerinde de göstermektedir.⁵²⁷

Şekil 7.2. Görüşülenlerin Siyasal Yelpaze Üzerinde Dağılımı

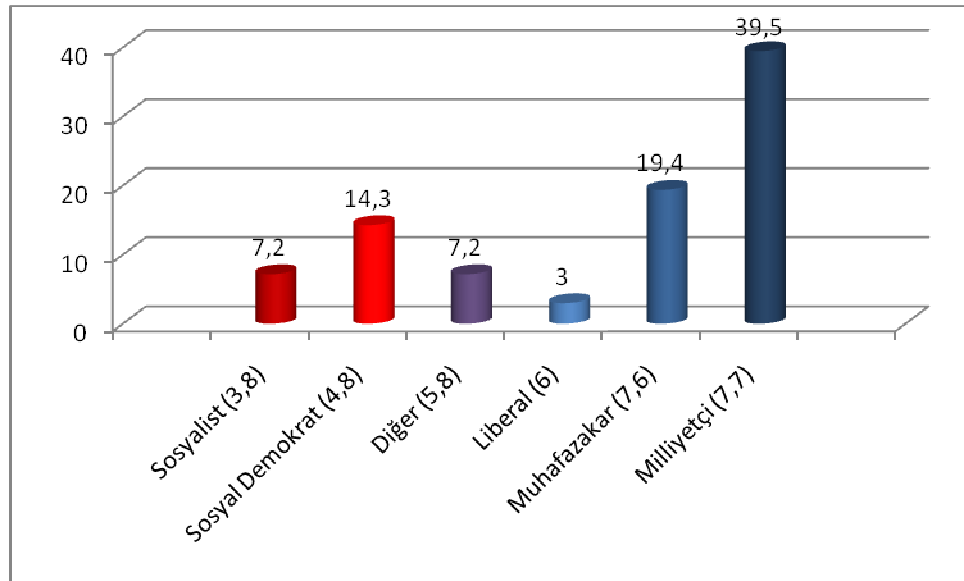
⁵²⁷ Bkz. Hakan M. Kiriş, “Taban Sağ Eğilimli”, **Gülses Gazetesi**, 30.07.2007.

Görüşülen seçmenlerin yüzde 28,2'si solda, yüzde 71,8'i ise sağda yer almıştır. Solda yer alanlar arasında en büyük grubu *ılımlı* ya da *merkez sol* denilebilecek ve 4 – 5 noktalarında yer alan grup oluşturmaktadır. Bu grubun yüzde 28,2'lik toplam sol seçmen içindeki büyüklüğü yüzde 61,7'dir. Daha uç noktalardaki seçmen ise merkez sola göre daha düşük oranlarda yer almaktadır.

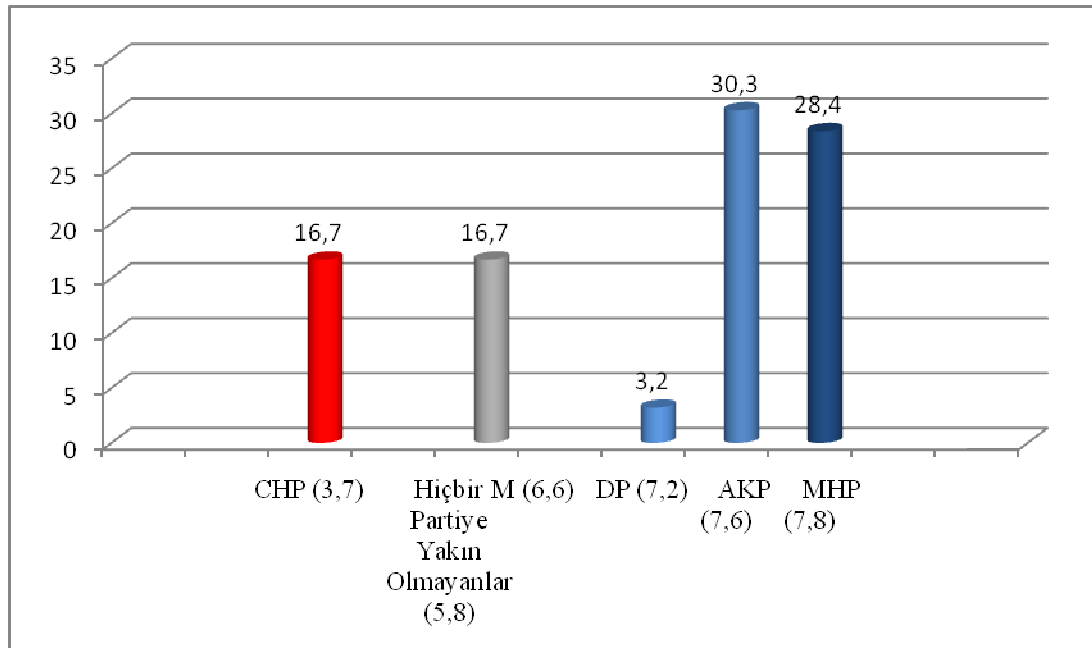
Görüşülen seçmenlerin toplam kitle içinde yüzde 71,8'lik kesimini oluşturan sağdaki seçmenler ise 6 – 10 arasındaki noktalarda daha dengeli bir dağılıma sahiptirler. Dolayısı ile sağın farklı tonlarından seçmen kitlelerinden oluştuğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Sağda yer alan seçmen arasında en büyük kitle tüm seçmenler içinde yüzde 20'lik, sağ seçmen içinde de 27,8'lik oranda 8 noktasında yer almaktadır. 7 noktasında yer alan seçmenler toplam seçmenler içinde yüzde 15,5'lik, sağ seçmen içinde yüzde 21,5'lik orana, 6 noktasında yer alan seçmen de toplam seçmenler içinde yüzde 15,3'lük, sağ seçmenler içinde de yüzde 21,3'lük bir orana sahiptirler. Sağ seçmen içinde uç noktalar olan 9 ve 10 noktalarında da önemli oranda seçmen kitlesi yer almaktadır. Bu noktalarda yer alanlar tüm seçmenler içinde yüzde 21'lik sağ seçmen içinde ise yüzde 29,2'lik bir büyüklüğe sahiptirler.

Şekil 7.3.'te ideolojik grupların siyasal yelpaze üzerinde konumlanmasına ve oranına bakıldığında ideolojik görüşlerin Isparta'da uç noktalarda yer almadığı, daha çok orta noktalarda konumlandığı görülmektedir. Özellikle en yüksek orana sahip iki görüş olan *milliyetçilik* ve *muhafazakarlığın* birbirine çok yakın konumlanması, aynı zamanda iki ideolojik görüşün ve bu görüşleri bünyesinde ağırlıklı olarak barındıran partilerin tabanlarının yakınlığına işaret etmektedir. Bu yakınlık ise, söz konusu ideolojik görüşe sahip seçmenlerin AKP ve MHP arasındaki hareketliliğini teşvik eden bir etken olabilir. Daha önce Şekil 7.1.'de de görüldüğü gibi bu hareketlilik milliyetçi seçmenlerin bir kısmının AKP'ye yönelmesiyle bu parti lehine gelişmiş görünmektedir.

Şekil 7.3. İdeolojik Görüşlerin Siyasal Yelpaze Üzerinde Konumlanması

Şekil 7.4. Partilerin Isparta'da Sağ – Sol Siyasal Yelpaze Üzerinde Dağılımı

Liberaller merkeze çok yakın bir noktada yer almakta ve oldukça düşük bir orana sahip görünmektedirler. Solda yer alan *sosyalistler* de orta noktaya yakın kabul edilebilir. *Sosyal demokratlar* da liberaller gibi merkeze oldukça yakın konumlanmışlardır. Neredeyse tam merkezde yer aldığı söylenebilecek *diğer*

ideolojik görüş sahipleri içinde kendini *demokrat* olarak görenler ağırlıklı bir konumdadırlar. Şekil 7.4.'te bu kez siyasal partilerin siyasal yelpaze üzerindeki görünümüne bakıldığında tablo daha somutlaşmaktadır.

Isparta'da görünür durumdaki partilerin bu seçim bölgesinde oluşturdukları siyasal yelpaze Şekil 7.4.'de görülmektedir. Partilerin sağ – sol yelpazesinde dağılımı ve partiler arasındaki mesafe pek çok Anadolu kentinde de benzer bir durum olan *sağın alternatifi*nin diğer bir sağ parti olmasını göz önüne sermektedir. Isparta'da da birinci parti olan AKP'yi az bir oy farkıyla MHP izlemektedir. Hatta bu durum öyle bir hal almıştır ki, 2009 yerel seçimlerinde Isparta kent merkezinde söz konusu iki parti il genel meclisi seçimlerinde aynı oranda (yüzde 35) oy oranına erişmişlerdir. Bu iki sağ partiyi CHP daha düşük bir oy oranıyla izlemektedir. Bir diğer sağ parti olan DP'nin oy oranı düşük olsa da Isparta'da varlığını sürdürmektedir.

Diğer taraftan sağ partiler siyasal yelpaze üzerinde 7 – 8 arasındaki değişik noktalarda ve birbirlerine yakın konumlanmışlardır. Bu durum söz konusu partilerin konjonktüre göre birbirlerinin alternatifi olabileceğini ve benzer politika ve söylemlere sahip olduklarını teyit etmektedir. Buna karşın sağ partilerle CHP'nin ideolojik mesafesi oldukça fazladır. Ayrıca merkezde yer alan ve hiçbir partiye yakın olmayan ılımlı seçmenlerin oynayacağı olası rol, mevcut partilerin söylem ve politikalarıyla bu orta noktadaki seçmene yaklaşmayı seçmeleri veya bu seçmen kitlesinin orta noktadan uzaklaşmasına göre, kutuplaşmanın düzeyini tayin edecek bir etken olacağı söylenmelidir.

7.5.2.3. Yakın Parti ve Uzak Partiler

Görüşülen seçmenlerin kendilerini yakın gördükleri partilerin dağılımı son dönemde Isparta'da siyasal partilerin durumu hakkında bilgi vermektedir. Tezin V. Bölümünde yer alan *kutuplaşmanın coğrafyasında* da görüldüğü üzere Isparta, dört kutuplu ve bölünme eğiliminin olduğu bir seçim bölgesidir. 2007 seçimlerinde Isparta'da AKP, MHP, CHP ve DP etkin partiler olarak görünmektedir. Görüşülen seçmenler arasında da aynı tablonun genel hatlarıyla sürdüğü, buna karşın Isparta'da

geleneksel olarak tabanı güçlü olan DP'nin kent merkezinde oldukça düşük bir oy oranına sahip olduğu dikkat çekmektedir.⁵²⁸

Tablo 7.7. Görüşülenlerin Kendilerini Yakın Gördükleri Parti

	Sayı	Geçerli Yüzde
AKP	160	30,3
CHP	88	16,7
MHP	150	28,4
DP	17	3,2
SP	10	1,9
BDP	3	0,6
Diğer	12	2,3
Hiçbiri	88	16,7
Toplam	528	100,0

Görüşülen seçmenlerin kendilerini yakın gördükleri partiler arasında ilk sırada yüzde 30,3'lük oranla AKP yer almaktadır. Bu partiyi kent merkezinde güçlü olan bir diğer parti MHP yüzde 28,4'lük oranla izlemektedir. Bu partilerin ardından ise yüzde 16,7'lik oranla CHP gelmektedir. Dolayısıyla Isparta'da ilk sırada yer alan sağ partinin alternatifini, yani ikinci sıradaki partiyi, yine bir sağ parti oluşturmaktadır.

Isparta'da güçlü bir tabanı olan DP'nin kent merkezindeki desteklenme oranı düşük olsa da bu parti ilk üç partinin ardından belli bir büyüklüğe erişebilmektedir. Yüzde 1'in üzerinde yer alan bir diğer parti SP'dir. Hiçbir partiye yakınlık duymadığını belirtenlerin oranı ise, yüzde 16,7'dir.

Tablo 7.8. Görüşülenlerin Oy Vermeyi Düşünmedikleri Parti

	Sayı	Geçerli Yüzde
AKP	110	21,0
CHP	111	21,2
MHP	16	3,1
DP	2	0,4
SP	5	1,0
BDP	235	44,9
GP	4	0,8
Hiçbiri	40	7,6

⁵²⁸ Kent merkezinde oy oranı düşük olan DP, kırsalda oylarını arttırmaktadır. Bu da partinin Isparta ilinde etkin bir parti olarak konumunu Türkiye ortalamasının oldukça üzerinde tutmasında etkili olmaktadır. Bkz. Kiriş, "Kent ve Köy Ayırımının...", s.124.

Toplam	523	100,0
---------------	-----	-------

Isparta’da seçmenler en fazla oranda BDP’den kaçınmaktadırlar. BDP’ye oy vermeyi düşünmeyen seçmenlerin oranı yüzde 44,9’dur. BDP’nin ardından en fazla CHP ve AKP’den kaçınılmaktadır. Neredeyse eşit oranlardaki seçmen AKP ve CHP’ye oy vermeyi düşünmediğini belirtmiştir. Yakın görülen parti ile kaçınılan parti ilişkisine bakıldığında tablo daha da somutlaşmaktadır.

Kendilerini AKP’ye yakın gören seçmenler en yüksek oranda CHP’den kaçınmaktadırlar. CHP’den kaçınan AKP’lilerin oranı yüzde 52,9’dur. AKP’liler CHP’den sonra en fazla oranda BDP’den kaçınmaktadırlar. Benzer tablo CHP sempatisanları için de geçerli görünmektedir. CHP’liler de yüzde 54,5 oranında AKP’den, yüzde 33 oranında da BDP’den kaçınmaktadırlar. Diğer bir deyişle CHP ve AKP’liler karşılıklı olarak birbirlerine ve buna ek olarak da BDP’ye oy vermeyi düşünmemektedirler. Din – laiklik eksenindeki iki uç parti olan AKP ve CHP’nin seçmenlerinde karşılıklı olarak görülen bu eğilimin güçlü olması anlamlı bir sonuçtur.

Tablo 7.9. Görüşülenlerin Kendilerini Yakın Gördükleri Partie Göre Kaçındıkları Parti

			UZAK PARTİ								
			AKP	CHP	MHP	DP	SP	BDP	GP	Hiçbiri	Toplam
YAKIN PARTİ	AKP	Sayı	3	83	7		1	55	1	7	157
		Yüzde	%1,9	%52,9	%4,5		%0,6	%35,0	%0,6	%4,5	%100
	CHP	Sayı	48	1	2	1	3	29	2	2	88
		Yüzde	%54,5	%1,1	%2,3	%1,1	%3,4	%33,0	%2,3	%2,3	%100
	MHP	Sayı	40	14	2	1		91		1	149
		Yüzde	%26,8	%9,4	%1,3	%0,7		%61,1		%0,7	%100
	DP	Sayı	7	2				7			16
		Yüzde	%43,8	%12,5				%43,8			%100
	SP	Sayı	1	2				5		2	10
		Yüzde	%10,0	%20,0				%50,0		%20,0	%100
	BDP	Sayı			3						3
		Yüzde			%100						%100
	Diğer	Sayı	3	2	1			4		2	12
		Yüzde	%25,0	%16,7	%8,3			%33,3		%16,7	%100
	Hiçbiri	Sayı	8	7	1		1	44	1	26	88
		Yüzde	%9,1	%8,0	%1,1		%1,1	%50,0	%1,1	%29,5	%100
	Toplam	Sayı	110	111	16	2	5	235	4	40	523
		Yüzde	%21,0	%21,2	%3,1	%0,4	%1,0	%44,9	%0,8	%7,6	%100

BDP'den kaçınma eğiliminin en yüksek olduğu parti ise MHP'dir. Bu araştırmada görüşülen ancak sayısı çok kısıtlı kalan BDP'lilerin tümünün de MHP'den kaçındıkları göz önüne alınırsa bir diğer kutuplaşma eksenini olan milliyetçilik bakımından da anlamlı bir sonucun ortaya çıktığı görülmektedir. Diğer taraftan BDP'nin en fazla kaçınılan parti olması da bu eksenindeki kutuplaşmayı sertleştiren bir diğer etken olarak öne çıkmaktadır.

7.5.3. Kutuplaşma Eksenlerinin Etkisi

Siyasal partiler arasındaki kutuplaşma genel olarak görüşülenler tarafından ülkenin geleceğinde etkili görülmektedir. Kutuplaşmanın etkili olmadığını söyleyenler sadece yüzde 9 düzeyinde kalmıştır.

Tablo 7.10. Siyasal Partiler Arasındaki Kutuplaşmanın Ülkenin Geleceğinde Etkili Olma Durumu

	Sayı	Yüzde
Çok Etkili	180	34,1
Etkili	240	45,5
Biraz Etkili	61	11,6
Etkili Değil	30	5,7
Hiç Etkili Değil	17	3,2
Toplam	528	100,0

Kutuplaşmanın tek tek eksenlerine bakıldığında ise daha detaylı bir tabloyla karşılaşılmaktadır. Tezin V. Bölümünde en yüksek orandaki skora sahip olan din – laiklik eksenindeki kutuplaşma burada da etkili görülmekte ancak etnik kimlik temelli kutuplaşmanın daha etkili olduğu belirtilmektedir. Mezhep temelli kutuplaşmanın etkisinin ise daha sınırlı olduğu görülmektedir.

Tablo 7.11. Kutuplaşmaların Etkili Olma Durumu

	Din - Laiklik		Milliyetçilik		Mezhep	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Çok Etkili	135	25,7	177	33,7	68	12,9
Etkili	187	35,6	189	35,9	109	20,6
Biraz Etkili	82	15,6	79	15,0	114	21,6
Etkili Değil	99	18,8	56	10,6	201	38,1
Hiç Etkili Değil	23	4,4	25	4,8	36	6,8
Toplam	526	100	526	100	528	100

Görüşülenler tarafından ülkenin geleceğinde en fazla oranda tehlike yaratma potansiyeline sahip kutuplaşma ekseninin *Türk – Kürt ayrımına* dayalı milliyetçilik temelli eksen olduğu ortaya konmaktadır. Son dönemde etnik kimliğe dayalı politikaların ve olayların gündemde ağırlık kazanması ve uzun yıllardır devam eden terörist faaliyetlere ek olarak etnik çatışma riskinin yüksek görülmesi, bu eksenin en tehlikeli kutuplaşma eksenini olarak görülmesine yol açmış görünmektedir.

Tablo 7.12. Ülkenin Geleceğinde En Fazla Tehlikeli Görülen Kutuplaşma Eksenini

	Sayı	Yüzde
Din - Laiklik	106	20,2
Alevi - Sünni	14	2,7
Türk - Kürt	310	59,0
Sağ - Sol	63	12,0
Diğer	32	6,1
Toplam	525	100,0

Parti sisteminde en yüksek skora sahip olan din – laiklik ekseninin Türk siyasal hayatında uzun yıllardır yer etmesi, bu eksenin terör ve şiddet olaylarına yol açmaması sadece değerler üzerinden katı bir karşıtlığı içermesinin verdiği *alışılmışlık* durumu din – laiklik ekseninin daha az tehlikeli görülmesine neden olmuş görünmektedir. Terör ve bölücülük gibi göstergeler etnik kimliğe dayalı milliyetçilikleri barındıran kutuplaşma ekseninin farkındalığını arttırmaktadır. Alevi – Sünni ayrımına dayanan mezhepsel bir kutuplaşma ise, ülke geleceğinde ancak çok düşük bir oranda tehlike olarak görülmektedir. Bu durum söz konusu ayrımın daha önce de ifade edildiği gibi, din – laiklik eksenini dâhilinde algılanması nedeniyle ortaya çıkmış olabilir. Din – laiklik kutuplaşması ise, Türk siyasetinin doğasında uzun yıllardır varolan bir ayrım olduğundan seçmenin siyaseti bu ayrım etrafında kabullenmesi, bu eksenin gelecek için tehlikeli görmekte zorlanmasına neden olmuştur.

Buna karşın aynı yargıya ulaşmak bu kez parti kutuplaşması sorulduğunda mümkün olmamaktadır. Parti kutuplaşmaları bakımından siyasal hayatı en fazla etkileyen kutuplaşma büyük oranda AKP – CHP arasında görülmektedir. Bu durum siyasal hayatta iktidar – ana muhalefet karşıtlığını içeren iki büyük ve belirleyici

partinin ve anaakımın seçmen tabanında kabul gördüğünün bir göstergesi olarak da okunabilir.

Diğer başlığı altında farklı oranlarda elitler ve halk, AKP ve diğerleri, BDP ve diğerleri, AKP ve CHP – MHP gibi yanıtlar da verilmiştir.

Tablo 7.13. Siyasal Hayatı En Fazla Etkileyen Parti Kutuplaşması

	Sayı	Yüzde
AKP - CHP	338	64,8
MHP - BDP	72	13,8
Sağ Partiler - Sol Partiler	80	15,3
Diğer	32	6,1
Toplam	522	100,0

Diğer yandan tehlikeli görülen milliyetçilik eksenli kutuplaşmanın karşıt kutuplarını temsil eden MHP – BDP karşıtlığının siyasal hayata etkisinin sınırlı olduğu görülmektedir. Bu durum söz konusu eksenin parti sisteminde belirleyicilik kazanmakta zorlandığını göstermektedir. Buna ek olarak sağ partilerle sol partilerin karşıtlığı da sınırlı bir etkiye sahiptir. Tezin V. Bölümünde yer alan skorlar göz önüne alındığında burada da din – laiklik eksenini parti sisteminde birincil eksen olarak ön plana çıkmakta diğer eksenler bu eksene göre ikincil konumda yer almaktadırlar.

7.5.4. Siyasal Kurumlara Güven Düzeyi

Son olarak görüşülenlere siyasal kurumlara olan güven düzeyleri sorulmuştur. Bilindiği gibi toplumdaki güven düzeyi ile kutuplaşma düzeyi arasında ters orantılı bir ilişki vardır. Burada iki siyasal kuruma olan güven düzeyi saptanmaya çalışılmıştır.

Siyasal partilere güven düzeyinin TBMM'ne olan güven düzeyine göre daha düşük olduğu görülmektedir. Türkiye'de siyasal partilerin tarihsel olarak toplumsal tabanda önemli meşruiyet sorunlarıyla karşı karşıya olduğu öngörüldüğünde yüzde 21,7'lik *hiç güvenmeyen* ve yüzde 28,9'lik *güvenmeyen* oranlarının olması olağan bir sonuç olarak düşünülebilir. Buna karşın siyasal partilere güvenenlerin oranı daha düşük düzeyde kalmaktadır. Siyasal partilere *çok güvendiğini* belirtenlerin oranı

yüzde 2,6 olarak kalırken *güvendiğini* ifade edenler yüzde 24,8 olmuştur. Yüzde 21,9'luk grup ise siyasal partilere kısmi bir güven duygusu içinde olduğunu belirtmiştir.

Tablo 7.14. Siyasal Partilere Güven Düzeyi

	Sayı	Yüzde
Çok Güveniyorum	14	2,6
Güveniyorum	131	24,8
Biraz Güveniyorum	116	21,9
Güvenmiyorum	153	28,9
Hiç Güvenmiyorum	115	21,7
Toplam	529	100,0

TBMM'ye olan güven düzeyi siyasal partilere göre daha yüksektir. Bu durumun tek tek siyasal partilere göre parlamentonun daha kurumsallaşmış ve daha prestijli bir kurum olmasına bağlı olarak ortaya çıktığı düşünülebilir. Yine de bir siyasal kurum olan TBMM'ne olan güven düzeyinin de çok yüksek olduğu söylenemez.

TBMM'ne *çok güvendiğini* ifade edenlerin oranı yüzde 5,5'te kalmıştır. TBMM'ne *güvendiğini* ifade edenlerin oranı yüzde 32,9'dur. Buna karşın bu kuruma güvenmeyenler de önemli bir oranda yer almaktadırlar. Parlamenteoya *hiç güvenmeyenler* yüzde 15,3 iken *güvenmeyenlerin* oranı yüzde 24,4 gibi yüksek bir düzeydedir. Yüzde 21,9'luk kesim ise daha çekimser görünmektedir.

Tablo 7.15. Parlamenteoya Güven Düzeyi

	Sayı	Yüzde
Çok Güveniyorum	29	5,5
Güveniyorum	174	32,9
Biraz Güveniyorum	116	21,9
Güvenmiyorum	129	24,4
Hiç Güvenmiyorum	81	15,3
Toplam	529	100,0

Siyasal partiler ve TBMM'ne olan güven parti tabanlarına tek yönlü varyans analizi yapıp incelendiğinde AKP'ye yakınlık duyanların siyasal kurumlara güven düzeyinin diğer partilere özellikle de CHP'ye göre daha yüksek olduğu göz

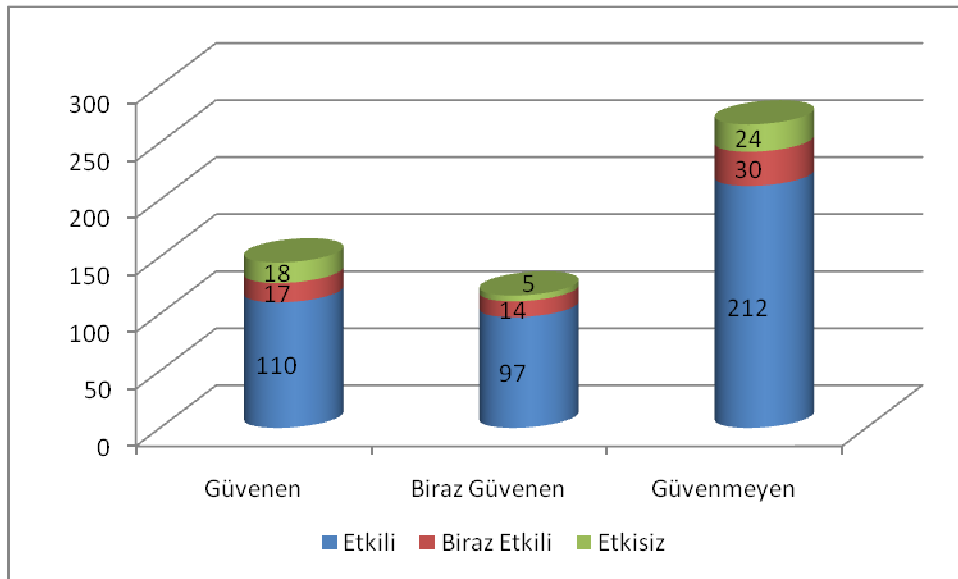
çarpmaktadır. 1'in en yüksek güven düzeyini 5'in ise en düşük güven düzeyini işaret ettiği bu karşılaştırmanın siyasal partilere olan güven düzeyi sorusunda AKP'ye yakınlık duyan seçmenler 2,82'lik değere sahiptirler.

Tablo 7.16. Siyasal Kurumlara Olan Güvenin Tek Yönlü Varyans Analizi

	Siyasal Partilere Güven		TBMM'ne Güven	
	1	2	1	2
AKP	2,82	-	2,42	-
MHP	3,53	3,53	3,21	3,21
CHP	3,57	3,57	3,52	3,52
Hiçbiri	-	4,17	-	3,70
Sig.	,463	,131	,098	,709

TBMM'ne güven konusunda AKP'ye yakınlık duyanların güven düzeyi daha da artmaktadır. CHP'ye yakınlık duyanların siyasal partilere güven düzeyi 3,57'lik bir noktada iken TBMM'ne olan güven düzeyi daha düşük bir noktada 3,7'de görülmektedir. Bu durum birbirine karşıt konumda bulunan ayrıca ana muhalefet partisi olan CHP ile iktidar partisi olan AKP'nin siyasal kurumlara bakışını yansıtmaktadır. Ayrıca hiçbir partiye yakınlık duymayanların siyasal partilere güveni en az kesim olması da anlamlı bir sonuç olarak görülmelidir.

Şekil 7.5. Kutuplaşmanın Siyasal Partilere Güven Düzeyine Etkisi

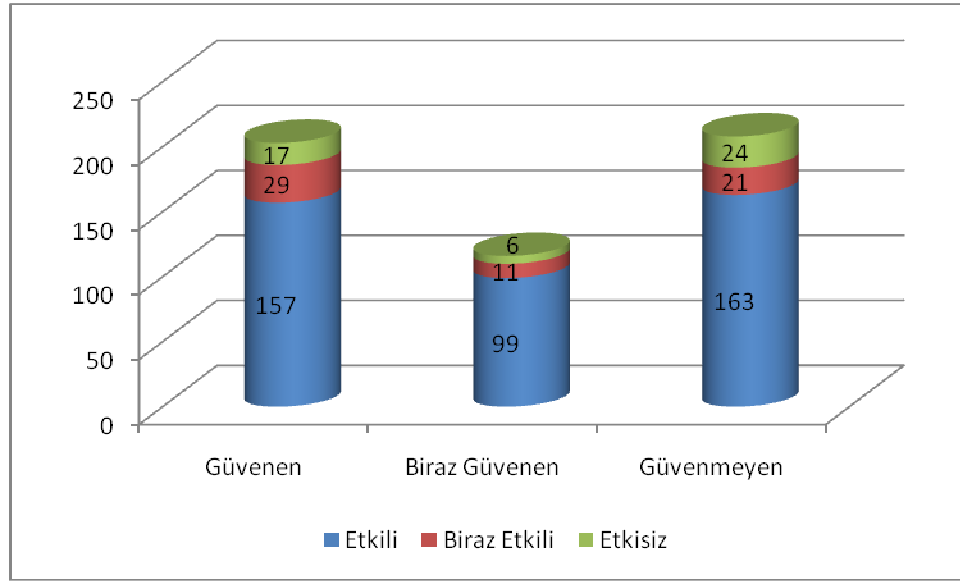

Şekil 7.5.'te kutuplaşmanın siyasal partilere güven düzeyine etkisine bakıldığında anlamlı bir ilişkinin olduğunu ileri sürmek oldukça güç görünmektedir. Her ne kadar *pearson korelasyon katsayısı* kutuplaşma ile siyasal partilere güven düzeyi arasında zayıf da olsa negatif yönlü bir ilişki olduğunu gösterse de, bu ilişki anlamlı olmaktan uzaktır. Kutuplaşma ve siyasal partilere güven düzeyi ilişkisinde *pearson r* $-,079$ 'dur ve anlamlılık düzeyi $,069$ olarak saptanmıştır. Bu sonuç korelasyonunun anlamlı bir ilişkiyi içermediğini göstermektedir.

Siyasal partilere güvenen, biraz güvenen ve güvenmeyen gruplar içinde en büyük oranı kutuplaşmanın ülke geleceğinde önemli etkiye sahip olduğunu ifade edenler oluşturmuştur. Bu nedenle siyasal partilere büyük oranda güvensizlik olduğu görülmektedir. Bunun dışında söz konusu siyasal kuruma güven düzeyi en düşük kitle içinde bu oran daha da artmaktadır. Diğer bir deyişle kutuplaşmayı ülke geleceğinde etkili görenlerin yüzde 50,5'i, yani yarısı, siyasal partilere güvenmemektedir ve bu oran siyasal partilere güvenmeyenlerin de yüzde 79,6'sını oluşturmaktadır.

Şekil 7.6.'da ise bu kez kutuplaşmanın bir başka siyasal kurum olan TBMM'ne güven düzeyine etkisi ortaya konmuştur. Burada da anlamlı bir ilişkinin varlığından söz etmek oldukça güçtür. Burada *pearson korelasyon katsayısı* kutuplaşma ile TBMM'ne güven düzeyi arasında çok zayıf bir negatif yönlü bir ilişki olduğunu gösterse de, bu ilişki de yine anlamlı olmaktan uzaktır. Kutuplaşma ve siyasal partilere güven düzeyi ilişkisinde *pearson r* $-,049$ 'dur ve anlamlılık düzeyi $,260$ olarak saptanmıştır. Bu sonuç korelasyonunun anlamlı bir ilişkiyi içermediğini göstermektedir.

Şekil 7.6. Kutuplaşmanın TBMM’ne Güven Düzeyine Etkisi

TBMM’ne güven, siyasal partilere göre güven oranlarına göre daha olumlu bir görünüme sahiptir. Yine kutuplaşmayı ülke geleceğinde etkili görenler çoğunluğu oluşturmakla beraber bu kez TBMM’ne güvenenler ve güvenmeyenler neredeyse eşit oranlarda dağılmışlardır. Kutuplaşmayı etkili görenler içinde meclise güvenenlerin oranı yüzde 37,4 iken meclise güvenmeyenlerin oranı yüzde 38,9’dur. Yine meclise güvenenlerin içinde kutuplaşmayı etkili görenler yüzde 77,3 iken meclise güvenmeyenler içinde kutuplaşmayı etkili görenlerin oranı da yüzde 78,3 olmuştur. Dolayısıyla siyasal partilere güven bakımından daha somut olan kutuplaşmanın etkisini meclise olan güven bakımından ortaya koymak güçleşmektedir. Bu durum seçmenlerin TBMM’nin yasama organı olarak saygınlığının siyasal partilere göre daha yüksek olması, meclisin siyasal partilerin üzerinde bir organ olarak değerlendirilmesi, siyasal partilerin kurumsallaşma ve meşruiyet sorunları gibi etkenlerle açıklamak mümkün görünmektedir.

7.6. Isparta Seçmen Tabanında Kutuplaşma Araştırmasının Sonucu

Araştırma kutuplaşmanın siyasal hayatta etkili bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda söz konusu olgu, seçmen tabanlarında önemli bir etkiye

sahip olduğundan parti sisteminde de öncelikli belirleyiciliğe sahip ve ülke geleceğinde de öncelikli bir rol oynayacağını göstermektedir.

*Hipotez a. 'da din – laiklik eksenindeki ve milliyetçilik eksenindeki kutuplaşma seçmen tabanında sosyoekonomik temelli bir sağ – sol eksenli kutuplaşmadan daha etkili olduğu varsayılmıştı. Araştırmada ülke geleceğinde en fazla etkili görülen kutuplaşma eksenini olarak milliyetçilik (yüzde 58,5 oranında) öngörülmüştür. Bu durum ülke gündeminde etnik milliyetçiliğe dayalı terör olaylarının önemli bir tehlike olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Gerek Güneydoğu'da gerekse de bazı kent merkezlerindeki terör faaliyetleri bu eksenin ülke geleceğinde en tehlikeli etkisi olan kutuplaşma olduğu sonucuna ulaşılmaya yol açmıştır. Din – laiklik eksenini, sağ – sol eksenini daha düşük oranlarda tehlikeli görülürken Alevi – Sünni ayrımına dayalı mezhepsel bir kutuplaşmanın ülke geleceği bakımından tehlikeli görülmediği saptanmıştır. Ancak burada mezhepsel kutuplaşmayı din – laiklik eksenine dahil olarak düşünmek de mümkündür. Zira Kalaycıoğlu'nun belirttiği seçmen tabanlarındaki Alevi – Laik Blok ile Sünni – Gelenekçi Blokların karşıtlığı⁵²⁹ hatırlanmalıdır. Kısacası sağ – sol eksenli kutuplaşma Türk – Kürt milliyetçiliklerine ve din – laiklik temelli kutuplaşmaya göre daha düşük önemde kalmış görünmektedir. Dolayısıyla bu varsayım ekonomik – sınıfsal temelli bir ayrımın etnik milliyetçilik ve din – laiklik temelindeki bir değerler kutuplaşmasına göre daha arka planda kaldığını göstermekte ve frekans değerleri de *hipotez a*'yı doğrulamaktadır.*

Hipotez b. 'de Türk parti sisteminde anaakım kutuplaşmanın din – laiklik eksenini temsil eden partiler olan AKP – CHP arasında olduğu ve bu partilerin seçmeninin yüksek oranda karşıt partiden kaçınacakları varsayılmıştı. Araştırmada siyasal hayatı en fazla oranda etkileyen parti kutuplaşması büyük oranda AKP – CHP kutuplaşması (yüzde 64,8 oranında) olarak saptanmıştır. Buna karşın sağ ve sol partiler arasındaki (yüzde 15,3 oranında) ve MHP – BDP arasındaki kutuplaşma (yüzde 13,8 oranında) daha düşük düzeylerde etkili görülmüştür. Bu durum anaakım kutuplaşmanın karşıt kutupları olan AKP ve CHP'nin günümüzde Türk siyasal hayatında en büyük partiler olması nedeniyle belirleyiciliklerinin yüksek olmasından

⁵²⁹ Bkz. Kalaycıoğlu, "The Shaping of Party...", s.50.

kaynaklanmaktadır. Bu partilerden biri iktidarda diğeri de ana muhalefette yer almaktadır. Buna ek olarak kendilerini AKP'ye yakın görenler en fazla oranda CHP'den, CHP'liler de en fazla oranda AKP'den kaçınmakta ve karşıt partilerine oy vermeyi düşünmemektedirler. Dolayısıyla *hipotez b*'de öngörülen varsayım frekans değerleri ve çapraz karşılaştırmalar bakımından *geçerlilik kazanmaktadır*.

Hipotez c. Kutuplaşmanın etkisinin artmasıyla siyasal kurumlara olan güven düzeyinin azalacağı varsayılmıştı. Bu varsayım başlıca iki siyasal kuruma olan güven düzeyleri göz önüne alınarak sınanmıştır. Bu bağlamda kutuplaşmanın etkisinin artması ile siyasal kurumlara olan güven düzeyi arasında anlamlı bir ilişki saptanamamıştır. Pearson korelasyon katsayıları bu değişkenler arasındaki ilişkinin oldukça zayıf ve anlamlılıktan uzak olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla *hipotez c*'nin *geçerlilik kazanamadığı* belirtilmelidir. Ancak burada ortaya çıkan bir diğer sonuç, güvensizlik oranının, özellikle siyasal partilere yönelik olarak, çok yüksek oluşudur ki, bu durum yine Esmer'in ortaya koymuş olduğu *Türkiye Değerler Araştırması* verileri⁵³⁰ ile paralel seyretmekte ve toplumda güvensizliğin yaygın olması da siyasal sistem açısından olumsuz bir gösterge olarak ortaya çıkmaktadır.

⁵³⁰ Bkz. Yılmaz Esmer, **Devrim Evrim Statüko**, TESEV Yayını, İstanbul 1999, s.26.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu tez çalışması, Türk parti sistemini kutuplaşma değişkenine bağlı olarak incelemeyi amaçlamıştır. Çalışma 1980 sonrasındaki seçimlere ve partilere odaklanmakla birlikte, Türk siyasal hayatındaki kutuplaşmaların tarihsel kökenlerine ve kutuplaşmanın genel teorisine de değinilmiştir. Bu bölümde söz konusu kapsam dahilinde elde edilen bulgular doğrultusunda hipotezlerin ne kadar geçerli olduğu, bunların hangi şartlar altında geçerliliğini koruduğu, hangi dönemlerde geçerliliğini neden ve nasıl kaybettiği açıklanmış, son olarak araştırmanın genel sonucuna yer verilmiştir.

Kutuplaşmanın düzeyi; etnik, dinsel, mezhepsel, sınıfsal çatışmalarla, yasamanın iş göremez duruma gelmesi, grup bilincinin ve öteki kavramının gelişmesi süreçleriyle ilişkili olduğundan, parti sisteminin ılımlılık veya aşırılık düzeyine işaret eden bir göstergedir. Kutuplaşma kavramı genellikle olumsuz bir çağrışım akla getirmektedir. Bu kanıyı destekleyici biçimde kutuplaşmanın gruplar veya partiler arasındaki uzlaşma ve dayanışmanın güçleşmesi, kamu politikası süreçlerinin aksaması, koalisyon potansiyellerinin kısıtlanması ve ılımlı seçmenlerin yabancılaşmaya yönelmesi gibi pek çok olumsuz etkisi de bulunmaktadır. Buna karşın çatışmaya ve şiddete yol açmayan düzeydeki bir kutuplaşma, siyasal sistemin işleyişinde bazı olumlu etkilere de sahiptir. Yüksek düzeyde olmayan bir kutuplaşma partileri seçmenlere yönelik olarak belirgin politikalar sunmaya teşvik etmekte bu durum da, seçmenlerin partileri ayırt etmesini kolaylaştırmakta ve partilerin söylemlerinin içerdiği vaatleri izlenebilir hale getirmektedir. Yine kutuplaşma seçmenlerin siyasal süreçlere olan ilgisini canlandırmakta ve onları bu süreçlere katılmaya zorlamaktadır.

Parti sistemindeki kutuplaşma, bir ideolojik eksenle partilerin birbirinden oldukça farklı konumlarda yerleşmesi durumudur. Bu durum, sistemdeki partilerin veya parti gruplarının birbirlerinden farklı görüş ve söylemlere sahip olduğunu göstermektedir. Parti sistemindeki kutuplaşmayı ölçmek için, farklı ülkelerde ve parti sistemlerinde geçerliliği ve kapsamı tartışmalı da olsa, evrensel bir şablon olan sağ – sol ideolojik eksen kullanılagelmektedir. Buna ek olarak, bu tez çalışmasında da

olduğu gibi, farklı ideolojik eksenlerin de kullanılması kutuplaşmanın farklı eksenlerde anlaşılabilirliğini ve açıklanabilirliğini arttırmaktadır.

Partilerin oluşturduğu kutuplar arasındaki mesafenin artması, parti sistemindeki kutuplaşmanın da artması anlamına gelmektedir. Yüksek düzeyli bir kutuplaşmanın geçerli olduğu parti sistemlerinde merkezkaç eğilimler etkili olmaktadır. Bu eğilimler partileri merkezden uzaklaşarak uçlara doğru hareketlendirmektedir. Bu doğrultuda en yüksek kutuplaşma skoru, ideolojik düzlemde karşılıklı olarak en uçlarda yer aldığı iki parti arasında ölçülebilmektedir. Bunun yanında merkez partilerin zayıfladığı, uç partilerin güçlendiği bir çok parti sisteminde de kutuplaşma skoru yüksek çıkacaktır. Bu durum Sartori'nin kutuplaşmış çoğulculuk kavramıyla da paraleldir.

Türk parti sisteminde bakıldığında kutuplaşmanın kökeni, Osmanlı parti sistemine kadar gitmektedir. Tek partili dönemde iki muhalefet partisi girişimi, toplumsal tabanda varolan kutuplaşmayı parti sistemine yansıtarak kutuplaşmanın görünür hale gelmesini sağlayan gelişmeler olmuştur. 1946 yılı sonrasında çok partili hayata geçilmesi, tarihsel kökenlere dayalı toplumsal kutuplaşmaların parti sisteminde temsil edilmesini sağlamıştır. Partiler arasındaki bu kutuplaşma uzun süre merkez – çevre karşıtlığını yansıtmıştır. Kutuplaşmanın artması, iki büyük partiyi karşıt kutuplar halinde büyütürken, kutuplaşmanın azalması söz konusu iki büyük partinin içindeki hiziplerin ayrışmasına neden olmuştur. Bu bakımdan tarihsel kökleri olan CHP – DP karşıtlığı Türkiye'deki *ana akım kutuplaşma* olmuştur. 1960 sonrası siyasal rekabetin *sağ – sol boyutuna* taşınmasıyla birlikte parti kutuplaşmaları da yeni bir dinamik kazanmıştır. 1970'lerde aynı zamanda merkez solu ve merkez sağı da temsil eden bu iki gelenek dışında daha uçta yer alan partilerin ortaya çıkıp güçlenmesi kutuplaşmayı arttırmıştır. Bundan büyük partiler de etkilenmiştir.

Türk siyasal hayatında 1970'lerle birlikte yükselen kutuplaşma, sosyoekonomik temellere dayandığı izlenimini barındırmakla birlikte etnik ve dinsel pek çok dinamiği de beraberinde içermektedir. Ancak o dönemde söz konusu dinamikler dünyayı saran sağ ve sol keskin karşıtlığı dahilinde temsil edilmişlerdir. 1980 sonrasında ise, özellikle askeri müdahalenin etkisinin zayıfladığı 1990'lı yıllar ve sonrasında 2000'li yıllar, kimlik temelli ve değerleri esas alan bir kutuplaşma parti

sisteminde belirginlik kazandığı yıllar olmuştur. Bu dönemde 1991, 1995 ve 1999 seçimleri kutuplaşmış çoğulculuğa yönelimin güçlü olduğu seçimler olmuştur. İlk kez 1995'te uç sağda iktidar potansiyeli güçlü olan, merkez sol ve merkez sağa ek olarak yeni bir kutup belirginlik kazanmıştır.

Türkiye'de kutuplaşmanın ana eksenleri konusunda küçük farklılıklar dışında araştırmacılar neredeyse hemfikirdirler. Bu eksenler *merkez – çevre, sağ – sol, laik – İslamcı, alevi – sünni, Türk – Kürt kutuplaşmalarından* oluşmaktadır. Kamuoyu araştırmaları da bu yöndeki uzman görüşlerini doğrulamaktadır. Kamuoyu araştırmaları söz konusu eksenlerdeki kutuplaşmaları göz önüne sermektedir. Bu araştırmalarda laiklik – din eksenini CHP ve FP, SP, AKP'nin kutuplaşmasına, milliyetçilik eksenini ise, MHP ile HADEP, DEHAP ve DTP'nin kutuplaşmasına sahne olmaktadır. Buna karşın partiler ekonomi politikalarında ise birbirlerinden fazlaca ayırt edilememektedirler. Kimliğin ön plana çıkması seçmenlerin parti tercihlerini birbirinden farklılaştıran en önde gelen gelişmelerden biri olmuştur. Bu kapsamda örneğin Kürtler ağırlıklı olarak DTP'ye, Aleviler ağırlıklı olarak CHP'ye, Sünniler de ağırlıklı olarak AKP'ye yönelmişlerdir. Türkiye'de siyasetin sağa yığılımlılığının, giderek daha fazla şekilde geçerlilik kazanması, büyük sağ partinin alternatifinin yine bir başka sağ partinin olması durumunu ortaya çıkarmıştır. Güncel konjonktürde bu durum, AKP'nin ardından ikinci parti tercihlerinde ya da seçim sonuçlarında MHP olarak belirmiştir.

Tezin kutuplaşmayı ölçtüğü bölümü, 1980 sonrasında Türk parti sisteminde kutuplaşma skorlarını saptamaya ve bu skorları ortaya çıkaran dinamikleri sorgulamaya odaklanmıştır. 1980 tarihi hem Türkiye hem de dünya konjonktüründe önemli gelişmelere işaret etmektedir. 1980 ve sonrası, Türkiye'de askeri müdahaleyle başlayan sonrasında parti sisteminin yeniden kurulduğu bir dönemken dünyada neoliberal küreselleşmenin yaygınlaştığı ve soğuk savaş ortamının sona erdiği gelişmeleri ortaya çıkarmıştır. Bu tarihten sonra Türk parti sisteminde etkinlik kazanan kutuplaşmalar içten olduğu kadar, 1980 öncesinden daha fazla ve çeşitli biçimde, dıştan da beslenen kaynaklara sahip olmuşlardır.

Araştırmada veri yetersizliği nedeniyle 1983 ve 1987 seçimlerinde kutuplaşmanın somut olarak saptanması mümkün olmamıştır. Yine de bu iki seçimde parti sistemindeki kutuplaşmanın son derece sınırlı olduğunu söylemek olanaklıdır.

Çünkü, 1980 müdahalesi sonrasında Türk siyaseti, ılımlı çoğulcu bir yapıda, merkeze yakın partilerin hakim olduğu bir işleyişe sahip olmak üzere düzenlenmiştir. Bu düzenleme 80'li yıllar boyunca parti sistemini ılımlı bir dengede tutmayı başaramıştır.

Araştırmada kutuplaşmanın ölçülmeye ve skorların elde edilmeye başlandığı asıl seçimler olan 1991 seçimleri de yine kendinden önce yapılan iki seçimin bu ılımlı yanını korumaktadır. 1991 seçimlerinde seçime katılan az sayıdaki parti, merkeze yakın noktalarda konumlanmıştır ve bu doğrultuda kutuplaşma skorları oldukça düşüktür.

1995 seçimleri ise, 1980 sisteminin geçersiz kaldığı bir tabloyu ortaya çıkarmıştır. Bu seçimler kutuplaşmış çoğulculuğa yönelimin güçlü olduğu bir örnek olarak ele alınmaktadır. 1995'te ideolojik düzlemin uç sağına yer alan RP, seçimlerden birinci parti olarak çıkmış, merkezkaç eğilimler güçlenmiş, merkez sağ partileri RP'den kaçınmak amacıyla kendi aralarında koalisyon kurmayı denemiş ancak yine de RP'nin iktidara gelmesine engel olamamışlardır. 1995 seçimleri Türk parti sistemindeki o döneme kadar belirleyici olan merkez – çevre ve sağ – sol kutuplaşma eksenlerinden somut olarak laik – dinci kutuplaşmasına yönelimi gösteren bir sonuç ortaya çıkarmıştır.

1999 seçimleri bu bakımdan 1995 ve 2002 seçimleri arasında bir kırılma olarak okunabilir. 1995 ve 2002'de belirleyici olan laiklik – din eksenini 1999'da geri planda kalmış, bu seçimlerde milliyetçilik eksenini belirginlik kazanmıştır. Eksen değişmesi parti sisteminin kurulumunu doğrudan etkilemiş, CHP baraj altında kalırken RP'nin yerine kurulan FP büyük oranda oy yitirmiştir. 1999'da milliyetçi partiler MHP, DSP ve HADEP güç kazanmıştır.

2002 seçimleri kutuplaşmanın laiklik - din ekseninin yeniden öne çıktığı bir seçim olmuştur. CHP – AKP karşıtlığı özellikle meclise bu partilerin dışında herhangi bir partinin girememesi nedeniyle keskin bir kutuplaşma halini almıştır.

2007 seçimleri ise, kutuplaşmanın laiklik - din ekseninin belirgin olduğu bununla birlikte milliyetçilik ekseninin de görünür olduğu bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Bu seçimler Türk parti sisteminde ana akım kutuplaşma ekseninin laik – islamcı eksenini olduğunu teyit etmiştir. Özellikle verilerin sağ – sol eksenini dışındaki diğer iki ekseninde kutuplaşmayı ölçme imkanını sağlaması bu durumu somut hale

getirmiştir. Din – laiklik ekseninde 2007 seçimlerinde 1980 sonrası Türk parti sisteminin en yüksek kutuplaşma skoru ölçülmüştür. Bu eksenin ardından milliyetçilik eksenini belirgin durumdadır. Sağ – sol eksenini ise kutuplaşma skorları bakımından söz konusu iki eksene göre daha az görünür durumdadır.

1991’den 2007’ye kadar yapılan milletvekili genel seçimlerinde kutuplaşmanın genel bir artış eğilimine sahip olduğu saptanmıştır. Seçim barajı nedeniyle meclise giren parti sayısının seçime katılan parti sayısından daha az olması temsile dayalı kutuplaşmayı arttırmıştır. Yine partiler 2002 seçimleri de dahil olmak üzere sürekli bir merkezkaç baskısı altında kalmışlardır. Ancak 2007 seçimlerinde bu baskı görece hafiflemiş görünmektedir.

Araştırmanın hipotezleri bakımından da önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırmanın ilk hipotezi, *seçime katılan parti sayısı arttıkça bölünme skoru artmakta buna karşın parti kutuplaşması skoru azalmaktadır*, öngörüsü genel olarak çalışmanın bulgularınca desteklenmemektedir. Özellikle 1991, 1995 ve 1999 seçimlerinde kutuplaşmanın yönelimi bölünme ile aynı doğrultuda seyretmiştir. Dolayısıyla iki değişken arasında ters orantılı bir ilişkiden daha çok, doğru orantılı bir ilişkinin varlığından söz edilebilir.

İkinci hipotez de ilk hipotezi destekler şekilde, *partilerin merkeze veya birbirlerine yakın olarak konumlanması kutuplaşmayı yumuşatan, sistemi ılımlı hale getiren bir etkidir* şeklinde kurulmuştu. Türk parti sisteminde en yüksek kutuplaşma skorları iki büyük partinin karşıt uçlara yerleştiği seçim olan 2002 seçimlerinde ve yine iki büyük partinin karşıt uçlarda yer aldığı ve daha merkezi konumlarda yer alan iki partinin oldukça kısıtlı bulunduğu 2007 seçimlerindeki din – laiklik ekseninde temsil oranları esas alınarak ölçülmüştür. Dolayısıyla iki büyük partinin karşıt uçlarda yer alması yüksek kutuplaşma skorlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Buna ek olarak bölünmenin artması kutuplaşmanın azalması anlamına gelmeyebilmektedir. Zira burada kutuplaşmış çoğulcu sistemin işlerlik kazanması yine kutuplaşma skorlarının artmasına neden olan bir başka tabloyu ortaya çıkarabilmektedir. Buna en iyi örnek olarak 1995 seçimlerini vermek mümkündür. 1991’de merkeze yakın konumlanan partilerin 1995’te uçlara doğru yayılması ve meclise giren parti sayısındaki artış bölünme ile birlikte kutuplaşmayı da arttırmıştır.

1999 seçimlerinde de bu eğilim devam etmiştir. Dolayısıyla kutuplaşmış çoğulculuk durumunda da kutuplaşma skorlarının yüksek ölçüleceği öngörülebilir.

Partilerin merkeze yaklaşması da kutuplaşmayı yumuşatan bir etken olarak saptanmıştır. Buna en iyi örneği 2007 seçimleri oluşturmaktadır. Bu seçimlerde yine temsil oranları bakımından somutlaşan tabloda AKP ve CHP'nin 2002 seçimlerine göre daha merkezi konumlara kayması kutuplaşma skorunu da doğrudan etkilemiştir. Diğer bir deyişle özellikle büyük partilerin merkezci eğilimler doğrultusunda hareket etmesi kutuplaşmayı azaltıcı bir etkide bulunmaktadır.

Üçüncü hipotezde *seçmenlerin siyasal bir kurum olan meclise güven düzeyleri arttıkça parti kutuplaşması skorlarının azalacağı* öngörülmüştü. Bulgular kutuplaşmanın meclise olan güven düzeyiyle genel olarak anlamlı bir ilişkiye sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu ilişkide meclise güven düzeyiyle kutuplaşma ters orantılı bir ilişkiye sahiptir. Buna göre meclise güven düzeyinin azalmasıyla, kutuplaşma gerek oy gerekse de temsil oranları bakımından artış göstermektedir. Bunun tek istisnası 2002 seçimlerinde meclise güven düzeyiyle temsil oranlarına göre kutuplaşmanın birlikte artış göstermesidir. Ancak temsil kutuplaşmasının yüzde onluk seçim barajına göre belirlendiği hatırlanırsa, bu ilişkinin anlamlılığı tartışılmalı duruma gelebilir.

Dördüncü hipotezde, *Türk parti sisteminde dinsel, mezhepsel ve etnik kutuplaşmaların sosyoekonomik değerler bağlamında ele alınan klasik sağ – sol ayrımından daha belirgin bir değere sahip olduğu ve daha keskin bir karşıtlığa işaret ettiği* varsayılmıştı. Bu karşılaştırma veri yetersizliği nedeniyle sadece 2007 seçimleri için yapılabilmektedir. 2007 seçimlerinde din – laiklik ekseninde parti sisteminde ölçülen kutuplaşma 1980 sonrasında ölçülen en yüksek skoru vermiştir. Bu eksenindeki kutuplaşma oldukça keskin ve parti sistemi üzerinde belirleyicidir. Buna ilaveten; milliyetçilik ekseninde temelde Türk – Kürt karşıtlığına dayanan kutuplaşma da, birinci eksen kadar keskin olmasa da, yine sağ – sol ekseninden daha yüksek bir kutuplaşmayı ortaya çıkarmıştır. Sağ – sol eksenindeki kutuplaşma skorları ise, söz konusu eksenlerin gerisinde kalmaktadır.

Beşinci ve son hipotez, *Türkiye’de kutuplaşma düzeyinin belirlenmesinde ekonomik göstergelerden çok ideolojik unsurların etkili olduğunu, bu doğrultuda*

gelir dağılımındaki adaletsizliğin kutuplaşma düzeyine etkisinin son derece sınırlı kalacağını varsaymıştı. Çalışmanın bulguları, 1990'lı yıllardan başlayarak gini endeksinin eğilimi ile kutuplaşmanın görünümü arasında anlamlı bir ilişki kurulması bakımından yeterli ipucunu sağlamamaktadır. Sadece 1994 ekonomik krizinin gini endeksinde keskin bir kırılma ortaya çıkardığı görülmekle birlikte, bu kırılmanın kutuplaşmanın artışında etkili olduğunu ileri sürmek oldukça zordur. Dolayısıyla eldeki veriler kutuplaşma ile bir ekonomik gösterge kabul edilen gini endeksi arasında bir ilişkiyi saptayabilmek ve anlamlandırabilmek için yetersiz kalmaktadır. Bu durum aynı zamanda, iki değişken arasındaki ilişkinin diğer değişkenlere göre, oldukça belirsiz olduğunu göstermektedir.

Araştırma ayrıca 2007 seçimlerinde kutuplaşmanın coğrafyasını da ortaya koymuştur. Bu seçimlerde il düzeyinde kutuplaşmanın görünümü değişiklikler göstermektedir. Diğer bir deyişle bu seçimlerde Türkiye haritası karşıt kutuplarda yer alan partilerin oy oranları bakımından elde ettikleri güçleri bakımından farklılıklar göstermektedir. Güneydoğu Anadolu'da ve Doğu Anadolu'nun bir bölümünde bağımsızların seçime girmesi ve büyük oy oranlarına erişmesi karşısında, bu bölgelerde tek parti olarak iktidar partisi olan AKP'nin yer alabildiği bir tablo ortaya çıkmıştır. Teknik olarak bu bölgelerde tek bir partinin varolması, tek kutuplu bir sonuç ortaya çıkarmakla birlikte, bağımsızların DTP'li kabul edilmesi bu kez iki farklı kutbun varlığını göstermektedir. Diğer bölgelerde ise, kutuplaşmanın görünümü ve kutuplar daha çeşitlidir. İki kutuplu illerin bazılarında sağ partiye karşı sol parti yer alırken, diğer bazılarında ise sağ partiye karşı yine bir sağ parti yer almaktadır. Üç kutuplu illerde ise, genel olarak sol partiye karşı iki sağ parti bulunmaktadır. Dört kutba sahip il sayısı az olmakla birlikte bu illerdeki bölünmüşlük konjonktürel kırılmalara daha duyarlı bir seçmen bileşeninin bu illerde yerleşik olduğuna işaret etmektedir.

Türk parti sisteminde farklı eksenlerdeki kutuplaşmaların siyasal hayatı yönlendirmede etkili olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın ortaya koyduğu başlıca iki eksen olan laiklik – din eksen ve milliyetçilik eksen, 1980 sonrasında yaşanan iç ve dış gelişmelerin de etkisiyle önemini arttırmış ve sınıfsal ayrımların önünde belirleyici hale gelmiştir. Bu durum her iki eksen de ölçülen kutuplaşma skorlarının, klasik sağ – sol eksenindeki kutuplaşma skorlarından yüksek olmasıyla

somutlaşmaktadır. Özellikle laiklik – din ekseninde partiler arasındaki gerilim fazla ve merkezkaç eğilimleri güçlüdür.

Son olarak güncel gelişmelerin yansımasının seçmen tabanındaki kutuplaşmaya güncel etkisini saptamak üzere Isparta’da yürütülen örnek araştırmada *din ve laiklik eksenindeki kutuplaşmanın* parti sisteminde en belirgin kutuplaşma eksenini olduğunu saptanmıştır. Buna ek olarak seçmenler ülke geleceğindeki en tehlikeli kutuplaşmanın *Türk ve Kürt karşıtlığına dayalı milliyetçilik eksenli* kutuplaşma olduğunu da belirtmişlerdir. Ancak Isparta’da yapılan bu araştırma güven düzeyi ve kutuplaşma ilişkisi bakımından anlamlı bir sonuç vermemiştir.

Son sözde parti sistemindeki kutuplaşmaların oy ve temsil oranlarına göre farklılaşmasının, seçmen tabanlarındaki eğilimlerle, elit düzeyindeki eğilimlerin farklılaşmasına neden olduğu belirtilmelidir. Söz konusu bu farklılık, tabandaki yönelimlerin yönetici kadrolar tarafından anlaşılmasında pürüzler yaratabilir ve partileri seçmen tabanlarından uzaklaştıran bir etken rolü oynayabilir. Bu bakımdan Türk parti sistemindeki kutuplaşmaların gerek seçmen tabanlarındaki görünümü gerekse de yasama faaliyetleri üzerindeki etkileri yeni araştırmaların konusu olabilecek niteliktedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- AHMAD, F., **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, (Çev. S.C. KARADELİ), Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2007.
- , **İttihat ve Terakki 1908 – 1914**, (Çev. N. YAVUZ), 4.Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 1995.
- , **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev. Y.ALOGAN), Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul 1999.
- AKAT, A.S., **Sosyal Demokrasi Gündemi**, Armoni Yayınları, İstanbul 1991.
- AKDOĞAN, Y., **AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi**, Alfa Yayınları.
- AKGÜN B., **Türkiye'de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven**, Nobel Yayınevi, Ankara 2002.
- AKSOY A. Ş., **İttihat ve Terakki**, Nokta Kitap Yayınları, İstanbul 2008.
- ALPAY Ş., GÜRSEL S, **DSP – SHP Nerede Birleşiyor, Nerede Ayrılıyorlar**, Afa Yayınları, İstanbul 1986.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Söylev (Nutuk)**, C II, Türk Dil Kurumu Yayını, 5. Basım, Ankara 1974.
- ATEŞ, N. Y., **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Sarmal Yayınları, İstanbul 1994.
- AVCIOĞLU, D., **Türkiye'nin Düzeni Kitap 1**, Tekin Yayınevi, İstanbul 2001.
- AYBARS, E., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ercan Kitabevi, İzmir 2000.
- BENOIT, K., LAVER, M., **Party Policy in Modern Democracies**, Routledge, NY & London, 2006.
- BERKES, N., **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (Yayına Hazırlayan A. KUYAŞ), Yapı Kredi Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2004.
- BİLDİRİCİ, F., **Yemin Gecesi – Leyla Zana'nın Yaşamöyküsü**, Doğan Kitap, İstanbul 2008.
- BİRİNCİ, A., **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, Dergah Yayınları, İstanbul 1990.
- BİLA, H., **CHP 1919 – 2009**, Doğan Kitap, 4. Basım, İstanbul 2008.
- BİRAND M.A. vd., **Demirkırat – Bir Demokrasinin Doğuşu**, Doğan Kitap, 9. Basım, İstanbul 2001
- BOBBIO, N., **Left and Right – the Political Significance of a Political Distinction**, The University of Chicago Press, Chicago 1996.
- BRUINSEN, M., **Kürtlük, Türklük, Alevilik – Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri**, İletişim Yayınları, (Çev.Hakan Yurdakul), 8. Baskı, İstanbul 2009.

- BORA, T., **Türk Sağının Üç Hali Milliyetçilik Muhafazakarlık İslamcılık**, Birikim Yayınları, İstanbul 2003.
- BURÇAK, R.S., **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş 1945 – 1950**, Olgaç Yayınevi, Ankara 1979.
- CEMAL, H., **Kürtler**, Doğan Kitap, İstanbul 2003.
- CİZRE, Ü., **Muktedirlerin Siyaseti Merkez Sağ Ordu İslamcılık**, (C. EKİZ), İletişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 2005.
- ÇAHA, Ö., **Seçmen Davranışı ve Siyasal Partiler**, Fatih Üniversitesi Yayını, İstanbul 2004.
- ÇARKOĞLU A., KALAYCIOĞLU, E., **Turkish Democracy Today**, İ.B. Tauris, NY 2007.
- ÇARKOĞLU, A., TOPRAK, B., **Değişen Türkiye’de Din Toplum ve Siyaset**, TESEV Yayını, 2006
- ÇİTÇİ, O., **Yerel Seçimler Coğrafyası 1963 – 1999**, TODAİE Yayını No.329, Ankara.
- DEMİR, F., **Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908 – 1914**, İmge Kitabevi, Ankara 2007.
- DEMİREL, T., **Adalet Partisi İdeoloji ve Politika**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- DİE, **Cumhuriyetten Günümüze Milletvekili Seçimleri 1923 – 2002**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Ankara 2004.
- DOWNS, A., **An Economic Theory of Democracy**, Harper&Row Publishers, 1957.
- DUVERGER, M., **Siyasal Rejimler**, (Çev. T. TUNÇDOĞAN), Sosyal Yayınlar, İstanbul 1986.
- _____, **Siyasi Partiler**, (Çev. E. ÖZBUDUN), Dördüncü Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 1993,
- ERDOĞAN, M., **Demokrasi Laiklik Resmi İdeoloji**, Liberte Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2000.
- ERGİL, D., **Siyasetini Arayan Ülke**, Can Yayınları, İstanbul 2000.
- EROĞUL, C., **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, 3. Basım, Ankara 1998.
- ESMER, Y., **Devrim Evrim Statüko**, TESEV Yayını, İstanbul 1999.
- FIORINA, M.P., ABRAMS, S. J., POPE, J.C., **Culture War?**, Pearson Press 2006.
- FRIEDMAN, G. **Gelecek 100 Yıl – 21. Yüzyıl İçin Öngörüler**, Pegasus Yayınları, İstanbul 2009.
- FRIEDMAN, T., **Lexus ve Zeytin Ağacı – Küreselleşmenin Geleceği**, (Çev. E. ÖZSAYAR), Boyner Yayınları, 3.Baskı, İstanbul 2003.
- FUKUYAMA, F., **Güven Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması**, (Çev.Ahmet BUĞDAYCI), Türkiye İş Bankası Yayını, 2005.

- FULLER, G.E., **Yükselen Bölgesel Aktör Yeni Türkiye Cumhuriyeti**, (Çev. M. ACAR), Timaş Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 2008.
- GIDDENS, A., **Sağın ve Solun Ötesinde Radikal Politikaların Geleceği**, (Çev. M. SÖZEN ve S. YÜCESOY), Metis Yayınları, İstanbul 2002.
- _____, **Üçüncü Yol ve Eleştirileri**, (Çev. N SAD) Phonenix Yayınları, Ankara 2001.
- GÜLER, F.D., **Adalet Partisi**, TODAİE Yayını, Ankara 2003.
- HALE, W., **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, (Çev. A. FETHİ), Hil Yayınları, İstanbul 1996.
- HAZAN, R.Y., **Centre Parties Polarization and Competition in European Parliamentary Democracies**, Pinter Press, London ve Washington 1997.
- HEPER, M., **Devlet ve Kürtler**, (Çev. K. GÖKSEL), Doğan Kitap, İstanbul 2008
- HEYWOOD, A., **Siyaset**, Liberte Yayınları, Ankara 2006.
- HICKEN. A., **Building Party Systems in Developing Democracies**, Cambridge University Press, NY 2009.
- HUNTINGTON, S., **Political Order in Changing Societies**, Yale University, 1968.
- HUNTINGTON, S.P., DOMINGUEZ, J.J., **Siyasal Gelişme**, (Çev.E. ÖZBUDUN), Siyasi İlimler Derneği Yayını, Ankara 1975.
- HUNTINGTON, S.P., **Medeniyetler Çatışması**, (Çev. M. TURHAN, C. SOYDEMİR), Okuyan Us Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2008.
- KAHRAMAN, H.B., **Türk Sağı ve AKP**, Agora Kitaplığı, İstanbul 2007.
- _____, **Türk Siyaseti’nin Yapısal Analizi I Kavramlar Kuramlar Kurumlar**, Agora Yayınları, İstanbul 2008.
- KANSU, A., **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, (Çev. A. ERBAL), İstanbul 1995.
- KARPAT, K. H., **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa Yayınları, İstanbul 1996.
- KAYNAR. M.K., **Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri 1923 – 2006**, İmge Kitabevi, Ankara 2007.
- KEPEL, G., **Tanrının İntikamı**, (Çev. S. KIRMIZI), İletişim Yayınları, İstanbul 1992.
- KONGAR, E., **21. Yüzyılda Türkiye 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitabevi, 23.Basım, İstanbul 1999.
- KUMBARACIBAŞI, A.C., **Turkish Politics and the Rise of the AKP**, Routledge 2009.
- KÜÇÜKÖMER, İ., **Batılılaşma & Düzenin Yabancılaşması**, Profil Yayınları, İstanbul 2009.
- LEWIS, B., **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Yayını, 9. Basım, Ankara 2004.
- LIPSET, S.M., ROKKAN, S., **Party Systems and Voter Alignments: Cross National Perspectives**, NY 1967.

- LIPSET, S.M., **Siyasi İnsan Modern Dünyada Demokrasi Nerede Nasıl Neden İşliyor?**, (Çev. M. TUNÇAY), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını, Ayyıldız Matbaası 1964.
- MACKIE T., ROSE R., **International Almanac of Electoral History**, New York 1974.
- MERT, N., **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, Selis Kitaplar, İstanbul 2007.
- MUDDE, C., **The Ideology of the Extreme Right**, Manchester University Press, UK 2000.
- ORTAYLI, İ., **Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İkinci Basım, İstanbul 2008.
- ÖLMEZ, A.O., **Türk Siyasetinde DEP Depremi**, Doruk Yayınları, Ankara 1995.
- ÖZBUDUN, E., **Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, Ankara 1975.
- _____, **Contemporary Turkish Politics Challenges to Democratic Consolidation**, Lynne Reinner Publishers, London 2000.
- _____, **Siyasal Partiler**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1979.
- Politika Sözlüğü**, (Çev.M. BEYHAN), Sosyal Yayınlar, İstanbul 1979.
- SARIBAY, A.Y., **Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler**, Alfa Yayınları, İstanbul 2001.
- SARTORI, G., **Parties and Party Systems A Framework for Analysis**, Cambridge University Press 1976.
- SAYBAŞILI, K., **DYP – SHP Koalisyonunun Üç Yılı**, Bağlam Yayınları, İstanbul 1995.
- SEZEN, S., **Seçim ve Demokrasi**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994.
- SIARROF, A., **Comparative European Party Systems**, Garland Publishing, NY Londra 2000.
- SINCLAIR, B., **Party Wars Polarization and the Politics of National Policy Making**, University of Oklahoma Pres, USA 2006.
- SİTEMBÖLÜKBAŞI, Ş., **Türkiye'de İdeolojik ve Sosyoekonomik Grupların Siyasal Düşünce Kalıpları**, Asil Yayınları, Ankara 2007.
- _____, **Parti Seçmenlerinin Siyasal Yönelimlerine Etki Eden Sosyoekonomik Faktörler**, Nobel Yayınları, Ankara 2001.
- TEZİÇ, E., **100 Soruda Siyasal Partiler**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1976.
- TIMUR, T., **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İmge Kitabevi, 3.Basım, Ankara 2003
- TOKER, M., **DP'nin Altın Yılları 1950 – 1954, Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944 – 1973**, Kitap II, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ankara 1991.

- TOKER, M., **Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950, Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944 – 1973**, Birinci Kitap, Bilgi Yayınevi, 4. Basım, Ankara 1998
- TOSUN, T., **Siyasette Yeniden Mevzilenmeler**, Büke Yayınları, İstanbul 2003.
- _____, **Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma**, Boyut Kitapları, İstanbul 1999.
- TUNAYA, T.Z., **Türkiye’de Siyasal Partiler – İkinci Meşrutiyet Dönemi**, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.
- _____, **Türkiye’de Siyasi Partiler 1859 – 1952**, Arba Yayınları, İstanbul 1995.
- _____, **Türkiye’de Siyasi Partiler 1918 – 1922**, C II, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.
- TURAN, A.E., **Türkiye’de Seçmen Davranışı – Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi**, Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2004.
- TÜRKÖNE, M., **Siyaset**, İkinci Basım, Lotus Yayınları, Ankara 2005.
- TÜSES, **Türkiye’de Seçmen Eğilimlerinde Yeni Açılımlar 1994 – 2004**, TÜSES Yayınları, İstanbul.
- _____, **Türkiye’de Siyasi Parti Seçmenleri ve Toplum Düzeni**, 1999.
- VON BEYME, K., **Political Parties in Western Democracies**, (Çev. E. Martin), Dartmouth Publishing, 1985.
- YAVUZ, H., **Modernleşen Müslümanlar Nurcular Nakşiler Milli Görüş ve AK Parti**, Kitap Yayınevi, (Çev. A. YILDIZ), İstanbul 2005.
- YAZICI, N., **Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 2002.
- YEŞİL, A., **Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş**, Kültür Bakanlığı Yayını, 2. Basım, Ankara 2001
- YETKİN, Ç., **Atatürk’ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2. Basım, İstanbul 1997.
- YÜCEKÖK, A., **Siyasetin Toplumsal Tabanı**, AÜ SBF Yayını, Ankara 1987.
- YÜCEL, S., **Türkiye’nin Siyasal Partileri 1859 – 2005**, Alfa Yayınları, İstanbul 2006.
- ZÜRCHER E.J., **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Bağlam Yayınları, (Çev.G. GÜVEN), İstanbul 1992.

MAKALELER

- AKGÜN, B., “Türkiye’de Seçmen Davranışının Ekonomi Politik’i Üzerine Bir Model Denemesi”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Cilt 4, Sayı 14, Bahar 1999
- _____, “Türkiye’de Siyasi Partilerin Kurumsallaşma Sorunu ve Demokratik İstikrar”

- AKLAN, M. Ö., “Türkiye’de Seçim Sistemi Tercihinin Misyona Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri”, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/anyarg23/alkan.pdf>.
- ATLEE, T., “Exploring the Dynamics of Polarization”, www.co-intelligence.org/polarizationDynamics.html
- _____, “Polarization and Intelligence”, <http://www.co-intelligence.org/Polarization-Intelligence.html> Erişim Tarihi: 14.03.2009.
- BARKEY H. J., “The People’s Democracy Party (HADEP): The Travails of a Legal Kurdish Party in Turkey”, **Journal of Muslim Minority Affairs**, Vol. 18, No. 1.
- BEDİRHANOĞLU, P., “Türkiye’de Neo-liberal Otoriter Devletin AKP’li Yüzü”, Edt. İ. UZGEL, B. DURU, **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu**, Phoenix Yayınları, Ankara 2009.
- BURAN, H., “Türkiye’de Parlamento Seçimleri, Yerel Seçimlerde Karşılaşılan Bazı Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, Edt. A. KÜÇÜK, S. BAKAN, A. KARADAĞ, **21.Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat**, Cilt 1.
- CASTLES, F.G., MAIR, P., “Left – Right Political Scales: Some Expert Judgments”, **European Journal of Political Research**, Vol 12, 1984.
- CAUL, M.L., GRAY, M.M., “From Platform Declarations to Policy Outcomes Changing Party Profiles and Partisan Influence Over Policy”, içinde Edt. R. J. DALTON, M. P. WATTENBERG, **Parties Without Partisans**, Oxford University Press. 2000.
- COLEMAN, S., “Dynamics in the Fragmentation of Political Party Systems”, **Quality & Quantity Journal**, Vol. 29, 1995.
- ÇAKIR, R., “Political Alevism Versus Political Sunnism: Convergences and Divergences” Edt. T. OLSSON, E. ÖZDALGA, C. RAUDVERE, **Alevi Identity Cultural Religious and Social Perspectives**, Swedish Research Institute, London 1998.
- ÇAMUROĞLU, R., “Alevi Revivalism in Turkey”, Edt. T. OLSSON, E. ÖZDALGA, C. RAUDVERE, **Alevi Identity Cultural Religious and Social Perspectives**, Swedish Research Institute, London 1998.
- ÇARKOĞLU A., HINICH M.J., “The Changing Political Space of Turkey From 2001 To 2004”, Edt. S. YAZICI, K. GÖZLER, F. KEYMAN, **Prof. Dr. Ergun Özbudun’a Armağan**, Cilt 1 Siyaset Bilimi, Yetkin Yayınları, Ankara 2008.
- ÇARKOĞLU, A., “Political Preferences of the Turkish Electorate: Reflections of An Alevi – Sunni Cleavage”, Edt. A. ÇARKOĞLU, B. RUBİN, **Religion and Politics in Turkey**, Routledge 2006.
- _____, “The Nature of Left – Right Ideological Self-placement in the Turkish Context”, **Turkish Studies**, Vol. 8 No. 2 June 2007.
- ÇARKOĞLU, A., HINICH M.J., “A Spatial Analysis of Turkish Party Preferences”, **Electoral Studies**, Vol.25, 2006.

- DALTON, R. J., "Social Modernization and the End of Ideology Debate: Patterns of Ideological Polarization", **Japanese Journal of Political Science**, Vol.7 No.1, 2006.
- DALTON, R.J., "The Quantity and the Quality of Party Systems, Party System Polarization Its Measurement and Its Consequences", **Comparative Political Studies**, Vol. XX Num. X.
- DEMİRCİ, H. A., " Osmanlı Meşrutiyet Dönemi 1876 – 1918", Edt. S. İNAN, E. HAYTOĞLU, **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, Anı Yayınları, Ankara 2006.
- DIXIT, A. K., WEIBULL, J. W., "Political Polarization", **PNAS**, Vol. 104, 2007.
- EPSTEIN, D., GRAHAM, J.D., "Polarized Politics and Policy Consequences", www.rand.org/pubs/occasional_papers/2007/RAND_OP197.pdf.
- ERDEM, F.H., "Türkiye'nin AB'ye Tam Üyelik Sürecinde Sivil – Asker İlişkilerinin Genel Görünümü", Edt. A. KÜÇÜK, S. BAKAN, A. KARADAĞ, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat**, Cilt II, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2005
- ERDOĞAN, M., "Türkiye'de Asker ve Siyaset", Edt. A. KÜÇÜK, S. BAKAN, A. KARADAĞ, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat**, Cilt II, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2005.
- ERGİL, D., "Aspects of the Kurdish Problem in Turkey", Edt. Debbie Lovatt, **Turkey Since 1970**, Palgrave Publishers, NY 2001
- ERGÜDER, Ü., "Türkiye'de Değişen Seçmen Davranışı Örüntüleri", E. KALAYCIOĞLU, A.Y. SARIBAY, **Türkiye'de Siyaset Süreklilik ve Değişim**, Der Yayınları, İstanbul, 1995.
- ESMER, Y., "At the Ballot Box: Determinants of Voting Behavior in Turkey", Edt. S. SAYARI, Y. ESMER, **Politics, Parties and Elections in Turkey**, Lynne Rienner Publishing, London 2002.
- ESTEBAN, J., RAY, D., "On the Measurement of Polarization", **Econometrica**, Vol. 62, No. 4, 1994.
- ESTEBAN, J., SCHNEIDER, G., "Polarization and Conflict: Theoretical and Empirical Issues", **Journal of Peace Research**, Vol.45 No.2 2008.
- FIORINA, M. P., ABRAMS, S. J., "Political Polarization in the American Public", **The Annual Review of the Political Science**, Vol.11 2008.
- FREIRE, A., "Party Polarization and Citizens' Left – Right Orientations", **Party Politics**, Vol. 14, No.2.
- GAZEL, A.A., "Birinci Meşrutiyet Parlamentosunda Parlamenter Denetim: İstizah (Gensoru), Meclis Araştırması, Meclis Soruşturması, Genel Görüşme", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 17, Bahar 2005
- GRIFFIN, J. D., "Party Polarization and Representation", <http://www.dartmouth.edu/~govt/docs/John%20Griffin%20paper.pdf>.

- HALE, W., "Christian Democracy and the AKP: Parallels and Contrasts", **Turkish Studies**, Vol.6 No.2 June 2005.
- JONES, D. R., "Party Polarization and Legislative Gridlock", **Political Research Quarterly**, Vol.54, No.1, 2001.
- KALAYCIOĞLU, E., "The Shaping of Party Preferences in Turkey: Coping with the Post-Cold War Era", **New Perspectives on Turkey**, Vol. 20, Spring 1999.
- KARA İNCİOĞLU, N., "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları", Edt. E. KALAYCIOĞLU, A. Y. SARIBAY, **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, Alfa Yayınları, İstanbul 2007.
- KARDAM, A., TÜZÜN, S., "Türkiye'de Siyasi Kutuplaşmalar ve Seçmen Davranışları", **Bilanço 1923 – 1998**, Cilt 1, ss.123-140.
- KESKİN, H., KİRİŞ, H.M., ŞENTÜRK, C., "2001 Krizinin Ekonomik ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir Değerlendirme Çabası", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Yıl 2, Sayı 4, Güz 2006
- KEYMAN, E.F., "Türkiye'nin İyi ve Adaletli Yönetimi ve Sosyal Demokrasi", **Toplum ve Demokrasi**, Yıl.2, Sayı.2, Ocak-Nisan 2008.
- , "Türk Siyasi Tarihi ve Demokratikleşme", Editörler: A. ÇAYLAK, C. GÖKTEPE, M. DİKKAYA ve H. KAPU, **Türkiye'nin Politik Tarihi**, Savaş Yayınevi, Ankara 2009.
- , "Türkiye'de Laiklik Sorununu Düşünmek: Modernite, Sekülerleşme, Demokratikleşme", Edt. A. KÜÇÜK, S. BAKAN, A. KARADAĞ, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat**, Cilt II, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2005.
- KIRCHEIMER, O., "The Transformation of the Western European Party Systems", Edt. J. LA PALOMBARA, M. WEINER, **Political Parties and Political Development**, Princeton University Press 1966.
- KIZILTAN, Y., "İ.Meşrutiyet'in İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı", **Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Yıl 2006, Cilt 26, Sayı 1.
- KİRİŞ H. M., GÜL, H., Türkiye'de Siyasal Eğilimlerin Dönüşümü: Yerel Seçimler Bağlamında Bir Çözümleme, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 41 Sayı 2 Haziran 2008, ss. 101-129.
- KİRİŞ, H. M., GÜL, H., "Türkiye'de 1965 Sonrası Yapılan Genel Seçimler ve Siyasal Partiler Bağlamında Solda Yaşanan Gelişmelerin Bir Çözümlemesi", **Toplum ve Demokrasi Dergisi**, Yıl.1 Sayı.1 Eylül Aralık 2007.
- KLINGEMANN, H.D., "Political Parties and Party Systems", Edt. J. THOMASSEN, **The European Voter – A Comparative Study of Modern Democracies**, Oxford University Press. 2005.
- KOÇAK, C., "Siyasi Tarih 1923 – 1950", Edt.S. AKŞİN, **Türkiye Tarihi 4 – Çağdaş Türkiye 1908 – 1980**, Cem Yayınları, 5. Basım, İstanbul 1997.
- KUTSCHERA, C., "Mad Dreams of Independence: The Kurds of Turkey and The PKK", **Middle East Report**, No.189, Jul – Aug. 1994.

- LACHAT, R., "The Impact of Party Polarization on Ideological Voting", <http://www.romain-lachat.ch/papers/polarization.pdf>.
- LAYMAN, G.C., CARSEY, T.M., HOROWITZ, J.M., "Party Polarization in American Politics: Characteristics, Causes, and Consequences" **Annual Review of Political Science**, Vol. 9, 2006.
- LINDQUIST, E., ÖSTLİNG, R., "Political Polarization and the Size of Government", www.ifn.se/BinaryLoader.axd?OwnerID=69642783-7a1a-4e7f-b69d1af48ee957e&OwnerType=0&Property Name...Wp749.pdf.
- LIPSET, S.M., ROKKAN, S., "Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments", Edt. S.M.LIPSET, S.ROKKAN, **Party Systems and Voter Alignments: Cross National Perspectives**, NY 1967.
- MAIR, P., CASTLES, F. G., "Revisiting Expert Judgement", **European Journal of Political Research**, Vol 31, 1997.
- MARDİN, Ş, "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", içinde **Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler 1**, der. M. TÜRKÖNE, T. ÖNDER, 13. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, ss. 35–78.
- MYERS C. D., "Campaign Intensity and Polarization", www.princeton.edu/~cdmyers/Campaign_Polarization.pdf.
- OSKARSON, M., "Social Structure and Party Choice", Edt. J. THOMASSEN, **The European Voter – A Comparative Study of Modern Democracies**, Oxford University Press. 2005.
- OSKARSON, M., "Social Structure and Party Choice", Edt. J. THOMASSEN, **The European Voter – A Comparative Study of Modern Democracies**, Oxford University Press. 2005.
- ÖZBUDUN, E., "Seçim Sistemleri ve Türkiye", <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1995-44-01-04/AUHF-1995-44-01-04-Ozbudun.pdf>
- _____, "The Turkish Party System: Institutionalization, Polarization and Fragmentation", **Middle Eastern Studies**, Vol. 17, Issue 2, 1981.
- ÖZÜERMAN, T., "Çok Partili Rejime Geçiş Döneminde Türkiye’de Sosyoekonomik ve Hukuksal Yapı", **Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi**, C.V, Sayı 1-2, 1990.
- PELIZZO, R., BABONES, S., "The Political Economy of Polarized Pluralism", **Party Politics**, 2007, Vol. 13, No. 1.
- POWELL, G.B., "Party Systems and Political System Performance: Voting Participation, Government Stability and Mass Violence in Contemporary Democracies", **The American Political Science Review**, Vol.75, No.4, 1981.
- RUSTOW, D.A., "The Development of Parties in Turkey", Edt. J. LA PALOMBARA, Myron Weiner, **Political Parties and Political Development**, Princeton University Press 1966

- SAK, G., **Türkiye’de Siyasi Kutuplaşma ve Olası Etkileri Üzerine Düşünceler**, TEPAV, <http://www.tepav.org.tr> Erişim Tarihi: 20.10.2009.
- SANI, G., SARTORI, G., “Polarization, Fragmentation and Competition in Western Democracies”, Edt. H. DAALDER, P. MAIR, **Western European Party Systems: Continuity and Change**, Beverly Hills: Sage, 1983.
- SARTORI, G., “European Political Parties: The Case of Polarized Pluralism”, Edt. J. LA PALOMBARA, M. WEINER, **Political Parties and Political Development**, Princeton University Press 1966.
- SAYARI, S., “The Changing Party System”, Edt. S. SAYARI, Y. ESMER, **Politics, Parties and Elections in Turkey**, Lynne Reinner Publishing, London 2002.
- _____, “Towards a New Turkish Party System?”, **Turkish Studies**, Vol. 8 No. 2 June 2007, ss.197–210.
- SİTEMBÖLÜKBAŞI, Ş., “Avrupa’nın Eski ve Yeni Demokrasileriyle Türkiye’de Oy Değişkenliklerindeki Genel Trendler: 1945 – 2005”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 9 Sayı 1.
- SÖZEN, A., “Türkiye’de Kopenhag Kriterleri Çerçevesinde Demokratikleşme ve Türk Dış Politikasına Yansımaları”, <http://ir.emu.edu.tr/staff/asozen/pub/tanoryazi.pdf> Erişim Tarihi: 02.01.2010.
- ŞİMŞEK, S., “New Social Movements in Turkey Since 1980”, **Turkish Studies**, Vol.5 No.2 2004, ss. 111–139.
- TANK, P., “Political Islam in Turkey: A State of Controlled Secularity”, **Turkish Studies**, Vol.6, No.1, 2005
- TANÖR, B., “Siyasal Tarih 1980 – 1995”, Edt. B. TANÖR, K. BORATAV, S. AKŞİN, **Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980 – 1995**, Cem Yayınları, 3.Baskı, İstanbul 2000.
- TESTA, C., “Does Candidates Serve Parties Interests? Party Polarization as a Discipline Device”, www.eco.uc3m.es/temp/partypolarization.pdf Erişim Tarihi: 18.02.2008.
- _____, “Party Polarization and Electoral Accountability”, <http://www.polarizationandconflict.org/Papers/papers/C.%20Testa-PartyPolarization.pdf>.
- TOPRAK, B., “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi”, Edt. E. KALAYCIOĞLU, A. Y. SARIBAY, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Alfa Yayınları, İstanbul 2007.
- TUNAYA, T.Z., “Osmanlı İmparatorluğu’ndan TBMM Hükümeti Rejimine Geçiş”, Edt. E. KALAYCIOĞLU, A.Y. SARIBAY, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Alfa Yayınları, İstanbul 2007
- TUNCER, E., “2008 Yılına Girerken Türkiye’de Siyaset Kurumu”, www.sdd.org.tr/siyasetkurumu.doc, Erişim Tarihi: 13.04.2008.
- TUNÇAY, M., “Siyasal Tarih 1908 - 1923”, Edt.S. AKŞİN, **Türkiye Tarihi 4 – Çağdaş Türkiye 1908 – 1980**, Cem Yayınları, 5. Basım, İstanbul 1997

- _____, “Siyasal Tarih 1950 – 1960”, Edt.S. AKŞİN, **Türkiye Tarihi 4 – Çağdaş Türkiye 1908 – 1980**, Cem Yayınları, 5. Basım, İstanbul 1997.
- USLANER, E.M., “The Civil State: Trust, Polarization and the Quality of State Government”, www.bsos.umd.edu/gvpt/uslaner/uslanercivilstate.pdf
- UYAR, H., “Atatürk Dönemi İç Politikası 1920 – 1938”, Edt. S. İNAN, E. HAYTOĞLU, **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, Anı Yayınları, Ankara 2006.
- UZGEL, İ., “AKP: Neo-liberal Dönüşümün Yeni Aktörü”, Edt.İ. UZGEL, B. DURU, **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu**, Phonenix Yayınları, Ankara 2009.
- VAN DER EIJİK, C., SCHMITT, H., BINDER, T., “Left-Right Orientation and Party Choice”; Edt. J. THOMASSEN, **The European Voter – A Comparative Study of Modern Democracies**, Oxford University Press. 2005.
- WILLIAMS, M. H., “Kirchheimer Revisited: Party Polarization, Party Convergence or Party Decline in the 2005 German Elections?”, **2006 Conference of Europeanists**, Chicago Illinois March 30 April 1 2006, s.5.
- WOLINETZ S.B., “Party Systems and Party System Types”, Edt. R. S. KATZ, W. CROTTY, **Handbook of Party Politics**, Sage Publications, London 2006.

DİĞER

Siyasal Parti Belgeleri

Adalet ve Kalkınma Partisi Programı.

Anavatan Partisi Programı.

Anavatan Partisi, **2000 Vizyonu**, Kasım 1999.

Anavatan Partisi, **6 Kasım 1983 Seçim Beyannamesi**.

Anavatan Partisi, **Demokrasi ve Hizmet Mücadelesi**, Haziran 2000.

Anavatan Partisi, **Çözüm İçin Yeniden Yapılanma**, Kasım 2001.

Anavatan Partisi, **Yeni Yüzyılda Yeni Politikalar (Özet Not)**, ANAP Araştırma ve Eğitim Başkanlığı Yayını.

Barış ve Demokrasi Partisi Programı.

Barışan Türkiye Yenilenen Devlet Demokrat Parti (2009) Programı.

Bülent Ecevit, **Ürünü Derme Zamanı**, Demokratik Sol Parti Yayını, 1994.

Büyük Birlik Partisi Tüzüğü.

Cumhuriyet Halk Partisi Programı.

Cumhuriyet Halk Partisi, **Cumhuriyet Halk Partisi Doğu ve Güneydoğu Raporu**, Ocak 1999.

Cumhuriyet Halk Partisi, **Çağdaş Türkiye İçin Değişim Programı.**

Demokrat Parti **Seçim Bildirgesi 2007.**

Demokratik Sol Parti Programı.

Demokratik Sol Parti, **Sessiz Devrim 2002 Seçim Bildirgesi.**

Demokratik Toplum Partisi Tüzüğü.

Doğru Yol Partisi Programı.

Doğru Yol Partisi, **II. Demokrasi Programı.**

Genç Parti Programı.

Halkın Demokrasi Partisi Programı.

Milliyetçi Hareket Partisi Programı.

Necmettin Erbakan, **Adil Ekonomik Düzen**, Refah Partisi Yayını.

Saadet Partisi Programı.

Sosyal Demokrat Halkçı Parti, **Öncelikli Hedefler Bildirgesi**, Nisan 1993.

Sosyal Demokrat Halkçı Parti, **Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin Doğu ve Güneydoğu Sorunlarına Bakışı ve Çözüm Önerileri**, Sosyal Demokrat Halkçı Parti Yayını, Ankara 1991.

Araştırma Raporları

AG Araştırma Raporu 1,

http://www.agarastirma.com.tr/arastirmalar/akp_ile_ilgili.pdf Erişim Tarihi: 15.10.2009.

AG Araştırma Raporu 2

http://www.agarastirma.com.tr/arastirmalar/kokleri_nereden.pdf Erişim Tarihi: 16.10.2009.

KONDA, Biz Kimiz? Hayat Tarzları Araştırması

http://www.konda.com.tr/html/dosyalar/KONDA_Hayat_Tarzlar_Ozet.pdf Erişim Tarihi: 20.10.2009

_____, **Kürtler ve Kürt Sorunu**, <http://www.konda.com.tr/html/dosyalar/kurtler.pdf> Erişim Tarihi: 15.10.2009.

_____, **Seçim '07 - Sandığın İçindeki Ne Belirledi?**

http://www.konda.com.tr/html/dosyalar/sandigin_icindeki.pdf Erişim Tarihi: 16.10.2009.

_____, **Seçim '07 Siyasal Eğilimler Araştırmaları – Özet Rapor,**

<http://www.konda.com.tr/html/dosyalar/secim07.pdf> Erişim Tarihi: 16.10.2009.

_____, **Seçim '07 Siyasal Eğilimler Araştırmaları – Özet Rapor**, s.26.

_____, **Toplumsal Yapı Araştırması 2006 – Biz Kimiz?**

http://www.konda.com.tr/html/dosyalar/ttya_tr.pdf Erişim Tarihi: 15.10.2009.

İnternet Kaynakları

Adalet ve Kalkınma Partisi Web Sitesi, <http://www.akparti.org.tr>

Anavatan Partisi Web Sitesi, <http://www.anavatan.org.tr>

Barış ve Demokrasi Partisi Web Sitesi, <http://www.bdp.org.tr>

BBC Web Sitesi, <http://news.bbc.co.uk>

Büyük Birlik Partisi Web Sitesi, <http://www.bbp.org.tr>

Cihan Haber Ajansı Web Sitesi, <http://www.cihan.com.tr>

CNN-Türk Web Sitesi, <http://www.cnnturk.com>

Cumhuriyet Halk Partisi Web Sitesi, <http://www.chp.org.tr>

Demokrat Parti Web Sitesi, <http://www.dp.org.tr>

Demokratik Sol Parti Web Sitesi, <http://www.dsp.org.tr>

Demokratik Toplum Partisi Web Sitesi, <http://www.dtp.org.tr>

<http://left-right-politics.ask.dydns.dk>

<http://www.belgenet.com>

<http://www.chass.utoronto.ca/~anderson/polarization.pdf>

<http://www.parties-and-elections.de/explanations.html>

Milliyetçi Hareket Partisi Web Sitesi, <http://www.mhp.org.tr>

NTV Web Sitesi, <http://www.ntvmssnbc.com.tr>

TRT Haber Web Sitesi, <http://www.trt.com.tr>

Türk Silahlı Kuvvetleri Web Sitesi, <http://www.tsk.tr>

Türkiye Büyük Millet Meclisi Web Sitesi, <http://www.tbmm.org.tr>

Türkiye İstatistik Kurumu Web Sitesi, <http://www.tuik.gov.tr>

Yüksek Seçim Kurulu Web Sitesi, <http://www.ysk.gov.tr>

Gazete ve Dergi Makaleleri

CHAMPION M, “Intrigue in Turkey’s Bloodless Civil War”, **Wall Street Journal**, 4 May 2010.

KEYMAN F, “AKP sol, CHP sağ olmalı”, **Radikal İki**, 09.09.2007.

_____, “Merkez Sol Nasıl Dolar?”, **Radikal İki**, 11.10.2009.

ÖZGÜREL, A., “İttihat ve Terakki’ye Karşı Ahrar Fırkası”, **Radikal Gazetesi**, 08.07.2007.

TOSUN, T., “AKP’nin Merkez Taarruzu”, **Radikal İki**, 18.01.2004.

TEMELKURAN, E., “AKP ‘Evine’ Dönüyor: Açık Büfeden İdeolojiye”, **Milliyet** 16.01.2008

TÜRKÖNE, M., “Sol Kürt Siyaseti”, **Zaman**, 29.06.2006

ŞAHİN H., “Parti Kapatmak Çare Değildir”, **Radikal Gazetesi**, 23.05.2007.

KILIÇBAY M.A., “Demokratikleşmenin Tek Yolu”, **Newsweek Türkiye**, Sayı 73, 21 Mart 2010.

KİRİŞ, H.M., “Türkiye’de Bir Sol Parti Olmak ya da Ol(a)mamak”, <http://www.milliyet.com.tr/Siyaset/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetay&ArticleID=989348> Erişim Tarihi: 10.09.2008.

KİRİŞ, H.M., “Taban Sağ Eğilimli”, **Gülses Gazetesi**, 30.07.2007.

ÖZİPEK, B.B., , “Kenar Mahalle Çocukları Hiç Sevilmedi!”, <http://www.zaman.com.tr> Erişim Tarihi: 03.01.2010.

Gazete ve Dergiler

Hürriyet Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Newsweek Türkiye

Radikal Gazetesi

Tempo Dergisi

Zaman Gazetesi

Tezler

SAVAŞKAN, Ö., “1908 Seçimleri”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi ABD**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1993.

KİRİŞ H.M., "Kent ve Köy Ayrımının Seçmen Davranışlarının Şekillenmesine Etkisi - Isparta Kenti ve Köyleri Örnekolay Araştırması", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ABD**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2005.

Diğer Kaynak

Süleyman Demirel ile Görüşme, 26.10.2009.

Kemal Kılıçdaroğlu, Politika Tasarım Grubu – Siyaset ve Gençlik Buluşmaları Konferanslar Dizisi No.1, Süleyman Demirel Üniversitesi, 03.03.2010.

EKLER

EK 1. Isparta’da Uygulanan Araştırmanın (Bölüm VII) Anket Formu

1. Yaş _____

2. Cinsiyet () E () K

3. Meslek

1. () memur	6. () esnaf
2. () işçi	7. () akademik personel
3. () çiftçi	8. () ev hanımı
4. () işsiz	9. () emekli
5. () öğrenci	10. () serbest (eczacı, doktor, mühendis vs...)
11. () diğer _____	

4. Eğitim

1. () okuma - yazma bilmiyor	4. () ortaokul mezunu
2. () okuma yazma biliyor	5. () lise mezunu
3. () ilkokul mezunu	6. () yüksekokul mezunu veya devam ediyor

5. Siyasal görüş olarak kendinizi nasıl tanımlarsınız?

1. () liberalim	2. () muhafazakarım	3. () sosyal demokratım
4. () sosyalistim	5. () milliyetçiyim	6. () bilmiyorum
7. () diğer _____		

6. Kendinizi siyasal yelpaze üzerinde nerede görüyorsunuz?

Sol _____ M _____ Sağ

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

7. Kendinizi hangi siyasal partiye yakın görüyorsunuz?

a. () AK Parti	b. () CHP	c. () MHP	d. () DP
e. () SP	f. () BDP (DTP)	g. () GP	h. () Diğer _____
f. () Hiçbiri			

8. Hangi siyasal partiye oy vermeyi düşünmezsiniz?

a. () AK Parti	b. () CHP	c. () MHP	d. () DP
g. () SP	f. () BDP (DTP)	g. () GP	h. () Diğer _____
h. () Hiçbiri			

a. Sizce Türkiye’de siyasal partiler arasında kutuplaşma (çatışma veya gerginlik) ülkenin geleceği açısından hangi düzeyde etkilidir?

Çok Etkilidir	Etkilidir	Biraz Etkilidir	Etkili Değildir	Hiç Etkili Değildir

b. Sizce Türkiye’de din – laiklik temelinde bir kutuplaşma (çatışma veya gerginlik) etkili midir?

Çok Etkilidir	Etkilidir	Biraz Etkilidir	Etkili Değildir	Hiç Etkili Değildir

c. Sizce Türkiye’de mezhep bakımından bir *Sünni – Alevi kutuplaşması* (çatışma veya gerginlik) etkili midir?

Çok Etkilidir	Etkilidir	Biraz Etkilidir	Etkili Değildir	Hiç Etkili Değildir

d. Sizce Türkiye’de etnik kimlik bakımından bir *Türk - Kürt kutuplaşması* (çatışma veya gerginlik) etkili midir?

Çok Etkilidir	Etkilidir	Biraz Etkilidir	Etkili Değildir	Hiç Etkili Değildir

e. Sizce Türkiye’nin geleceğinde hangi kutuplaşma (çatışma veya gerginlik) konusu en fazla tehlikeyi doğurabilir?

- Din – Laiklik kutuplaşması
- Alevi – Sünni kutuplaşması
- Türk – Kürt kutuplaşması
- Sağ – Sol kutuplaşması
- Diğer _____

f. Sizce bugün Türkiye’de hangi partiler arasındaki kutuplaşma (çatışma) siyasal hayatı en fazla oranda etkilemektedir?

- () AK Parti – CHP kutuplaşması
- () MHP – BDP (eski DTP) kutuplaşması
- () Sağ partilerle – Sol partiler arasındaki kutuplaşma
- () Diğer _____

g. Siyasal partilere güveniyor musunuz?

Çok Güveniyorum	Güveniyorum	Biraz Güveniyorum	Güvenmiyorum	Hiç Güvenmiyorum

h. TBMM’ne güveniyor musunuz?

Çok Güveniyorum	Güveniyorum	Biraz Güveniyorum	Güvenmiyorum	Hiç Güvenmiyorum

NOTLAR: _____

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı: Hakan Mehmet Kiriş
Doğum Yeri: Muğla
Doğum Yılı: 1980
Medeni Hali: Bekar

EĞİTİM DURUMU

Lise: Aydın Lisesi 1995 – 1997.
Lisans: Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü 1997 – 2001.
Yüksek Lisans: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı 2002 – 2005.
Doktora: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı 2005 – 2010.

YABANCI DİL VE DÜZEYİ

İngilizce – İyi.

İŞ DENEYİMİ

2004 - ____ Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ABD Araştırma Görevlisi.

BİLİMSEL YAYINLAR VE ÇALIŞMALAR

I. Alanında Yurtiçinde Yayımlanan Kitapta Bölüm Ve Ünite Yazarlığı

1. Hüseyin Gül ve Hakan M. Kiriş, 2009, "Geçmişten Günümüze Yönetimsel ve Siyasal Yönleriyle Isparta", içinde Hüseyin Gül ve Songül Boybeyi (Der.), Geçmişten Günümüze Isparta, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
2. Hakan M. Kiriş, Hüseyin Gül, M. Ali Bayraktaroğlu ve Harun Çakır, 2009, "Geçmişten Günümüze Fotoğraflarla Isparta", içinde Hüseyin Gül ve Songül Boybeyi (Der.), Geçmişten Günümüze Isparta, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
3. Murat Çuhadar, Hüseyin Gül, Çetin Meydan, Hakan M. Kiriş, Murat Çeliker ve Harun Çakır, 2009, "Isparta İlinin Turizm Değerleri", içinde Hüseyin Gül ve Songül Boybeyi (Der.), Geçmişten Günümüze Isparta, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.

II. Hakemli Dergilerde Yayımlanan Teknik Not, Editöre Mektup, Tartışma,

Vaka Takdimi Ve Özet Türünden Yayınlar Dışındaki Makale

1. Hakan M. Kiriş, "Bir Tarımsal Üretim Sürecinin Rasyonelleştirilmesi", MPM Verimlilik Dergisi Yıl:2004 Sayı:2 ss.141-157
2. Hakan M. Kiriş, "Kentte ve Kırdaki Siyasal Katılma Biçimleri Üzerine Bir Araştırma", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Yıl:2006, Cilt:11, Sayı:1, ss.337-356.
3. Hakan M. Kiriş, "Yerleşim Biriminin Seçmen Tercihlerine Etkileri Bağlamında Kent ve Köy Seçmenleri - Isparta Kenti ve Köyleri Örnek Olarak Araştırması" Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl/Vol.2,Sayı:3,Bahar 2006,ss.42-71.
4. Hakan M. Kiriş, (Hidayet Keskin ve Canan Şentürk ile), "2001 Krizinin Ekonomik ve Siyasi Yönleri üzerine Bir Değerlendirme Çabası", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl/Cilt:2 Sayı:4,Güz 2006, ss.46-73.
5. Hakan M. Kiriş ve Hüseyin Gül, "Türkiye'de 1965 Sonrası Yapılan Genel Seçimler ve Siyasal Partiler Bağlamında Solda Yaşanan Gelişmelerin Bir Çözümlemesi", Toplum ve Demokrasi Dergisi, Yıl.1 Sayı.1 Eylül-Aralık 2007, ss.91-116.
6. Nilüfer Negiz ve Hakan M. Kiriş, "Yerel Demokratikleşmede Katılım Sorunu - Isparta Alan Araştırması", Yerel Siyaset Dergisi, Yıl.2 Sayı.23 Kasım 2007, ss.36-47.
7. Hakan M. Kiriş ve Hüseyin Gül, "Yarının Siyasetinin İzleri: 29 Mart Yerel Seçimleri Sonrası Siyasette Kimlik, Hizmet ve İdeoloji Eksenli Kırılma", Toplum ve Demokrasi Dergisi, Yıl.2, Sayı.4, Eylül - Aralık 2008, ss.139 - 150.

III. Diğer Bilimsel Dergilerde Yayımlanan Teknik Not, Editöre Mektup, Tartışma, Vaka Takdimi Ve Özet Türünden Yayınlar Dışındaki Makale

1. Hakan M. Kiriş, "Kolaycı Zihniyet ve Bunun Dönüşüm Gerekleri, Aktif Yurttaş, İleri Toplum", Serbest Çizgi Dergisi, Yıl:2004 Sayı:27, ss.33-38.
2. Hakan M. Kiriş, "Ne Olacak Bu Merkez Sağın Hali", AGORA Dergisi, Sayı 8, Yıl 2006 Mayıs - Haziran, ss.36-39.
3. Hakan M. Kiriş, "Siyasete Katılamayanlar", AGORA Dergisi, Sayı.11 Yıl.2006 Kasım-Aralık.
4. Hakan M. Kiriş, "Merkezin Sağ Türkiye'nin Ne Kadarı?", AGORA Dergisi, Sayı 13. Mart-Nisan-Mayıs 2007.
5. Hakan M. Kiriş, Ceyda Şataf, "İktidardan Olmak Ya da Olmamak: Türkiye'de Belediyelerin Çıkmazı", Yerel Siyaset Dergisi, Sayı:15, 2007.
6. Hakan M. Kiriş, Hidayet Keskin, "Bir Siyasal Katılamayan Olarak Kadın" Yerel Siyaset Dergisi Sayı.19 Temmuz 2007.
7. Hakan M. Kiriş, "22 Temmuz'dan Sonrası", Yerel Siyaset Dergisi, Sayı 20,

Ağustos 2007, s.36-37.

8. Hakan M. Kiriş, "Isparta'ya Yeni Kent Meydanı", Yerel Siyaset Dergisi, Yıl.3 Sayı.33 Eylül 2008, ss.60-61.
9. Hakan M. Kiriş, "Geçmişin Gölgesinde Bir Parti Olmak" Toplum ve Demokrasi Dergisi, Yıl 2, Sayı 4, Eylül - Aralık 2008, 243 - 245.

IV. SCI, SSCI ve AHCI Tarafından Taranan Dergilerde Yayımlanan Teknik Not, Editöre Mektup, Tartışma, Vaka Takdimi Ve Özet Türünden Yayınlar Dışındaki Makale

1. Hakan M. Kiriş - Hüseyin Gül, Türkiye'de Siyasal Eğilimlerin Dönüşümü: Yerel Seçimler Bağlamında Bir Çözümleme, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 41 Sayı 2 Haziran 2008, ss. 101-129.

V. Hakemli Dergide Yayımlanan Teknik Not, Editöre Mektup, Tartışma, Vaka Takdimi Ve Özet Türünden Yayın

1. Hakan M. Kiriş, "Değirmen" (Reşat Nuri Güntekin, Bütün Eserleri 7, İnkılap Yayınları, 19.basım) Kitap Değerlendirmesi, SDÜ. SBE. Dergisi, Yıl:1, Sayı:2, s.197-199, Güz 2005.
2. Hakan M. Kiriş, (Kitap İncelemesi), CHP 1965-1980 Türk Siyasal Yaşamında Ortanın Solu (Yazar: Gülsüm Tütüncü Esmer, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya 2006), Toplum ve Demokrasi Dergisi, Yıl.1 Sayı 1 Eylül - Aralık 2007, ss.167-168.

VI. Ulusal Toplantıda Sunularak Tam Metin Olarak Yayımlanan Bildiri

1. Doç. Dr. Songül Sallan Gül, Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Gül, Arş. Gör. Ebru Yılmaz, Hakan M. Kiriş, "Yaşlı Yoksullara Yönelik Sosyal Yardımlar ve Isparta Örneği", T.C. Başbakanlık SHÇEK Birinci Sosyal Hizmetler Şurası, Ankara, Nisan 2004.
2. Songül Sallan Gül, Murat Ali Dulupçu, Hüseyin Gül, Cem Ergun, Hakan M. Kiriş ve Ayşe Alican , "Yerelleşme ve Piyasalaşma Kent Yoksulluğuna Çare mi? İki Kent Temelinde Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, DPT ve Pamukkale Üniversitesi, Denizli, 13-16 Haziran (2005).
3. Sallan Gül, S., M. A. Dulupçu, H. Gül, C. Ergun, H. M. Kiriş ve A. Alican, 2005, "Yerelleşme ve Piyasalaşma Kent Yoksulluğuna Çare mi? İki Kent Temelinde Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, DPT ve Pamukkale Üniversitesi, Denizli, 13-16 Haziran.
4. Hakan M. Kiriş, "Cinsiyet Farklılıklarının Siyasal İlgi ve Katılıma Etkileri ve Bu Etkiler Kapsamından Kentin Kadına Kazandırdığı Konum", Türkiye'de Siyaset ve Kültür Sempozyumu, 13-15 Ekim 2006 Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
5. Hakan M. Kiriş, (Ayşe Durgun ile), "Isparta'da Halkın Turizme Bakış Açısı",

II.Ulusal Eğirdir Turizm Sempozyumu, 9-12 Kasım 2006 Eğirdir - Isparta,ss.311-322.

6. Gül H., Taşdan N., Kiriş H.M., "Kentsel Büyüme Yönetimi ve Mücavir Alan Uygulamasında Isparta Örneği", Adnan Menderes Üniversitesi İİBF Kentsel Alan Yönetimi Sempozyumu, Nazilli - Aydın 15.01.2007.
7. Nilüfer Negiz, Hakan M. Kiriş, Ceyda Şataf, "Bir Yerel Siyaset Aktörü Olarak Belediye Meclisinin Oluşumu ve Niteliği: Isparta Belediye Meclisi Örneği", Yönetim ve Ekonomi Bilimleri Konferansı, 24-25 Eylül 2009, Cilt 2, ss.359-369.

VII. Ulusal Toplantıda Poster, Sözlü Sunum Ve Gösterim

1. Mehmet Aktel, Hakan M. Kiriş, "Bilişim Teknolojilerindeki Gelişmelerin Güvenlik (Emniyet) Yönetimine Etkileri", II.Polis Bilişim Şurası, 14-15 Nisan 2005 Ankara (Emniyet Genel Müdürlüğü Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı II.Polis Bilişim Sempozyumu 2005 Bildiriler Kitabı ss.323-327.)
2. Hakan M. Kiriş, "Kent ve Köy Seçmenlerinin Davranış Farklılıkları: Isparta Kenti ve Köyleri Örnekolay Araştırması" Siyasal İlimler Türk Derneği III.Lisansüstü Konferansı - Hacettepe Üniversitesi - Ankara 12.11.2005.
3. Hakan M. Kiriş, Elif Aydın, "Türkiye'de Bireysiz Demokrasi'nin Evrim Gereği" Muğla Üniversitesi İİBF Tartışma Tebliğleri III.seri, 27.04.2006.
4. Hakan M. Kiriş, "Seçim Dönemleri İtibariyle Türkiye'de Siyasal Eğilimler Nereye Gidiyor?", Siyasi İlimler Türk Derneği Lisansüstü Öğrencileri IV.Siyasal Bilimler Kongresi, Süleyman Demirel Üniversitesi Isparta 11.11.2006.
5. Hakan M. Kiriş, "Siyasette Toplumsal Cinsiyet Rollerini", Süleyman Demirel Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Siyasette ve Çalışma Yaşamında Kadın Workshop, Isparta 5.12.2006.
6. Hakan M. Kiriş ve Hande Özdamar, "Post-Demirel Dönemde Isparta Özeli Üzerine Bir Değerlendirme", Siyasi İlimler Türk Derneği VI. Lisansüstü Konferansı, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 1Kasım 2008.

VIII. Uluslararası Toplantıda Sunularak Tam Metin Olarak Yayımlanan Bildiri

1. Hakan M. Kiriş (Dilek Memişoğlu ile birlikte), "Son Kamu Yönetimi Reformlarında Sivil Toplumun Yeri", III. STK Kongresi, On Sekiz Mart Üniversitesi Biga İİBF, 9-10 Aralık 2006, Çanakkale.
2. Hidayet Keskin, Hakan M. Kiriş, Canan Şentürk, Onur Demirel, "Economic and Political Interaction of 2001 Crisis: Implications for 2008 Recession", First International Conference on Management and Economics: "Current Issues in Emerging Economies in Global Perspective" - (ICME 2008), Tirana, Albania, 28-29 March 2008.
3. Hidayet Keskin, Yasemen Kiriş, Canan Şentürk, Perihan Türköz, Hakan M. Kiriş, "Can SMEs in Developing Countries Resist Crisis? An Analysis on

Turkish and Albanian Cases", First International Conference on Balkans Studies - Integration of the Western Balkans into Euro-Atlantic Structures - Future Challenges" - (ICBS 2008) Tirana, 7 - 8 November 2008.

4. Onur Sungur, Hidayet Keskin, Canan Şentürk, Hakan M. Kiriş, "Bölgesel Kalkınmada Yakınlığa Dayalı İnovasyon Modelleri ve Yeni Bir Açılım Olarak Uzak Networkler", Uluslararası Davraz Kongresi, 24-27 Eylül 2009, ss.954-969.

IX. Ulusal Kuruluşlarca Desteklenen Proje Yürütücülüğü

1. Politika Tasarım Grubu tarafından yürütülen "Isparta'da Seçmen Yönelimleri 17 Mart 2009" Araştırması.
2. Politika Tasarım Grubu tarafından yürütülen "Isparta'da Seçmenlerin Yeni Belediye Yönetiminden Beklentileri" Araştırması.
3. Politika Tasarım Grubu tarafından yürütülen "Bir Yerel Siyaset Aktörü Olarak Isparta Belediye Meclisinin Oluşumu ve Niteliği" Araştırması.

X. Ulusal Kuruluşlarca Desteklenen Projede Görev Alma

1. SDÜ tarafından desteklenen "Metropolde ve Anadolu Kentinde Yoksulluk - Ankara ve Isparta Örnekleri" adını taşıyan Doç. Dr. Songül Sallan Gül yöneticiliğindeki proje dahilinde proje asistanlığı.
2. SDÜ tarafından desteklenen Doç. Dr. Murat Ali Dulupçu yürütücülüğündeki "Bölgesel Güçlerini Artırmak Amacıyla Bölgesel Bilgi Ağbağlaşma Düzeyi İle İnovasyon Süreçlerinin Analizi" konulu projede proje asistanlığı.
3. SDÜ BAP tarafından desteklenen Doç. Dr. Şaban Sitembölükbaşı yürütücülüğündeki "Türkiye'de İdeolojik ve Sosyoekonomik Grupların Siyasal Düşünce Kalıpları" Isparta, 2007, proje yardımcısı.
4. Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yönetim Araştırmaları Merkezi (YÖN-ARA) tarafından yürütülen "Seçmen Eğilimleri Araştırması 2007" projesinde araştırma asistanı.
5. Doç. Dr. Hüseyin Gül tarafından "Geçmişten Günümüze Isparta," adlı Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı adına yürütülen Ağustos 2007 itibarıyla üstlenilen projede araştırmacı.
6. TÜBİTAK - SOBAG 1001 tarafından desteklenen Yrd. Doç. Dr. Erkan Polat yürütücülüğündeki "Kentsel - Kırsal Bütünlüklü Bir Stratejik Mekansal Planlama Modeli: Eğirdir Örneği" başlıklı projede bursiyer.
7. Doç. Dr. Hüseyin Gül tarafından "Geçmişten Günümüze Isparta," adlı Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı adına yürütülen Ağustos 2007 itibarıyla üstlenilen projede yürütme kurulu üyesi.
8. SDÜ BAP tarafından desteklenip İİBF Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Şaban Sitembölükbaşı tarafından yürütülen 1746 - D08 nolu "Türk

Parti Sisteminde 1980 Sonrası Kutuplaşmalar ve Dinamikleri" adlı projede yardımcılık.

XI. Uluslararası Sempozyum, Kongre, Kurs (Workshop) Düzenlenmesi Gibi Etkinliklerde Görev Almak

1. Uluslararası Davraz Kongresi 24-27 Eylül 2009.

XII. Ulusal Sempozyum, Kongre, Kurs (Workshop) Düzenlenmesi Gibi Etkinliklerde Görev Almak

1. SİTD ve SDÜ İİBF Kamu Yönetimi tarafından düzenlenen Lisansüstü Öğrencileri IV. Siyasal Bilimler Kongresi'nde organizatör yardımcılığı.
2. IV. Siyasal Bilimler Kongresi, Siyasi İlimler Türk Derneği & SDÜ İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, Oturum Başkanlığı, Isparta, 11 Haziran 2006.

XIII. Yüksek Lisans Tezi

1. Hakan M. Kiriş, "Kent ve Köy Ayrımının Seçmen Davranışlarının Şekillenmesine Etkisi - Isparta Kenti ve Köyleri Örnekolay Araştırması" (Danışman: Doç. Dr. Şaban Sitembölükbaşı, SDÜ SBE'ne 2005'te sunulmuştur).

XIV. Üye Olunan Bilimsel Kuruluş

1. Siyasi İlimler Türk Derneği
2. Politika Tasarım Grubu

XV. Ulusal Yada Yerel Düzeyde Yazılı Veya Görsel Basında Yayın Faaliyetleri

1. Hakan M. Kiriş, "Devlet Niteleyeni" (Radikal İki, 29 Şubat 2004),
2. Hakan M. Kiriş, "Bu da Nesi?" (Radikal İki, 25 Nisan 2004)
3. Hakan M. Kiriş, "Eurovision'dan Ötesi AB" (Radikal İki, 16 Mayıs 2004)
4. Hakan M. Kiriş, "Turizmde Son Nokta" (Radikal İki, 27 Haziran 2004)
5. Hakan M. Kiriş, "Turizme Gönül Verenler" (Radikal İki, 8 Ağustos 2004)
6. Hakan M. Kiriş, "Alamancılar ve Biz" (Radikal İki, 12 Eylül 2004)
7. Hakan M. Kiriş, "Kamunun Kahramanı" (Radikal İki, 31 Ekim 2004)
8. Hakan M. Kiriş, Kentsel Araştırma Gönüllüleri Web Sitesi'nde (<http://www.kentli.org>) çeşitli yazılar
9. Hakan M. Kiriş, "Isparta'da Seçimler ve Siyaset", Gülses Gazetesi 30.07.2007.
10. Hakan M. Kiriş, "Türkiye'de bir sol parti olmak ya da ol(a)mamak", Milliyet Gazetesi, 11.09.2008, <http://www.milliyet.com.tr/Siyaset/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetay&Arti>

cleID=989348&ver=12

11. Hakan M. Kiriş ve Hande Özdamar, "Isparta'nın Kaderinin Değiştiği Dönem: Demirelli Yıllar", Akdeniz Gazetesi, 20.02.2009.
12. Hakan M. Kiriş, "Üniversite Gençliğini İhmal Eden Kaybeder", Akdeniz Gazetesi 23.02.2009.
13. Hakan M. Kiriş, "Sanal Seçimden Çarpıcı İpuçları", Akdeniz Gazetesi, 5 Mart 2009.
14. Hakan M. Kiriş, "Kilit 22 Bin Seçmende", Akdeniz Gazetesi, 13 Mart 2009.
15. Doç. Dr. Hüseyin Gül, Dr. Nilüfer Negiz, Arş. Gör. Hakan M. Kiriş, Uzm. Alper Tütünsatar, Arş.Gör. Cem Ergun, Arş.Gör.Elif Türkan Arslan, Uzm. Hande Özdamar, "Politika Tasarım Grubu Rapor 1: Isparta'da Seçmen Yönelimleri Araştırma Raporu", www.politikatasarim.org, 17.03.2009.
16. Hakan M. Kiriş, "Üç Seçime Pusula", Akdeniz Gazetesi, 18 Mart 2009.
17. Hakan M. Kiriş, "28 Mart Sonrasında Isparta'ya Genel Bir Bakış", www.politikatasarim.org
18. Hakan M. Kiriş, "Belediye Başkanı Dünya Güzeline Karşı", www.politikatasarim.org
19. Hakan M. Kiriş, "Sonucu Doğru Aday Belirledi", Akdeniz Gazetesi, 6 Nisan 2009.
20. Hakan M. Kiriş, "Korkutan Umutsuzluk", Akdeniz Gazetesi, 13.04.2009
21. Hakan M. Kiriş, "Etkin Bir Yerel Siyaset Aktörü Olarak Tekin Bayram", Isparta Objektif Gazetesi, Yalvaç Özyalvaç Gazetesi ve www.politikatasarim.org 14 Mayıs 2009.
22. Hakan M. Kiriş, "Isparta'nın Kısa Dönem Lider Adayı Erkan Mumcu", Isparta Objektif Gazetesi, Yalvaç Özyalvaç Gazetesi ve www.politikatasarim.org 14 Mayıs 2009.
23. Hakan M. Kiriş, "CHP ve MHP'nin Yıldızı Parladı, AK Parti Geriledi", Akdeniz Gazetesi 27 Haziran 2009.
24. Hakan M. Kiriş, "2007'den 2009'a Isparta'nın Seçim Coğrafyası", www.politikatasarim.org
25. Nilüfer Negiz ve Hakan M. Kiriş, "Politika Tasarım Grubu Rapor 3: Isparta Belediye Meclisi", www.politikatasarim.org
26. Hüseyin Gül, Nilüfer Negiz, Hakan M. Kiriş, Elif Türkan Arslan, Cem Ergun, Arzu Erdiñç, "Politika Tasarım Grubu Rapor 2: Isparta'da Seçmenlerin Yeni Belediye Yönetiminden Beklentileri" www.politikatasarim.org.